

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA.

AZ ANGOL IRODALOM
TÖRTÉNETE.

IRTA

TAINÉ HIPPOLIT ADOLF.

FORDÍTOTTA

CSIKY GERGELY.

ÖTÖDIK KÖTET.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1885.

Ára 2 frt 50 kr.

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATA.

AZ ANGOL IRODALOM
TÖRTÉNETE.

ÍRTA
TAINÉ HIPPOLIT ADOLF.

ÖTÖDIK KÖTET.

BUDAPEST, 1885.

AZ ANGOL IRODALOM
TÖRTÉNETE.

ÍRTA

TAINÉ HIPPOLIT ADOLF.

FORDÍTOTTA

CSIKY GERGELY.

ÖTÖDIK KÖTET.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1885.

100337

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

A SZERZŐ ELŐSZAVA.

E kötet befejezése az *Angol irodalom történetének*; más terv szerint készült, mert tárgya is más. A jelen korszak még nincs befejezve, s az eszmék, melyek kormányozni fogják, még az alakulás útján vannak, azaz a kezdet állapotában; ezért nem lehet még most rendszerben csoportosítani. Midőn az okmányok még csak jelezve vannak, a történelemnek a tanulmányokra kell szorítkoznia; a tudomány az élet szerint idomul, és következtetéseink szükségképen tökéletlenek maradnak, míg a tettek, melyekből levonjuk, befejezetlenek. Ötven év múlva meg lehet majd írni e század történetét; addig csak vázolni lehet. A jelenkori angol írók közül a legleleményesebb, legkövetkezetesebb és legellentétebb szellemeket választottam ki; *példányokul* lehet ezeket tekinteni, kik a közszellem közös vonásait, ellenkező törekvéseit s következésképen általános irányát képviselik.

Csak példányok ez írók. MACAULAY és CARLYLE mellett vannak más történetírók is, mint HALLAM, BUCKLE és GROTE; DICKENS és THACKERAY mellett vannak más regényírók is, mint BULWER, CHARLOTTE BRONTE, MRS. GASKELL,

ELLIOT és sok más; TENNYSON mellett vannak más költők, mint ELISABETH BROWNING; STUART MILL mellett vannak más bölcsészek is, mint HAMILTON, BAIN és HERBERT SPENCER. Mellőzöm a nagy számú tehetséges embereket, kik a szemlék névtelen cikkeit írják, s a kik, mint a hadsereg közlegényei, néha világosabban nyilatkoztatják ki koruk és nemzetök tehetségeit és hajlamait, mint a vezérek. Ha a különböző szellemek e sokaságában a közös ismertető jeleket keressük, azt hiszem, két kidomborodó vonásra találunk, melyeket már megjelöltem. E vonások egyike sajtásága az angol polgárosultságnak, a másika a tizenkilencedik század polgárosultságának. Az egyik nemzeti, a másik európai. Egyfelől — és ez sajtásága e népnek — ez irodalom vizsgálat az embert illetőleg, egészen pozitív, következőleg csak középszerűen szép vagy bölcsészi, de igen szabatos, igen aprólékos, igen hasznos, azon kívül igen erkölcsös, még pedig oly fokban, hogy törekvéseinek nemessége vagy tisztasága oly tájakig emeli, melyeken egy művész vagy bölcsész sem haladott túl. Másrészt — és ez közös vonása korunk különböző népeinek — ez irodalom alárendeli az uralkodó hitcikkelyeket és intézményeket az egyéni vizsgálatnak és megállapított tudománynak, azaz amaz elháríthatatlan törvényszéknek, mely minden ember magányos lelkiismeretében emelkedik és amaz egyetemes tekintélynek, melyet az egymás által kölcsönösen kijavított és a gyakorlat által ellenőrzött emberi ítéletek a tapasztalás igazolásaiból és saját összhangjokból kölcsönöznek.

Bármily ítéletet hozunk e törekvésekről és tanokról,

a közvetlenség és eredetiség érdemét, azt hiszem, nem lehet elvitatni tőlök. Élő és életrevaló növények ezek. Az e könyvben előforduló hat író hatásos és teljes eszméket fejezett ki az Isten, természet, ember, tudomány, vallás, művészet és erkölcsstan felől. Ily eszméket csak három nemzet képes ma Európában létrehozni : az angolok, németek és francziák. E könyvben Anglia eszméit fogjuk találni, rendezve, fejtegetve és összehasonlítva a másik két gondolkozó ország eszméivel.

V. KÖNYV.
A JELENKOR.

I. FEJEZET.

DICKENS.

Ha DICKENS halott volna,* meg lehetne írni életrajzát. Valamely híres ember temetése után barátjai és ellenségei azonnal munkához fognak; iskolatársai elbeszélik a hirlapokban gyermekkori pajkosságait; a másik pontosan, szóról szóra visszaemlékezik a beszélgetésre, melyet huszonöt év előtt folytatott vele. A hagyaték ügyvivője összeállítja a diplomák, kinevezések, adatok és számok lajstromát és kitarja a gyakorlati olvasók előtt tökeelhelyezéseinek minőségét és vagyonának történetét; a távoli rokonok közzé teszik gyöngédségének tényeit és családi erényeinek lajstromát. Ha a családban nincs irodalmi lángész, kiválasztanak egy oxfordi doktort, lelkiismeretes tudós férfiút, ki úgy tárgyalja az elhunytat, mint valami görög írot, végtelen számú okiratot halmoz össze, túlterheli végtelen magyarázatokkal s az egészet megkoronázza

* Midőn Taine e sorokat írta, DICKENS még életben volt.

végtelen számú értekezésekkel, s tíz év múlva, karácsony napján, fehér nyakkendővel és derült mosolylyal nyújt át az összegyűlt családnak három nyolczszáz lapnyi negyed-rét kötetet, melynek könnyű stylje elaltatna egy berlini németet. Könnyes szemmel ölelik meg; leültetik; ő lesz legszebb ékessége az ünnepnek, és munkáját elküldik az *Edinburgh Review*-nak. Ez elborzad a roppant ajándék láttára és egyik rettenthetetlen szerkesztőjére bizza, ki a tartalomjegyzék segítségével összeállít olyan a milyen életrajzot. A halál utáni életrajzok másik előnye az, hogy a halott nem hazudtolhatja meg az életíró, sem a tudóst.

Szerencsétlenségre DICKENS még él és meghazudtolja az életrajzokat, melyeket róla írnak. S a mi rosszabb, ő maga kíván saját életírója lenni. Francia fordítója egy izben adatokat kért tőle; s azt felelte, hogy ezeket maga számára tartja. *David Copperfield*, legjobb regénye, kétségkívül bizalmas közlés színét viseli; de mily pontnál szűnik meg a bizalmasság és mily mértékben ékesíti a költés az igazságot? Mindaz, a mit tudnak, vagy inkább, a mit ismételnék, abból áll, hogy DICKENS 1812-ben született, hogy egy gyorsíró fia, hogy eleinte maga is gyorsíró volt, hogy ifjúságában szegény és boldogtalan volt, hogy füzetekben kiadott regényei nagy vagyont és roppant hírt szereztek neki. Az olvasónak szabadságában áll a többit találgatni; DICKENS majd tudtára fogja egykor adni, ha kiadja emlékiratait. Egész addig zárva tartja ajtaját s kívül hagyja a kíváncsiakat, kik megátalkodottan kopognak. Ez jogában áll. Lehet valaki híres, azért nem lesz a közönség tulajdonává; nincs a bizalmaskodásra kárhoztatva, továbbra is önmagáé marad, megtarthatja magából azt, a mit megtartandónak vél. Habár műveit odaadja az olvasónak, nem adja oda életét. Elégedjünk

meg azzal, a mit DICKENS nekünk adott. Negyven és egy-néhány kötet elég arra, hogy jól megismerjünk egy embert; különben is mindent megmutatnak belőle, a mit fontos tudni. Nem élete esetlegeinél, hanem tehetségénél fogva tartozik a történelemhez, és tehetsége könyveiben van. Az ember szelleme órához hasonlít: megvan gépezete és többi része közt egy főrugója. Keressük ki e rugót, mutassuk meg, hogyan közli a mozgást a többivel, kövessük e mozgást darabról darabra, egészen a mutatóig, melyben végződik. A szellemnek e benső története nem függ az ember külső történetétől és tökéletesen fölér vele.

1. §. Az író.

Ez az első kérdés, melyet a művészre nézve tenni kell: hogyan látja a tárgyakat? Mily tisztasággal, mily lendülettel, mily erővel? A válasz előre meghatározza egész munkáját; mert minden sorban képzel; egész végig megtartja az irányt, melyben kezdettől fogva megindult. A válasz előre meghatározza egész tehetségét; mert a regényíróban a képzelem az uralkodó tehetség; ettől függ a szerkesztés művészete, a jó ízlés, az igazság érzéke; ha ereje egy fokkal nagyobb lesz, megzavarja a stylt, mely kifejezi, megváltoztatja a jellemeket, melyeket alkot, szét-dúlja a keretet, melybe zárkózik. Szemléljük DICKENS képzelmét, s meg fogjuk benne látni hiányainak és érde-meinek, hatalmának és túlzásainak okát.

I.

Festő, még pedig angol festő rejtőzik benne. Azt hiszem, soha sem volt szellem, mely szabatosabb részle-

tességgel és nagyobb erővel képzelte volna maga elé valamely kép minden részét és minden színét. Olvassuk el a viharnek e leírását; képei olyanok, mint a vakító villám mellett fölvetett fényképek: «A szem, osztozva a villanó fény gyorsaságában, a tárgyak oly nagy sokaságát látta minden sugarában, minőt fényes nappal ötvenszer annyi idő alatt sem tudott volna szemügyre venni. Harangok a tornyokban, a kötéllel és kerékkel, melyek mozgásba hozták; boglyas madárfészkek a hasadékokban és zugokban; rémült arcok a vászonfedelű szekerekben, melyek tova vágattak, míg megriadt fogatjaik intő zaját elfojtá a mennydörgés; boronák és ekék, melyek kinn maradtak a mezőn; mértföldre nyúló sөvényes vidék, távoli fa-szegélyével, mely épen oly tisztán volt látható, mint a madárijesztő a legközelebbi bab-földön; egy reszkető, élénk, átfutó szempillantás alatt mindez világosan és tisztán látszott; ekkor vörös láng ömlött a sárga fénybe, majd kékké változott; a fény oly erős lett, hogy semmit sem lehetett látni, csak világosságot, s azután minden a legmélyebb homályba merült.¹

¹ The eye partaking of the quickness of the flashing light, saw in its every gleam a multitude of objects which it could not see at steady noon in fifty times that period. Bells in steeples, with the rope and wheel that moved them; ragged nests of birds in cornices and nooks; faces full of consternation in the tilted waggons that came tearing past, their frightened teams ringing out a warning which the thunder drowned; harrows and ploughs left out in fields; miles upon miles of hedge-divided country, with the distant fringe of trees as obvious as the scare-crow in the beanfield close at hand: in a trembling, vivid, flickering instant, everything was clear and plain: then came a flush of red into the yellow light; a change to blue; a brightness so intense that there was nothing else but light; and then the deepest and profoundest darkness. *(Martin Chuzzlewit.)*

Ily világos és ily erős képzelem fáradság nélkül életet lehelhet az élettelen tárgyakba. Rendkívüli megindulásokat ébreszt föl a lélekben, melyben működik, és a szerző a tárgyakra, melyeket elképzelt, egy részét kiönti a túláradó szenvedélynek, melylyel tele van. Reá nézve a kövek hangot nyerne, a fehér falak elnyúlnak mint nagy kísértetek, a fekete kútak undokul és rejtelmesen tátongnak a homályban; különös lények legiói rajzanak remegve a fantasztikus mezőségen; az üres természet megnépesül, a tétlen anyag megmozdul. De a képek világosak maradnak; ez örültségben nincs semmi határozatlanság, semmi rendetlenség; a képzelt tárgyak épen oly szabatos körvonalakkal és épen annyi részlettel vannak rajzolva, mint a valódi tárgyak, és az álom felér az igazsággal.

Van többek között az éji szélnek egy sajátos és hatalmas leírása, mely némely helyen a *Notre-Dame de Paris*-ra emlékeztet. E leírásnak, mint DICKENS minden leírásának, forrása a tiszta képzelem. Nem azért ír le, mint WALTER SCOTT, hogy térképet nyújtson az olvasónak és hogy drámájának helyrajzát adja. Nem úgy ír le, mint lord BYRON, a nagyszerű természet szeretetéből s hogy a pompás képek ragyogó sorozatát tárja fel. Nem gondol sem arra, hogy elérje a szabatosságot, sem arra, hogy a szépséget válaszsza. Ha akármily látvány megragadja, föllelkesül és előre nem látott képekben tör ki. Majd az elsárgult levelek ragadják meg, melyeket a szél kerget, melyek remegve futnak és bukfenczeznek, megriadtan, eszeveszetten rohanva, a barázdákba kapaszkodva, az árkokba fúlva, a fákra telepedve;² majd az éji szél,

² It was small tyranny for a respectable wind to go wreaking its vengeance on such poor creatures as the fallen leaves

mely a templom körül forog, mely nyögve tapogatja lát-hatatlan kezével az ablakokat és ajtókat, mely behatol a hasadékokba s kőbörtönébe zárva, szabadulás után ordít és jajveszékél. «Midőn bebarangolta a folyosókat s az oszlopok körül csatangolt és megpróbálta a csengő hangú nagy orgonát, elrepül, a mennyezetbe ütődik s megkísérti kitépni a gerendákat, azután kétségbeesetten a kövezetbe ütődik s mormogva a bolthajtás alá temetkezik. Néha lopva visszatér s végig vánszorog a fal hosszában. Ugy látszik, mintha susogva olvasná a sírfeliratokat. Némelyek mellett metsző zajjal halad el, mintha kaczagna, másoknál kiált és sóhajt, mintha sírna.»³

but this wind happening to come up with a great heap of them just after venting its humour on the insulted Dragon, did so disperse and scatter them that they fled away, pell-mell, some here, some there, rolling over each other, whirling round and round upon their thin edges, taking frantic flights into the air, and playing all manner of extraordinary gambols in the extremity of their distress. Nor was this enough for its malicious fury: for not content with driving them abroad, it charged small parties of them and hunted them into the wheel-wright's saw-pit, and below the planks and timbers in the yard, and, scattering the sawdust in the air, it looked for them underneath, and when it did meet with any, whew! how it drove them on and followed at their heels!

The scared leaves only flew the faster for all this: and a giddy chase it was: for they got into unfrequented places, where there was no outlet, and where their pursuer kept them eddying round and round at his pleasure; and they crept under the eaves of houses, and clung tightly to the sides of hay-ricks, like bats; and tore in at open chamber windows, and cowered close to hedges; and, in short, went anywhere for safety.

(*Martin Chuzzlewit.*)

³ For the night-wind has a dismal trick of wandering round and round a building of that sort, and moaning as it goes; and

Egész eddig nem ismertünk másra, mint az éjszaki ember komor képzelmére. Nem sokára majd meglátjuk a

of trying, with its unseen hand, the windows and the doors; and seeking out some crevices by which to enter. And when it has got in; as one not finding what he seeks, whatever that may be; it wails and howls to issue forth again: and not content with stalking through the aisles, and gliding round and round the pillars, and tempting the deep organ, soars up to the roof, and strives to rend the rafters: then flings itself despairingly upon the stones below, and passes, muttering, into the vaults. Anon, it comes up stealthily, and creeps along the walls: seeming to read, in whispers, the Inscriptions sacred to the Dead. At some of these, it breaks out shrilly, as with laughter; and at others, moans and cries as if it were lamenting. It has a ghostly sound too, lingering within the altar; where it seems to chaunt, in its wild way, of Wrung and Murder done, and false Gods worshipped; in defiance of the Tables of the Law, which look so fair and smooth, but are so flawed and broken. Ugh! Heaven preserve us, sitting snugly round the fire! It has an awful voice, that wind at Midnight, singing in a church:

But high up in the steeple! There the foul blast roars and whistles! High up in the steeple, where it is free to come and go through many an airy arch and loophole, and to twist and twine itself about the giddy stair, and twirl the groaning weathercock, and make the very tower shake and shiver! High up in the steeple, where the belfry is; and iron rails are ragged with rust; and sheets of lead and copper, shrivelled by the changing weather, crackle and heave beneath the unaccustomed tread; and birds stuff shabby nests into corners of old oaken joists and beams; and dust grows old and grey; and speckled spiders, indolent and fat with long security, swing idly to and fro in the vibration of the bells, and never loose their hold upon their thread-spun castles in the air, or climb up sailor-like in quick-alarm, or drop upon the ground and ply a score of nimble legs to save a life! High up in the steeple of an old church, far above the light and murmur of the town and far below the flying clouds that shadow it, is the wild and dreary place at

forradalmi protestáns szenvedélyes vallását, midőn a gyászhangokról beszél, melyeket az oltár körül késlekedő szél hallat, a vad dallamokról, melyekkel megénekelni látszik az embertől elkövetett merényleteket és az embertől imádott álisteneket. De egy pillanat múlva ismét a művész veszi fel a szót: a toronyba vezet, és összehalmozott csengő-bongó szavai által a légi orkán érzését közli idegeinkkel. A szél füttyülve szökdel az ívezetekben, falcsipkékben, a torony fintorgó csengetyűiben; lehempereg és összekeveredik az ingadozó lépcsőn, megforgatja a csikorgó szélkakast. DICKENS mindezt látta a vén toronyban; gondolata olyan, mint a tükör, a legaprólékosabb, a legrútább részlet sem marad ki belőle. Megszámlálta a rozda marta vasrácsokat, a ránczos ólomlapokat, melyek csodálkozva recsegnek és emelkednek a rajtok gázoló láb alatt, a megtépett madárfészkeket, melyek a korhadt gerendák szögleteiben állnak, az összehalmozódott szürke port, a renyhe pettyes pókokat, melyek meghíztak hosszú biztos létökben és szálon függve lustán himbálóznak a harangok zúgása mellett, majd valami hirtelen ijedségre köteleikre kúsznak, mint a matrózok, vagy a földre siklanak s gyors mozgásba hozzák hús lábacskaikat, hogy megmentsék életüket. Ez a festés illuziót szül. Ily magasan lebegve, a siető felhők közt, melyek végig vonják a városon árnyékukat és a gyönges csillámok közt, melyeket alig lehet megkülönböztetni a ködben, bizonyos szédülést érzünk, s nem vagyunk messze attól, hogy mint DICKENS gondolatot és lelket fedezzünk fel a harangok érczhangjában, melyek e rezgő kastélyban laknak.

night: and high upon the steeple of an old church, dwelt the Chimes I tell of. (*Chimes*, p. 5.)

Regényt ír róluk, és ez nem az első. DICKENS költő; épen oly jól érzi magát a képzeleti világban, mint a valódiában. Itt a harangok beszélgetnek az utczaszeglet szegény öreg bizományosával és vigasztalják őt. Másutt a házi tűzhely tücske dalol a családi örömekről, s a bánatos gazda szeme elé tünteti a boldog estéket, a bizalmas beszélgetéseket, a jólétet, a nyugodt vidámságot, melyeket valaha élvezett s melyek többé nincsenek meg. Másutt ismét egy beteg és koravén gyermeket látunk, ki érzi halálát s elaludva nénje karjaiban, hallja a mormoló hullámok távoli dalát, mely elringatta. A tárgyak DICKENSnél személyei gondolatainak színét veszik fel. Képzelve oly élénk, hogy mindent magával ragad kiválasztott útján. Ha a személy boldog, a köveknek, virágoknak, felhőknek is boldogoknak kell lenniök; ha szomorú, a természetnek is vele kell sírnia. Egész az utczai silány házakig minden beszél. A styl a víziók raján keresztül fut végig; a legsajátságosabb különzségekig ragadtatja el magát. Ime itt egy fiatal, csinos és tisztességes leány halad át az udvaron, a jogászok negyedében, hogy fölkeresse fivérét. Mi ennél egyszerűebb, sőt köznapiabb? De DICKENS föllelkesül tőle. Ünneplésére összegyűjti a madarakat, fákat, házakat, kúttakat, irodákat, percsomagokat és még sok más dolgot. Örültség ez, s csaknem elbűvöltség.

«Vajjon adott-e a Fountain-Court lassú tenyészete elég életet a füstös bokroknak, hogy érezzék a világon legkedvesebb és legtisztább szívű nőcske jelenlétét? ez a kérdés a kertészeket és azokat illeti, a kik jártasak a növények szerelmi dolgaiban. De hogy javára vált a kikövetezett udvarnak, midőn a gyöngéd kis alak átsiklott rajta; hogy mosoly gyanánt futott át a piszkos vén házak mellett és a kopott téglákon, melyek távozása után annál

unalmasabbak, sötétebbek, mogorvábbak lettek: ebben nincs semmi kétség. A Temple szökőkútjának kedve lett volna húsz lábnyira ugrani, hogy a reményben gazdag szüziesség tavaszát köszöntse, mely személyében csillogón osont végig a törvény száraz és poros csatornáin; a csiripelő verebek, melyek a Temple zugaiban és hasadékaiban nevelkedtek föl, befogták volna szájokat, hogy képzelt pacsirtákra figyeljenek, midőn ily üde kis teremtes haladt el előttök; a szennyes ágak, melyek csak csemeterkorukban szoktak meghajolni, nyájasan leereszkedtek volna, hogy áldást árasztssanak kecses fejére; régi szerelmes levelek, melyek a szomszéd irodákban vas szekrényekbe voltak zárva s számba sem vétetve heverték a családi irományok halmazában, megmozdultak és izgalomba jöttek volna, egy pillanatra visszaemlékezve hajdani gyöngéségükre, midőn könnyedén végig haladt mellettök. Akármilyen a mi nem történt meg és soha sem fog megtörténni, megtörténhetett volna Ruth kedvéért.»⁴

⁴ Whether there was life enough left in the slow vegetation of Fountain Court for the smoky shrubs to have any consciousness of the brightest and purest-hearted little woman in the world, is a question for gardeners, and those who are learned in the loves of plants. But, that it was a good thing for that same paved yard to have such a delicate little figure fitting through it; that it passed like a smile from the grimy old houses, and the worn flag-stones, and left them duller, darker, sterner than before; there is no sort of doubt. The Temple fountain might have leaped up twenty feet to greet the spring of hopeful maidenhood, that in her person stole on, sparkling, through the dry and dusty channels of the Law; the chirping sparrows, bred in Temple chinks and crannies, might have held their peace to listen to imaginary sky-larks, as so fresh a little creature passed; the dingy boughs, unused to droop, otherwise than in their

Ez nemde mesterkelt? A mindig kimért francia ízlés fellázad a szenvelgés e rohamai, e beteges kicsapongások ellen. És ez a szenvelgés mégis természetes; DICKENS nem keresi a különbségeket, hanem rájuk akad. E kicsapongó képzelem olyan, mint a nagyon megfeszített húr: magától és minden erős érintés nélkül oly hangokat ad, minőket másutt nem lehet hallani.

Nemsokára meg fogjuk látni, miként izgul föl e képzelem. Vegyünk valami boltot, akármilyent, a legvisszariasztóbbat, például a tengerészeti szerszámok boltját. DICKENS látja a hőmérőket, időmérőket, czirkalmokat, messzelátókat, delejtűket, szemcsöveket, térképeket, szöcsöveket és a többit. Annyit lát, olyan világosan, úgy zsi bongnak, úgy tolongnak, úgy egymásra halmozódnak agyában, melyet betöltenek és eldugaszolnak, annyi földrajzi és hajózási eszme van kitárva az üvegfedők alatt, annyi függ a boltozaton, annyi van a falra aggatva, annyi oldalról és oly bőségesen özönlének reá, hogy elveszti ítélő tebenségét. A bolt átalakul. «Maga a bolt, az egyetemes ragály következtében, valami hajóféle, a tenger számára épített dologgá látszott változni, melynek, ha egyszer vízre bocsátják, csak nyílt tenger kellett volna, hogy

puny growth, might have bent down in a kindred gracefulness, to shed their benediction on her graceful head; old love letters, shut up in iron boxes in the neighbouring offices, and made of no account among the heaps of family papers into which they had strayed, and of which, in their degeneracy, they formed a part, might have stirred and fluttered with a moments's recollection of their ancient tenderness, as she went lightly by. Anything might have happened that did not happen, and never will, for the love of Ruth. (*Martin Chuzzlewit.*)

biztosan megtalálja útját a világ akármelyik puszta szigete felé.»⁵

Az örült és a lángeszű ember között nem nagy a különbség. Napoleon, ki értett hozzá, ezt mondá ESQUIROL-nak. Ugyanazon tehetség visz dicsőségre vagy dob a bolondok házába. A víziókat látó képzelem gyártja az örült kísérteteit és ez alkotja a művész alakjait, s az osztályozások, melyek az egyiknek szolgálnak, a másiknak is szolgálatára lehetnek. DICKENS képzelme a monomaniakusokéhoz hasonlít. Belemélyedni egy eszmébe, elmerülni benne, nem látni kívül semmi mást, százféle alakban ismételni, megnagyobbítani, e megnövesztett alakjában a néző szeme elé tartani, elkápráztatni, elhalmozni vele, oly szívósan és áthatóan belemélyeszteni, hogy többé ki ne téphesse emlékezetéből — ezek nagy vonásai e képzelemnek és e stylnek. E tekintetben *Copperfield Dávid* remekmű. Soha sem maradtak meg az olvasó emlékezetében élénkebben és szemmel láthatóbban a tárgyak, mint azok, melyeket itt leír. A régi ház, a lakószoba, a konyha, Peggotty bárkája és kivált az iskola udvara, oly életképek, melyeknek kidomborodó vonásaival, erejével és szabatoságával semmi sem ér fel. DICKENSben megvan nemzete festőinek szenvedélye és türelme: egyenkint megszámlálja a részleteket, megjegyzi a vén fatörzsek különböző színeit; látja a szétesett hordót, a zöldes, törött téglákat, a nyirkos falak repedéseit; megkülönbözteti a különös szagokat, melyek onnan kiáradnak; megjegyzi a mohfoltok nagyságát, elolvassa a tanulók neveit, melyeket a kapura írtak s elmereng a betűk alakja fölött.

És ez aprólékos leírásban nincs semmi hidegség;

⁵ *Dombey and son.* I. k. 41. l.

azért oly részletes, mert a szemlélet igen erős volt; szenvedélyét a szabatosság bizonyítja. Éreztük e szenvedélyt, a nélkül, hogy számot tudtunk volna róla adni; egyszerre megkülönböztetjük a lap végén; a styl merészségei láthatóvá teszik, és a mondat ereje bizonytságot tesz a benyomás ereje mellett. Túlzó képletek groteszk álmakat vezetnek végig a lélek előtt. Ugy érezzük, mintha túlcasapongó víziók ostromolnának. Mell úr fölveszi fuvoláját és játszik rajta, mondja Copperfield, «míg csaknem azt hívém, hogy lassankint egész lényét bele fújja a felső nagy nyílásba s az alsó kelepeknél ismét kibocsátja.» A kiábrándult Tom Pinch fölfedezi, hogy gazdája, Pecksniff, képmutató gazember. «Oly régóta megszokta képzeleti Pecksniffjét theájába mártani, pirított kenyérrre kenni, vele fűszerezni sörét, hogy első reggelije száműzetése után sehogys sem akart ínyére lenni.» HOFFMANN képzeletei jutnak eszünkbe; rögeszme ragad meg s megfájul a fejünk; e kicsapongások inkább a betegség, mint az egészség styljéhez tartoznak.

Azért DICKENS csodálatraméltó a hallucinációk festésében. Látni lehet, hogy együtt érez alakjaival, hogy ezeknek eszméi üldözik, hogy örülségökbe esik. Mint angol és moralista sokszor írta le a lelki furdalásokat. Talán azt mondhatnák, hogy rémképet csinált belőlök, és hogy a művész helytelenül cselekszik, ha a csendőr és prédikátor segédjévé alakul át. Mindegy; Chuzzlewit Jónás arczképe oly rettentő, hogy megbocsáthatjuk neki hasznos voltát. Jónás titkon elhagyta szobáját, s orozva megölte ellenségét; azt hiszi, ezentúl békében élhet; de a gyilkosság emléke, mint a méreg, észrevétlenül megbomlasztja lelkét. Nem ura többé eszméinek; elragadják őt a megriadt paripa hevével. Szakadatlanul és borzongva gondol a szobára,

hol azt hiszik, hogy alszik. Látja e szobát, megszámlálja ablaktábláit, elképzeli a sötét függönyök hosszú redőit, az ágy mélyedéseit, melyet megbontott, az ajtót, melyen kopoghatnak. Mennél inkább akar szabadulni e viziótól, annál jobban belemerül; izzó mélység ez, melybe lezuhan, rémült sikoltással és verejtékes homlokkal küzködve. Elgondolja, hogy ez ágyban fekszik, a mint kellene, s egy pillanat múlva ott is látja magát. Fél e másik énjétől. Álma oly erős, hogy nem egészen biztos, vajjon nincs-e valóban Londonban?

«És így saját magának kísértete és rémképe lesz.» S e képzeleti lény, mint a tükör, csak megkétszerezi lelkiismerete előtt a gyilkosság és büntetés képét. Visszatér és sápadozva lopózik szobája ajtajáig. Az üzleti ember, a számító, a pozitív okoskodások otromba gépe ime épen oly képzelődő lett, mint egy ideges asszony. Lábújjhegyen halad előre, mintha félne felköltetni a képzeleti embert, kit ágyában fekvé gondol. Abban a pillanatban, midőn megfordítja kulcsát a zárban, iszonyú borzadás ragadja meg: ha a meggyilkolt ember most eléje állna! Végre belép, ágyába bújik, a láz égeti testét. Szemére vonja a paplant, hogy ne lássa tovább az elátkozott szobát; de még jobban látja. Az ágyruhák suhogása, a bogár zizegése, szívének dobogása, mind azt kiáltja: Gyilkos! Oly őrzöngő várakozással szegzi szemét az ajtóra, hogy végre azt hiszi, felnyitják és hallja csikorgását. Érzékei megbomlottak; nem mer többé kétkedni bennök, nem mer többé hinni nekik, és e boszorkánynyomás alatt, midőn a megfúladt ész csak undok alakok zürzavarát hagyja a felszínen, nem talál többé semmi valódit, csak görcsös kétségbeesésének szakadatlan nyomasztó érzését. Ettől fogva minden gondolata, minden veszedelme, az egész világ rá

nézve ez egyetlen kérdésben tűnik el: mikor találják meg a holttestet az erdőben?

Erőlködik, hogy elszakítsa innen gondolatát; de hozzá van tapadva; mintegy vaslánczczal van hozzá kötve. Mindegyre azt képzei, hogy az erdőben jár, hogy zajtalanul, lopva oson tovább, elhárítva az ágakat, hogy közeledik, még inkább közeledik és elkergeti «a legyeket, melyek sűrű sorokban lepték el a testet, mint a szárított aprószőlő füzérei». És mindig a fölfedezés gondolatával végzi; ennek hírét várja, szenvedélylyel hallgatózva az utczai zajra és kiabálásra, figyelve azokra, a kik kimennek és belépnek, figyelve azokra, a kik feljönnek és lemennek. Ugyanakkor mindig szeme előtt van az elhagyott holttest az erdőben; gondolatában mindenkinek megmutatja, a kít észrevesz, mintha mondaná: «Nézzétek! ismeritek ezt? Gyanakodtak rám?» Az a büntetés, hogy karjaiba vegye a holttestet és felismerés végett minden átmenőnek lába elé helyezze, nem lenne gyászosabb, mint e rögeszme, melyre lelkiismerete kárhóztatta.»

Jónás az örültség határán van. Mások egészen benne vannak. DICKENS három vagy négy örült arczképét festé, melyek első tekintetre igen mulatságosak, de oly igazak, hogy valójukban borzasztóak. Oly képzelemre volt szükség, mint az ő zabolátlan, kicsapongó, rögeszmékre való képzelő ereje, hogy élénk állítsa az elme betegségeit. Kivált kettő van, mely megneveltet és megborzongat: Augustus, a szomorú maniakus, ki közel van ahhoz, hogy nőül vegye Pecksniff kisasszonyt, és a szegény Mr. Dick, félhülye, félmonomaniakus, ki Trotwood kisasszonynál lakik. Megérteni e hirtelen föllelkesüléseket, e váratlan elszomordásokat, e hihetetlen szökdeléseit az elferdült érzékenységnek; visszatúkrözni a gondolkozásnak ez elakadásait,

az okoskodásnak e félbeszakadásait, egy szónak, mindig ugyanazon szónak közbejövételét, mely megtöri a megkezdett mondatot és feldönti az újra születő értelmet; látni buta mosolyát, üres tekintetét, hülye és nyugtalan arczkifejezését e vén bámész gyermekeknek, kik fájdalmasan tapogatóznak eszméről-eszmére s minden lépésnél az igazság küszöbébe ütköznek, melyen nem képesek átlépni — oly tehetség ez, melylyel egyedül HOFFMANN bírt abban a mértékben, mint DICKENS. E megbomlott elmék játéka hasonlít a sarkából kiemelt ajtó csikorgásához: rosszul esik hallása. Ha úgy akarjuk, találunk benne visszás kaczagást; de még inkább találunk nyögést és panaszt, és elborzadunk, ha méregetni kezdjük ama képzelem világosságát, sajátosságát, magasztosultságát, erejét, mely ily teremtményeket szült, mely meg nem hajolva egész végig tudta vinni és fentartani azokat s mely saját igazi világában találta magát, midőn utánozta és feltűntette esztelenségöket.

Mire lehet felhasználni ez erőt? A képzelő tehetségek nemcsak természetöknél, hanem tárgyuknál fogva is különböznek; miután megmértük erejüket, körül kell írunk területöket; a nagy világban a művész világot alkot magának; akaratlanul oly tárgyak osztályát választja, melyeket kedvel; a többiek hidegen hagyják és nem veszi észre. DICKENS nem veszi észre a nagy dolgokat: ez képzelmének második vonása. A lelkesedés minden alkalomból megragadja, különösen a köznapi tárgyak alkalmából, minő egy zsidórusbolt, kocsmái czégér, nyilvános kiáltó. Van ereje, de nem éri el a szépséget. Hangszere csengő hangokat ad, de nem összhangzatosakat. Ha házat ír le, a mérnök szabatosságával fogja lerajzolni; kiemeli minden színét, arczulatot és gondolatot fedez föl az ablak-

táblákban és ereszekben, valami arczfintorító és orélyes emberi lény-félét csinál a házból, mely megragadja a tekintetet s melyet nem feledünk el többé; de nem fogja látni a monumentális hosszú vonalak nemességét, a fehér vakolás által szélesen kiemelt nagy árnyékok nyugodt méltóságát, a vidám fényt, mely elfödi s kézzelfoghatóvá lesz a fekete mélyedésekben, hová elmerül, hogy megpihenjen és aludjék. Ha tájképet fest, észreveszi a csipkebokrot, mely piros bogyóival behinti a letarolt sövényt, a gyöngye párát, mely a távoli patakból emelkedik, a bogár mozdulatait a fűben; de a nagy költészet, mely megragadta volna *Valentine* és *André* szerzőjét, kikerüli figyelmét. El fog veszni, mint hazája festői, az apró dolgok aprólékos és szenvedélyes megfigyelésében; nem lesz meg benne a szép formák és szép színek szeretete. Nem fogja érezni, hogy a kék és piros szín, az egyenes és görbe vonal elégséges mérhetetlen összhangok alkotására, melyek annyi különböző kifejezés mellett, megőrzik magasztos tisztaságukat, s a lélek legmélyén az egészség és boldogság forrását nyitják meg. A boldogság az, mely hiányzik nála; ihletése lázas lendület, mely nem válogatja tárgyait, mely találomra élteti a rútat, a köznapiasságokat, a badarságokat, s mely alkotásaival bizonyos izgalmas, szaggatott életet közölve, megfosztja a jóléttől és összhangtól, melyet más kezekben megtarthattak volna. Ruth kisasszony nagyon kedves háziasszony; fölveszi kötényét: minő kincs ez a kötény! DICKENS előre-hátra forgatja, mint valami boltoslegény, ki el akarná adni. Ruth kezében tartja a kötényt, azután megerősíti dereka körül, megköti szalagjait, lesimítja, hogy jól álljon. Mit nem tesz kötényével! És mily nagy DICKENS elragadtatása ez ártatlan műveletek alatt! Vidám pajzánság halk kiáltásaiban tör ki: «Oh jó

Isten, mily gonosz kis kötenyke!» Megszólítja a gyűrűt, ugrándozik Ruth körül, tapsol a gyönyörűségtől. Hát még mikor a puddingot készíti! Egész drámai és lyrai jelenet van itt, felkiáltásokkal, expositióval, bonyodalommal, épen oly teljesen, mint valami tragédiában. E konyhai enyelgések és a képzelem e pajzánosságai eszünkbe juttatják (ellentét gyanánt) GEORGE SAND családi képeit. Emlékezzünk csak Geneviève, a virágkészítő leány szobájára. Ez is, mint Ruth hasznos tárgyat, nagyon hasznosat készít, mert holnap el fogja adni tíz souért; de ez a tárgy kinyilt rózsa, melynek gyöngéd szirmai mintegy tündér-ujjak alatt fonódnak össze kezében, melynek üde kelyhe épen oly gyöngéd bibortól pirosul, mint orczája; gyöngéd remekmű, mely a költői megindulás egy estéjén nyilott ki, mialatt ablakából az ég csillagainak átható és isteni szemeit szemléli és szűzies szívének mélyén a szerelem első lehellete suttog. DICKENSnek nincs szüksége ily látványra, hogy fellelkesüljön: egy postakocsi dithyrambokra ragadja; a kerekék, a felfecskendezett sár, az ostorpattozás, a lovak, a lószerszámok és a szekér zörgése elegendők arra, hogy magánkívül ragadják. Rokonszenvénel fogva érzi a kocsi mozgását; magával ragadja, hallja a lovak vágatását agyában és e következő ódával száguld tova, mely olyan, mintha a kocsivezető sípjából törne ki:

«Gyi! előre a növekvő árnyékban! Nem törődünk a fák sötét árnyaival; egyforma vágatással haladunk át világosságon, homályon, mintha London fénye ötven mértföldnyire innen elég volna az utazásra s még meg is takaríthatnánk belőle. Előre a falusi pázsit mellett, hol még cricket-játszók időznek és az üde fűvön hagyott minden kis lapda- vagy lábnyom illatot áraszt az éjben. Előre négy fris lóval a «Szarvatlan szarvastól», hol az

ivók bámulva gyűlnek az ajtóba, míg a kifogott lovak, lecsüggő szerszámaikkal, az usztató felé oldalognak, de észreveszik és tizenkét torok kiált utánuk, mialatt vállalkozó fiúk üldözésekre erednek. És most patkódobogással és ki-kitörő tüzes szikrákkal keresztül a régi kőhídon, és ismét le az árnyékos útra, és ki a nyitott kapun és el messze, messze a világba. Gyi!

«Holla, ott hátul, hallgass el egy pillanatra azzal a trombitával! Jer, mászszál előre a kocsi tetején, vezető, és láss e kosárhoz! Nem mintha lassabban akarnánk haladni azalatt, nem bizony: sőt inkább megsarkantyúzzuk telivéreinket, lakmározásunk nagyobb dicsőségére. Ah régen volt már, hogy e palaczk ó-bor érintkezésbe jött az éj lágy lehelletével, elhiheti — és ritka jó portéka arra nézve, hogy megáztassa egy trombitás torkát. Izlelje csak meg. Ne féljen, Bill, fölemelni karját; még egy kortyot! most vegyen lélekzetet és próbálja meg trombitáját, Bill. Ez aztán muzsika! Ez aztán hang! «A dombon át, aztán tovább», az ám. Gyi! A bokros paripa csupa fűrgeség ma éjjel. Gyi! Gyi!

Látod a fényes holdat? Magasan fölkel, mielőtt rá gondoltunk volna: sugarában a föld úgy tűkrözi vissza a tárgyakat, mintha víz volna. Sövények, fák, alacsony kunyhók, templomtornyok, rothadt fatörzsek és virágzó ifjú hajtások egyszerre mind hiúkká lettek s egész reggelig szemlélni akarják saját szép orcájukat. A nyárfák oda át úgy rezegnek, hogy remegő leveleik megláthatják magukat a földön. Nem így a tölgyfa; reszketés nem való hozzá; önmagát őrzi saját régi, szívós állhatatosságában, a nélkül, hogy egy ágát is megmozdítná. A mohos kapu, rokkantan és bénán lógva csikorgó sarkain, ide-oda mozog tűkre előtt, mint valami fantasztikus özvegy; míg

saját kísérteties képmásunk tovább halad, gyi! gyi! árkon-bokron, szántott és szántatlan földeken keresztül, meredek domboldal és még meredekebb fal hosszában, mint valami kísérteties vadász.

Felhők is vannak! és köd a völgy fölött! nem az a komor köd, mely elrejtí, hanem a könnyű, légies, fátyolszerű pára, mely szerényen csodálkozó szemünkben új bájjal ruházza fel az általa takart szépségeket: a mit a valódi fátyol is tett mindig és fog újra tenni, elhiheti akár a pápa is. Gyi! Hiszen most már úgy utazunk, mint maga a hold. Majd egy facsoportba rejtőzve, majd ködbe merülve, majd ismét fényes világosságra jutva, néha elborulva, de mindig tovább vágatva, mert utazásunk párja az övének.

Gyi! Fogadjunk a holddal! Gyi! gyi! Az éj szépségét alig lehet érezni, ha a nap szökelve megjő. Gyi! Még két állomás és az országút csaknem folytatólagos utczává lesz. Gyi! zöldséges kertek, házsorok, villák, emelkedések és terek mellett; korán kelő munkások, elkésett csavargók, részeg emberek és józan teherhordók mellett; a téglá és vakolat minden alakja mellett, és be a dübörgő kövezetre, hol nem egy könnyen lehet megmaradni ülésünkben a kocsibakon! Gyi! megszámlálhatatlan fordulókon és megszámlálhatatlan utcák tekervényes tömegén át egész egy régi korcsma-udvarig, hol Tom Pinch kábultan és zsibbadtan leszállva, Londonban van.»⁶

⁶ Yoho, among the gathering shades; making of no account the deep reflections of the trees, but scampering on through light and darkness, all the same, as if the light of London fifty miles away, were quite enough to travel by, and some to spare. Yoho, beside the village-green, where cricket-players linger yet, and

Mindez csak annak elmondására való, hogy Tom Pinch Londonba érkezik. E lyrai roham, melyben a legkölteibb badarságok születnek a legközönségesebb dolgokból, beteges virágok gyanánt, melyek régi törött cse-

every little indentation made in the fresh grass by bat or wicket, ball or player's foot, sheds out its perfume on the night. Away with four fresh horses from the Bald-faced Stag, where toppers congregate about the door admiring; and the last team with traces hanging loose, go roaming off towards the pond; until observed and shouted after by a dozen throats, while volunteering boys pursue them. Now with a clattering of hoofs and striking out of fiery sparks, across the old stone bridge, and down again into the shadowy road, and through the open gate, and far away, away, into the world. Yoho!

Yoho, behind there, stop that bugle for a moment! Come creeping over the front, along the coach-roof, guard, and make one at this basket! Not that we slacken in our pace the while, not we: we rather put the bits of blood upon their mettle, for the greater glory of the snack. Ah! It is long since this bottle of old wine was brought into contact with the mellow breath of night, you may depend, and rare good stuff it is to wet a bugler's whistle with. Only try it. Don't be afraid of turning up your finger, Bill, another pull! Now, take your breath, and try the bugle, Bill. There's music! There's a tone! «Over the hills and far away», indeed. Yoho! The skittish mare is all alive to-night. Yoho! Yoho!

See the bright moon? High up before we know it: making the earth reflect the objects on its breast like water. Hedges, trees, low cottages, church steeples, blighted stumps and flourishing young slips, have all grown vain upon the sudden, and mean to contemplate their own fair images till morning. The poplars yonder rustle, that their quivering leaves may see themselves upon the ground. Not so the oak; trembling does not become him; and he watches himself in his stout old, burly steadfastness, without the motion of a twig. The moss-grown gate, ill-poised upon its creaking hinges, crippled and decayed, swings to and fro before its glass, like some fantastic dowager; while our

répben hajtanak, természetes és különcz ellentéteiben feltünteti DICKENS képzelmenek minden oldalát. Ha arcz-képét akarjuk, képzeljünk el egy embert, ki egyik kezében serpenyőt, a másikban a postakocsis ostorát tartva, jósolni kezd.

II.

Az olvasó már előre látja, mily erőszakos megindulásokat fog ily fajta képzelem létre hozni. A felfogás módja szabályozza az emberben az érzés módját. Midőn a szellem

own ghostly likeness travels on, Yoho! Yoho! through ditch and brake, upon the ploughed land and the smooth, along the steep hill-side and steeper wall, as if it were a phantom-Hunter.

Clouds too! And a mist upon the Hollow! Not a dull fog that hides it, but a light airy gauze-like mist, which in our eyes of modest admiration gives a new charm to the beauties it is spread before: as real yauze has done ere now, and would again, so please you, though we were the Pope. Yoho! Why! now we travel like the Moon herself. Hiding this minute in a grove of trees; next minute in a patch of vapour; emerging now upon our broad clear course; withdrawing now, but always dashing on, our journey is a counterpart of hers. Yoho! A match against the Moon. Yoho! Yoho!

The beauty of the night is hardly felt, when Day comes leaping up. Yoho! Two stages, and the country-roads are almost changed to a continuous street. Yoho! past market-gardens, rows of houses, villas, crescents, terraces, and squares; past waggons, coaches, carts; past early workmen, late stragglers, drunken men, and sober carriers of loads; past brick and mortar in its every shape, and in among the rattling pavements, where a jaunty-seat upon a coach is not so easy to preserve! Yoho, down countless turnings, and through countless mazy ways, until an old inn-yard is gained, and Tom Pinch, getting down, quite stunned and giddy, is in London! (*Martin Chuzzlewit.*)

alig figyelve kíséri egy vázlatos kép határozatlan körvonalait, az öröm és a fájdalom csak észrevétlen érintéssel illetik. Midőn a szellem mély figyelemmel hatol be egy szabatos kép aprólékos részleteibe, az öröm és a fájdalom egészen megrázzák. DICKENS bír e figyelemmel és látja e részleteket; ezért talál mindenütt tárgyakat a lelkesülésre. Sohasem hagy fel a szenvedélyes hanggal; sohasem pihen meg a természetes styllben és az egyszerű elbeszélésben; mindig csak gúnyolódik vagy sír, csak szatirákat és elégiákat ír. Asszonyi lázas érzékenysége van, kaczagásban vagy könyekben törve ki a legcsekélyebb esemény előre nem látott lökésére. E szenvedélyes styl rendkívüli hatást gyakorol, és neki lehet tulajdonítani DICKENS dicsőségének felét. A közönséges embereknek csak gyöngye megindulásaik vannak. Gépileg dolgozunk és sokat ásitunk. A tárgyak háromnegyed része hidegen hagy; elalszunk a megszokásban, és utoljára nem vesszük többé észre a házi jeleneteket, az apró részleteket, a lapos eseményeket, melyek életünk alapját képezik. Ekkor jön egy ember, ki mindezt egyszerre érdekessé teszi; sőt mi több, drámákat csinál belőlök; a csodálat, gyöngédség és félelem tárgyaivá alakítja át. A nélkül, hogy elhagyjuk kályhánk szögletét vagy a társas kocsit, remegünk, szemünk könnyel telik meg vagy elfojthatatlan kaczagás rohamai közt rázkódunk.

Át vagyunk alakulva, életünk meg van kettőztetve; lelkünk eddig tengődött, most érez, szenved, szeret. Az érzések ellentéte, rohamos egymásutánja, száma még növeli izgatottságát; kétszáz lapon keresztül új, ellentétes és növekedő megindulások hullámai ragadnak tova, melyek a lélekbe öntik saját erőszakosságukat, kitéréseikbe és eséseikbe viszik magukkal s csak elbűvölten és kimerülten

vetik a partra. Valódi részegség ez és a gyöngéd lélekre igen erős lenne a hatása; de a közönségnek megfelelő, és a közönség igazat adott neki.

Ez érzékenységnek csak két kimenetele lehet: nevetés vagy könyek. Vannak mások is, de ide csak a magas ékesszólás vezet; ezek a magasztosság útjai, és láttuk, hogy DICKENS előtt ezek zárva vannak. Különben nincs író, ki jobban tudna meghatni és elérzékenyíteni; a szó szoros értelmében megrikat; mielőtt olvastuk volna, nem tudtuk, hogy annyi száanalom van szívünkben. Egy gyermek bánata, ki atyja szeretete után eped és kit atyja nem szeret, egy szegény, félig hülye fiatal ember kétségbeesett szerelme és lassú halála, mind e festései a titkos fájdalomnak eltörölhetetlen benyomást hagynak hátra. A könyek, melyeket önt, igazak, és a részvét egyetlen forrásuk. BALZAC, GEORGE SAND, STENDHAL szintén rajzolták az emberi nyomorúságot; lehetséges-e írni ennek rajzolása nélkül? De ők nem keresik, hanem ráakadnak; nem gondolnak arra, hogy kitarják előttünk; máshova indultak és útközben találtak reá. Jobban szeretik a művészetet, mint az embereket. Csak abban telik kedvök, hogy működni lássák a szenvedélyek rugóit, összeállítsák az események nagy rendszereit, hatalmas jellemeket alkossanak; nem a nyomorultak iránti rokonszenvből, hanem a szép-iránti szeretetből írnak.

Ha *Mauprat*⁷ végére értünk, megindulásunk nem tiszta rokonszenv, ezenkívül még mély csodálatot is érzünk a szerelem nagysága és nemessége iránt. Ha befejeztük *Goriot apót*,⁸ szívünk meg van törve e halálkín

⁷ GEORGE SANDTÓL.

⁸ BALZACTÓL.

gyötrelmeitől; de a bámulatos lelemény, a tények tömege, az egyetemes eszmék bősége, az elemzés ereje a tudomány világába helyez át, és fájdalmas részvétünk megpihen a szív e physiológiájának láttára. DICKENS sohasem nyugtatja meg részvétünket; oly tárgyakat választ, melyek egyedül ezt gerjesztik fel, s inkább, mint más tárgyak: az elnyomott gyermekeket, kiket zsarnoki iskolamesterök koplaltat; Stephen, a munkás életét, kit felesége meglop és megbecstelenít, társai elűznek, tolvajságról vádolnak, ki hat napon át sorvad a verem fenekén, melybe esett, meg van sebesülve, láz emészti, haldoklik, midőn végre hozzá jutnak. Rachel, egyetlen barátnője jelen van, és félrebeszélése, sikoltásai, a kétségbeesés forgószele, melylyel DICKENS be szokta burkolni alakjait, előkészítették e megadó halál fájdalmas festését. A veder oly testet emel ki, melynek alig van már formája, és látják a sápadt, kimerült, türelmes arcot, mely az ég felé van fordítva, míg törötten lecsüggő jobb keze kérni látszik, hogy más kéz jöjjön segítségére. De mosolyog és halkán megszólal: «Rachel!» Ez melléje lép és föléje hajol, a míg szemei a sebesült szemei és az ég közé jutnak, mert Stephennek nincs annyi ereje, hogy feléje fordítsa szemét. Ekkor, töredezett szavakkal, elbeszéli hosszú gyötrelmét. Mióta megszületett, csak nyomort és igazságtalanságot tapasztalt: ez a szabály; a gyöngék szenvednek és szenvedésre születtek. Ez a verem, a melybe zuhant, százával ölte meg az embereket, atyákat, férjeket, fiúkat, kik száz meg száz családnak szereztek élelmet. A bányászok könyörögtek, Krisztus szerelmére esedeztek a parlament uraihoz, ne engedjék, hogy munkájok haláluk legyen, és kíméljék meg őket nejeik és gyermekeik kedvéért, kiket épen úgy szeretnek, mint az urak a magukéit. Mindez hiába volt. Mig

a bányában dolgoztak, ez szükség nélkül gyilkolt. Mióta felhagytak vele, azóta is gyilkol. Stephen harag nélkül, szelíden, egyszerűen mondja ezt, mint az igazságot. Maga előtt látja rágalmazóját; nem méltatlankodik, nem vádol senkit; csupán az atyát bízza meg, hogy hazudtolja meg a rágalmat azonnal, mihelyt ő halva lesz. Szíve oda fenn van, az égben, hol csillagot látott fényleni. Ezt szemlélte gyötrelmei közt, kő-ágyán, és az isteni csillag gyöngéd és megható tekintete mystikus derűjével lecsillapítá lelke és teste kínjait.

«Reám ragyogott, mondá tisztelettel, gyötrelmeimben és bánatomban oda lenn. Lelkembe ragyogott. Reá tekintettem és reád gondoltam, Rachel, míg a homály eltűnt lelkemből. . . . Világosabban láttam és haldokló imám abból állt, hogy az emberek jobban közeledjenek egymáshoz, és jobban értsék meg egymást, mint a míg én szegény köztük voltam. Gyakran, midőn magamhoz tértem és láttam, mint ragyog le rám bánatomban, azt gondolám, ez az a csillag, mely Megváltónk honába vezet. Csaknem azt hiszem, hogy épen az a csillag volt. . . . Gyöngéden tovább vitték a mezők mellett, az ösvények hosszában, a téres tájon át; Rachel folytonosan fogta kezét. Nagyon kevés suttogás törte meg a komor csendet. Nemsokára gyászmenet haladt tovább. A csillag megmutatta neki, hol találja fel a szegények Istenét, és alázatosságon, bánaton és bocsánaton át Megváltója nyugalomába tért.»⁹

⁹ «It ha'shined upon me,» he said reverently, in my pain and trouble down below. It ha' shined into my mind. I ha'lookn at't an thowt o' thee, Rachael, till the muddle in my mind have cleared awa, above a bit, I hope. If soom ha' been wantin' in unnerstan'in me better, I, too, ha' been wantin'in unnerstan'in them better.

Ugyanez író a leggúnyolódóbb, legkomikusabb és legbohókásabb valamennyi angol író között. Különben sajátságos ez a vidámság! Ez az egyetlen, mely megférhet e szenvedélyes érzékenységgel. Van olyan nevetés, mely szomszédja a könynek. A szatira testvére az elégiának: míg ez felszólal az elnyomottakért, amaz az elnyomók ellen harczol. A ferdeségek és bűnök által megsértve, DICKENS a nevetségesség által áll boszút. Nem rajzolja azokat, hanem bünteti. Nincs valami lesújtóbb, mint a folytonos iróniának hosszú fejezetei, melyekben a gúny minden sorral vérengzőbben és metszőbben hat az ellenfélbe, kit kiválasztott magának. Őt vagy hat efféle fejezete szól az amerikaiak ellen, eladó hirlapjaik, részeges ujságíróik, szemfényvesztő üzéreik, irónöik, otrombaságuk, fesztelenségök, arczátlanságuk, durvaságuk ellen; mindez képes volna elragadni egy absolutistát és igazat adni ama szabadelvű embernek, ki New-Yorkból visszatérve, könyes szemekkel ölelte át az első csendört, kit a hávrei kikötőben megpillantott. Ipartársulatok alapításait, a képviselők

In my pain an trouble, lookin up yonder, — wi' it shinin'on me. — I ha' seen more clear, and ha' made it my dyin prayer that aw th' world may on'y coom together more, an get a better unnerstan'in o'one another, than when I were in't my own weak seln.

«Often as I coom to myseln, and found it shinin on me down there in my trouble, I thowt it were the star as guided to Our Saviour's home. I awmust think it be the very star!»

They carried him very gently along the fields, and down the lanes, and over the wide landscape; Rachael always holding the hand in hers. Very few whispers broke the mournful silence. It was soon a funeral procession. The star had shown him where to find the God of the poor; and through humility, and sorrow, and forgiveness, he had gone to his Redeemer's rest.

(*Hard Times*, p. 345.)

értekezleteit megbízóikkal, a képviselő utasításait titkárához, a nagy bankházak pompáját, egy épület felavatását, az angol társadalom minden szertartását és minden hazugságát HOGARTH lendületével és keserűségével festi. Vannak helyei, hol a komikum oly erős, hogy bosszúállásnak látszik, például Chuzzlewit Jónás története. Az első szó, melyet e kitünő ifju kibetűzött, a *gain* (nyereség) volt. A második, midőn a kettős szótagokhoz jutott, volt a *money* (pénz). E szép nevelés véletlenül két alkalmatlansággal járt: először, mivel apja ahhoz szoktatta, hogy másokat megcsaljon, lassanként kedvet kapott apját is rászedni; másodsor, azt tanulván, hogy mindent pénzkérdésnek vegyen, végre atyját is olyan jószágnak kezdé tekinteni, melyet igen jól el lehetne helyezni a koporsó nevezetű pénzszekrényben.

«Apám hortyog úgy, Pecksniff?»

«Igen Jónás úr.»

«Legyen szíves a lábára bágni; a melyik ön felé van, az a köszvényes.»

A figyelemnek e bizonyítékával lép föl: ebből következtethetünk a többire. DICKENS alapjában komor, mint HOGARTH; de mint HOGARTH hangos kaczagásra fakaszt leleményeinek bohókássága és torzképeinek ereje által. Ritka merészséggel hajtja alakjait a képtelenségbe. Pecksniffje oly groteszk erkölcsi mondásokat és érzékeny cselekedeteket talál ki, hogy túlzóvá lesz. Sohasem hallottunk ily szónoki szörnyűségeket. SHERIDAN is festett már egy angol képmutatót, Surface Józsefet; de ez annyira különbözik Pecksnifftól, mint egy tizennyolczadik századbéli arczkép a *Punch* egy metszvényétől. DICKENS a képmutatást oly idomtalanná, oly roppantté teszi, hogy képmutatója megszűnik emberhez hasonlítani; olyan, mint ama

szörnyalakok, melyeknek orra nagyobb egész testöknél. E tulzó komikum a túlcsapongó képzelemből származik. DICKENS mindenütt ugyanazon rugót alkalmazza. Hogy jobban megmutassa tárgyát, kiüti vele az olvasó szemét; de az olvasó mulat e zabolátlan erőn; a kivitel heve elfeledteti vele a jelenet valótlanszinúségét, és teljes szívéből nevet, midőn hallja, hogy Mould ur, a temetésrendező miként sorolja elő a vigasztalásokat, melyeket a pénzzel jól ellátott fiui kegyelet raktárában találhat. Mily fájdalmat nem enyhitenének meg a négylovas kocsik, a bársony takarók, a kocsisok posztóköpenyegei és lehajtott szárú csizmái, a feketére festett strucztollak, és a legelső divat szerint öltözött gyalog kísérők, rézveretű bottal a kezükben? Oh ne mondjuk sárnak az aranyat, ha ily dolgokat lehet rajta venni! «Mennyi áldást, — kiált Mould ur, mennyi áldást árasztottam az emberiségre négy hosszúfarkú diszlovammal, melyeket sohasem kantároztam fel tíz font tíz shillingen alul!»¹⁰

¹⁰ «It can give him,» said Mr. Mould, waving his watch-chain slowly round and round, so that he described one circle after every item; it can give him four horses to each vehicle; it can give him velvet trappings: it can give him drivers in cloth cloaks and topboots; it can give him the plumage of the ostrich, dyed black; it can give him any number of walking attendants, drest in the first style of funeral fashion, and carrying batons tipped with brass; it can give him a place in Westminster Abbey itself, if he choose to invest it in such a purchase. Oh! do not let us say that gold is dross, when it can buy such things as these. Mrs. Gamp.»

«Ay, Mrs. Gamp, you are right,» rejoined the undertaker. «We should be an honoured calling. We do good by stealth, and blush to have it mentioned in our little bills. How much consolation may I — even I» — cried Mr. Mould, «have diffused

DICKENS rendesen komoly marad, míg torzképeit festi. Az angol élcz abban áll, hogy ünnepélyes hangon mond bolond tréfákat. A hang és az eszmék ekkor ellentétet alkotnak; és minden ellentét erős benyomást tesz; DICKENS szereti ezt létre hozni, közönsége pedig érezni.

Ha néha elfeledi felebarátját ostorozni, ha mulatni próbál, ha enyeleg, akkor sem boldogabb. Az angol jellem alapvonása a boldogság hiánya. DICKENS izzó és szívós képzelme sokkal erősebben ragadja meg a dolgokat, hogy sem könnyedén és vidáman átsiklanék felületökön. Rátámaszkodik, behatol, belemélyed, beleás a dolgokba; mindez erőszakos cselekvések megerőltetések, és minden megerőltetés szenvedés. Hogy valaki boldog legyen, könnyelműnek kell lennie, mint a tizennyolczadik századbéli francziának, vagy érzékinek, mint a tizenhatodik századbéli olasznak; nem kell törődni a dolgokkal vagy élvezni kell azokat. DICKENS nem élvezi és törődik velök. Vegyünk valami kis komikus eseményt, minőre az utcán szoktunk akadni, például egy szélrohamot, mely fölhajtja az utcai bizományos ruháját. SCARAMOUCHE jókedvűleg elfintorítaná arczát; LESAGE kedvtelve mosolyogna; mindkettő tovább menne s nem gondolna többé reá. DICKENS rágondol fél lapon keresztül. Olyan jól látja a szél minden hatását, oly tökéletesen helyére képzeli magát, oly szenvedélyes és határozott akaratot tulajdonít neki, oly sokáig és oly erősen forgatja ki és be a szegény ember ruháját, oly nagy viharrá és üldözéssé változtatja a szélrohamot, hogy

among my fellow-creatures by means of my four longtailed prancers, never harnessed under ten pound ten!»

(*Martin Chuzzlewit.*)

fejünk bele szédül, és nevetünk ugyan, de sokkal több nyugtalanságot és részvétet találunk magunkban, hogyszem teljes szívünkéből nevezzünk.

«Biz az szellős egy hely volt, és libabőrt, kék orrot, vörös szemet, fagyott lábújjat, fogvaczogást kaphatott, a ki ott télen át álldogált, a mint TOBY VECK nagyon jól tudta. A szél rohanva fordult be a szögleten — különösen a keleti szél — mintha éppen csak azért indult volna meg a föld legvégső határáról, hogy TOBYRA fújjon. És gyakran korábban látszott rátalálni, mintsem várta volna, mert megfordulva a szögleten és elhaladva TOBY mellett, hirtelen ismét visszakerült, mintha kiáltana:

«Ejnye hiszen itt van!» Aztán egyszerre fejére rántotta kis fehér kötényét, mint valami rossz fiúnak a ruháját; gyöngé kis pálczája hasztalanul küzdött és mozgott kezében: lábszárai borzasztóan reszkettek, és TOBY maga egészen meggörnyedve, és majd erre, majd arra fordulva, úgy meg lett rázva és tépázva és ránczигálva és lökdösve, hogy csak egy fokkal állt alább a valódi csodánál, hogy a szél el nem ragadta, mint a békák, csigák vagy más hordozható lények csapataival szokott történni, és nem hullajtotta alá, a bennszülöttek nagy bámulatára, a világ valamely távoli zúgában, hol az utczai bizományosok ismeretlenek.¹¹

¹¹ 1 And a breezy, goose-skinned, blue-nosed, red-eyed, stony-toed, tooth-chattering place it was, to wait in, in the winter-time, as Toby Veck well knew. The wind came tearing round the corner — especially the east wind — as if it had sallied forth, express, from the confines of the earth, to have a blow at Toby. And often-times it seemed to come upon him sooner than it had expected, for bouncing round the corner, and passing Toby, it

Ha most egy pillantással szemlélhetővé akarjuk tenni e képzelmet, mely oly világos, oly erőszakos, oly szenvedélyesen van kiválasztott tárgyára szegezve, melyet oly mélyen meghatnak az apró dolgok, mely oly kizárólag ragaszkodik a köznapi élet részleteihez és érzelmeihez, oly termékeny a szakadatlan megindulásokban, oly hatalmas a fájdalmas részvét, sarkastikus gúny és ideges vidámság fölgerjesztésében: képzeljünk el egy londoni utcztát esős téli estén. A lobogó gázláng elkápráztatja a szemeket, kiárad a boltok üvegtábláin keresztül, visszaverődik az elhaladó alakokon, és rikító fénye, eltorzult vonásaikba mélyedve, véghetetlen részletességgel és sértő erővel kidomborítja ránczaikat, idomtalanságaikat, gyötrelmes kifejezésöket. Ha e tolongó és szennyes tömegben egy ifjú leány üde arcztát fedezzük fel, e mesterséges világosság túlságos és hamis színekkel árasztja el; sajtáságos dicsfénynyel emeli ki az esős és hideg árnyékból. A lelket bámulat ragadja meg: de kezünkkel eltakarjuk szemünket, s míg e világosság erejét csodáljuk, akaratlanul a

would suddenly wheel round again, as if it cried: «Why, here he is!» Incontinently his little white apron would be caught up over his head like a naughty boy's garments, and his feeble little cane would be seen to wrestle and struggle unavailingly in his hand, and his legs would undergo tremendous agitation, and Toby himself all aslant, and facing now in this direction, now in that, would be so banged and buffeted, and tourled, and worried, and hustled, and lifted off his feet, as to render it a state of things but one degree removed from a positive miracle, that he wasn't carried up bodily into the air as a colony of frogs or snails or other portable creatures sometimes are, and rained down again, to the great astonishment of the natives, on some strange corner of the world where ticket-porters are unknown. (*Chimes*, p. 7.)

mező igazi verőfényére és a nappal nyugodt szépségére gondolunk.

2. §. A közönség.

Ültessük e tehetséget angol földbe; az irodalmi közvélemény fogja meghatározni növekedését és megmagyarázni gyümölcseit. Mert ez a közvélemény neki magánvéleménye is; nem külső kényszer gyanánt viseli, hanem mint benső meggyőződést érzi magában, nem akadályozza mozdulataiban, hanem kifejleszti és hangosan ismétli előtte azt, a mit ő halkán mond magának.

Ime a közizlés tanácsai, melyek annál hatalmasab-
bak, mert megegyeznek természetes hajlamával és saját
irányában hajtják előre :

«Légy erkölcsös. Minden regényednek olyannak kell lennie, hogy ifjú leányok is olvashassák. Mi gyakorlati szellemek vagyunk, és nem akarjuk, hogy az irodalom megrontsa a gyakorlati életet. Mi kegyelettel vagyunk a család iránt, és nem akarjuk, hogy az irodalom oly szenvedélyeket fessen, melyek megtámadják a családi életet. Protestánsok vagyunk, és megtartottunk valamit atyáink szigorúságából az öröm és a szenvedélyek ellen. Ezek között a szerelem a leggonoszabb. Őrizkedjél ebben a szomszéd francziák legkitünőbb irónőjéhez hasonlítni. A szerelem a hőse GEORGE SAND minden regényének. Házasságban vagy házasságon kívül, az mindegy; az író önmagában szépnek, szentnek, magasztosnak találja és ki is mondja. Ne higj neki, és ha hiszesz, ne mondd ki. Ez rossz példa. Az így feltüntetett szerelem maga alá rendeli a házasságot. Benne végződik, széttöri, túlteszi magát rajta, a körülmények szerint; de bármit tegyen,

alárendeltként bánik vele; nem ismer el benne más szentséget, mint azt, melyet ő ad neki, és istentelennek tartja, ha ki van belőle zárva. Az így felfogott regény véd-beszéd a szív, képzelem, lelkesedés, természet mellett; de gyakran vádbeszéd a társadalom és törvény ellen; és mi nem tűrjük, hogy közletről vagy messziről a társadalomhoz és törvényhez nyúljanak. Isteninek tüntetni fel valamely érzelmet, meghajtani előtte minden intézményt, nemes cselekedetek sorozatán vezetni keresztül, bizonyos hősi lelkesedéssel énekelni harczairól, melyeket végig küzd, és a támadásokról, melyeket kiáll, gazdagon ellátni az ékesszólás minden erejével, megkoszorúzni a költészet minden virágával, — ez annyi, mint az általa szült életet szebbnek és magasztosabbnak festeni a többiekénél, — ez annyi, mint a szerelmet minden szenvedély és minden kötelesség fölé, magasztos légkörben trónra ültetni, hol világosság, vigasztalás, remény gyanánt fénylik és magához von minden szívet. Talán ez a művészek világa; de nem a rendes embereké. Talán megfelel a természetnek; de mi a természetet meghajtjuk a társadalom érdeke előtt. GEORGE SAND szenvedélyes nőket fest; rajzolj nekünk tisztességes nőket. GEORGE SAND kedvet ad a szerelemre; adj nekünk kedvet a házasságra.

«Igaz, megvannak hátrányai is; a közönség nyer ugyan, de a művészet veszít általa. Alakjaid jobb példákat adnak ugyan, de műveid értéke csekélyebb lesz. Mindegy! Nyugodjál meg abban a gondolatban, hogy erkölcsös vagy. Szerelmeseid színtelenek lesznek, mert az egyetlen érdek, melyet koruk nyújt, a szenvedély ereje, s te nem festheted a szenvedélyt. «*Nicholas Nickleby*»-ben két tisztességes fiatal embert fogsz mutatni, kik egészen hasonlítanak a többi fiatal emberekhez, s két tisztességes

ifjú lányt vesznek feleségül, kik szintén olyanok, mint minden más fiatal lány; «*Martin Chuzzlewit*»-ben ismét két tisztességes fiatal embert fogsz mutatni, kik tökéletesen hasonlítanak az előbbi kettőhöz, és szintén két tisztességes ifjú lányt vesznek nőül, kik tökéletesen hasonlók a két előbbihez; «*Dombey and son*»-ban csak egy tisztességes fiatal ember és egy tisztességes ifjú lány lesz. Más-kép semmi különbség. És így tovább. Házasságaid száma bámulatra méltó; elég volna megnépesíteni egész Angliát. A mi még különösebb, mindnyájan önzetlenek, s a fiatal ember és fiatal leány épen oly őszinteséggel fitymálják a pénzt, mint a komikai operában. Végtelenül hosszan fogsz időzni a menyasszonyok kedves zavaránál, az anyák zokogásánál, a jelenlevők könyeinél, a lakoma földerítő és megható jeleneteinél; egész tömeg családi képet fogsz rajzolni, melyek mind megindítóak és csaknem olyan kellemesek, mint a spanyolfal festményei. Az olvasó meg lesz hatva; azt fogja gondolni, hogy tíz éves kis fiú és kis leány ártatlan szerelmét és erényes báját szemléli. Kedve lesz így szólni hozzájuk: «Legyetek jók ezentúl is, kedves kicsikéim!» De a legfőbb érdeket az ifjú leányok találják benne, kik megtanulják, mily buzgó és mégis illendő módon kell a vőlegénynek udvarolni. Ha csábítást fogsz megkoczkáztatni, mint «*Copperfield*»-ben, nem beszéled el a szerelem haladását, hevét, ittasságát; csak nyomorúságát, kétségbeesését és furdalásait fogod festeni. Ha «*Copperfield*»-ben és a «*The cricket on the Hearth*»-ban («A tűzhely tücske»), megzavart házasságot és gyanúsított hitvest mutatsz, sietni fogsz helyreállítani a házasság békéjét és az asszony ártatlanságát, és ennek szája által oly nagyszerű dicsbeszédet tartasz a házasságról, hogy AUGIER EMIL úr is mintául vehetné. Ha a «*Hard Times*»-ben

(nehéz idők) a hitves a bűn határáig megy, meg fog állni a bűn határán. Ha «*Dombey and son*»-ban megszökik férje házából, tiszta fog maradni, csak látszatra követi el a bűnt és oly módon bánik a szeretővel, hogy irigyeljük a férj sorsát. Ha végre «*Copperfield*»-ben elbeszéled a szerelem izgalmait és bolondságait, gúnyolni fogod a szegény szerelmet, lefested kicsinyességeit, mintha bocsánatot kérnél az olvasótól. Soha sem mered éreztetni a mindenható szenvedély égő, nemes, zabolátlan lehelletét; jó gyermekek játékvá vagy csinos házassági csecsebecsévé fogod azt tenni. De majd kárpótlást ad a házasság. Megfigyelő szellemed s a részletek iránti érzéked gyakorlatot fog találni a családi élet jeleneteiben: kitűnően fogod festeni a kandalló zúgát, a családi csevegést, a gyermekeket anyjok térdein, a férjet, ki az esti lámpa fényénél virraszt alvó neje mellett, míg szívét öröm és bátorság tölti el, mert érzi, hogy övéért dolgozik. Bájos vagy komoly női arcsképeket fogsz találni: Dorát, ki megmarad kis leánynak a házasságban, kinek duzzogása, pajkossága, gyermetagsége, nevetése földeríti a háztartást, mint a madár csicsergése; Esztert, kinek tökéletes jóságát és isteni ártatlanságát meg nem rontják a kisértések, sem az évek; Ágnest, a ki oly nyugodt, türelmes, eszes, tiszta, tiszteltreméltó, valódi mintája a hitvesnek s képes egymagában kiérdemelni a házasság számára a tiszteletet, melyet számára követelünk. És ha végre fel kell tüntetni a kötelességek szépségét, a hitvesi szeretet nagyságát, s amaz érzelemnek mélységét, melyet a kölcsönös bizalom, gondoskodás és odaadás tíz esztendeje ásott, épen oly pathetikus szavakat fogsz találni sokáig visszatartott érzelmeségedben, mint a szerelem legerősebb szavai.¹³

¹³ Copperfield: A doctor és nejének jelenete.

«Nem azok a legrosszabb regények, melyek a szerelmet dicsőítik. A csatorna tulsó oldalán kell lakni, hogy azt merészelhessük, a mit szomszédaink merészeltek. Nálunk nehányan csodálják BALZACOT, de senki sem túrné meg. Nehányan azt állítják, hogy nem erkölcstelen; de mindenki elismeri, hogy mindig és mindenütt figyelmen kívül hagyja az erkölcsiséget. GEORGE SAND csak egy szenvedélyt dicsőített; BALZAC valamennyit dicsőítette. Eröknek tekintette, s minden erőt szépnek ítélvén, okaikkal védelmezte, körülvette körülményeikkel, kifejtette, eredményeikben a végletekig hajtotta és megnagyobbította, míg magasztos szörnyeket csinált belőlök, rendszeresebbeket és igazabbakat, mint az igazság. Mi nem engedjük meg, hogy az ember ne legyen más, mint művész. Nem akarjuk, hogy elváljék lelkiismeretétől s elveszítse szem elől a gyakorlati életet. Soha sem fogjuk belátni akarni, hogy ez SHAKSPEAREÜNK uralkodó vonása; nem fogjuk elismerni, hogy, mint BALZAC, bűnre és örültségre vezeti hőseit és hogy mint ő, a tiszta logika és tiszta képzelem országában lakik.

«Nagyon megváltoztunk a tizenhatodik század óta, és ma kárhoztatjuk azt, a mit hajdan helyeseltünk. Nem akarjuk, hogy az olvasó érdeklődjék egy fősvény, egy nagyravágyó, egy kicsapongó iránt. És érdeklődik iránta, midőn az író, dicséret vagy rosszalás nélkül, arra adja magát, hogy megmagyarázza vérmérsékletét, nevelését, koponyája alakját és szellemi szokásait, melyek beléje vésték ez eredeti hajlamot; midőn meg akarja mutatni hatásainak szükségességét, át akarja vezetni ez alakot minden fejlődési fokozatán, megmutatni a nagyobb erőt, melyet a kor és a kielégítés adnak neki és kifejtteni az ellenállhatatlan bukást, mely az embert az örültségbe

vagy halálba hajtja. Az olvasó, megragadtatva e logika által, csodálja a művet, melyet létre hozott, és elfeled méltatlankodni az alak ellen, melyet teremtett. Így szól: «Mily szép fősvény!» és nem gondol többé a bajokra, melyeket a fősvénység szül. Bölcsész lesz és művész, s nem emlékszik többé arra, hogy tisztességes ember. Jusson mindig eszedbe, hogy te az vagy, és mondj le a szépségekről, melyek e romlott talajból hajthatnak ki.

«Ezek között első a nagyság. Érdeklődni kell a szenvedélyek iránt, hogy megértsük egész terjedelmöket, megszámlálhassuk minden rugójukat, leírassuk egész folyamukat. Betegségek ezek; ha meglegyszünk azzal, hogy elátkozzuk, nem fogjuk megismerni; ha nem vagyunk physiológok, ha nem érzünk szeretetet a szenvedélyek iránt, ha nem alkotjuk belőlök hőseinket, ha nem reszketünk a gyönyörűségtől a fősvénység egy szép vonásának, mint valami becses tünetnek láttára, nem fejthetjük ki terjedelmes rendszeröket, nem tárhatjuk fel végzetes nagyságukat. Neked ne legyen ez az erkölcstelen érde-med; különben sem felel meg szellemi alkatodnak. Végtelen érzékenységednek és mindig kész gúnyodnak szüksége van a gyakorlatra; nincs elég nyugalmad, hogy valamely jellem mélyéig hatolj; inkább szeretsz elérékenyülni vagy gúnyolódni fölötte; állást foglalsz vele szemben, ellenségévé vagy barátjává léssz, gyűlöletessé vagy meghatóvá teszed; nem fested le; sokkal szenvedélyesebb vagy és nem eléggé kíváncsi.

«Más részről képzelmed szívóssága, az erő és kitar-tás, melylyel gondolatod a megragadott részletbe mélyed, korlátolja ismeretedet, egyetlen vonás mellett tartóztat vissza, megakadályoz abban, hogy megvizsgáld valamely lélek minden részét s kimérd mélységét. Képzelmed na-

gyon élénk és nem elég tág. Ilyenek hát a jelleme, melyeket rajzolni fogsz: megragadsz egy személyt bizonyos állásban, nem látsz benne mást ez egyen kívül, s ezt adod rá kezdettől végig. Arczának mindig ugyanazon kifejezése lesz, és e kifejezés csaknem mindig torzkép. Bizonyos bogaruk lesz, mely többé nem hagyja el őket. MISS MERCY minden szóra vihogni fog; MARC TAPLEY minden jelenetben elmondja a maga szavát «vigan» (jolly); GAMPné asszonyság szakadatlanul HARRISné asszonyságról fog beszélni; doktor CHILLIP egyetlen cselekedetet sem fog művelni, mely nem félénk; MICAWBER úr három kötetten át fogja ugyanazon fajta érzelmes frázisait mondani, s öt vagy hatszáz ízben fog komikus hirtelenséggel átmenni az örömből a fájdalomba. Minden személyed egy-egy megtestesült bűn, erény vagy nevetségesség lesz, és a szenvedély, melyet neki tulajdonítasz, oly gyakori, változatlan, mindent elnyelő, hogy többé nem élő emberhez, hanem embernek öltöztetett abstractióhoz fog hasonlítani. A francziáknak megvan Tartufe-jök, mint a te Pecksniffed; de a képmutatás, melyet feltüntet, nem rombolta le lényének többi részét; bűnénél fogva tárgyul szolgál a vígjátéknak, de természeténél fogva az emberiséghez tartozik. Arczfintorgatásán kívül van jelleme és vérmérséklete; vaskos, erős, vörös, érzéki; vérének ereje merészsze, merészsége nyugodttá, merészsége, nyugalma, gyors elhatározása, ember-megvetése nagy politikussá teszi. Ha a közönséget már öt felvonáson át foglalkoztatta, még mindig több tekintetben tanulmányul szolgál a psycholognak és orvosnak. A te Pecksniffed nem nyújt semmit, sem a psycholognak, sem az orvosnak. Csak arra szolgál, hogy oktassa és mulattassa a közönséget. A képmutatás élő szatirája lesz és semmi más. Hiába tulaj-

donítsz neki hajlandóságot a pálinka iránt; azon vérmérsékletnél fogva, melyet rá ruháztál, semmi sem teszi ezt szükségessé. Annyira belemélyedt a képmutatásba, szenteségbe, szép nyelvezetbe, irodalmi frázisokba, gyöngéd erkölcsiségbe, hogy természetének többi része elenyészett: álarcz és nem ember többé. De ez álarcz oly fúrca és erővel teljes, hogy hasznos lesz a közönségnek és csökkenteni fogja a képmutatók számát. Ez a mi célunk és ez a tied is, és alakjaidnak gyűjteménye inkább egy kötet szatirához, mint arczkép-csarnokhoz fog hasonlítani.

«Ugyanez oknál fogva e szatirák, habár egyesítve, valósággal mégis különállók maradnak s nem fognak igazi egészet alkotni. Rajzokkal kezdted pályádat, és nagy regényeid csak összefoltozott rajzok maradnak. Valamely természetes és szilárd egész szerkesztésének egyedüli módja abból áll, hogy megírjuk egy szenvedély vagy jellem történetét, vegyük elő születésöktől fogva, lássuk, mint növekednek, változnak és mint omlanak össze, megértsük fejlődésök benső szükségességét. Te nem követed e fejlődést; mindig ugyanazon állásban tartod alakodat; fősvény vagy képmutató, vagy jó egész végig, és mindig ugyanazon módon. Nincs hát története. Csak a körülményeket változtathatod, melyek között létezik; őt magát nem változtatod; mozdulatlan marad, s minden ütésre, mely hozzá ér, ugyanazt a hangot adja. Az események különfélesége tehát, melyet feltalálsz, csak mulattató fantasmagoria; nincsenek kapcsaik, nem alkotnak rendszert; nem egyebek halomnál. Csak életrajzokat, kalandokat, emlékiratokat, vázlatokat, egybegyűjtött jeleneteket fogsz írni, de nem tudsz cselekvényt szerkeszteni. — De ha nemzedet irodalmi ízlése, egyesülve szellemed természetes irányával, erkölcsi célzatokat parancsol rád s eltiltja

a jelleme nagy szabású festését, az összefüggő egész szerkesztését: másrésről megfigyelésed, érzékenységed és szatirád számára egész sorozatát nyújtja az eredeti alakoknak, melyek egyedül Angliához tartoznak, s melyek, kezed rajzában, a maga nemében egyetlen képcsarnokot alkotnak és szellemed képével együtt hazád és korod képét is fogják nyújtani.»

3. §. Az alakok.

Vegyük el a groteszk alakokat, melyek csak arra való, hogy betöltsék a helyet és megnevetessenek, s azt fogjuk találni, hogy DICKENS alakjai valamennyien két osztályba sorozhatók: az érzelmes és a nem érzelmes ^{talál}lények. A természettől alkotott lelkeket ellentétbe állítja a társadalomtól elidomtalánított lelkekkel. Egyik utolsó regénye, a «Nehéz idők» (Hard Times) foglalata a többi másnak. Itt elébe helyezi az ösztönt az okoskodásnak, a szív sejtelmét a pozitív tudománynak; megtámadja a statistikára, számokra és tényekre alapított nevelést; boldogtalansággal és nevetséggel tetézi a pozitív és kalmári szellemet; harczol a kereskedő és a nemes gögje, durvasága, önzése ellen; elátkozza a füstös és a sáros iparos városokat, melyek a testet mesterkélt légkörbe, a lelket természetellenes életbe börtönözik. Szegény munkásokat, kötél-tánczosokat, talált gyermeket keres föl, és józan eszökkel, nemességökkel, gyöngédségökkel, bátorságukkal és szelidségökkel lesújtja az őket megvető gazdagok és hatalmasok áltudományát, álboldogságát és álerejét. Szatirikusokat ír az elnyomó társadalom ellen; elegiákat ír az elnyomott természetről; s elegikus és szatirikus szelleme

megtalálja a környező angol életben a teret, mely kifejlésztésére szükséges.

I.

Az angol társadalom első gyümölcse a képmutatás. A vallás és erkölcsstan kettős befolyása érleli azt; tudjuk, mily nagy ezek népszerűsége és uralma a csatorna túlsó oldalán. Olyan országban, hol botránys dolog vásárnap nevetni, hol a komor puritanizmus megtartott valamit a boldogság elleni régi elkeseredettségből, hol a régi történetet tanulmányozó itészek értekezéseket szőnek be Nabuchodonosor erényének fokáról, ott természetes dolog, hogy az erkölcsiség látszata hasznót hajt. Olyan pénz ez, melylyel birni kell; a kiknek nincs jó pénzők, hamisat gyártanak, és mentől becsesebbnek nyilvánítja a közvélemény, annál inkább utánozzák. Azért angol ez a bűn. Pecksniffre nem találhatunk Franciaországban. Frázisai undort gerjesztenének. Ha ez országban van valami szenvelgés, úgy az a bűn és nem az erény szenvelgése; a ki sikert akar elérni, rosszul tenné, ha elveiről beszélne; inkább szeretik megvallani gyöngeségeiket, s ha vannak charlatánok, úgy azok az erkölcsstelenség szájhősei. Itt is voltak hajdan képmutatók; de csak akkor, midőn a vallás még népszerű volt. VOLTAIRE óta Tartufe lehetlenné vált. Nem próbálnak többé oly ájtatosságot szenvelegni, mely senkit sem csal meg és semmire sem visz. A képmutatás jön, megy és változik az erkölcsök, a vallás és a szellemek állapota szerint; azért láthatjuk, mennyire megfelel Pecksniff képmutatása hazája hangulatának. Az angol vallás kevéssé dogmatikus és egészen erkölcsi. Pecksniff nem ereszt meg, mint Tartufe, theo-

logiai frázisokat; egészen emberbaráti tirádákban ömledez. Századával haladt; emberbarát bölcsész lett. Leányainak Mercy (részvét) és Charity (szeretet) neveket adott. Gyöngéd, jó, átengedi magát a családi ömlengéseknek. Ha meglátogatják, ártatlanul eljátsza a családi élet bájos jeleneteit; az atya szívét, a férj érzelmeit, a kegyes mester jóakarátát tárja fel. A családi erények mai napság becsületben állnak; parádézni kell velök. Hajdan Orgon, Tartufe oktatása után így szólhatott:

S bár veszni lássak gyermeket, szülőt, nőt,
Még sem törödném cseppet sem vele.

De a modern erény és az angol kegyelet másképp gondolkozik; nem kell megvetni e világot, a másakra való tekintettel; meg kell javítani, tekintettel a más világra. Tartufe vezeklő ingeről és ostoráról beszél; Pecksniff kényelmes kis szobájáról, a bensőség bájáról, a természet szépségeiről. Egyességet igyekszik az emberek közé hozni. Olyan, mintha a béke-szövetség tagja volna. A legmeghatóbb elmékedéseket fejtí ki az összhang jótéteményeiről és szépségeiről. Lehetetlen őt megindulás nélkül hallgatni. Az emberek mai napság megfínomultak, sok elegikus költeményt olvastak; érzékenységek élénkebb; nem lehet őket többé megcsalni Tartufe durva szemtelenségével. Ezért találjuk Pecksniffnél a magasztos türelem mozdulatait, a kimondhatatlan szánalom mosolyait, oly lendületet, odaadást, kecsességet, gyöngédséget, mely a legválogatósabbat is elragadja, a legfinnyásabbat is elbájolja. Az angolok megtanulták parlamentjökben, *meetingjeiken*, egyesületeikben és nyilvános szertartásaikban a szónoki frázist, az elvont kifejezéseket, a nemzetgazdászati, ujság-

írói és hirdetési stylt. Benne is meglesz ennek homályossága, szokotyvaléka és dagályossága. A világ fölött látszik lebegni, a tiszta eszmék légkörében, az igazság ölen. Olyan lesz, mint az apostol, ki a «*Times*» irodájában nevelkedett. Derűre-borúra egyetemes eszmékkal áll elő. Erkölcsi okulást talál a *beefsteak*ben, melyet épen most falt fel. Ez a *beefsteak* elmúlt, a világ is el fog mulni; jusson eszünkbe gyarlóságunk és a számadás, melyet majdan adnunk kell. Asztalkendőjét összehajtva, nagy-szerű elmélkedésekig emelkedik: «Az emésztés folyama, — úgymond, — mint néhány anatomista barátomtól hallottam, a természet legsodálatosabb műveinek egyike. Nem tudom, mit tapasztalnak mások, de reám nézve nagy elégtétel, ha meggondolom, hogy szerény ebédemet élvezve mozgásba hozom a legszebb gépezetet, melyről tudomásunk van. Valóban úgy látszik ily pillanatokban, mintha valami közhivatalt töltenék be. — Midőn felhuztam e benső órát, ha szabad ily kifejezést alkalmaznom — szól Pecksniff úr kiváló érzelmességgel — és midőn tudom, hogy jár, úgy érzem, hogy a leczke, melyet az embereknek ad, engem fajom jótévőinek egyikévé tesz.» Ebben a képmutatás új fajára ismerünk. A bűnök és erények egyaránt változnak minden században.

A gyakorlati szellem épen oly angol, mint az erkölcsi; kereskedés, munka és önkormányzat által e nép érzékre és tehetségekre tett szert az üzlet iránt; ezért tekintik a francziákat gyermekeknek és bolondoknak. E hajlam tulsága lerombolja a képzelmet és érzelmességet. Az ember üzérkedő géppé lesz, melyben számok és tények sorakoznak; tagadja a szellem életét és a szív örömeit; nem lát egyebet a világban, mint veszteséget és nyereséget; durva, zordon, kapzsi és fukar lesz; az emberekkel mint

kerekkel bánik; egy szép napon merő üzérnek, bankárnak, statisztikusnak találja magát; megszűnt ember lenni. DICKENS több arczképet fest a pozitív emberről, minők Ralph, Nickleby, Scroogs, Antony Chuzzlewit, Jónás, Cute, az alderman, Murdstone és nővére, Bounderby, Tom Gradgrind; minden regényére jut belőlök. Némelyek nevelésöknél, mások természetöknél fogva ilyenek; de mindnyájan gyűlöletesek, mert mind gúnyolni és megsemmisíteni akarják a jóságot, rokonszenvet, részvétet, az önzetlen érzelmeket, vallási megindulásokat, a képzelem lelkesülését, mindazt, a mi szép az emberben. Elnyomják a gyermekeket, verik a nőket, koplaltatják a szegényeket, bántalmazták a boldogtalanokat. A legjobban csiszolt vasból készült automatok, kik gépileg teljesítik törvényes kötelességeiket s nem tudják, hogy másoknak szenvedést okoznak. E fajta embereket nem találhatunk Franciaországban. Oly iskola hozta őket létre Angliában, melynek megvan a maga bölcsészete, dicsősége, megvannak nagy emberei, s mely sohasem állt fenn a francziáknál. Igaz, a franczia írók is több ízben festették a fősvényeket, üzéreket, kalmárokat; BALZAC tele van velök. De megmagyarazza őket együgyűségök által, vagy furesza szörnyetégeket csinál belőlök, mint GRANDET és GOBSECK. Hanem DICKENS alakjai valóban létező osztályt alkotnak és nemzeti bünt képviselnek. Olvassuk el a *Hard Times* következő helyét, s lássuk, vajjon nem testestül-lelkestül angol-e Gradgrind úr?

„Nos, a mit én kívánok, az tény. Ne tanítsa e fiúkat és lányokat egyébre, mint tényekre. Egyedül tényekre van szükség az életben. Ne ültessen el semmi mást, és gyomláljon ki minden mást. Csak tények által képezheti a gondolkozó állatok elméjét; semmi egyéb sem lesz valaha

hasznukra. Ez elv szerint nevelem föl e gyermekeket. Szorítkozzék a tényekre uram!»

«A színhely egyszerű, csupasz, egyhangú iskola-szoba volt, és a beszélő négyszögű mutató újja hangsúlyt adott megjegyzéseinek, minden mondatot aláhúzva a tanító ruhaújján. E hangsúlynak segítségére volt a beszélőnek négyszögű falszerű homloka, melynek alapjául a szemöldökök szolgáltak, míg szemei kényelmes pinczét találtak két sötét üregben, a fal árnyékában. A hangsúlynak segítségére volt a beszélő szája, mely széles volt, keskeny és összeszorított ajkakkal. A hangsúlynak segítségére volt a beszélő hangja, mely hajthatatlan, száraz és parancsoló volt. A hangsúlynak segítségére volt a beszélő haja, mely tüskésen övezte kopasz fejét, fenyő-ültetvény gyanánt, hogy megvédje a széltől fényes felületét, mely egészen tele volt gumókkal, a szilvapástétom kérgéhez hasonlóan, mintha a fejben nem volna elég hely az összehalmozott tények számára. A beszélő merev tartása, négyszögű kabátja, négyszögű lábszárai, négyszögű vállai — sőt még nyakkendője is, mely kényelmetlen szorítással ragadta torokon, mint valami megátalkodott tény — mind segítségére voltak a hangsúlynak.

«Ez életben semmire sincs szükségünk, csak tényekre, uram! Semmire, csak tényekre.»

«A beszélő, és a tanító, és a harmadik jelenlevő felnőtt személy, visszaléptek egy kissé s végigfutottak tekintetökkel az apró edényeken, melyek rendbe voltak állítva és készen arra, hogy a tények bőséges adagát öntessék magukba, míg színig meg nem telnek.»

«— Thomas Gradgrind. Uram! A valóságok embere. A tények és számítások embere. Oly ember, ki azon elvből indul ki, hogy kétszer kettő négy, és semmivel sem

több, s kit nem lehet rábeszélni, hogy akármit hozzáadjon. Thomas Gradgrind, uram — határozottan Thomas — Thomas Gradgrind. Mindig mérővonal, és mérleg, és egyszerű van zsebében, uram, s kész megmérni minden darab emberi természetet, és megmondani, mennyit ér. Merő számkérdés, egyszerű számtani feladat. Remélheti ön, hogy valami esztelen hitet csempészhet be George Gradgrind, vagy Augustus Gradgrind, vagy John Gradgrind, vagy Joseph Gradgrind fejébe (mind csak föltételezett, nem létező személyek), de Thomas Gradgrind fejébe? Nem uram!

Ily kifejezésekkel mutatta be magát gondolatban Gradgrind úr, akár magánismerősei körében, akár a nagy közönségnek. Ily kifejezésekkel, «fiúk és lányok» megszólítást használva az «uram» helyett, mutatta be kétségkívül Thomas Gradgrind Thomas Gradgrindet az előtte sorba állított apró edényeknek, melyeknek színig meg kellett telniök tényekkel.»¹³

¹³ «Now, what I want is, Facts. Teach these boys and girls nothing but Facts. Facts alone are wanted in life. Plant nothing else, and root out everything else. You can only form the minds of reasoning animals upon Facts: nothing else will ever be of any service to them. This is the principle on which I bring up these children. Stick to Facts, Sir!»

The scene was a plain, bare, monotonous vault of a school-room, and the speaker's square forefinger emphasised his observations by underscoring every sentence with a line on the schoolmaster's sleeve. The emphasis was helped by the speaker's square wall of a forehead, which had his eyebrows for its base, while his eyes found commodious cellarage in two dark caves, overshadowed by the wall. The emphasis was helped by the speaker's mouth, which was wide, thin, and hard set. The emphasis was helped by the speaker's voice, which was inflexible,

A másik hiba, melyet a parancsolás és küzdelem megszokása szül, a büszkeség. Böven tenyészik ez az aristokratikus országban, és senki sem gúnyolta keményebben az arisztokratiát, mint DICKENS; minden arczképe

dry, and dictatorial. The emphasis was helped by the speaker's hair, which bristled on the skirts of his bald head, a plantation of firs to keep the wind from its shining surface, all covered with knobs, like the crust of a plum-pie, as if the head had scarcely warehouse room for the hard facts stored inside. The speaker's obstinate carriage, square coat, square legs, square shoulders, — nay, his very neckcloth, trained to take him by the throat with an unaccommodating grasp, like a stubborn fact, at it was, — all helped the emphasis.

«In this life, we want nothing but Facts, Sir; nothing but Facts!»

The speaker, and the schoolmaster, and the third grown person present, all backed a little, and swept with their eyes the inclined plane of little vessels then and there arranged in order, ready to have imperial gallons of facts poured into them until they were full to the brim.

«Thomas Gradgrind. Sir! A man of realities. A man of facts and calculations. A man who proceeds upon the principle that two and two are four, and nothing over, and who is not to be talked into allowing for anything over. Thomas Gradgrind, Sir — peremptorily Thomas — Thomas Gradgrind. With a rule and a pair of scales, and the multiplication table always in his pocket, Sir, ready to weigh and measure any parcel of human nature, and tell you exactly what it comes to. It is a mere question of figures, a case of simple arithmetic. You might hope to get some other nonsensical belief into the head of George Gradgrind, or Augustus Gradgrind, or John Gradgrind, or Joseph Gradgrind (all supposititious, nonexistant persons), but into the head of Thomas Gradgrind — no, Sir?»

In such terms Mr. Gradgrind always mentally introduced himself, whether to his private circle of acquaintance, or to the public in general. In such terms, no doubt, substituting the

sarkazmus. Ilyen James Harthouse, az uracs, ki undort érez minden, de kivált önmaga iránt, és tökéletesen igaza van; sir Frederic, a szegény elbolondított hülye, kit a bor elbutított s kinek szellemessége abból áll, hogy pálczáját rághva mereven nézi az embereket; lord Feenix, a megbomlott parlamenti frázisgép, ki alig képes befejezni a nevetséges körmondatokat, melyekbe rendszeren be szokott esni; mrs. Skewton, a tönkrejutott undok banya, ki kaczer marad egész haláláig, rózsaszínű függönyöket kíván halálos ágyára és végig jártatja leányát Anglia minden salonjában, hogy eladja valami hiú férjnek; sir John Chester, az előkelő társaságból való gonosztevő, ki attól félve, hogy pelengére állítja magát, vonakodik megmenteni a haláltól törvénytelen fiát, és a legkecsesebb módon fejezi ki vonakodását, csokoládéját szürcsölve. De az aristokratikus szellemnek legtökéletesebb és legangolosabb festése egy londoni kereskedő, Dombey arczképe.

Nem Franciaországban kell ennek mintáit keresni; Angliában találhatók azok, épen olyan erővel, mint a leggősebb francia kastélyokban. Dombey, mint a nemes, épen úgy szereti házát, mint önmagát. Azért nézi le lányát és óhajt fiút, mert meg akarja örökíteni bankjának régi nevét. Vannak ősei a kereskedésben, azt akarja, hogy utódai is legyenek. Hagyományokat tart fenn, hatalmaságot akar tovább folytatni. A vagyon ily magaslatán s a cselekvés ily terjedelme mellett valódi fejedelem, és fejedelmi helyzettel bírván, érzelmei is fejedelmiek. Oly jellem, minő csak abban az országban jöhet létre, melynek

words «boys and girls,» for «Sir», Thomas Gradgrind now presented Thomas Gradgrind to the little pitchers before him, who were to be filled so full of facts. (*Hard Times.*)

kereskedése átöleli az egész világot, hol a kereskedők hatalmasságok, hol egy kalmár-társaság egész szárazföldet zsákmányolt ki, háborúkat viselt, királyságokat döntött meg és száz millió lakossal népes birodalmat alapított. Az ily ember büszkesége nem csekély, hanem rettentő, és hogy hasonmását találjuk, el kellene olvasnunk Saint-Simon emlékiratait. Dombey mindig csak parancsolt, és nem fér fejébe, hogy meghátrálhatna valaki vagy valami elől. A hizelgést adó gyanánt fogadja, melyhez joga van, és végtelen távolságban látja maga alatt az embereket, mint arra teremtett lényeket, hogy hozzá esdekeljenek és szavát fogadják. Második neje, a büszke Skewton Edith, ellenszegül és megveti; a kalmár gögje összeütközik a nemes leány gögjével, és a növekedő ellenségeskedés visszafojtott kitörései oly erős szenvedélyt nyilatkoztatnak ki, minőt csak az így született és így táplált lelkek képesek magukba fogadni. Edith bosszúból megszökik esküvőjük évfordulóján és a házasságtörés látszatát vonja magára. Ekkor emelkedik föl egész merevségében a hajthatatlan büszkeség. Elúzi leányát, kit neje büntetésnek tart; megtiltja, hogy az egyikkel, vagy másikkal törődjenek; hallgatást parancsol nővérének és barátainak; régi hangjával, régi hidegségével fogadja vendégeit. Szívében kétségbeeséssel, a gyalázat, vereségének öntudata s a köznevetség gondolata által emésztve, épen oly szilárd, oly kevély, oly nyugodt marad, mint valaha. Merészebben viszi ügyeit és tönkre jut; öngyilkosságra készül. Eddig minden jól ment: a bronz szobor tökéletes és győzhetetlen maradt; de a közerköles követelményei megrontják a könyv eszméjét. Leánya épen idején érkezik. Esdekel; megindítja; magával viszi; Dombey a legjobb atya lesz és elront egy szép regényt.

II.

Fordítsuk meg a lajstromot: ellentétben e mesterkéltségek és rossz jellemeikkel, melyeket a nemzeti intézmények hoznak létre, találunk jó lényeket is, olyanokat, minőket a természet alkot, s első sorban a gyermekeket.

A francia irodalomban nincsenek gyermekek. RACINE kis Joas-a csak oly darabban jöhetett létre, mely Saint-Cyr számára készült; s még e szegény gyermek is királyfi módjára beszél, nemes és betanult frázisokkal, mintha katechizmusát mondaná fel. Ma napság Franciaországban ily alakokat csak az ajándékkönyvekben lehet látni, melyek arra valók, hogy mintákat nyújtsanak a jó gyermekek számára. DICKENS a maga gyermekeit különös kedvvel rajzolta; nem gondolt a közönség épülésére és elbűvölte. Minden gyermeke rendkívüli érzelmességgel bír; nagyon szeretnek és szükségök van szeretetre. Hogy megértsük a festőnek e kedvtelését és az alakok e választását, természetes típusukra kell gondolnunk. Az angol gyermekeknek oly üde pirjok, oly gyöngéd arcszínök, oly átlátszó testök, oly tiszta kék szemök van, hogy szép virágokhoz hasonlítanak. Nincs abban semmi csodálatos, ha a regényíró szereti őket, ha azt az érzelmességet és ártatlanságot kölcsönzi lelköknek, mely szemökben fénylik, ha azt véli, hogy e gyöngé és bájos rózsáknak szét kell törniök a durva kezek alatt, melyek meg akarják hajlítani. Gondolnunk kell a családi körre is, melyben felnőnek. Ha a kalmár és hivatalnok öt órakor elhagyja irodáját és üzletét, gyorsan visszatér a csinos kis házikóba, hol gyermekei egész nap a pázsitn játszottak. Ez a tűzhely, hol

estéjét tölti, szentély, és a családi szeretet az egyetlen költészet, melyre szüksége van. A gyermek, ki meg van fosztva e szeretettől és e jóléttől, olyan, mintha meg volna fosztva a levegőtől, és a regényíró számára nem sok egy kötet, hogy megmagyarázza boldogtalanságát. DICKENS tíz kötetben beszélt el és megírta Copperfield Dávid történetét. Dávidot szereti anyja és Peggotty, a derék szolgáló; a kertben játszik Peggottyval; nézi varrását; felolvassa neki a krokodilok természetrajzát; fél a tyúkoktól és libáktól, melyek ijesztő módon sétálnak az udvaron: tökéletesen boldog. Anyja másodszor férjhez megy és minden megváltozik. A mostoha apa, Murdstone, és nővére, Jeanne, zordon, kimért, hideg lények. A szegény kis Dávidot minden pillanatban durva szavak sértik. Nem mer beszélni, sem mozogni; fél megölelni anyját; ólomköpeny gyanánt érzi magára súlyosulni a két új lakó hideg tekintetét. Magába vonul, gépileg tanulja a feladott leczkéket, melyeket nem tud megtanulni, annyira fél attól, hogy nem fogja tudni. Megkorbácsolják, félreeső szobába zárják kenyéren és vizen. Retteg az éjszakától, fél önmagától. Kérdi magától, vajjon nem valóban rossz és gonosz-e, és sirva fakad. Ez a szakadatlan, remény és vég nélküli rettegés, ez érzékenység gyöttrésének, ez értelem elbutításának látványa, a hosszú aggodalmak, virasztások, a szegény bebörtönzött gyermek magánya, szenvedélyes vágyódása, hogy megcsókolhassa anyját vagy adája keblén sírhasson, mindezt valóban rosszul esik látni. E gyermeki fájdalmak épen oly mélyek, mint a férfi bánata. A gyöngé növény története ez, mely meleg légkörben, enyhe napfényben virágzott, s mely egyszerre a hóba kerülve elhullatja leveleit és elhervad.

A nép fiai olyanok, mint a gyermekek, függők, ke-

véssé műveltek, közel állnak a természethez és ki vannak téve az elnyomásnak. Ezzel azt mondjuk, hogy DICKENS fölemeli őket. Franciaországban sem ujság ez: SUE regényei több példát adnak róla s e tétel egész Rousseauig ér vissza; de az angol író kezében sajtóságot és önfeláldozást tanúsítanak. Nincs bennök más pórias, mint kiejtésök; a többi csupa nemesség és nagylelkűség. Itt egy kötél-tánczost látunk, ki elhagyja leányát, egyetlen örömét, attól félve, hogy ártalmára találna lenni valamiben. Ott egy ifjú nő arra szenteli magát, hogy megmentse méltatlan nejét a férfiúnak, kit szeret s ki őt szereti. Ez ember meghal, s a nő, csupa önmehtagadásból, továbbra is gondját viseli az elaljasult teremtésnek. Amott egy szegény fuvaros, ki hűtlennek hiszi nejét, fenhargon ártatlannak nyilvánítja és minden bosszúja abból áll, hogy gyöngédséggel és jósággal halmozza el. DICKENS szerint senki sem érzi oly élénken, mint ők, a szeretet boldogságát, a családi élet tiszta örömeit. Senki sem érez annyi részvétet e szegény idomtalan és beteges lények iránt, kiket oly gyakran hoznak világra, s kik csak azért látszanak születni, hogy meghaljanak. Senkinek sincs egyenesebb és hajthatatlanabb erkölcsi érzéke. Sőt megvallom, hogy DICKENS hősei szerencsétlenül hasonlítanak a francia melodramák méltatlankodó atyáihoz. Midőn az öreg Peggotty megtudja, hogy unokahúgát elcsábították, bottal kezében útra kel s bejárja Franciaországot, Németországot és Olaszországot, hogy feltalálja s visszavigye a jó útra. De mindenek fölött van egy angol érzelmök, mely a francziáknál hiányzik: keresztények. Nem egyedül a nők keresnek menedéket, mint a francziáknál, a más világ eszméjében; a férfiak is gondolnak rá. Ez országban, hol annyi felekezet van s

hol mindenki kiválasztja a magáét, minden ember hisz a vallásban, melyet magának alkotott, és ez oly nemes érzelem még magasabbra emeli a trónt, melyre akaratum egyenessége és szívök gyöngédsége helyezte őket.

Alapjában véve DICKENS valamennyi regénye ez egy mondasba foglalható össze: Legyetek jók és szeressetek; igazi öröm csak a szív megindulásaiban van; az érzelem teszi az egész embert. Hagyjátok a tudományt a bölcsekre, a büszkeséget a nemesekre, a fényűzést a gazdagokra; legyetek részvétellel az alázatos nyomorúság iránt; a legcsekélyebb és legmegvetettebb lény egymaga annyit érhet, mint a hatalmas és büszke lények ezrei. Óvakodjatok megsérteni a gyöngéd lelkeket, melyek minden állapotban, minden köntös alatt, minden korban virágzanak. Higyjétek, hogy az emberiesség, a szánalom, a bocsánat legszebb az emberben; higyjétek, hogy a bensőség, az ömlengés, a gyöngédség, a köny legédesebb ezen a világon. Élni semmi; hatalmasnak, bölcsnek, híresnek lenni kevés; hasznosnak lenni nem elég. Csak az élt és csak az ember, a ki sírt a jótett emlékére, melyet adott vagy a melyet nyert.

III.

Nem gondoljuk, hogy ez ellentét a gyöngék és erők közt, sem ez a tiltakozás a társadalom ellen a természet javára, a művész szeszélye vagy a pillanat véletlensége. Ha messzire visszamegyünk az angol szellem történetében, úgy találjuk, hogy eredeti alapja a szenvedélyes érzelmeség és természetes kifejezése a lyrai lelkesedés volt. Mind a kettő Germaniából került át, s ebből áll a hódítás előtti irodalom. Idő multával ismét rá találunk a tizenhatodik

században, midőn a Normandiából áthozott francia irodalom elenyészett; ez tulajdonképen lelke a nemzetnek. De e lélek nevelése ellentétben állt szellemével; története ellenmondott természetének, és eredeti hajlama összeütkezésbe jött minden nagy eseménynyel, melyet létre hozott vagy elviselt. A győzelmes hódítás és fölerőszakolt arisztokratia véletlensége, megalapítva a politikai szabadság gyakorlatát, a küzdelem és büszkeség szokásait véste a jellembé. A szigeti helyzet véletlensége, a kereskedés szükségessége, az ipar fő anyagjainak gazdag bősége kifejlesztette a gyakorlati tehetségeket és a pozitív szellemet. E szokások, tehetségek és szellem megszerzése, s e mellett a Róma ellen való régi ellenségeskedésnek és az elnyomó egyház elleni ősi gyűlölségnek véletlensége büszke és okoskodó vallást szült, mely az alárendeltséget függetlenséggel, a költői theológiát gyakorlati erkölccsennel, a hitet vitatkozással helyettesíti. A politika, az üzlet és a vallás, mint három hatalmas gép, a régi ember fölött új embert formált. A merev méltóság, az önuralom, a parancsolás szükségérzete, a keménység a parancsolásban, a szoros erkölccs, kimélet és irgalom nélkül, a számok és száraz okoskodás iránti érzék, az ellenszenv oly tények iránt, melyek nem kézzelfoghatók és oly eszmék iránt, melyek nem hasznosak, a láthatatlan világgal való ismeretlenség, a szív gyöngeségeinek és gyöngédségeinek megvetése, ezek ama hajlamok, melyeket az események áramlata és az intézmények befolyása a lelkekbe igyekszik oltani. De a költészet és a családi élet bizonyítja, hogy csak félsikert érnek el. A régi érzelmesség, bár elnyomva és megrontva, még mindig él és mozog. A költő megmarad a puritán, a kalmár, az államférfiú alatt. A társadalmi ember nem semmisítette meg a természetes embert. A fa-

gyos burok, a visszautasító gög, a merev magatartás gyakran jó és gyöngéd lelket fed. Angol álarcz ez a német főn, és midőn valamely tehetséges író, a ki gyakran lángeszű író, megérinti a neveléstől és nemzeti intézményektől megsértett vagy eltemetett érzelmességet, legbensőbb lényében rázza meg az embert és urává lesz valamennyi szívnek.

II. FEJEZET.

THACKERAY.

Az erkölcs-regény virágzik Angliában, s ennek több oka van. Először is itt termett, és minden növény dúsan tenyészik hazájában. Másodszor a regény itt levezető csatorna: az angoloknak nincs zenéjük, mint a németeknek, társalgásuk, mint a francziáknak; és az emberek, kiknek szükségök van a gondolkozásra és érzésre, a regényben megtalálják a gondolkozás és érzés eszközét. Másrésről a nők is nagyon bele avatkoznak; az udvarlás hiánya és a vallás hidegsége mellett, szabad tért nyit a képzelemnek és az ábrándoknak. Végre aprólékos részletei és gyakorlati tanácsai által anyagot nyújt a szabatos és erkölcsös szellemnek. Azért a bírálót el is árasztja e nagy bőség; válogatnia kell, hogy megragadja az egészet s csak néhányra szorítkoznia, hogy valamennyit felkarolja.

E tömegből két ember emelkedik ki, magasabb, eredeti és egymással ellenkező tehetséggel; mindkettő ugyanazon okból népszerű, ugyanazon ügy szolgálatában áll, mindkettő moralista a vigjátékban és drámában, védelmezője a természeti érzelmeknek a társadalmi intézmények ellen; és mind a ketten, festéseik szabatossága, megfigyeléseik mélyisége, támadásaik folytonossága és kemény-

sége által, más czélből és más stylben, felélesztették SWIFT és FIELDING régi harczias szellemét.

Az egyik lángolóbb, ömlengőbb, egészen átengedi magát a lendületnek, szenvedélyes festője a rikitó és kápráztató képeknek, lyrai prózairó, mindenható ura a könyvnek és nevetésnek; a fartasztikus leleményre, a fájdalom érzelmességre, az erős bohózatosságra adta magát, és styljének merészségei, megindulásának túlsága, torzképeinek groteszk bizalmassága által látványul nyújtja a művész minden erejét és minden gyöngeségét, a képzelem minden merészségét, minden sikerét és minden különczségét.

A másik tartózkodóbb, tanultabb és erősebb, kedvelője az erkölcsi értekezéseknek, tanácsadója a közönségnek, a világi prédikátor egy neme, kevésbé foglalkozik a szegények védelmével, inkább foglalkozik az emberek megítélésével; kiváló józan ész, az emberi szív nagy ismeretét, tökéletes ügyességet, hatalmas okoskodást s a megfontolt gyűlölet kincsét bocsátotta a szatira rendelkezésére, és a bünt az elmélkedés minden fegyverével üldözte. Ez ellentét által az egyik kiegészíti a másikat, és határozott fogalmat nyerhetünk az angol ízlésről, ha CHARLES DICKENSÉHEZ csatoljuk WILLIAM THACKERAY arczképét.

1. §. A szatirikus.

Épen nem csodálatos, ha Angliában a regényíró szatirákat ír. A komor és elmélkedő ember természeténél fogva hajlandó reá; s még inkább hajtják feléje a környező erkölcsök. Nem engedik meg neki, hogy a szenvedélyeket mint költői erőket tekintse; azt parancsolják,

hogy mint erkölcsi tulajdonságokat méltányolja. Festései ítéletekké lesznek; inkább tanácsadó, mint megfigyelő, és inkább bíró, mint művész. Látjuk, mily gépezettel változtatja THACKERAY szatirává a regényt.

Nyissuk fel találomra három nagy munkáját, melyeknek címei *Pendennis*, *Vanity Fair*, *Newcomes*. Minden jelenet egy-egy erkölcsi igazságot domborít ki; a szerző azt akarja, hogy minden lapon ítéletet mondjunk az erény és a bűn fölött; ő már előre rosszaló vagy helyeslő véleményt mondott, és a párbeszédnek vagy jellemzések nem egyebek rá nézve, mint eszközök, melyekkel helyeslésünket az ő helyesléséhez, rosszalásunkat az ő rosszalásához csatolja. Leczkék ezek, melyeket nekünk ad, és az érzelmek mögött, melyeket leír, valamint az események mögött, melyeket elbeszél, mindig észrevehetjük a magaviseleti szabályokat és a reformátori szándékokat.

Pendennis első lapján egy vén őrnagy arczképét látjuk, a ki világfű, önző és hiú, kényelmesen ül clubjában a tűzhely és ablak közelében, irigyelve Glowry sebésztől, kit senki sem hív meg, s az arisztokratikus ünnepélyek leírásában nevét keresve, mely nagy dicsőséggel két kitűnő vendég között áll. Családi levelet kap. Természetesen félretolja, s hanyagul olvassa át a többiek után. Ré múlt kiáltásban tör ki: unokaöcsese nőül akar venni egy színesnőt. Helyet rendel a postakocsin (a család költségére) és szalad a kis oktondi megmentésére. Ha balházasság történnék, hova lennének meghívásai? A következtetés világos: ne legyünk sem önzők, sem hiúk, sem ingyenczek, mint az őrnagy.

Második fejezet: *Pendennis*, az ifjú apja, a maga idejében gyógyszerész volt, de jó családból való és két-

ségbe volt esve, hogy e foglalkozásig süllyedt. Pénzhez jut; orvosnak adja ki magát, nőül veszi egy nemes ember rokonát és igyekszik bejutni a nagy családokba. Egész életében dicsekszik azzal, hogy lord Ribstone meghívta. Jószágot vásárol, igyekszik eltemetni a patikáriust, s földbirtokosságának új dicsőségében pompázik. E részletek mindegyike rejtett vagy látható gúny, mely így szól az olvasóhoz: «Barátom, maradj annak, a mi vagy, s fiadért és saját kedvedért őrizkedjél nagy urat játszani!»

Az öreg Pendennis meghal. Fia, a jószág nemes örököse, «Pendennis nagyhercege, Fairoaks szultánja», uralkodni kezd anyja, unokatestvére és a cselédek fölött. Siralmas költeményeket küld a kerületi újságokba, hős-költeménybe fog és tragédiába, melyben tizenhat személy hal meg, dörgedelmes történetet kezd írni a jezsuitákról s hű tory létére védelmezi az egyházat és királyt. Sójajt az eszmény után, keresi az ismeretlent és szerelmes lesz a kérdéses színésznőbe, a ki harminczkét esztendő, igazi színházi papagáj, tudatlan és buta egész a gyönyörűségig. Fiatal emberek, kedves barátjaim, ti mindnyájan szenvedők, képzelődők, magatok és mások bolondjai vagytok. Előbb lássátok a világot, aztán ítéljétek meg, s ne higyjétek magatokat tanítóknak, midőn tanulók vagytok.

Az oktatás tovább folyik és addig tart, mint Arthur élete. Mint LESAGE «*Gil Blas*»-ban, mint BALZAC «*Père Goriot*»-ban, a Pendennis szerzője is oly ifjat fest, kinek van némi tehetsége, el van látva jó érzelmekkel, sőt nagylelkű is, s a ki akarja valamire vinni és a világ elveihez alkalmazkodik; de LESAGE csak mulattatni akart, BALZAC csak szenvedélyeinket akarta felgerjeszteni: THACKERAY eleitől végig azon dolgozik, hogy megjavítson.

Ez a szándék még láthatóbbá lesz, ha részletesen

megvizsgáljuk egyik párbeszédét és egyik festését. Nem a közömbös erőt fogjuk ott látni, mely a természet másolására törekszik, hanem a figyelmes elmélkedést, mely szatírává alakítja át a tárgyakat, szavakat és eseményeket. A személy minden szava ki van válogatva és megmérlegelve, hogy gyűlöletes vagy nevetséges legyen. Önmagát vádolja, gondja van arra, hogy kitarja bűnét, és hangja mögött hallani lehet az író hangját, ki megítéli, leálarcozza és megbünteti. Miss Crawley, gazdag öreg nő, beteg lesz.¹ Mrs. Bute, rokona, hozzá siet, hogy megmentse őt és megmentse az örökséget. Arról van szó, hogy kizárassa a végrendeletből Rawdon kapitányt, a vén leány unokaöcscsét, hajdani kedvencét és vélt örökösét. Ez a Rawdon buta katona, örökösen a korcsmában ül, nagyon ügyesen játszik, verekedő és mindig a lányok után szaladgál. Mily szép alkalom mrs. Bute számára, a ki tiszteletreméltó családanya, érdemes hitvese egy lelkésznek és a ki férjének prédikációit szokta készíteni. Tiszta erényességből gyűlöli Rawdon kapitányt és nem fogja tűrni, hogy ily jó pénz oly gonosz kezekbe jusson. Különben is nem vagyunk-e felelősek családunkért? és nem kötelességünk-e kinyilvánítani rokonaink hibáit? Szoros kötelességünk ez, és mrs. Bute lelkiismeretesen teljesíti a magáét. Épületes történeteket gyűjt össze az unokaöcs felől s elmondja a nagynéni lelki épülésére. Ezt tönkre juttatta, azt boldogtalanná tette. Rászedte ezt a kalmárt, megölte azt a férjet. És mindezek fölött, a gyalázatos, kigúnyolta nagynénjét! E nagylelkű néni továbbra is melengetni fog ily viperát? el fogja tűrni, hogy számtalan áldozatának jutalma e hálátlanság és gúny legyen? Elképzelhetjük

¹ Vanity Fair.

Mrs. Bute papi ékesszólását. Az ágy lábánál ülve, szemmel tartja a beteget, orvosságokkal tömi, borzasztó prédikációkkal mulattatja és őrt áll az ajtónál a valószínű örökös berontása ellen. Jól vezette az ostromot, a macacsul megtámadott örökségnek meg kellett magát adnia; a matrona tíz erényes újja már előre belemélyedt a tallérok tekintélyes halmazába, melyet csillogni látott. És mégis a figyelmes szemlélő találhatott volna némi hibákat hadi fogásaiban. Nagyon is uralkodott. Elfeledte, hogy a nő, kit prédikációkkal üldöznek, mátha gyanánt forgatnak, óra módra szabályoznak, meggyűlölhethet ily elcsigázó tekintélyt. S a mi még rosszabb, elfeledte, hogy egy félénk, elzárt, prédikációkkal elhalmozott, lapdacsokkal megmérgezett agg hölgy előbb meghalhat, hogysem megváltoztatná végrendeletét és így mindent, hajh! bandita unokaöcscsére hagyhat. Oktató és félelmes példa! Mrs. Bute, nemének ékessége, a betegek vígasztalója, a család tanácsadója tönkre téve egészségét, hogy szeretett sógornőjét ápolja és megmentse a becses örökséget, épen azon a ponton volt, hála példás önfeláldozásának, hogy sógornőjét a koporsóba és az örökséget unokaöcscse kezei közé juttassa.

Megérkezik Clump, a patikárius; remeg drága betegéért; évenként kétszáz guineát ér számára; el van határozva, hogy Mrs. Bute ellenére megmenti e becses életet. Mrs. Bute szavába vág: «Feláldoztam magamat, jó uram! Unokaöcscse megölte és én megmentettem. Unokaöcscse vetette őt a fájdalom ez ágyára, és én virrasztok mellette. Én nem vagyok önző; soha sem vonakodom feláldozni magamat másokért; életemet adnám kötelességemért, életemet adnám, hogy megmenthessem férjem rokonát.» Az önzetlen patikárius hősileg megújítja a támadást.

Mrs. Bute rögtön visszavág; az ékesszólás úgy ömlik ajkairól, mint a nagyon tele korsóból. Torkaszakadtából kiált: «Míg a természet cserben nem hagy, soha el nem mozdulok helyemről, hova kötelességem lánczol. Mint családanya, mint angol pap hitvese merem állítani, hogy elveim tiszták, és utolsó lehelletemig hű maradok. Mikor kis Jamesem himlős volt, bérenczre bízam-e ápolását? Nem.» A türelmes Clump édeskés bókokban áradoz, és előre haladva a félbeszakításokon, tiltakozásokon, önfeláldozási ajánlatokon és az unokaöcs elleni kikeléseken keresztül, végre szilárd földet ér lábával. Gyöngéden czéloz arra, hogy a beteget szabad levegőre kellene vinni. «Iszonyú unokaöccsének látása a parkban, a hol, mint mondják, e nyomorult sétálni szokott bűneinek megátalkodott czinkostársával, felel mrs. Bute (kiszalasztva az önzés macskáját a tettetés zsákjából), oly megrázkódást okozna neki, hogy vissza kellene hoznunk ágyába. Nem szabad kimennie, Clump úr; nem fog kimenni, míg én itt leszek és vigyázok reá. A mi pedig az én egészségemet illeti, mit törődöm vele? tiszta szívvel feláldozom, uram; feláldozom kötelességem oltárán.» Világos, hogy a szerző haragszik mrs. Butera és az örökség-hajhászokra. Nevetséges mozdulatokat, nagyhangú frázisokat, átlátszó, otromba és lármás képmutatást tulajdonít neki. Az olvasó annál több gyűlöletet és undort érez iránta, mentől többet beszél. Szeretné leálarcozni; megelégedésére szolgál, midőn látja, hogy ellenfelének udvarias fogásai sarokba szorítják, és a szerzővel együtt örvend, a ki kicsikarja tőle és alá húzza képmutatásának és kapzsiságának szégyenletes valóságát.

Idáig érve, a satirai reflexió elhagyja az irodalmi formát. Egyedül lép fel, hogy jobban kifejtse magát.

THACKERAY saját nevében támadja meg a bünt. Egy író sem termékenyebb az értekezésekben; minden pillanatban belevegyül elbeszélésébe, hogy korholjon vagy oktasson; a gyakorlati erkölcstanhoz csa'olja az elméletit. Regényeiből egy vagy két kötetre való tanulmányt lehetne kivonni LA BRUYÈRE vagy ADDISON módjára. Van tanulmánya a szerelemről, hiúságról, képmutatásról, aljasságról, minden erényről, minden bűnről, és néhány lapot fordítva, tanulmányt találunk az örökségi komédiáról és a nagyon szolgálatkész rokonokról.

«Mily méltóságot ad egy agg hölgynek folyó számlája a bankárnál! Mily gyöngéden nézzük hiányait, ha rokonunk (és legyen minden olvasónak egy rakás ilyen rokona!) Mily kedves, jólelkű öreg teremtésnek tartjuk őt! Mily mosolyogva vezeti a Hobbs és Dobbs czég ifjabb társa hintájához, melynek ajtajára czímer van festve és bakján kövér, kurtalélekzetű kocsis ül. Ha meglátogat, mint találunk alkalmat, tudtul adni barátainknak világi állását. Azt mondjuk (még pedig tökéletes igazsággal): szeretném Mac Whirter kisasszony aláírását bírni egy ötezer fontos utalványon. Ő meg sem érezné hiányát, mondja feleségünk. Nagynéném, mondjuk mi, könnyű, gondatlan kifejezéssel, ha barátaink kérdezősködnek, vajjon rokonságban vagyunk-e Mac Whirter kisasszonynyal? Feleségünk örökösen küldi neki a szeretet apró bizonyítékait, kis leánykáink végtelen mennyiségű papirkosarat, vánkost és zsámolyt hímeznek számára. Milyen jó tűz lobog szobájában, ha látogatásunkra jó, ámbár feleségünk hideg szobában fűzi be magát. Jelenlétében a ház ünnepi, csinos, meleg, derült, kényelmes színt ölt, mely más időszakokban nem látható. Mi magunk elfeledünk ebéd után szundikálni, és egyszerre úgy vesszük észre, hogy (bár

mindig vesztünk) nagyon szeretjük a whistet. Milyen jó ebédeket adunk, — mindennap vadat, malváziait, madeirát s mindig friss halat Londonból. Még a cselédek is osztognak az általános jólétben; és Mac Whirter kisasszony kövér kocsisának ittléte alatt a sör sokkal erősebbé lesz, és a gyermekszobában, (hol szobalánya étkezik) nem veszik számba a thea és czukor apadását. Így van-e vagy nincs így? A középosztályokra hivatkozom. Oh, jóságos ég, bár küldenél számomra egy öreg nénit — vén leányt — czímerrel hintóján és világos barna parókával — mily szorgalmasan készítenének gyermekeim kötő kosarakat számára, s mint gondoskodnánk kényelméről én és Júliám! Édes — édes látomány! Balga álom!»²

² What a dignity it gives an old lady, that balance at the banker's! How tenderly we look at her faults if she is a relative (and may every reader have a score of such)! What a kind good-natured old creature we find her! How the junior partner of Hobbs and Dobbs leads her smiling to the carriage with the lozenge upon it, and the fat wheezy coachman! How, when she comes to pay us a visit, we generally find an opportunity to let our friends know her station in the world! We say (and with perfect truth) I wish I had miss Mac Whirter's signature to a cheque for five thousand pounds. She wouldn't miss it, says your wife. She is my aunt, say you, in an easy careless way, when your friend asks if miss Mac Whirter is any relative? Your wife is perpetually sending her little testimonies of affection, your little girls work endless worsted baskets, cushions, and foot-stools for her. What a good fire there is in her room when she comes to pay you a visit, although your wife laces her stays without one! The house during her stay assumes a festive, neat, warm, jovial, snug appearance not visible at other seasons. You yourself, dear sir, forget to go to sleep after dinner, and find yourself all of a sudden (though you invariably lose) very fond a rubber. What good dinners you have — game every day, Malm-

Ebben nem lehet tévednünk. Az olvasó figyelmeztetést talál, bármennyire el van határozva nem fogadni el figyelmeztetést. Ha nagynénénk lesz, kitől gazdag örökséget várhatunk, igaz értékek szerint becsülhetjük meg figyelmünket és gyöngédségünket. Az író elfoglalta lelkiismeretünk helyét, és a regény, átalakulva a reflexio által, erkölcsi iskolává lesz.

II.

Ebben az iskolában nagyon erősen ostromoznak; ez az angol ízlés. Ízlés és ütleg fölött nem lehet vitatkozni; de vitatkozás nélkül is meg lehet érteni az angol ízlést, s megértésének legbiztosabb módja az, ha ellentétbe állítjuk a francia ízléssel.

Franciaországban a szellemes emberek salonjában vagy a művészek műtermében hús élenk személyt látunk, kiknek szükségök van a mulatságra, mert ez lényegök. Beszélhetünk nekik az emberi gonoszságról, de csak

sey-Madeira, and no end of fish from London. Even the servants in the kitchen share in the general prosperity; and somehow, during the stay of miss Mac Whirter's fat coachman, the beer is grown much stronger, and the consumption of tea and sugar in the nursery (where her maid takes her meals) is not regarded in the least. Is it so, or is it no so? I appeal to the middle classes. Ah, gracious powers! I wish you would send me an old aunt — a maiden aunt — an aunt with a lozenge on her carriage, and a front of light coffee-coloured hair — how my children should work workbags for her, and my Julia and I would make her comfortable! Sweet — sweet vision! Foolish dream! (*Vanity Fair*, Cap. IX.)

oly föltétellel, ha mulattatjuk őket vele. Ha haragra gyúlunk, megbotránkoznak; ha leczkézünk, ásítanak. Nevesünk, ez itt a szabály, nem kegyetlenül és szemmel látható ellenségeskedésből, hanem jó kedvből és szellemi fűrgeségből. E könnyed szellem cselekedni akar; reá nézve egy jó ostobaság fölfedezése valódi jó szerencse. Mint a könnyű láng hirtelen szökdelésekkel síklik és tánczol végig a tárgyak felületén, melyét könnyedén érint. Elégítsük ki azzal, hogy utánozzuk, és legyünk vígak, hogy tessünk a víg embereknek.

Legyünk udvariasak, ez a második parancs, mely egészen hasonló az elsőhöz. Társulékony, gyöngéd, hiú emberekkel beszélünk, kiket kimélni s kiknek hízelegni kell. Megsérténők őket, ha meggyőződésüket erőszakkal, az érvek sűrű csapásaival, az ékesszólás és méltatlankodás kifejtésével akarnók megnyerni. Becsüljük meg őket, azt tevén fel róluk, hogy félszóból is értenek, hogy egy czélzó mosoly rájuk nézve fölér egy felállított syllogismussal, hogy egy röptében felkapott finom czélzás jobban érinti őket, mint a mértanilag kiszámított vastag szatira támadása. — Gondoljuk meg végre (magunk között mondva), hogy a politikában úgy, mint a vallásban ezer év óta uralkodnak, nagyon is uralkodnak rajtok; hogy a ki szűk korlátok között van, szeretne nem lenni ott többé s hogy a nagyon keskeny ruha kifeszlik a könyökön és másutt. Szívesen békétlenkednek; szívesen hallgatnak a tiltott dolgokra, és ál logikából, hevességből, élénkségből, rosz kedvből gyakran ütnek a kormányon keresztül a társadalomra, a valláson keresztül az erkölestanra. Tanulók ezek, kiket nagyon sokáig tartottak a virgács alatt; szét-törrik az ablaktáblákat, midőn kinyitják az ajtót. Nem merek biztatni senkit sem, hogy kedvöket keresse; csak

annyit mondok, hogy a ki kedvöket keresi, annak nem árt egy szemernyi lázadó szellem.

Áthaladunk hét tengeri mérföldön, s nagy, komor teremben vagyunk, mely számos paddal van ellátva, gázcsövekkel ékesítve, ki van seperve, szabályos: vitatkozássok clubja vagy prédikációk temploma. Ötszáz hosszú, szomorú, merev alak van itt,³ s első pillanatra világos, hogy nem mulatni jöttek ide. Ez országban a durvább vérmérséklet, melyet a nehezebb és erősebb táplálék túlterhel, megfosztotta a benyomásokat rohamos mozgékony-ságuktól, és a kevésbé könnyed és kevésbé gyors gondolkodás élénkségével elvesztette vidámságát is. Ha gúnyolódunk előttük, gondoljuk meg, hogy figyelmes, magukba szállt emberekhez beszélünk, kik képesek a tartós és mély érzelmekre, képtelenek a változó és hirtelen megindulásokra. E mozdulatlan és összeránczott arcok ugyanazt a kifejezést akarják megtartani; idegenkednek az elfutó és csak félig jelzett mosolyoktól; nem tudnak fölengedni és nevetésök görcsből áll, mely épen oly merev, mint komolyságuk. Ne érintsük könnyedén a tárgyakat, hanem mélyedjünk beléjük; ne fussunk át fölöttük, hanem hatoljunk be; ne játszunk, hanem üssünk; gondoljuk meg, hogy erőszakosan kell megráznunk az erőszakos szenvedélyeket, és megrázkódásokra van szükség, hogy ez idegek működésbe jöjjenek.

Gondoljuk meg azt is, hogy embereink gyakorlati szellemek, kedvelői a hasznosnak, hogy okulás végett jönnek ide, hogy alapos igazságokkal tartozunk nekik, hogy kissé keskeny józan eszök nem veszi jó néven a ka-

³ Their usual english expression of intense gloom, and subdued agony. (*The Book of Snobs.*)

landos rögtönzéseket, sem a merész czélzásokat, hogy kifejtett czáfolatokat és teljes magyarázatokat követelnek, s azért fizették meg belépti jegyöket, hogy alkalmazható tanácsokat és alapos szatirát halljanak. Vérmérsékletök erős megindulásokat, szellemök szabatos bizonyításokat kíván. Hogy tetszésére legyünk vérmérsékletöknek, nem karczolni, hanem kínozni kell a bűnt; hogy tetszésére legyünk szellemöknek, nem ötletekkel, hanem okoskodásokkal kell gúnyolni.

Még egy szót! Nézzük ott, a gyülekezet közepén, azt az aranyozott, pompás könyvet, mely királyilag bársony vánkásra van helyezve. A biblia ez. Körülötte ötven moralista van, kik nem régiben összejöttek a színházban s almákkal kergettek el a szinpadról egy színészt, kinek szerelmi viszonya volt egy polgár nejével. Ha csak újj-hegygyel, a világ minden bókjával és tettetésével is enyhítve, találsz e szent lapok valamelyikéhez vagy a legcsekélyebb erkölcsi formasághoz nyúlni, abban a nyomban ötven kéz dob gallérodnál fogva az ajtó elé. Az angolokkal szemben angolnak kell lenni; szenvedélyökkel és józan eszökkel együtt fogadjuk el járó szalagjaikat is. Így bezárkózva az elismert igazságokba, szatiránk maróbb lesz és a közhit súlyát fogja a logika nyomásához és a harag erejéhez csatolni.

III.

Egy írónak sem volt nagyobb tehetsége a szatira²⁴e fajára, mint THACKERAYnek; mert semmi tehetség sem alkalmasabb erre, mint a reflexio. Nem egyéb ez, mint összpontosított figyelem, s az összpontosított figyelem

megszázaszozozza a megindulások erejét és tartósságát. A ki a bűn szemléletébe merült, az gyűlöletet érez a bűn iránt, s gyűlöletének erejét szemlélődésének ereje szabja meg. Az első pillanatban a harag nemes bor, mely megittasít és felmagasztal; ha elteszik és bezárják, szeszszé változik, mely megégeti azt, a mihez ér s felmarja még az edényt is, melyben tartják. Minden satirikus közt, SWIFT után, THACKERAY a legszomorúabb. Maguk honfitársai is⁴ szemére hányták, hogy rútabbnak festi a világot, mint a milyen valóban. A méltatlankodás, fájdalom, megvetés, undor rendes érzései. Midőn eltávolítja ezeket magától és gyöngéd lelkeket képzeli, túlozza érzelmessé-
göket, hogy gyűlöletesebbé tegye elnyomatásukat; az önzés, mely megtöri őket, borzasztónak tűnik fel, s lemondó szelidségek halálos gyalázat zsarnokaikra: ugyanaz a gyűlölet számította ki az áldozatok jóságát és az üldözők durvaságát.⁵

Ennek a haragnak, melyet a reflexió mérgecsíti el, a reflexió ad fegyvereket is. Látni lehet, hogy nem múlt méltatlankodás vagy száanalom ragadja el. Erőt vett magán, mielőtt beszélni kezd. Több ízben megmérlegelte a gagságot, melyet le fog írni. Ismeri indokait, fáját, következményeit, mint a természettudós a maga osztályozásait. Biztos ítéletéről és megérlelte. Meggyőződéssel bíró ember módjára ítél, kinek asztalán egész csomag bizonyíték van, ki semmit sem hoz elő okirat vagy érvelés nélkül, ki előre látott minden ellenvetést és megczáfolt minden mentegetőzést, ki nem fog megbocsátani soha, kinek joga

⁴ Edinbourgh Review.

⁵ Amelia a *Vanity Fair*ben, Newcomes ezredes a *Newcomes*ban..

van hajthatatlannak lenni, ki öntudattal bír igazságos voltáról s ki ítéletét és bosszúját az elmélkedés és méltányosság minden erejével támogatja. Ez igazolt és visszatartott gyűlölet hatása lesújtó. Midőn befejezzük BALZAC regényeinek olvasását, a természetbúvár gyönyörűségét érezzük, ki valamely muzeumban a példányok és szörnyek szép gyűjteménye között haladt végig. Midőn THACKERAY olvasását fejezzük be, az idegen elfogódását érezzük, kit akkor vezetnek a betegágy elé, midőn a perzselő hengert alkalmazzák vagy tagokat metszenek le.

Ily esetben legtermészetesebb fegyver a komoly gúny, mert megfontolt gyűlöletet tanúsít; a ki ezt használja, elnyomja első érzését; úgy tesz, mintha önmaga ellen beszélne és annyira erőt vesz magán, hogy az ellenségnek fogja pártját. Másrészről e kínos és szándékos magatartás a rendkívüli megvetés jele; a látszólagos pártfogás, melyet ellenségünknek juttatunk, a leggonoszabb meggyalázás. Úgy látszik, mintha mondanók: «Szégyenlem magamat, hogy megtámadjalak; oly gyöngye vagy, hogy támogatva is elesel; okaid gyalázatodra, mentségeid kárhoztatásodra válnak». Azért mentől komolyabb a gúny, annál erősebb; mentől több gondot fordítunk ellenségünk védelmére, annál inkább lealacsonyítjuk; mennél inkább látszunk segítségére lenni, annál jobban eltiporjuk. Ezért rettenetes SWIFT komoly sarkazmusa; azt hisszük, hogy köszönt, és gyilkol; helybenhagyása ostorozás. Tanítványai közt THACKERAY az első. Több fejezete a *snob*-ok⁶ könyvében, például az irodalmi *snob*-okról, méltó *Gulliverre*. A szerző szemlét tartott Anglia minden

⁶ *Snob* lefordíthatatlan kifejezés, és oly embert jelent, «ki aljasul csodál aljas dolgokat».

snobja felett: mit fog mondani testvéreiről, az irodalmi snobokról? Mer-e róluk beszélni? Bizonyára. Kedves, jeles olvasóm, nem tudod, hogy Brutus levágatta saját fiainak a fejét? Igazán nagyon rossz véleményünk volna a mai irodalomról és mai irodalmárokról, ha kételkednénk, hogy csak egyikünk is habozna kollégája keblébe döfni a kést, közszükség esetében.

«De a tény az, hogy az irodalmi állásban nincsenek snobok. Tekints végig a brit irodalmi férfiak egész testületén, és fogadni merek, hogy egy példányát sem fogod találni az alacsonyságnak, irigységnek vagy elbizottságnak.

«Férfiak és nők, a mennyire én ismerem őket, mind szerény viseletűek, előkelő modorúak, mocsoktalan életűek és tisztességesek a világ és egymás iránt. Igaz, alkalmilag néha hallhatjuk, hogy egyik író gyalázza a másikat; de miért? A viláért sem gonoszságból; épen nem irigységből; csupán az igazság érzetéből és a közjó iránti kötelességből. Tegyük fel például, hogy én jóakarólag rámutatok egy hibára barátom, *Punch* úr személyében és így szólok: *Punch* úrnak púpja van, s orra és álla görbébb, mint Apollóé vagy Antinousé, kiket a szépség mintáinak szoktunk tartani; gonoszságot sejtet ez bennem *Punch* úr iránt? Legkevesbbé sem. A kritikus kötelessége épen úgy kimutatni a hibákat, mint az érdemeket, és szüntelenül a legnagyobb szelídséggel és őszinteséggel teljesíti kötelességét.

«Az egyenlőség és testvériség ez érzése az írók közt mindig úgy tűnt szemembe, mint ez osztály legszeretetre méltóbb jellemvonásainak egyike. Mert ismerjük és tiszteljük egymást, azért tisztel minket is oly nagyon a világ, ezért foglalunk el oly jó állást a társadalomban és viseljük ott magunkat oly kifogástalanul.

«Az írókat oly nagy becsületben tartja a nemzet, hogy kettejüket valósággal meghívták az udvarhoz ő felsége trónralépte óta; és valószínű, hogy az idény vége felé sir Robert Peel egyet vagy kettőt ebédre fog hívni.

«Oly kedvencei a közönségnek, hogy folytonosan kénytelenek levéttetni és kiadni arczképöket; s egyre vagy kettőre újjal lehetne mutatni, kiktől a nemzet minden évben új arczképet kíván. Nincs valami örvendetesebb, mint a szerető tiszteletnek e bizonyítéka, melylyel a nép oktatói iránt viseltetik.

«Az irodalmat oly nagyra tartják Angliában, hogy csaknem ezerkétszáz fontot szánnak évenként érdemes írók díjazására. És ez valóban nagy elismerés a nép tanítói számára, s bizonyítéka jólétöknek és virágzó állapotuknak. Rendesen oly gazdagok és takarékosak, hogy alig kell pénz segélyezésökre.» ⁷

⁷ My dear and excellent querist, whom does the scholl-master flog so resolutely as his own son? Didn't Brutus chop his offspring's head off? You have a very bad opinion indeed of the present state of literature and of literary men, if you fancy that any one of us would hesitate to stick a knife into his neighbour penman, if the latter's death could to the state any service.

But the fact is, that in the literary profession There are no Snobs. Look round at the whole body of British men of letters, and I defy you to point out among them a single instance of vulgarity, or envy, or assumption.

Men and women, as far as I have known them, they are all modest in their demeanour, elegant in their manners, spotless in their lives, and honourable in their conduct to the world and to each other. You may, occasionally, it is true, hear one literary man abusing his brother; but why? Not in the least out of malice; not at all from envy; merely from a sense of truth and public duty. Suppose, for instance, I good-naturedly point out a blemish in my friend Mr. Punch's person, and say Mr. P.

Kisértetbe jövünk félreérteni e szavakat, s hogy meg-
 értsük, szükséges eszünkbe juttatni, hogy az aristokratikus
és kalmári társadalomban, a pénztisztelet és rangimádás
 alatt a szegény és pór tehetséggel úgy bánnak, mint sze-
 gény és pór volta megérdemli.⁸ Tartóssága még erősebbé

has a hump-back, and his nose and chin are more crooked than those features in the Apollo or Antinous, which we are accustomed to consider as our standards of beauty; does this argue malice on my part towards Mr. Punch? Not in the least. It is the critic's duty to point out defects as well as merits, and he invariably does his duty with the utmost gentleness and candour.

That sense of equality and fraternity amongst Authors has always struck me as one of the most amiable characteristics of the class. It is because we know and respect each other, that the world respects us so much; that we hold such a good position in society, and demean ourselves so irreproachably when there.

Literary persons are held in such esteem by the nation, that about two of them have been absolutely invited to Court during the present reign: and it is probable that towards the end of the season, one or two will be asked to dinner by sir Robert Peel.

They are such favourites with the public, that they are continually obliged to have their pictures taken and published; and one or two could be pointed out, of whom the nation insists upon having a fresh portrait every year. Nothing can be more gratifying than this proof of the affectionate regard which the people has for its instructors.

Literature is held in such honour in England, that there is a sum of near twelve hundred pounds per annum set apart to pension deserving persons following that profession. And a great compliment this is, too, to the professors, and a proof of their generally prosperous and flourishing condition. They are generally so rich and thrifty, that scarcely any money is wanted to help them. (*The Snobs of England*, p. 201.)

⁸ «L'esprit et le génie perdent vint-cinq pour cent de leur valeur en abordant en Angleterre.» (STENDHAL.)

teszi e gúnyt; néha egész regényen keresztül huzódik, például a *Fatal Boots*-ban. A francia nem volna képes ily sokáig folytatni a gúnyt. Jobbra vagy balra kizökken-tenék a különféle megindulások, változtatná arcát s nem tartana meg ily mozdulatlan kifejezést, jelét ily határozott, ily kiszámított, ily keserű ingerültségnek. Vannak jellemek, melyeket THACKERAY három kötetben keresztül fejleszt ki, mint Blanche Amory, Rebecca Sharp, s melyekről soha sem beszél bántalmazás nélkül; mind a kettő gaz nő, és soha sem vezeti be őket a nélkül, hogy gyöngédségeivel ne halmozná el: a kedves Rebecca! a gyöngéd Blanche! — A gyöngéd Blanche érzelő és irodalmár leányka, kénytelen szüleivel élni, kik nem fogják fel. Annyit szenved, hogy az egész világ előtt fenhargon nevetségesekké teszi őket; annyira elnyomja anyjának és mostoha apjának ostobasága, hogy egy alkalmat sem szalaszt el, melyben butaságukat éreztetheti velök. Jó lélekkel tehet-e másképp? Nem volna-e részéről őszinteség hiánya, ha oly vídamságot szenvedne, mely nincs szívében, vagy oly tiszteletet, melyet nem képes érezni? Megértjük, hogy a szegény gyermeknek rokonszenvre van szüksége; a babák után először Trenmorba, Stenioba, Djalma herczegbe s a francia regények más hőseibe szeretett e gyöngéd szív. Hajh! a képzelet világa nem elég a sebzett szíveknek, és az eszmény utáni vágy, hogy kielégítést találhasson, végre egész a földi lényekig leereszkedik. Tizenegy éves korában Blanche kisasszony hajlamot érzett egy kis savoyard fiú iránt, ki Párisban kintornás volt s kit elrablott királyfinak tartott; tizenkét éves korában egy vén és undok rajzmester hozta izgalomba szüzies szívét. Madame de Caramel nevelő-intézetében levelezést folytatott a Charlemagne-kollegium két fiatal tanulójával.

Kedves elhagyott lélek, gyöngéd lábacskaí már megsérültek az élet ösvényein; minden nap hervadnak illuziói és hiába foglalja versekbe, kék bársony kötésű, arany kapcsos kis könyvben, melynek czíme: *Könyeim*. Mit tegyen ez elszigeteltségben? Lelkesül az ifjú leányokért, kikkel összejő; delejes vonzódást érez látásukra, nővérökké lesz, hogy aztán holnap félredobja őket, mint valami régi ruhát: nem parancsolhatunk érzelmeinknek s nincs szebb a természetességnél. Különben mivel a kedves gyermeknek sok ízlése, élénk képzelme s a változatosság iránt költői hajlandósága van, szobalányát, Pincottot, éjjel-nappal dolgoztatja. Gyöngéd lelkű s a szép kedvelője lévén, kiszidja beesett szemei és sápadt arcza miatt. Ezután, hogy felbátorítsa, így szól hozzá szokott kíméletével és nyíltságával: «Elküldenélek, Pincott, mert nagyon gyöngé vagy, és szemeid oda lesznek, és folytonosan nyögsz, pityeregsz, orvost kívánsz; de tudom, hogy szüleidnek szükségök van bédre s az ő kedvökért megtartalak. — Pincott, valóban megfájul a fejem nyomorúságos külsődötől és szolgálai modorodtól. Azt hiszem, kipirosítatom arcodat. — Pincott, szüleid éhen vesznek el; de ha így ránczigálsz a hajamat, megkérlek, írd nekik s add tudtokra, hogy többé nincs szükségem szolgálatodra.» Ez a buta Pincott nem tudja megbecsülni szerencséjét. Lehet-e valaki oly szomorú, midőn olyan magasztos lény szolgálatában áll, mint Blanche kisasszony? Mily öröm lehet, tárgyat szolgáltatni stílygákorlatai számára! mert meg kell vallanunk, Blanche kisasszony annyira leereszkedett, hogy bájos versekben énekelte meg a szülői tűzhelytől elragadott kis szolgálot, «e szomorú száműzöttet idegen földön». Hajh! a legkisebb esemény elég e nagyon érzékeny szív megsebzésére. A legcsekélyebb megindulásra megerednek könnyei, s érzelmei

remegnek, mint a gyöngéd lepke, melyet eltipornak, mihelyt hozzá nyulnak. Ime, így halad el szemünk előtt, légiesen, égre emelt szemekkel, gyöngé mosolylyal rózsás ajkain, megható sylphid módjára, ki oly vigasztaló egész környezetére nézve, hogy mindenki a kút fenekére kívánná.

Ha egy fokkal emeljük a komoly gúnyt, létrejő a komoly torzkép. Itt is, mint előbb, a szerző felebarátjának érveit védelmezi; egyedüli különbség az, hogy igen nagy hévvel védelmezi. THACKERAYNÉL ez bőven található. Némely alakja roppantul groteszk, például Alcide de Mirobolan, a francia szakács, a sauce-ok művésze, ki szerelmét jelképes torták által jelenti ki Blanche kisasszonynak és *gentlemannek* tartja magát; ilyen O'Dowd őrnagyné, aféle szoknyás gránátos, a legnagyobb és legfecsegőbb ír asszony, ki az ezredet kormányozni s a nőtleneket, akár tetszik nekik, akár nem, megházasítani iparkodik; Briggs kisasszony, a vén társalgónő, ki arra született, hogy bántalmazzák, frázisokat mondjon és könyveket öntsön; a doktor, ki rossz latinságú tanítványainak bebizonyítja, hogy a barbarismusok vérpadra juttatják az embert. E kiszámított idomtalanságok csak szomorú nevetést fakasztanak. Az alak elfintorított arca mögött mindig észre lehet venni a festő gúnyos kifejezését, s az emberi nem aljasságára és butaságára vonunk következtetést. Más, kevésbé túlzott alakjai sem természetesebbek. Látjuk, hogy a szerző kézzelfogható ostobaságokba és kirívó ellentétekbe hajtja őket. Ilyen Crawley kisasszony, erkölcstelen és szabad gondolkozó vén leány, ki dícséri az aránytalan házasságokat és görcsökbe esik, midőn a következő lapon unokaöcscse ilyen házasságra lép; Sharp Rebekát magához hasonlónak nevezi és ugyanazon pillanatban elhozatja vele a tűzfogót; meghallva kedvenczének eltávozását, két-

ségbeesetten felkiált: «Jóságos ég! ki fogja ezentúl csokoládémat készíteni?» Ezek vigjátéki jelenetek és nem erkölcsfestések. Húsz ehhez hasonlót találunk. Itt egy kitűnő nagynéni, mrs. Hoggarthy, Hoggarthy-kastélyból, unokaöccse, Titmarsh nyakába köti magát, nagy költségekbe dönti, üldözi nejét, elkergeti barátjait, feldúlja házasságát. A szegény ördög tönkre jut és börtönbe kerül. A nagynéni igazi méltatlankodással jelenti fel hitelezőinek és a legjobb hittet sújtja le. A nyomorult bakója volt nagynénjének. Magához csalta, zsarnokoskodott rajta, meglopta, neje bántalmazta. A néni látta, hogy a vaját úgy pazarolták, mint a vizet, a kőszentet eltékozták, a gyertyát mindkét végén meggyújtották. «És most, mikor érdemed szerint börtönbe kerültél, elég merész vagy arra kérni engem, hogy kifizessem adósságaidat! Nem, uram, elég, ha anyád a szegények házába jut és feleséged az utcákat seprí. A mi engem illet, én ment vagyok hitszegéseidtől. A ház bútorzata enyém, és mivel az a szándékom, hogy feleséged ő nagysága az utca kövezetén aludjék, figyelmeztetlek, hogy holnap elvittem a bútorokat. Smithers úr megmondhatja, hogy szándékom volt neked hagyni egész vagyonomat. Ma reggel, jelenlétében, ünnepélyesen szétéptem végrendeletemet és ezennel lemondok minden rokonságról veled és koldus családdal. Kigyót melengettem keblemen és megszúrt.» — Ez igazságos és részvevő asszony méltó párjára talál egy kegyes emberben, John Broughban, ki a parlament tagja és a kelet-diddlesexi tűz- és életbiztosítási független társaság igazgatója. Ez erényes keresztény messziről megszagolta az asszonyság földjeinek, házainak, tőkéinek és más ingó és ingatlan értékeinek kellemes illatát. Neki megy mrs. Hoggarthy szép vagyonának, fájdalommal látva, hogy alig négy százalékot hajt

Mrs. Hoggarthynak, s fölteszi magában, hogy meg fogja kétszerezni Mrs. Hoggarthy jövedelmét. Dagadt arczczal találja őt lakásán. (Egész éjjel a bolhák csipték.) «Jóságos ég! kiált John Brough úr, ilyesmit szenvedni az ön rangjabeli hölgynek! Kedves Titmarsh barátom kitünő rokona! Senki se mondja, hogy Mrs. Hoggarthy, Hoggarthycastlelyból, ily borzasztó megalázásnak lehet alávetve, míg John Brough házat ajálhat fel neki, alázatos, boldog, keresztény házat, asszonyom, noha talán nem ér fel azoknak fényével, melyekhez dicső pályáján szokhatott! Izabella, szerelmem! Belinda! BeszéljeteK Mrs. Hoggarthyval! Mondjátok meg neki, hogy John Brough háza az övé, a padlástól a pinczéig. Ismétlem, asszonyom, a pinczétől a padlásig: óhajtom, kérem, parancsolom, hogy Mrs. Hoggarthy málháit ebben a pillanatban kocsimba hordják.» Ez a styl nevetésre gerjeszt, ha úgy akarjuk, de szomorú nevetésre. Megtanultuk, hogy az ember képmutató, igazságtalan, zsarnok, vak. Elkedvetlenülve fordulunk az író felé, s ajkán nem látunk mást, mint gúnyt, homlokán nem látunk egyebet, mint bánatot.

IV.

Keressünk jól, talán a kevésbbé komoly tárgyaknál találunk alkalmat a jóízű nevetésre. Ne gabszágot, hanem felsülést vegyünk szemügyre: a gabszág felháborít, a felsülés mulattathat. Nem úgy! Egész a mulatságig megtartja itt a szatira erejét, mert a reflexio ereje sem szűnik. Az angol tréfában van valami komolyság, erőlködés, bámulatos alkalmazás, és komikus bohóságaik épen annyi tudomány-

nyal vannak szerkesztve, mint prédikációik. A hatalmas figyelem minden részére felbontja tárgyát, és oly aprólékosággal domborítja ki, hogy csalódást szül. SWIFT a beszélő lovak hazáját, a liliputiak politikáját, a repülő sziget feltalálóját oly szabatos és összeegyező részletekkel írja le, mint valami tapasztalt utazó, az erkölcsök és országok szorgalmas kutatója. Ily módon a lehetetlen képtelenség és az irodalmi furcsaság átmegy a valódi életbe és a képzelem fantomja a kézzelfogható tárgyak szilárdságát ölti fel. THACKERAY a bohózatba e zavartalan komolyságot, a felfogás e szilárdságát s az illuzió e tehetségét viszi át. Tekintsük valamelyik erkölcsi tételét: be akarja bizonyítani, hogy a világban az elfogadott szokásokhoz kell alkalmazkodni, s e közhelyet keleti anekdotává alakítja át. Vegyük számba az erkölcsök, földrajz, chronologia, konyha részleteit, minden tárgy, személy és mozdulat matematikai megjelölését, a képzelem világosságát, a helyi igazságok bőségét; meg fogjuk érteni, miért tesz tréfája oly eredeti és éles benyomást reánk, s a tanulmány-nak ugyanazt a fokát, a figyelemnek ugyanazt az erélyét fogjuk itt találni, mint az előbbi ironiákban és túlzásokban; enyvelése éppen oly megfontolt és éppen oly erős, mint gyűlölete; megváltoztatta magatartását, de nem tehetségét.

«Természetemnél fogva idegenkedem az önzéstől és szívemből gyűlölök minden öndícséretet; de nem lehet el nem beszélnem itt egy eseményt, mely megvilágítja a kérdéses pontot, s melyben, a mint hinnem kell, jelentékeny okosságot fejtettem ki.

Midőn néhány évvel ezelőtt (valami kényes kérdésben) Konstantinápolyban tartózkodtam, az oroszok, köztünk mondván, kétszínű játékot űztek, s részünkről szük-

ségessé vált külön ügyvivőt alkalmazni. Leckerbiss, ruméliai pasa, akkoriban a porta fő-galeongija, diplomatai lakomát adott bujukderei nyári palotájában. Én a galeongi balján ültem, jobb oldalán pedig az orosz ügyvivő, Diddloff gróf. Diddloff oly uracs, ki aromatikus kínban meg tudna halni egy rózsától; három ízben próbált orozva meggyilkoltatni az alkudozások folyamán; de nyilvánosan természetesen barátok voltunk, s a legszívesebb és legkedvesebb módon üdvözlöttük egymást.

A galeongi erős oszlopa a régi török politikai iskolának — azaz fájdalom! csak volt, mert a selyem zsinór véget vetett életének. Ujjainkkal ettünk és tányérunk kenyérdarabból állt; az egyetlen megengedett újítás az európai italok használata volt, melyekben nagy élvezetet talált. Roppant evő volt. Az ételek között egy bárány állt előtte, mely gyapjában volt elkészítve, és szilvával, hagymával, assafetidával, paprikával és más fűszerekkel töltve, a legundokabb keverék, melyet halandó valaha szagolt vagy ízelt. A galeongi bőven evett belőle, s keleti divat szerint jobbról-balról szolgált barátjainak, és ha valami kiválóan fűszeres falathoz jutott, saját kezével tömte vendégének szájába.

Soha sem feledem a szegény Diddloff tekintetét, midőn ő excellentiája golyóvá gyűrve egy nagy adagot és felkiáltva: «*Buk-Buk!*» (nagyon jó) Diddloff szájába gyűrte a szörnyű falatot. Az orosz szemei rémítően forogtak, midőn bekapta; oly arcfintorgatással nyelte le, melyre, azt hívém, görcsöknek kell következni, és megragadva közelében egy palaczkot, melyet sauterne-nek tartott, mely azonban francia pálinkának bizonyult, csaknem egy pintet ivott belőle, mielőtt észrevette tévedését. Ez adta a kegyelemdőfést neki — csaknem holtan vitték ki az ebéd-

lőből s a Bosporus partján egy nyári lakba tették, hogy lehüljön.

Midőn reám került a sor, mosolyogva nyeltem le a falatot, mondván: *Bismillah*, élvezettel nyaltam meg ajkamat, s midőn a következő tálat hozták, oly ügyesen készítettem egy golyót s oly kecsesen tömtem az öreg galeongi szájába, hogy egészen megnyertem szívét. Oroszország rögtön háttérbe szorult s a *kabobanopeli szerződés alá volt írva*. A mi Diddloffot illeti, neki egészen vége lett, visszahívták Szent-Pétervárra és sir Roderic Murchison látta őt, a mint 3967-ik szám alatt az urali bányákban dolgozott.»⁹

⁹ I am naturally averse to egotism, and hate self-laudation consumedly; but I can't help relating here a circumstance illustrative of the point in question, in which I must think I acted with considerable prudence.

Being at Constantinople a few years since — (on a delicate mission) — the Russians were playing a double game, between ourselves, and it became necessary on our part to employ an *extra negociator*. — Leckerbiss Pascha of Roumelia, then Chief Galeongee of the Porte, gave a diplomatic banquet at his summer palace at Bujukdere. I was on the left of the Galeongee; and the Russian agent Count de Diddloff on his dexter side. Diddloff is a dandy who would die of a rose in aromatic pain: he had tried to have me assassinated three times in the course of the negotiation: but of course we were friends in public, and saluted each other in the most cordial and charming manner.

The Galeongee is — or was, alas! for a bow-string has done for him — a staunch supporter of the old school of Turkish politics. We dined with our fingers, and had flaps of bread for plates; the only innovation he admitted was the use of European liquors, in which he indulged with great gusto. He was an enormous eater. Amongst the dishes a very large one was placed before him of a lamb dressed in its wool, stuffed with prunes, garlic, assafoetida, capsicums, and other condiments, the most abominable mixture that ever mortal smelt or tasted. The

Az anekdota nyilván hiteles, és midőn DE FOE elbeszélte mrs. Veal látományát, nem utánozta jobban a jegyzőkönyv nyelvét.

Ez oly figyelmes reflexió forrása a szomorúságnak. Ha mulatni akarunk az emberi szenvedélyeken, kíváncsi módra kell azokat szemlélnünk, mint váltakozó fabábokat, vagy tudós módjára, mint szabályozott kerekeket, vagy művész módjára, mint hatalmas rugókat. Ha csak mint erényes vagy bűnös tulajdonságokat tekintjük, elvesztett illuzióink sötét gondolatokra fognak ragadni s nem találunk az emberben mást, mint gyöngeséget és rútságot.

Galeongee ate of this hugely; and pursuing the Eastern fashion, insisted on helping his friends right and left, and when he came to a particularly spicy morsel, would push it with his own hands into his guest's very mouths.

I never shall forget the look of poor Diddloff, when his Excellency, rolling up a large quantity of this into a ball and exclaiming, «*Buk-Buk*» (it is very good), administered the horrible bolus to Diddloff. The Russian's eyes rolled dreadfully as he received it: he swallowed it with a grimace that I thought must precede a convulsion, and seizing a bottle next him, which he thought was Sauterne, but which turned out to be french brandy, he drank off nearly a pint before he knew his error. It finished him; he was carried away from the dining room almost dead, and laid out to cool in a summer house on the Bosphorus.

When it came to my turn, I took down the condiment with a smile, said «*Bismillah*», licked my lips with easy gratification, and when the next dish was served, made up a ball myself so dexterously, and popped it down the old Galeongee's mouth with so much grace, that his heart was won. Russia was put out of Court at once, and the treaty of Kabobanople was signed. As for Diddloff, all was over with him, he was recalled to Saint-Petersburg, and sir Roderic Murchison saw him, under the no 3967, working in the Ural mines.

(*The Snobs of England*, p. 146.)

Ezért veti meg THACKERAY egészen természetünket. Azt teszi a regényben, a mit HOBBS a bölcészetben. Midőn szép érzelmeket ír le, csaknem mindig silány forrásból származtatja. A gyöngédség, jóság, szerelem az ő személyeiben az idegek, az ösztön vagy valami erkölcsi betegség eredményei. Sedley Amelia, kedvencze és legremekebb alkotásainak egyike, szegény, pityergő asszonyka, képtelen a megfontolásra és elhatározásra, vak, lelkesült imádója egy önző és durva férjnek, mindig áldozatául esik akarátának és hibájának, szerelme balgaságból és gyöngeségből áll, gyakran igazságtalan, hibásan szokott látni s méltóbb a szánalomra, mint tiszteletre. Lady Castlewood, ki oly jó és gyöngéd, egy iszákos és pimasz ficzkóba szeret, mint Amelia, s vad féltékenysége, melyet a legkisebb gyanú elkeserít, s mely kérlelhetlenné teszi férje ellen és kegyetlen szavakban tör ki, világosan mutatja, hogy szerelme a vérmérsékletből és nem az erényből fakad. Pendennis Helena, az anyák mintaképe, kissé együgyű, korlátolt nevelésű, féltékeny lelkű falusi asszony, ki a puritanizmus és szenvedély egész keménységét önti féltékenységébe. Midőn meghallja, hogy fiának kedvese van, elájul: «gyülöletes, utálatos, borzasztó dolog ez;» szeretné, ha «fia előbb meghalt volna, hogysesem e bünt elkövesse». Valahányszor a kis Fannyról beszélnek előtte, «arcza kegyetlen és kérlelhetetlen kifejezést vesz föl». A beteg ifju ágyánál találva Fannyt, elkergeti, mint valami becstelen személyt és mint a szolgálót. Az anyai szeretet nála, mint a többieknél, gyógyíthatatlan vakság: fia az ő istene; annyira imádja, hogy végre sikerül őt kiállhatatlanná és boldogtalanná tennie.

A mi a férfiak szerelmét illeti a nők iránt, ha a szerző festései szerint ítélünk, csak szánalmat érezhetünk iránta

s csak nevetséget láthatunk benne. Bizonyos korban,¹⁰ THACKERAY szerint, megszólal a természet; valaki elénk kerül; akár buta, akár nem, akár jó, akár rossz, imádjuk; valódi láz ez. A kutyáknak hat hónapos korukban jő meg betegségeik; az emberé húsz éves korában. Nem azért szeretünk, mert a személy szeretetreméltó, hanem mert szükségét érezzük a szerelemnek. «Azt hiszed, innál, ha nem volnál szomjas, ennél, ha nem éheznél?» Keserű lendülettel beszéli el ez éhség és szomjúság történetét. Olyan, mint a kijózanult ember, a ki gúnyolja a részegséget. Eleitől végig, félgúnyos hangon beszéli el az ostobaságokat, melyeket Dobbin örnagy Amelia kedvéért elkövet, hogyan sürgeti a postakocsisokat, költi fel a szolgákat, gyötri barátjait, hogy minél gyorsabban láthassa viszont Ameliát; hogyan kell látnia, hogy tíz évi áldozat, gyöngédség, szolgálat után többre becsülik nála a hűtlen, durva, önző és elhúnyt férj régi arczképét. Legszomorúbb ez elbeszélések között az, mely Pendennis első szerelméről szól: Fotheringay kisasszony, a színésznő, kibe szerelmes, gyakorlati személy, jó háziasszony, s annyi szelleme és tanultsága van, mint egy konyhaszolgálónak. A fiatal ember előtt a szép időről beszél és a puddingról, melyet most készített: Pendennis e két mondásban az értelem bámulatos mélységét és az önmegtágadás emberfölötti méltóságát fedezi föl. Kérdi Fotheringay kisasszonytól, ki épen most játszotta Opheliát, vajjon Ophelia szerelmes-e Hamletbe? «Én szerelmes Bingleybe, ez undok kis törpébe!» Pen megmagyarázza, hogy SHAKSPEARE Opheliájáról van szó. «Jó, ebben nincs semmi sértés; de a mi Bingleyt illeti, ezt a pohár puncsot sem adnám érte.» És

¹⁰ *Pendennis*. III. k. 111. l.

felhajtja az egész poharat. Pen KOTZEBUE felől kérdezi.
«KOTZEBUE? Ki ez?»

«A darab szerzője, melyben oly kitünően játszott.»

«Nem tudtam; a kötet elején THOMPSON neve áll.»

Pen el van ragadtatva ez imádandó egyszerűségtől.

«Pendennis, Pendennis! mint ejté ki e nevet...!
Emilia, Emilia! milyen jó, milyen nemes, milyen szép,
milyen tökéletes!»

Az első kötet folytonosan ez ellentét körül forog; látszik, mintha THACKERAY így szólna olvasóihoz: «Kedves embertársaim, ötven nap közül negyvenkilencz napig gazemberek vagyunk; az ötvenedik napon azért menekülünk meg a gögtől, hiúságtól, gonoszságtól, önzéstől, mert forró lázba esünk; bolondságunk hozza létre odaadásunkat.»

V.

Mégis, ha csak nem SWIFT az ember, kell szeretnie valamit; nem lehet mindig sebezni és rombolni, és a szívnek, mely elfárad a megvetésben és gyűlöletben, szüksége van arra, hogy a magasztalásban és ellágyulásban pihenjen meg. Másrésről a hibát korholni annyi, mint dícsérni az ellenkező jó tulajdonságot; és nem áldozhatunk fel valakit a nélkül, hogy oltárt ne építsünk; a körülmények jelölik ki az egyiket, a körülmények emelik fel a másikat, és az erkölcstanító, ki megtámadja hona és kora uralkodó bűnét, a hona és kora uralkodó bűnével ellentétes erényt prédikálja. Ez a bűn az aristokratikus és kereskedő társadalomban az önzés és gög; THACKERAY hát a szelídséget és gyöngédséget fogja magasztalni. Nem sokat törődik

azzal, hogy a szerelem és jóság vak, ösztönszerű, esztelen, nevetséges; imádja úgy, a mint van, és nincs valami különösebb ellentét, mint hősei és csodálata között. Együgyű nőket alkot és térdre borul előttök; a művész benne ellenmond a magyarázónak; az előbbi gúnyolódó, az utóbbi magasztaló; az első színre hozza a szerelem együgyűségeit, a második dicséneket zeng róluk; a lap eleje szatira cselekvényben, a lap vége dithyramb ömlengésekben. A bókok, melyeket Sedley Ameliára, Pendennis Helenára, Laurára pazarol, nem érnek véget; soha író nem udvarolt feltünőbbben és kitartóbban nőalakjainak: feláldozza nekik a férfiakat, nem egyszer, hanem százszor.

«Nagyon valószínű, hogy a pelikánok szeretnek vérezni kicsinyeik önző csőrétől. Bizonyos, hogy ez megfelel a nők izlésének. Az áldozat fájdalomában kell valami gyönyörnek lenni, melyet a férfiak nem értenek meg. Ne ves-sük meg ez ösztönöket, mert nem tudjuk érezni. A nők jólétünkre és kedvtelésünkre születtek, uraim, mint az alsórendű állatok egész csapatja. Legyen valaki naplopó férj, tékozló fiú, korhely szeretett testvér — mily kész a szívök reájok árasztani a gyöngédség kincseit! És mi részünkről mily készek vagyunk bőven ellátni őket ily fajta élvezettel! Alig van valaki olvasóim között, ki ne szolgált volna ily alakban a gyönyörúséggel asszonyainak és ne tartotta volna jól őket a megbocsátás megalégedettségével!»

Midőn a jó anya vagy tisztességes leány szobájába lép, lesüti szemét, mint a szentély ajtajánál. A lemondó, áhítatos Laura jelenlétében elhallgat. «Mivel kötelességét némán teljesítette és mivel a kötelesség teljesítésére való erőért mindig egyedül s mások szemétől elvonulva imádkozott, nekünk is hallgatnunk kell az erényekről, melyek-

nek fáj a napfény, hasonlóan a rózsákhoz, melyek nem képesek a bálteremben virágozni.»

Mint DICKENS, tiszteletben tartja a családot, a gyöngéd és egyszerű érzelmeket, a nyugodt és tiszta örömeket, melyeket a házi tűzhely mellett, a feleség és gyermek között élvezünk. Ha ez a megfontolt és zordon embergyűlölő gyermeki ömlengést vagy anyai fájdalmat lát, megsebesül gyöngé oldalán, és mint DICKENS, könyekre indít.¹¹

Ellenségeink vannak, mert barátokkal birunk, idegenkedünk valamitől, mert vonzódunk más iránt. Ha vonzódunk az önfeláldozó jósághoz és gyöngéd érzelmekhez, idegenkedünk a gögtől és durvaságtól; a szeretet oka egyszersmind oka a gyűlöletnek is, és a gúny épen úgy, mint a rokonszenv bírálata valamely társadalmi formának és általános bűnnek. Ezért viselnek háborút THACKERAY regényei az arisztokratia ellen. Mint ROUSSEAU, az egyszerű és érzelmes erkölcsöket magasztalta; mint ROUSSEAU, gyűlöli a rangkülönbséget.

Egész könyvet írt erről, afféle erkölcsi és félig politikai pamphletet, a *snob*-ok könyvét. Nyelvünkben nincs meg e szó, mert hiányzik nálunk a dolog. A *snob* az arisztokratikus társadalmak szülötte; a nagy lajtorja egyik fokán guggolva, tiszteli azt, ki egy fokkal fölebb van, és megveti azt, ki egy fokkal alatta van, nem kérdezve, mit érnek, egyedül csak helyöket véve tekintetbe; szíve mélyéből természetesen találja, megcsókolni az előbbinek csizmáját és megrúgni az utóbbit. THACKERAY eleitől végig

¹¹ L. például a *Great Hoggarthy Diamond*-ban a kis gyermek halálát. — A *Snobok* könyvében az utolsó sor: «Fun is good, truth is still better, and love best of all».

elsorolja e szokás következményeit. Halljuk a következtetést:

«Nem tűrhetem tovább ez ördögi találmányt, a nemességet, mely megöli a természetes szivességet és tisztességes barátságot. Illendő büszkeség, az ám! Rang és előjog, hogy is ne! A ranglajstrom hazugság és tűzbe kellene dobni. Szervezni a rangot és előjogokat! jó lehetett ez a mult idők szertartásmesterei számára. Jőjjön most valami nagy udvarmester és szervezze az egyenlőséget a társadalomban! ¹²

Azután egészen angol józan észszel, zordonsággal és bizalmassággal hozzáteszi:

«Ha valaha meghívnának unokatestvéreim, a Smigsmagsok Lord Longearssal egy időben, megragadnám ebéd után az alkalmat és a világon a legkedélyesebb módon így szólnék hozzá: Uram, a szerencse egynehány ezer fonttal ajándékozza önt meg minden évben. Őseink kimondhatatlan bölcsesége főnökömmé és örökös törvényhozómmá tette. Csodálatraméltó alkotmányunk (a britek büszkesége és a szomszéd nemzetek irigységének tárgya) kötelességemmé teszi, hogy tanácsuramnak, főlebbvalómnak és oltalmazómnak fogadjam el önt. Idősb fia, Fitz-Heehaw, biztosan helyet nyer a parlamentben; ifjabb fiai, a De Bray-k kegyesen leereszkednek, hogy hajókapi-

¹² I can bear it no longer this diabolical invention of gentility which kills natural kindness and honest friendship. Proper pride, indeed! Rank and precedence, forsooth! The table of ranks and degrees is a lie, and should be flung into the fire. Organise rank and precedence! that was well for the masters of ceremonies of former ages. Come forward, some great marshal, and organise equality in society.

(*The Snobs of England*, p. 322.)

tányok és alezredesek legyenek, hogy külföldi udvaroknál képviseljék az országot, vagy hogy valami megfelelő egyházi javadalmat fogadjanak el. Mindezen előnyöket alkotmányunk (a britek büszkesége stb.) az ön jogos tulajdonának mondja, nem véve számba az ön ostobaságát, bűneit, önzését, tökéletes képtelenségét és bolondságát. Akármilyen ostoba ön (és épen oly jogunk van föltenni, hogy mylord számár, mint azt, hogy felvilágosult hazafi); — mondom, akármilyen ostoba ön, senki sem fogja arról a szörnyű örültségről vádolni, hogy közömbös jó szerencséje iránt, melylyel bír, vagy hogy kedve volna megválni tőle. Nem — és bármily hazafiak vagyunk, szerencsésebb körülmények között, Smith és én, nem kétkedem, ha hercegek volnánk, mi is ragaszkodnánk osztályunkhoz.

Kedélyesen belenyugodnánk, hogy magas helyen ülünk. Belenyugodnánk e csodálatraméltó alkotmányba (a britek és szomszéd nemzetek stb. stb.), mely minket főnökökké és a világot alattvalónkká tette; nem igen kifogásolnók az örökölt felsőség fogalmát, mely annyi egyszerű embert hajtott a porba lábunk előtt. Meglehet, a gabona-törvény körül csoportosulnánk, szembe szállnánk a reformbillel; inkább meghalnánk, hogyses visszavonjuk a katolikusok és disszenterék elleni törvényeket; és az osztály-törvényhozás nemes rendszerével mostani csodálatraméltó állapotába juttatnók Irlandot.

De Smith és én még nem vagyunk grófok; nem hiszszük, hogy Smith hadseregének érdekében van, hogy a fiatal De Bray huszonöt éves korában ezredes legyen, — nem tartjuk Smith diplomatiái összeköttetésének, ha Lord Longears konstantinápolyi nagykövet lesz, — nem a mi politikánk, hogy Longears beletegyje örökös lábát.

E bókolást és csúszást-mászást Smith snob dolognak

tartja, és minden lehető meg fog tenni, hogy snob legyen s ne vesse többé magát alá a snoboknak. Longearshez így szól: «Nem tehetünk róla, látnunk kell, Longears, hogy épen olyan jók vagyunk, mint ön. Sőt helyesebben is tudunk írni; épen oly jól tudunk gondolkozni; nem akarjuk önt többé urunknak, nem fogjuk többé czipőit tisztítani.»¹³

¹³ If ever our cousins the Smigsmags asked me to meet Lord Longears, I would like to take an opportunity after dinner and say, in the most good-natured way in the world: — Sir, Fortune makes you a present of a number of thousand pounds every year. The ineffable wisdom of our ancestors has placed you as a chief and hereditary legislator over me. Our admirable Constitution (the pride of Britons and envy of surrounding nations) obliges me to receive you as my senator, superior, and guardian. Your eldest son, Fitz-Heehaw, is sure of a place in Parliament; your younger sons, the de Brays, will kindly condescend to be post captains and lieutenant-colonels, and to represent us in foreign courts, or to take a good living when it falls convenient. These prizes our admirable constitution (the pride and envy of, etc.) pronounces to be your due; without count of your dulness, your vices, your selfishness, of your entire incapacity and folly. Dull as you may be (and we have as good a right to assume that my lord is an ass, as the other proposition, that he is an enlightened patriot); — dull, I say, as you may be, no one will accuse you of such monstrous folly, as to suppose that you are indifferent to the good luck which you possess, or have any inclination to part with it. No — and patriots as we are, under happier circumstances, Smith and I, I have no doubt, were we dukes ourselves, would stand by our order.

We would submit good-naturedly to sit in a high place. We would acquiesce in that admirable Constitution (pride and envy of, etc.) which made us chiefs and the world our inferiors; we would not cavil particularly at that notion of hereditary superiority which brought so many simple people cringing to our knees.

A politikusnak e nézete csak egybefoglalja a moralista megjegyzéseit. Nem annyira azért gyűlöli az arisztokrátiát, mert elnyomja az embert, hanem inkább azért, mert megrontja; elidomtalanítva a társadalmi életet, elidomtalanítja a magánéletet; jogtalanságokat hozva be, bűnöket hoz be; magához ragadván az államot, megmérgezi a lelket, és THACKERAY minden osztály és minden érzés romlottságában és ostobaságában megtalálja nyomait.

A király nyitja meg e bosszuló arczképek csarnokát. IV. György ez, «a világ legelső nemese». Ez a nagy és oly méltán megsiratott uralkodó, értett a ruhaszabáshoz, épen úgy hajtott, mint egy brightoni kocsis és hegedült. Az ifjúkor erejében és a leleményesség első hevében feltalálta a maraschinós puncsot, egy czipőcsattot és egy chinai pavillont, a világ legundokabb épületét.

«Láttuk a Drury-Lane színházban, láttuk őt, az

May be, we would rally round the Corn-Laws: we would make a stand against the Reform bill; we would die rather than repeal the acts against Catholics and Dissenters; we would, by our noble system of class-legislation, bring Ireland to its present admirable condition.

But Smith and I are not earls as yet. We don't believe that it is for the interest of Smith's army that young de Bray should be a colonel at five-and-twenty, — of Smith's diplomatic relations that Lord Longears should go ambassador to Constantinople, — of our politics, that Lord Longears should put his hereditary foot into them.

This bowing and cringing Smith believes to be the act of snobs; and he will do all in his might and main to be a snob and to submit to snobs no longer. To Longears he says, «We can't help seeing, Longears, that we are as good as you, We can spell even better; we can think quite as rightly; we will not have you for our master, or black your shoes any more.

(*The Snobs of England.*)

egyetlent! a királyt! igen, a királyt. Ott volt. A testőrök a felséges páholy előtt álltak. Steyne marquis (a hajpor lordja) és több más nagy állami méltóság a király széke mögött állt . . . hol a király ült, viruló vörös arczával, fodrozott dús hajával, előrenyúló nemes hasával. Hogy kiáltottak! hogy tapsoltak! hogy rázták a zsebkendőket! A hölgyek sírtak, az anyák megölelték gyermekeiket. Nehányan elájultak. Igen, láttuk őt. A sors többé nem foszthat meg ez örömtől. Mások látták Napoleont. Szolgáljon az utókor előtt jogos büszkeségünkre, hogy szemléltük a jó Györgyöt, a dicső Györgyöt, a nagy Györgyöt.»

Kedves fejedelem! a hősi trónjából áradó erény előzőnlé valamennyi udvaroncának szivét. Ki nyújtott valaha szebb példát, mint Steyne marquis? Ez a főúr, ki otthon király volt, be akarta bizonyítani, hogy valóban az. Kényszeríti nejét, hogy szeretői, rimák mellé üljön az asztalnál. Mint igazi fejedelemnek, fő ellensége első szülött fia, a marquiság leendő örököse, kit koplalni enged s adósságszínálásra kényszerít. E pillanatban egy bájos személynek, Crawley Rebekának udvarol, kit képmutatásáért, hideg véreért, páratlan érzéketlenségeért szeret. A marquis addig aljasította le és addig nyomta el környezetét, míg végre meggyűlölte és megvetette az embert; nincsenek többé mások inyére, mint a tökéletes gonosztevők. Ez a nő felserkenti; sőt egy napon fel is lelkesíti. Klytæmnestrát játszotta egy élőképben, férje pedig Agamemnon; lángoló szemmel, kivont karddal, oly kifejezéssel rohan az ágy felé, hogy mindenki megrendül. «*Brava! brava!* kiált a vén Steyne recsegő hangon. Istenemre, megtenné!» Láthatjuk, hogy meg van benne a hitvesi kötelesség érzése. Társalgása meghatóan őszinte. «Nem küldhetem el szegény Briggsemet», mondja neki Rebeka.

«Adós a bérével?»

«Sőt tönkre is tettem.»

«Tönkre tette? Úgy hát mért nem kergeti el?»

Különben tökéletes *gentleman* s meggyerő nyájasságú; asszonyaival pasamódon bánik s minden szava vesszőcsapás. Ajánlom az olvasó figyelmébe a házi jelenetet, midőn parancsot ad Crawley Rebeka meghívására. Menye, lady Gaunt azt mondja, hogy nem lesz jelen az ebéden és otthon marad.

«Nagyon jó! majd talál ott végrehajtókat; én pedig föl leszek mentve az alól, hogy pénzt kölcsönözsek rokonainak s lássam az ön tragikus arcját. Kicsoda ön, hogy parancsokat ad itt? Nincs pénze; nincs agyveleje. Azért volt itt, hogy gyermekei legyenek, és nincsenek. Gaunt megunta már önt. Sógornője az egyetlen a családban, ki nem kívánja halálát, mert ha meghalna, Gaunt újra meg-nősülne. Ön játsza a szemérmest! Ugyan, asszonyom, ne beszéljek el néhány kis anekdotát mamájáról, milady Bareacresről?»

A többi is így megy. Menyei, végletekig jutva, azt mondják, hogy szeretnének meghalni. E nyilatkozat örömmre ragadja és ez elvvel fejezi be: «Az erénynek e temploma enyém, és ha az egész Newgate-ot vagy az egész Bedlamet meghívom, istenemre! szíves fogadtatásra találnak itt». A zsarnokság megszokása zsarnokokat szül, és a családi zsarnokok szaporításának legjobb módja, megtartani a nemeseket az államban.

Pihenjünk meg a falusi nemes szemléletében. A mezei ártatlanság, az örökölt tisztelet, a családi hagyományok, a földművelés gyakorlata, a helyi tisztségek viselése itt bizonyára igaz, értelmes, jósággal és tisztességgel teljes embereket hoztak létre, kik kerületöket oltalmazzák

és szolgálják hazájokat. Sir Pitt Crawley mintául szolgálhat; százezer frank jövedelme van és két ülése a parlamentben. Igaz, hogy e két ülést «rothadt városok» adják neki, s hogy a másodikat évi ezerötszáz fontért adja el. Kitünő gazda, s úgy megnyúzza bérlőit, hogy csak bukott emberek állnak be hozzá. Társaskocsikat tart, szállít az állam számára, bányákat művel, de oly rosszul fizeti ügyvivőit és annyira takarékoskodik a költségekkel, hogy bányáit víz önti el, lovai megdöglenek, szállítmányait visszautasítják. Népszerű ember s többre becsüli egy lócsiszár társaságát, mint egy *gentleman*ét. Káromkodik, iszik, enyeleg a kocsmai lányokkal, felhajtja a boros poharat a bérlő asztalánál, kit másnap elcsap, mulat az órvadászszal, kit két nap mulva Ausztráliába deportáltat. Vidékiek kiejtése, inas szelleme, paraszt modora van. Az asztalnál, hol három inas és egy pinczemester nehéz ezüst edényekkel szolgál fel, számot kér az ételekről és a barmokról, melyekből kikerültek. «Melyik juh volt, Horrock, és mikor vágtátok le?»

«A skót juhok közül a fekete fejű, sir Pitt. Csütörtökön vágtuk le.»

«Ki vett belőle?»

«Steel Mudburyből elvitte a gerinczét és két czombját, sir Pitt; de azt mondja, hogy az utóbbi nagyon fiatal és ördögösen gyapjas volt, sir Pitt.»

«És a lapoczkáit?»

A párbeszéd ezen a hangon foly tovább: a skót juh után a kenti fekete disznó jön; annyira érdeklődik e barmok iránt, mintha családjához tartoznának. Leányait a kertész lakásán hagyja kószálni, hol olyan nevelésben részesülnek, a milyent találnak. Nejét időről időre megveri. Cselédjeitől visszakéri a pénzből kijáró filléreket.

«Naponkint egy fillér évenként hét shillinget tesz; hét shilling évenként hét guinea kamatja. Legyen gondja filléreire, vén Tinker, és a guineák maguktól fognak jönni.»

«Még egy fillért sem ajándékozott életében, mondja dörmögve a vén asszony.

«Soha! És nem is fogok adni soha sem. Ez elvem ellen volna.»

Szemtelen, otromba, durva, fukar, alattomos, különcz. Különben a miniszterek kedvében járnak, nagy sherif, tiszteletben áll, hatalmas, aranyos hintóban jár és egyik oszlopa az államnak.

Ezek a gazdagok; valószínűleg a pénz rontotta el őket. Keressünk egy szegény nemest, ki ment a kísértéskétől; nagy lelke, magára hagyva, egész veleszületett szépségét fel fogja tüntetni. Ily helyzetben van sir Francis Clavering. Addig játszott, ivott és vacsorált, míg koldusbotra jutott. Pénzt csalt ki ezredében, «fehér tollat mutatott,»¹⁴ és miután végig ment Európa minden tekeasztalán, udvariatlan hitelezői börtönbe dugták. Hogy kiszabaduljon, nőül vett egy jó kreol özvegyet, ki gyalázatosan bánik a helyesírással s kinek pénze nem egészen mocsoktalan. Tönkre teszi, térdre borulva kéri tallérait és bocsánatát, megesküszik a bibliára, hogy nem csinál több adósságot s a házat elhagyva, szalad az uzsoráshoz. Minden gazember közt, kiket a regényírók színre hoztak, ez a legnemtelenebb. Nincs többé sem akarata, sem józan esze: megbomlott ember. Úgy nyeli a bántalmakat, mint a vizet; sír, bocsánatot kér és újra kezdi. Megalázza magát, leborul, pillanat mulva tumbol és káromkodik, hogy

¹⁴ Visszautasított egy párbajt.

aztán a legnagyobb gyávaság levertségébe sülyedjen. Könyörög, fenyegetőzik, s ugyanazon negyedórában benső meghittjéül és szívbeli barátjául választja a fenyegetett embert.

«Nemde kegyetlenség, Altamont, hogy milady többé egy kanalat sem akar rám bízni? Ez nem ladyhez való, Altamont. Kegyetlenség tőle, hogy nem tanusít több bizalmat irántam! És a cselédek, kik már nevetgélni kezdenek, a gyalázatos gazemberek! Nem felelnek többé csengetésekre. És inasom, a ki a mult éjjel Vauxhallban volt, paradés ingemben és bársony mellényemben! Ráismerem mellényemre. Arczátlan kutya! És orrom előtt mert tánczolni, az ördög vinné el, s vele mindezeket a pokolbeli gaz cselédeket!»

Társalgása káromkodások, jajveszéklések és bambaságok keveréke; nem ember többé, hanem emberi rom; nincs benne más, mint az aljas szenvedélyek összhangzatlan maradékai, melyek mint az eltiprott kígyó darabjai, nem tudván marni, a sárban és iszapban vergődnek és vonaglanak. Egy bankjegy láttára behunyt szemmel rohan végig a kunyorálások és hazugságok tömegén. Reánézve eltűnt a jövő; csak a jelent látja. Kész aláírni hús guineás váltót három hónapra, hogy azonnal egy guineát kaphasson. Elbutultsága hülyeséggé lett; szeme hunyva van; nem látja, hogy bizonykodásai bizalmatlanságot, hazugságai undort szülnek, hogy aljassága következtében elveszti aljassága gyümölcseit, úgy hogy midőn belépni látjuk, hatalmas kedvünk támad nyakon ragadni a nemes bárót, a parlament tagját, a történeti kastély dicső lakóját, hogy, mint a szemetes kosarat, ledobjuk a lépcsőn.

Meg kell állapotnunk; egész kötet sem meritné ki a tökéletességek lajstromát, melyeket THACKERAY fölfedez

az angol arisztokrátiában. Itt van Farintosh marquis, huszonötödik e néven, hülye kitünőség, egészséges és elégedett magával, kit minden asszony megszemüvegez, minden férfi köszönt; lady Kew, nagyvilági banya, zsarnok és romlott, ki háborút visel leánya ellen és házasságokra vadász; sir Barnes Newcome, egyike a leggyávább, leggonoszabb, leghazugabb, leggúnyoltabb lényeknek, kik valaha salonban mosolyogtak és parlamentben szónokoltak. Csak egy becsülésre méltó, de elmosódó alakot találunk köztük, lord Kewt, kit sok ostobaság és kicsapongás után megindít és megbánásra bír öreg puritán anyja. De ez arczképek még szelídek az értekezésekhez képest; a magyarázó még keserűbb, mint a művész; jobban sebez beszélve, mint beszéltetve. Olvasni kell metsző kifakadásait az illemházzasságok és a leányok feláldozása, az egyenetlen örökségek és az ifjabb gyermekek irigysége, a nemesek nevelése és hagyományos szentelensége, a hadi tisztségek vásárlása, az osztályok elszigeteltsége és minden merénylet ellen, melyet a természet és család ellen feltalált a társadalom és a törvény. E bölcselet mögött egy másik arczképcsarnok terjed el, mely épen oly sértő, mint az első: mert az egyenlőtlenség, megrontva a nagyokat, kiket föl-emel, megrontja a kicsinyeket is, kiket lealacsonyít, és az irigység vagy aljasság látványa a kicsinyekben épen oly rút, mint az arczátlanság vagy zsarnokság látványa a nagyokban. THACKERAY szerint az angol társadalom hizelgések és cselszövények keveréke, melyben mindenki fölebb akar mászni a lajtorján és letaszítani a fölfelé emelkedőket. Elfogadtatni az udvarnál, nevét olvasni a hirlapokban, a kitünő vendégek lajstromában, csésze theával szolgálni lakásán valamely híres, hülye és felfuvalkodott lordnak, ez a nagyravágyás és emberi boldogság végső határa. Egy

úrra mindig száz inas jut. Pendennis őrnagy, ez elszánt, hidegvérű és ügyes ember, szintén e ragály martaléka. Boldogsága abból áll most, hogy köszönthessen valami lordot. Nincs jól másutt, mint valami aristokratikus teremben vagy parkban. Szüksége van arra, hogy ama megalázó jóakarattal bánjanak vele, melylyel a nagyok lesújtják az alattok állókat. Könnyen zsebre rakja, ha nincsenek iránta elég figyelemmel s kecsesen megebédel a nagyúri asztalnál, hova három évben kétszer hívják, hogy házagot pótoljon. Faképnél hagyja a lángeszű embert vagy a szellemes asszonyt, hogy egy czímeres barommal vagy egy részeg lorddal beszélgessen. Jobban szereti, ha eltűrik egy marquisnál, mint ha megbecsülik egy polgárnál. Elvekké emelvén e szép hajlamait, beoltja unokaöcsésébe is, a kit szeret, és hogy előre tolja a világban, házasságot ajál neki egy elítélt leányával s lopott vagyonával.

Mások az előkelő termekbe nem élődiségből, hanem tele erszényöknél fogva lopóznak. Hajdanában Franciaországban a főurak földjeiket trágyázták a polgári tallérokka; ma Angliában a polgárok nemes házassággal megnemesítik pénzüket. Az apának fizetett százezer guinea fejében Pump, a kereskedő, nőül veszi lady Blanche Stiffnecket, a ki mint felesége is lady marad. Természetesen megveti férjét, mint polgárt, sőt gyűlöli, mert félig őt is polgárnővé tette. Pump nem meri elfogadni magánál barátjait, kik nagyon alacsony emberek felesége szemében. Nem meri meglátogatni neje barátjait, mert nagyon előkelők rá nézve. Pinczemestere nejeének, nevetség tárgya apósának, szolgálja fiának, s azon reménnyel vigasztalja magát, hogy unokái, Pump bárókká lévén, pirulni fognak miatta és soha sem ejtik ki nevét.

Harmadik módja a nemességre jutásnak, tönkre menni

és nem fogadni el senkit. Ez elmés módot használja a falun Punto őrnagyné. Hasonlíthatatlan nevelőnőt tart leányai számára, ki azt hiszi, hogy DANTÉT azért nevezték Alighierinek, mert Algirba való volt, de a ki két marquisnőt s egy grófnőt nevelt föl.

«Ez a magány nagyon szomorú, mondja neki valaki; elfogadhatná az ügyvédet.»

«Oly család, mint a mienk, kedves úr? Lehetséges ez?»

«A doktort?»

«Öt magát talán lehetne; de nejét és gyermekeit — piha!»

«Amott, a nagy ház lakóit?»

«Amott? A calicot-kastélyból? egy visszavonult posztókereskedőt! Oly emberek, mint mi, kötelesek tiszteletben tartani magukat.»

«A papot?»

«Borzalom! hiszen puseysta. Karingben prédikál.»

Ez értelmes család egyedül ásít hat hónapon át, s az év többi részében a kurtanemesek torkosságát élvezi, kiket magához hív, és a főurak visszautasításait, kiket meglátogat. A fiú huszártiszt, és fényűzésre van szüksége, hogy előkelő társaival lépést tarthasson; szabója kilenczszáz guinea után háromszázat vesz évenként az apától, a család egész jövedelmét. Soha sem érnénk véget, ha minden aljasságot és nyomorúságot elsorolnánk, melyeket THACKERAY az aristokratikus szellemnek tulajdonít: a családi viszálykodást, a megnemesített nővér gögjét, a polgári nővér féltékenységet, a jellemek alacsonyságát, melyeket már az iskolában az apró lordok tisztelésére idomítanak, a leányok elaljasodását, kik nemes férjeket akarnak megkaparítani, a sértett hiúságok dühét, a felajánlott szívességek hitványosságát, az ostobaság diadalát, a tehetség megvetését, a szen-

tesített igazságtalanságot, az elfajult szívet, a megromlott erkölcsöket. E megkapóan hű és szellemes kép előtt szükségünk van eszünkbe juttatni, hogy e sértő egyenlőtlenség üdvös szabadságnak oka, hogy a társadalmi jogtalanság a politikai jólétet hozza létre, hogy az öröklő főurak osztálya az öröklő államférfiak osztálya, hogy másfél század alatt Angliának százötven évig volt jó kormányzata, hogy másfél század alatt Franciaországnak százhusz évig volt rossz kormányzata, hogy mindent meg kell fizetni s nem kár drágán megfizetni az alkalmas vezéreket, a következetes politikát, a szabad választásokat és a nemzet felügyeletét a kormány fölött. Azt is szükséges eszünkbe juttatni, hogy e tehetségnek, mely erős reflexión alapul és erkölcsi elfogultságokban központosul, az erkölcsfestést rendszeres és harcziás szatirává kellett átalakítania, a szatirát kiszámított és kérlelhetetlen gyűlölködésig kellett elkeserítenie, befeketítenie az emberi természetet s kiváló, kettőzött és természetes gyűlölettel agyarkodnia hazájának és korának főbűne ellen.

2. §. **A művész.**

I.

Az irodalomban, mint a politikában, nem birhatunk mindent. A tehetségek, mint a szerencsék, kizárják egymást. Bármily alkotmányt válaszszon valamely nép, félig mindig boldogtalan; bármily lángesze van az írónak, félig mindig tehetetlen. Egyszerre csak egy állást vehetünk. A regényt átalakítani annyi, mint elidomtalanítani; a ki, mint THACKERAY, a szatirát teszi a regény tárgyává, megszűnik a művészetet adni neki szabályul, és a szatirikus valamennyi ereje megannyi gyöngesége a regényírónak.

Mi a regényíró? Véleményem szerint lélekbúvár, oly lélekbúvár, ki természetszerűleg és önkénytelenül cselekvénybe helyezi a lélektant; nem más, és nem több. Szereti maga elé képzelni az érzelmeket, érezni összefüggéseket, előzményeiket, következményeiket, és megszerzi magának e gyönyörűséget. Szemében erők ezek, melyeknek különböző irányuk és nagyságuk van. Igazságos vagy igazságtalan voltukkal keveset törődik. Jellemekké gyűjti össze, megragadja az uralkodó tulajdonságot, észreveszi a nyomokat, melyeket másokon hagy, megjegyzi a vérmérséklet, nevelés, foglalkozás ellenkező vagy megegyező befolyásait, s a benső hajlamok és hangulatok láthatatlan világát a külső szavak és cselekedetek látható világa által igyekszik kinyilatkoztatni. Erre szorítkozik munkája. Nem sokat törődik azzal, bárminők e hajlamok. Az igazi festő gyönyörrel szemléli az erős kart és hatalmas izmokat, habár egy ember agyonütésére szolgálnának is. Az igazi regényíró kedvét leli valamely kártékony érzelem nagyságának vagy valamely veszedelmes jellem szabályos gépezetének szemléletében. Tehetsége a rokonszenv, mert ez az egyetlen, mely szabatosan másolja a természetet; arra törekedvén, hogy személyeinek megindulásait érezze, nem gondol másra, mint hogy följegyezze erejüket, fajukat és visszahatásukat. Ugy állítja elénk, a mint vannak, egészen, rosszalás, büntetés, megcsonkítás nélkül; érintetlenül és egymagukban ülteti át belénk s reánk hagyja a jogot, hogy úgy ítéljünk fölöttük, a mint jónak tartjuk. Minden erőfeszítése arra tör, hogy láthatókká tegye, hogy kiemelje a típusokat, melyeket a valódi élet esetlegei és tökéletlenségei elhomályosítottak és megváltoztattak, hogy kidomborítsa a nagy emberi szenvedélyeket, hogy megrázkódjék az általa életre költött lények nagyságától, hogy

alkotásainak erejével kiemeljen minket önmagunkból. Ráismerünk a művészetre e teremő erőben, mely közömbös és egyetemes, mint a természet, s újra előveszi vetélytársának vázlatos vagy elidomtalanitott művét, hogy kijavítsa hibáit és valósítsa fogalmait.

A szatira fellépése mindent megváltoztatott, s mindenekelőtt az író szerepét. Midőn a tiszta regényben saját nevében beszél, ezt azért teszi, hogy megértessen valamely érzelmet vagy megjelölje valamely tehetség okát; a szatirikus regényben azért beszél, hogy erkölcsi tanácsot adjon. Láttuk, mennyi leczkét ró reánk THACKERAY. Senki sem vonja kétségbe jóságukat; legalább hasznos magyarázatokul szolgálnak. A kötet harmadrésze, mely figyelemzetésekből áll, elveszett a művészetre nézve. Ha ránk parancsolnak, hogy hibáink fölött elmélkedjünk, kevésbbé ismerjük meg a regény alakjait. A szerző készakarva elhagy száz finom árnyalatot, melyet fölfedezhetett és megmutathatott volna. Személye kevésbbé tökéletes, s így kevésbbé élő; az érdeklődés kevésbbé központosul, s így kevésbbé élénk. A szerző elterel személyétől, a helyett hogy hozzá vezetne, s így szemünk szerte kalandoz s elfeledjük őt; elmerültség helyett szórakozottak vagyunk. A mi több és rosszabb, egy kis unalmat is kezdünk érezni. Igazaknak, de elcsépelteknek tartjuk e prédikációkat. Úgy véljük, mintha iskolai oktatásokat vagy nevelő intézeti kézikönyveket hallanánk. Hasonló dolgokat találunk az arany metszésű, tarka kötésű könyvekben, melyeket újévi ajándéku adnak a gyermekeknek. Nagy élvezetünkre szolgál-e megtanulni, hogy az illemházasságoknak rossz következményeik vannak, hogy barátunk távollétében szívesen mondunk róla rosszat, hogy a fiú kicsapongásai gyakran megszomorítják anyját, hogy az önzés rút bűn?

Mindez igaz; de mindez nagyon is igaz. Azért megyünk valakinek meghallgatására, hogy új dolgokat halljunk tőle. E régi erkölcsi tanulságokon, noha hasznosak és jól vannak mondva, nagyon megérik az Angliában oly gyakori, fizetett pedáns, a fehér nyakkendős pap, karó gyanánt állva asztala közepén s évi háromszáz fontért mindennapi intelmekkel látva el a fiatal *gentlemeneket*, kiket szüleik házában melegágyába helyeztek.

Az erkölcsi szándéknak e folytonos jelenléte ártalmára van a regénynek úgy, mint a regényírónak. Meg kell vallani, THACKERAY némely kötetének az a szörnyű baja van, hogy miss EDGEWORTH regényeit vagy SCHMIDT Kristóf kanonok elbeszéléseit juttatja eszünkbe. Ime Pendennist úgy tünteti fel, mint kevélyt, pazarlót, szeleburdit, restet, ki szégyennel megbukik a vizsgálaton, míg kevésbé szellemes, de szorgalmas társai becsülettel esnek át rajta. Ez épületes ellentét hidegen hagy; nincs kedvünk visszatérni az iskolába; becsapjuk a könyvet s orvosság gyanánt tanácsoljuk kis öcsénknek. Más kevésbé szemszűrő gyermekességek végre épen úgy kifárasztanak. Nem szeretjük az elnyújtott ellentétet a jó Newcome ezredes és gonosz rokonai közt. Ez az ezredes pénzt és kalácsot ad minden gyermeknek, pénzt és kashmirt minden unokahugának, pénzt és jó szót minden cselédnek, s az emberek csak hidegséggel és durvaságokkal válaszolnak. Az első laptól kezdve világos, hogy a szerző nyájasságra akar birni minket, és torzsalkodni kezdünk e nagyon is világos felhívás ellen; nem szeretjük, ha összeszidnak a regényben; rossz kedvre hangol e pædagogiai invázió. Színházba akarunk menni; a hirdetés megcsalt s halkán dörmögünk, hogy prédikációt kell hallgatnunk.

Vigasztalódjunk: a regény személyei épen annyit

szenvednek, mint mi magunk; az író elrontja őket, míg nekünk prédikál; áldozatul esnek, mint mi, a szatirának. Nem lények ezek, melyeknek életet ad, hanem fabábok, melyeket mozgásba hoz.¹⁵ Csak azért állítja össze cselekedeteiket, hogy nevetséget, gyűlöletességet vagy csalódásokat hozzon reájok. Nehány jelenet multán már ismerjük e rugót, s ettől fogva mindig és csalhatatlanul előre látjuk működését. Ez előrelátás megfosztja az alakot igazságának, az olvasót pedig illuziójának egy részétől. A tökéletes balgaságok, balesetek, gonoszságok ritka dolgok. A valódi élet eseményei és érzelmei nem alakulnak oly módon, hogy ily kiszámított ellentéteket és ily ügyes összeállításokat képezzenek. A természet nem talál fel ily szinpadi játékokat; csakhamar észreveszszük, hogy lámpák előtt vagyunk, kendőzött színészekkel szemközt, kiknek szavai előre meg vannak írva, mozdulataik meg vannak jelölve.

Hogy szabatosan elképzelhessük az igazság és művészet ez átváltozását, lépésről-lépésre össze kell hasonlítanunk két jellemet. Egyhangúlag elismerik, hogy THACKERAY legremekebb alkotása Sharp Rebeka, e cselészöví örömeány, de kiváló és finom modorú nő. Hasonlítsuk össze BALZAC egy hasonló alakjával a *Szegény rokonok* Marneffe Valeriejével. A két mű különbsége jelzi a két irodalom különbségét. A mennyire felül kerekednek az angolok, mint moralisták és szatirikusok, annyira legyőzik őket a francziák, mint művészek és regényírók.

BALZAC szereti Valeriejét; ezért magyarázza és nagyobbítja meg. Nem arra törekszik, hogy gyűlöletessé, hanem hogy érthetővé tegye. Az örömeány nevelését adja

¹⁵ Saját szavai. (*Vanity Fair* előszava.)

neki, «oly romlott férjet, mint egy egész gálya», a fénytűzés megszokását, a gondatlanságot, pazarlást, női ideget, a szép asszony undorodásait, a művész lelkesültségét. Igy születve és nevelkedve, természetes lesz romlottsága. Szüksége van az előkelőségre, mint szükségünk van a levegőre. Megszerzi, akárhonnán, a mint inni szoktunk a legelső folyóból. Nem rosszabb, mint mestersége; megvan nála ennek minden természetes és szerzett mentsége, a vérmérséklet, hagyomány, körülmények, szükség; megvan benne ennek minden ereje, a fesztelenség, kellem, örült vidámság, váltakozó köznapiasság és előkelőség, rögtönzött merészség, a komikus lelemények, a pompa és siker. Tökéletes a maga nemében, mint a veszélyes és pompás paripa, melyet bámulunk és félünk tőle. BALZAC kedvét leli abban, hogy minden más czél nélkül, csupán a festés kedvéért festi. Felöltözteti, szépségtapaszkokat rak reá, felbontja ruháját s megrázkódi tánczosnői mozdulataira. Oly gyönyörűséggel és igazsággal részletezi testmozgásait, mintha szobalány volna. Művészi kíváncsisága táplálékot talál a jellem és erkölcs legapróbb vonásaiban. Egy heves jelenet végén megállapodik egy szabad pillanatban s megmutatja őt, a mint henyén hever a pamlagon, macska módra ásítva és sütkérezve a napon. Mint physiolog tudja, hogy a ragadozó állat idegei ellankadnak s csak azért szűnik meg ugrani, hogy aludjék. De milyeneket ugrik! Kápráztat, elbűvöl, szembe száll három bebizonyított váddal; megczáfolja a kézzelfogható igazságot; egymásután megalázza, felmagasztalja magát, gúnyolódik, imád, tüntet, húszszor megváltoztatva hangját, eszméit, segédeszközeit, egy negyedóra alatt. Egy vén szatócs, kit mestersége és fősvénysége kettős pánczéllal látott el a megindulások ellen, reszket szavára. «Szívembe hág,

eltipor, elkábít, ah! milyen asszony! ha hidegen néz reám, épen úgy megráz, mint a kólika. . . . Hogyan ment le a lépcsőn, megvilágítva azt tekintetével!» A szenvedély, erő, iszonyúság mindenütt eltakarja a rútságot és romlottságot. Midőn egy tisztességes nő megtámadja vagyonát, páratlan színjátékot rögtönöz, s egy nagy költő ékesszólásával és lelkesültségével játsza el, majd meg egyszerre a színésznővé lett házmeister-leány hangos kaczagásával és nyers köznapiasságával szakítja félbe. A styl és cselekvény eposi nagyságig emelkedik. «Hulot és a kétszázezer frank említésére Valerie tekintete úgy villant fel két hosszú szempillája alól, mint az ágyú villama füstjének közepette.» Valamivel később, midőn tetten éri egyik szeretője, a ki brazíliai és képes őt megölni, egy pillanatra megrendül; de ugyanabban a pillanatban összeszedi magát és felszáradnak könyei. «Hozzá lépett s oly büszkén nézett rá, hogy szeme tör gyanánt villogott.» A veszély fölemeli és megihleti, s megfeszült idegei özönével árasztják agyába a szellemet és bátorságot. Hogy tökéletessé tegye e híres, kiváló és mozgékony természet festését, BALZAC az utolsó pillanatban bűnbánóvá teszi. Hogy bűnéhez mérje szerencséjét, diadalmasan végig vezetí húsz személy romlása, halála vagy kétségbeesése között s az utolsó pillanatban oly bukással zúzza össze, mely épen oly borzasztó, mint sikere.

Micsoda e szenvedélylyel és logikával szemben Sharp Rebeka? Eszes, józan, hideg vérmérsékletű cselszövő, hajdani altanítónő, takarékos, valódi üzér, mindig illedelmes, mindig tevékeny, nincs benne női jellem, kéjes puhaság, ördögi hév, mely jellemének fényt, mesterségének kellemet adhatna. Nem örömleány, hanem szoknyás és szívtelen ügyvéd. Semmi sem alkalmasabb undort ger-

jeszteni. A szerző nem is mulaszt el egy alkalmat sem, hogy ellenszenvet mutasson iránta; három kötetben keresztül gúnyjaival és felsülésekkel üldözi; csak álnok szavakat, hitszegő tetteket, vérlázító érzelmekeket tulajdonít neki. Első föllépésétől fogva, midőn tizenhét éves korában a legritkább jósággal fogadják egy tisztességes családban, reggeltől estig hazudik, s otromba fogásokkal férjet akar halászni magának. Hogy jobban lesújtsa, THACKERAY maga kiemeli mind ez aljasságokat, hazugságokat és illetlenségeket. Rebeka gyöngéden megszorította a vastag József kezét. «A tökéletes nevelésű és viseletű hölgyek szemérmetlennek mondanák és elítélnék e kihívó tettét; de lássák, a mi szegény kedves Rebekánk kénytelen volt mindent maga tenni. Ha valaki szegényebb, hogysen szolgálót tartson, akármily előkelő, mégis kénytelen maga söpörni szobáját. Ha a kedves fiatal lánynak nincs kedves mamája, hogy a fiatal emberekkel rendbe hozza a dolgot, bizony szükséges, hogy ő maga hozza rendbe.»

Mint nevelőnő sir Pitt házában azzal nyeri meg növendékeinek szeretetét, hogy az ifjabb CRÉBILLONT és VOLTAIRET olvassa velök. «A lelkész neje, írja — egész csomóbókot mondott nekem növendékeim haladásáról, kétségkívül azt híven, hogy meghatja szívemet; szegény, együgyű falusi asszony! mintha én törödném növendékeimmel!» Ez a mondás nem igen természetes oktalanság ily megfontolt személyben, melyet a szerző ad a szerephez, hogy gyűlöletesebbé tegye. Valamivel később Rebeka otrombául és aljasul hízeleg a vén miss Crawleynek, s nagyhangú, szemmel láthatólag hamis ömlengései csodálat helyett undort gerjesztenek.

Önző és hazug férjével szemben, s tudva, hogy a csa-

tatéren van, csak azzal foglalkozik, hogy kiszámítsa csekély vagyonát. THACKERAY szándékosan időzik ez ellenétnél: a nehézkes katonatiszt távozása előtt megolvasta minden jószágát, kiszámítva, mily összeget jövedelmezhetnek felesége számára; s hogy gazdálkodva haljon meg, legrégebb és legkopottabb ruháját ölti fel. «Ajkaín valami imádságféle volt azért, kit elhagyott. Fölemelte a földről s egy ideig erősen dobogó szívéhez szoritotta. Arca bíborpiros, szeme nedves volt, midőn visszatette a földre. A mi Rebekát illeti, mint mondtuk, azt a böles elhatározást tette, hogy nem adja át magát haszontalan érzélgésnek. Borzasztó színben vagyok, mondá a tükörbe tekintve. Milyen halványnyá tesz e rózsaszínű ruha.» És erre levetette rózsaszínű ruháját, pohár vízbe tette báli bokkrétáját, lefeküdt és igen jól aludt.» E példából megítélhetjük a többit; THACKERAYnek nincs más dolga, mint lealacsonyítani Sharp Rebekát. Kisüti róla, hogy keményszívű fiához, meglopja szállítóit, megcsalja az egész világot. S hogy egészen lesújtsa, rászédetté teszi; bármit műveljen, semmit sem ér el. Midőn hírbe hozzák kihívásai, melyeket az együgyű Józsefre pazarolt, minden pillanatban várja a házassági ajánlatot. Levél jó s tudtára adja, hogy József Skócziába utazott s üdvözetét küldi Rebeka kisasszonynak. — Három hónap múlva titkon nőül megy Rawdon kapitányhoz, e szegény filkóhoz. Sir Pitt, Rawdon atyja, lábaihoz veti magát négyezer fontnyi jövedelmével és felajánlja neki kezét. Rebeka le van sújtva, kétségbeesetten zokog. «Férjnél, férjnél, férjnél vagyok már!» ez az a sikoltás, mely átszegezheti az érző szíveket. — Később azzal igyekszik megnyerni sógornőjét, hogy jó anyának adja ki magát. «Miért ölelsz meg itt mama? kérdi kis fia. Hiszen otthon soha sem ölelsz meg.»

Erre tökéletesen elveszti hitelét; most az egyszer megint veszve van. — Lord Steyne, szeretője, bemutatja a nagy világban, ékszerekkel, bankjegyekkel halmozza el s férjét valami keleti sziget kormányzójává neveztetni ki. A férj alkalmatlan időben érkezik haza, felpofozza lord Steynet, visszaadja a gyémántokat és elkergeti feleségét. — A szárazföldön barangolva, öt vagy hat kísérletet tesz meggazdagodni és becsületesnek látszani. De a véletlen mindig földhöz vágja, épen azon pillanatban, midőn már czélt érne. THACKERAY úgy játszik vele, mint a gyermek a cse-rebogárral; engedi, hogy nagy nehezen felmászszék a lajtorján, s aztán lábánál fogva visszarántja a szégyenletes bukásba. Végre a korcsmákba és a színpalak közé hurczolja s messziről mutat újjával a részeges játékosnőre, nem akarva többé hozzá nyúlni. Az utolsó lapon valami homályos fogásokkal összehcsalt közepszerű vagyonban helyezi el s ott hagyja, rossz hírével, haszontalan kép-mutatásával, a demi monde körébe számüzötten. A gúny és felsülések e zápora alatt összezsugorodott a hösnő, az illúzió meggyengült, az érdeklődés megcsökkent, a művészet megkisebbedett, a költészet eltűnt és az alak hasznosabb lett ugyan, de kevésbbé igaz és kevésbbé szép.

II.

Tegyük fel, hogy valami szerencsés véletlen eltávolítja a gyöngeség ez okait s megnyitja a tehetség e forrásait. Meg fog jelenni ez átalakított regények közt egy valódi, emelkedett, megható, egyszerű, eredeti regény, Henry Esmond története. THACKERAY nem írt ennél kevésbbé népszerűet, de nem írt ennél szebbet sem.

E könyv Esmond ezredes, Anna királynő kortársának költött emlékiratait foglalja magában, ki izgalmas európai élete után nejével Virginiába vonult vissza és ott ültetvényes lett. Esmond beszél, s mivel a szerző kénytelen a beszélő személyhez alkalmazni a nyelvet, ez által megszűnik a szatirikus hang, az ismételt gúny, a vérengző sarkazmus, elmaradnak a jelenetek, melyek arra valók, hogy az ostobaságot gúnyolják, s az események, melyek a bűn eltiprására állítatnak össze. Most már visszatérünk a valódi világba, átengedjük magunkat az illúzióknak és élvezzük a változatos, könnyedén legördülő, erkölcsi célzatosság nélkül való látványt. Nem üldöznek többé személyi tanácsok; helyünkön maradunk, nyugodtan, biztonságban a nélkül, hogy az egyik szereplőnek felénk nyújtott úja az érdekes pillanatban arra figyelmeztessen, hogy a darabot a mi javunkra és lelki üdvösségünkre játsszák. Ugyanakkor s a nélkül, hogy rágondolnánk, kellemes érzést tapasztalunk. Az elkeseredett szatira után elbájol a tiszta elbeszélés; megpihenünk a gyűlölködéstől. Úgy vagyunk, mint a katonai sebész, a ki egy egész napi harc és műtét után dombra ül és szemléli a tábor mozdulatait, a hadi szerek elvonulását és a távoli láthatárt, melyet az est sötét színei enyhítenek.

Más részről a hosszú elmélkedések, melyek köznapiaknak és helyen kívülieknek látszottak az író tolla alatt, természetesekké és vonzókká lesznek a hős szájában. Esmond aggastyán, a ki gyermekei számára ír és fejtegeti tapasztalatait. Joga van ítélni az életről; maximumi korához valók; erkölcsrajzi vonásokká válván, elvesztik tanítói színezeteket: kedvtelve hallgatjuk, s a mint tovább lapozunk, észreveszszük a nyugodt és szomorú mosolyt, mely a tollba mondta azokat.

Az elmélkedések mellett eltűrjük a részleteket. Másutt gyakran gyermekeseknek látszanak az aprólékos leírások; rosszalnók az íróban, ha az angol festő lelkiismeretességével időznék az iskolai kalandok, társas kocsi-beli jelenetek, kocsmái esetek mellett; azt vélnők, hogy ez erős figyelem, nem tudván megragadni a művészet nagy tárgyait, bilincseiben a görcsövi megfigyelésekig és fényképészeti részletekig alacsonyul le. Itt minden megváltozik. Az emlékiratok szerzőjének joga van elbeszélni gyermekkori benyomásait. Távoli emlékei, az elfeledett élet csonka romjai rendkívüli bájjal bírnak; vele együtt gyermekké lesz az olvasó. Egy latin leczke, egy katonai átvonulás, egy lóhátas utazás fontos eseménynyé lesz, melyet a távolság megszépít; kedvünk telik e békés és benső gyönyörűségében s vele együtt igen nagy élvezettel látjuk oly könnyedén s oly teljes világításban újra születni a multnak jól ismert árnyait. Az aprólékos részlet emelve a természetességet, növeli az érdeket. A hadjáratok elbeszélések, a könyvekre és a kor eseményeire vonatkozó szétszórt vélemények, száz apró jelenet, ezer apró tény, melyek szemmel láthatólag haszontalanok, éppen ez által gerjesztenek illuziót. Elfeledjük a szerzőt, az öreg ezredest halljuk, száz évvel visszaképzeldjük magunkat s meg van az a rendkívüli és ritka élvezetünk, hogy elhiszszük azt, a mit olvasunk.

Míg a tárgy megszünteti a hiányokat vagy előnyökké változtatja, egyszersmind a legszebb anyagot nyújtja ez előnyök számára. E hatalmas reflexió bámulatos hűséggel tagolta szét és tükrözi vissza a korszak erkölceit. THACKERAY oly alaposan ismeri Swiftet, Steelet, Addisont, Saint-Johnt, Marlboroughot, mint a legfigyelmesebb és legtanultabb történetíró. Úgy festi szokásaikat, háztartásukat,

társalgásukat, mint maga WALTER SCOTT, s a mire WALTER SCOTT sem képes, annyira utánozza nyelvöket, hogy csalódást támaszt és a szövegbe szőtt több hiteles mondasuk nem különbözik a többitől. E tökéletes utánzás nem szorítkozik néhány válogatott jelenetre; átöleli az egész kötetet. Esmond ezredes úgy ír, mint 1700-ban. Erejének, akarom mondani lángeszének e művelete épen oly nagy, mint Courier erőfeszítése és sikere, midőn újra feltalálja a régi Görögország styljét. Esmond styljében megvan a klasszikusok mérséklete, szabatossága, egyszerűsége, alapossága. A mi modern merészségeink, pazar képeink, összevisszahányt képleteink, taglejtéseink, hatásvadászatunk, irodalmi rossz szokásaink mind eltűntek. THACKERAYnek vissza kellett mennie a szavak eredeti jelentéséhez, feltalálnia az elfeledett fordulatokat, újra összeállitania egy elenyészett szellemi állapotot és egy elvesztett eszmefajt, hogy oly közel vigye a másolatot az eredetihez. Még DICKENS képzelő erejének sem sikerült volna e munka. Hogy meg lehessen kísérteni és befejezni, szükséges volt a tudomány és elmélkedés minden éleselműség, minden nyugalma és minden ereje.

De a könyv remekműve Esmond jelleme. THACKERAY ama gyöngéd, csaknem nőies jósággal ruházta fel, melyet mindenütt a többi emberi erény fölé emel, és amaz önuralommal, mely az állandó elmélkedés eredménye. Ezek a legszebb tulajdonságai lélektani tárházának; mindegyik emeli, ellentéte által, a másik értékét. Hőst látunk, a ki eredeti és új, hideg akaratánál fogva angol, szívbeli gyöngédségénél és érzelmességénél fogva modern ember.

Henry Esmond szegény gyermek, egy lord Castlewoodnak vélt koresa, kit e név örökösei felfogadtak. Az első jelenettől fogva áthatja szívünket a mérsékelt és ne-

mes megindulás, mely a könyv végéig meg fog maradni. Lady Castlewood, ki először jó a kastélyba, találkozik vele a nagy könyvtárban; megtudva a gazdaasszonytól kilétét, elpirul, eltávozik; egy pillanat múlva visszahozák lelki furdalásai. «Megfogta kezét, végtelenül gyöngéd tekintettel, másik szép kezét fejére téve, és néhány oly szerető szót és oly édes hangon intézve hozzá, hogy a gyermek, ki ezelőtt soha sem látott ily szép teremtményt, mintegy valamely fensőbb lény vagy angyal érintését vélte érezni, mely lenyomta a földre, és meghajtva egyik térdét, megcsókolta az oltalmazó szép kezét. Élete utolsó perczéig vissza fog Esmond emlékezni a hölgy tekintetére és hangjára, szép kezének gyűrűire, sőt még ruhájának illatára is, jóságtól és meglepetéstől tündöklő szemének ragyogására, mosolygó ajkára és a napsugárra, mely aranyos fénykört képezett haja körül . . . Úgy látszott a gyermek előtt, mintha e szép teremtmény minden mozdulatában és minden tekintetében angyali szelidség, jóságos fény lett volna. Nyugodtan vagy mozogva egyaránt kecses volt. Hangja, bármily közönséges szavakat ejtett ki, oly gyönyörrel tölté el, mely csaknem gyötrelmig fokozódott. Nem lehet szerelemnek mondani, a mit egy tizenkét éves gyermek, csaknem szolga, érzett ily magas rangú hölgy, úrnője iránt; imádás volt az.» Ez oly nemes és oly tiszta érzelem odaadó és rendkívüli egyszerűséggel elbeszélte cselekedetek során fejlődik ki; a legcsekélyebb szavakban, egy-egy kifejezési fordulatban, egy-egy közömbös beszélgetésben észre lehet venni a nagy szívet, mely szenvedélyes hálával van tele, soha sem fárad el a jótétemények vagy szolgálatok feltalálásában, vigasztalója, barátja, tanácsadója, védelmezője a család becsületének és a gyermekek vagyonának. Kétszer lépett Esmond lord

Castlewood és a párbajhős lord Mohun közé; nem rajta mult, hogy a gyilkos kardja nem találta el keblét. Midőn a haldokló lord Castlewood kijelenti előtte, hogy nem korcs, hogy a cím és vagyon az övé, szó nélkül elégeti a vallomást, mely kiragadhatná a szegénységből és megalázásból, hol oly régóta szenvedett. Midőn úrnője bán-talmazza, hálátlansággal és gyávasággal vádolja: betegen a sebtől, melyet ura oldalán nyert és kezében tartva igazolását, állhatatosan hallgat. «Mikor a harcz véget ért lelkében, tiszta öröm sugára tölté el és hálás könnyekkel köszönetet mondott Istennek, hogy erőt adott neki ez elhatározásra.» Később, midőn szerelemre gyulad egy más nő iránt s biztosan tudja, hogy nem veheti el, ha születésén folt marad a világ szemében, midőn már sem-mivel sem tartozik jótevőjének, kinek megmenté fiát, s ez maga könyörög, hogy vegye vissza a nevet, mely az övé, szeliden mosolyog s így felel komoly hangján:

«A dolgot rendbe hoztuk tizenkét év előtt drága lordom ágya mellett. A gyermekeknek semmit sem szabad róla tudni. Frank és örökösei fogják viselni nevünket. Az övé ez törvény szerint; nincs is meg atyám és anyám házasságának bizonyítványa,¹⁶ noha drága lordom azt mondá halálos ágyán, hogy Pater Holt Castlewoodba hozta. Nem akartam azt keresni, midőn a szárazföldön voltam. Elmentem megnézni szegény anyám sírját kolostorában. Mit törődik ő most vele? Egy törvényszék sem fosztaná meg mylord viscountot pusztá szavamra s tenne engem helyébe. Én vagyok a ház feje, kedves lady, de Frank még mindig Castlewood viscountja. És hogysen

¹⁶ Megvan.

kitúrjam onnan, inkább szeretessé lennék vagy Amerikába szökném.)

Midőn így szólt szeretett úrnőjéhez, kiért szívesen odaadta volna életét vagy kész lett volna bármikor bármi áldozatra, a gyöngéd teremtés térdre hullt előtte és megcsókolta mindkét kezét a szenvedélyes szeretet és hála kitörésével, a mi egészen ellágyította szívét s igen büszkévé és hálássá tette, hogy Isten módot nyújtott neki kimutatni szeretetét s némi csekély áldozattal bebizonyítani. Jótéteménnyel vagy boldogsággal halmozhatni el azt, a kit szeretünk, bizonyára a legnagyobb áldás, mi az embert érheti, és minő gazdagságot vagy hírnevet, a nagyravágyásnak vagy hiúságnak micsoda kielégítését lehetne összehasonlítani Esmond gyönyörűségével, midőn képes volt némi szívességet tenni legjobb és legdrágább barátjaival?

«Drága szent», mondá, «tiszta lélek, ki annyit szenvedtél, ki oly gazdag szeretettel áldottad meg a szegény elhagyott árvát! Nekem kell térdre borulnom, nem neked; nekem kell hálásnak lennem, hogy boldoggá tehetlek. Van-e más célja életemnek? Legyen áldott az Isten, hogy szolgálatodra lehetek!»¹⁷

¹⁷ «It was settled twelve years since, by my dear lord's bedside,» says Colonel Esmond. «The children must know nothing of this. Frank and his heirs after him must bear our name. 'Tis his rightfully; I have not even a proof of that marriage of my father and mother, though my poor lord, on his death-bed, told me that Father Holt had brought such a proof to Castlewood. I would not seek it when I was abroad. I went and looked at my poor mother's grave in her convent. What matter to her now? No court of law on earth, upon my mere word, would deprive my Lord Viscount and set me up. I am the head of the

Ez oly nemes gyöngédség még meghatóbb lesz a környező cselekedetek ellentéte által. Esmond részt vesz a háborúban, szolgál egy pártnak, veszélyek és közügyek közepett él, magas szempontból ítélve meg a forradalmakat és a politikát, mint tapasztalt, tanult, művelt, előrelátó ember, ki képes a nagy vállalkozásokra, el van látva okossággal és bátorsággal, kit aggodalmak és gondok üldöznek, ki mindig szomorú és mindig erős. Végre Angliába vezeti a praetendenst, Anna királynő testvérét, és álruhában Castlewoodban tartja, a pillanatra lesve, midőn a haldokló és megnyert királynő trónja örökösének fogja nyilvánítani. Ez ifjú herceg, igazi Stuart, udvarol lord

house, dear lady; but Frank is Viscount of Castlewood still. And rather than disturb him, I would turn monk, or disappear in America.»

As he spoke so to his dearest mistress, for whom he would have been willing to give up his life, or to make any sacrifice any day, the fond creature flung herself down on her knees before him, and kissed both his hands in an outbreak of passionate love and gratitude, such as could not but melt his heart, and make him feel very proud and thankful that God had given him the power to show his love for her, and to prove it by some little sacrifice on his own part. To be able to bestow benefits or happiness on those one loves in sure the greatest blessing conferred upon a man, and what wealth or name, or gratification of ambition or vanity could compare with the pleasure Esmond now had of being able to confer some kindness upon his best and dearest friends?

«Dearest saint,» says he -- «purest soul, that has had so much to suffer, that has blessed the poor lonely orphan with such a treasure of love. 'Tis for me to kneel, not for you: 'tis for me to be thankful that I can make you happy. Hath my life any other aim? Blessed be God that I can serve you!»

(*Henry Esmond*, t. II, p. 119.)

Castlewood leányának, Beatrixnak, kit Esmond szeret. Éjjel kiszökik, hogy találkozzék vele. Esmond, ki reá várakozik, látja, hogy a korona elvész és családjára gyalázat száll. Megsértett becsülete és bántalmazott szerelme felleges és rettentő lendülettel tör ki. Sápadtan, összeszorított fogakkal, míg agya lázban ég négy éjjeli gondolkozástól és virrasztástól, megtartja tiszta eszét, mérsékelt hangját s az udvari illem nyelvén, a hivatalos jelentő tiszteletteljes hidegségével magyarázza meg a királyfinak a balgaságot, melyet elkövetett s a gyávaságot, melyet el akart követni. El kell olvasnunk e jelenetet, ha érezni kívánjuk, mennyi felsőbbséget és szenvedélyt tanúsít e nyugalom és keserőség.

«Mit jelent ez, mylord?» mondá a királyfi s valami «lesvetés»-félét mormogott, mit Esmond füle felfogott.

«A lest», mondá, «nem mi vetettük, sire; nem mi hívtuk meg önt. Azért jöttünk, hogy megboszuljuk, nem hogy betetőzzük családunk gyalázatát.»

«Gyalázatát! Teringettét! nem volt itt semmi gyalázat», mondá a királyfi, bíborra pirulva, «csupán ártatlan játék.»

«Melynek komolyan kellett volna végződnie.»

«Esküszöm», tört ki indulatosan a királyfi, «nemesi becsületemre lordjaim . . .»

«Hogy idején érkeztünk. Semmi baj sem történt Frank», mondá Esmond ezredes, az ifjú Castlewoodhoz fordulva, ki e beszélgetés alatt az ajtóban állt. «Nézd, itt van egy lap, melyen ő felsége néhány verset kegyeskedett megkezdeni Beatrix tiszteletére vagy szégyenére. Ime «madame» és «flamme», «cruelle» és «rebelle», «amour» és «jour» a király kezeirásában és helyesírása szerint. Ha

a kegyelmes szerető boldog lett volna, nem vesztegetné idejét sóhajtozással.»

Valóban és tényleg, mialatt beszélt, Esmond az asztal felé veté szemét, és észrevett egy papírlapot, melyre az ifjú herczeg egy madrigált firkantott, hogy ezzel másnap végleg legyőzze elbűvölőjét.

«Uram», mondá a királyfi dühtől lángolva, (ez alatt segítség nélkül fölvette királyi kabátját) »azért jöttem ide, hogy bántalmakat nyerjek?»

«Hogy adjon, ha úgy tetszik felségednek», mondá az ezredes igen mély meghajlással, «és családunk nemes tagjai azért jöttek, hogy köszönetet mondjanak önnek.»

«Átok!» mondá a fiatal ember, tehetetlen dühvel és megszegyenüléssel, míg szemébe köny szökött. «Mit akarnak velem uraim?»

«Ha felséged kegyeskedik a szomszéd szobába lépni», mondá Esmond, megtartva komoly hangját, «nehány iratom van itt, melyet szeretnék felséged elé terjeszteni, s engedelmével meg fogom mutatni az utat»; s fölveve a gyertyatartót s nagy szertartással hátrálva a királyfi előtt, Esmond a kis káplánszobába lépett, melyen át nem régebben a házba jutottunk. «Légy szíves széket adni ő felségednek, Frank», mondá az ezredes társának, ki csaknem annyira csodálkozott e jeleneten és csaknem annyira meg volt zavarodva, mint a másik szereplő. Azután a kandalló fölötti titkos fiókhöz lépve, az ezredes kinyitotta és kivette az iratokat, melyek oly régóta heverték ott.

«Itt van, ha úgy tetszik felségednek», mondá, «a marquisvá való kinevezés, melyet királyi atyja Saint-Germainből küldött viscount Castlewoodba, atyámhoz; itt van atyám és anyám házasságának, születésemnek és keresztelésemnek hiteles bizonyítványa; abban a vallásban

kereszteltek meg, melynek az ön boldogult ura atyja egész életén át oly fényes példáját nyújtotta. Ezek az én okirataim, kedves Frank, és ime ezt teszem velök: menj ide keresztelő és házasság, menj ide marquis-ság és felséges aláírás, melylyel felséged elődje megtisztelni kegyeskedett családunkat.» És mialatt Esmond így szólt, az izzó parázsra dobta az iratokat. «Kegyeskedjék megemlékezni, sire», folytatá, «hogy családunkat az ön családjához való hűsége tette tönkre; hogy nagyatyám az ön szolgálatában költötte el vagyonát, érte adta vérét és fia életét; hogy kedves lordom nagyatyja (mert most lord vagy Frank, törvény és jogcím szerint) ugyanazért az ügyért halt meg; hogy szegény rokonom, atyám második neje, miután feláldozta becsületét az ön gonosz, hitszegő fajaért, minden vagyonát a királynak küldötte, s vizonzásul e becses czímet kapta, mely most hamuvá lett, és ezt a megbecsülhetetlen rőf kék szalagot. Lábához teszem ezt és rátaposok; kivonom e kardot és széttöröm és megtagadom önt; s ha végrehajtotta volna a bántalmat, melyet ellenünk tervelt, istenemre! keresztül döftem volna vele szívét, és épen úgy nem kegyelmeztem volna önnek, mint atyja nem kegyelmezett Monmouthnak.»¹⁸

¹⁸ «What mean you, my Lord?» says the Prince, and muttered something about a *quet-apens*, which Esmond caught up.

«The snare, Sir», said he, «was not of our laying; it is not we that invited you. We came to avenge, and not to compass, the dishonour of our amily.»

«Dishonour! Morbleu! there has been no dishonour», says the Prince, turning scarlet, «only a little harmless playing.»

«That was meant to end seriously.»

«I swear», the Prince broke out impetuously, «upon the honour of a gentleman, my Lords, —»

Két lappal utóbb így beszél lady Castlewooddal való házasságáról: «Ezt a boldogságot nem lehet szavakkal

«That we arrived in time. No wrong has been done, Frank», says Colonel Esmond, turning round to young Castlewood, who stood at the door as the talk was going on. «See! here is a paper whereon his Majesty hath deigned to commence some verses in honour, or dishonour, of Beatrix. Here is 'Madame' and 'Flamme', 'Cruelle' and 'Rebelle', and 'Amour' and 'Jour', in the Royal writing and spelling. Had the Gracious lover been happy, he had not passed his time in sighing.» In fact, and actually as he was speaking, Esmond cast his eyes down towards the table, and saw a paper on which my young Prince had been scrawling a Madrigal, that was to finish his charmer on the morrow.

«Sir», says the Prince, burning with rage (he had assumed his Royal coat unassisted by this time), «did I come here to receive insults?»

«To confer them, may it please your Majesty», says the Colonel, with a very low bow, «and the gentlemen of our family are come to thank you.»

«*Malédiction!*» says the young man, tears starting into his eyes, with helpless rage and mortification. «What will you with me, gentlemen?»

«If your Majesty will please to enter the next apartment», says Esmond, preserving his grave tone, «I have some papers there which I would gladly submit to you, and by your permission I will lead the way;» and taking the taper up, and backing before the Prince with very great ceremony, Mr. Esmond passed into the little Chaplain's room, through which we had just entered into the house: — «Please to set a chair for his Majesty, Frank», says the Colonel to his companion, who wondered almost as much at this scene, and was as much puzzled by it, as the other actor in it. Then going to the crypt over the mantel-piece, the Colonel opened it, and drew thence the papers which so long had lain there.

«Here, may it please your Majesty», says he, «is the Patent of Marquis sent over by your Royal Father at St. Germain's

leírni. Természeténél fogva szent és titkos az. Nem lehet róla beszélni, bármily teljes a hálánk, csupán Istennel és egyetlen egy szívvel, a drága teremtéssel, a leghívebb, leggyöngédebb, legtisztább nővel, ki férfinak adatott. És ha a mérhetetlen boldogságra gondolok, mely részemre jutott, a mély és nagy szerelemre, melyet annyi éven át reám árasztott, megvallom, hogy a csodálat és hála elragadtatását érzem ily nagy kegyért. Igen, hálás vagyok, hogy oly szívet nyertem, mely képes megismerni és megbecsülni az Istentől nekem juttatott adomány szépségét és végtelen dicsőségét. Bizonyára a szerelem *«vincit omnia»*; százezer mérfölddel fölötte áll minden nagyravá-

to Viscount Castlewood, my father: here is the witnessed certificate of my father's marriage to my mother, and of my birth and christening; I was christened of that religion of which your sainted sire gave all through life so shining an example. These are my titles, dear Frank, and this what I do with them: here go Baptism and Marriage, and here the Marquisate and the August Sign-Manual, with which your predecessor was pleased to honour our race.» And as Esmond spoke he set the papers burning in the brazier. «You will please, Sir, to remember», he continued, «that our family hath ruined itself by fidelity to yours: that my grandfather spent his estate, and gave his blood and his son to die for your service; that my dear lord's grandfather (for lord you are now, Frank, by right and title too), died for the same cause; that my poor kinswoman, my father's second wife, after giving away her honour to your wicked perjured race, sent all her wealth to the king: and got in return that precious title that lies in ashes, and this inestimable yard of blue ribband. I lay this at your feet and stamp upon it: I draw this sword, and break it and deny you; and had you completed the wrong you designed us, by Heaven, I would have driven it through your heart, and no more pardoned you than your father pardoned Monmouth.»

(Henry Esmond, t. II, p. 303.)

gyásznak, becsesebb a gazdagságnál, nemesebb a dicsőség-nél. Ki nem ismeri, az nem ismeri az életet; ki nem élvezte, az nem érezte a lélek legmagasabb tehetségét. Feleségem nevét írva, minden reményem beteljesülését és a boldogság tetőpontját írom le. Ily szerelmet bírni az egyetlen áldás, melyhez hasonlítva értéktelen minden földi öröm; és reá gondolni annyi, mint az Istent dícsérni.»¹⁹

Az ily ellentétekre képes jellem nagyszerű alkotás; eszünkbe jut, hogy THACKERAY nem teremtett több ilyent; sajnáljuk, hogy az erkölcsi szándékok elterelték a czéltől e szép irodalmi képességeket és kesergünk, hogy a szatira elragadott a művészettől ily tehetséget.

¹⁹ That happiness, which hath subsequently crowned it, cannot be written in words; 't is of its nature sacred and secret, and not to be spoken of, though the heart be ever so full of thankfulness, save to Heaven and the One Ear alone — to one fond being, the truest and tenderest and purest wife ever man was blessed with. As I think of the immense happiness which was in store for me, and of the depth and intensity of that love, which, for so many years, hath blessed me, I own to a transport of wonder and gratitude for such a boon — nay, am thankful to have been endowed with a heart capable of feeling and knowing the immense beauty and value of the gift which God hath bestowed upon me. Sure, love *vincit omnia*; is immeasurably above all ambition, more precious than wealth, more noble than name. He knows not life who knows not that: he hath not felt the highest faculty of the soul who hath not enjoyed it. In the name of my wife I write the completion of hope, and the summit of happiness. To have such a love is the one blessing, in comparison of which all earthly joy is of no value; and to think of her, is to praise God.

(*Henry Esmond*, t. II. p. 310.)

Ki ő és mit ér az irodalom, melynek egyik fejedelme? Alapjában, mint minden irodalom, meghatározása az embernek, s hogy megítélhessük, össze kell hasonlítanunk az emberrel. Megtehetjük, épen most tanulmányoztunk egy szellemet, magát THACKERAYT; tekintetbe vettük tehetségeit, ezek összefüggését, következményeit, fokát; szemünk előtt van az emberi természet egy példánya. Jöngunkban áll a másolatot a minta szerint megítélni és a meghatározást, melyet regényei állítanak fel, azon meghatározás által ellenőrizni, melyet jelleme nyújt.

A két meghatározás ellenkezik egymással, és jellemképe bírálata tehetségének. Láttuk, hogy ugyanazon tehetségek hozzák létre nála a szépet és rútat, az erőt és gyengeséget, a sikert és bukást; hogy az erkölcsi reflexio, miután felruházta a szatira minden erejével, csökkenti művészetét; hogy jelenkori regényeit a köznapiasság és hamisság színével vonva be, a történeti regényt a legszebb művek színvonaláig emeli; hogy ugyanazon szellemi szerkezet tanítja a gúnyos és heves, valamint a mérsékelt és egyszerű stylre, a gyűlölet megátalkodottságára és zordonságára, valamint a szeretet ömlengéseire és gyöngédéseire is. A rossz és a jó, a szép és a rút, az undorító és a kellemes nem egyéb hát benne, mint távoli, közepszerű fontosságú eredmények, melyek a változó körülmények találkozásából születtek; származott és véletlen, nem eredeti és lényeges tulajdonságok, különböző alakok, melyeket különböző partok formálnak ugyanazon folyamnál. Így van ez a többi emberekre nézve is. Kétségkívül az erkölcsi tulajdonságok az első helyet foglalják el; ezek a polgárosultság mozgó elemei és ezek szülik az egyén nemességét; a társadalom csak általok áll fenn, az ember csak általok nagy. De bár legszebb gyümölcsei az emberi

növénynek, mégsem a gyökerei; ezek adják ugyan értékünket, de nem képezik lényegünket. Az embernek sem bűnei, sem erényei nem alkotják természetét; az még nem ismerete az embernek, ha dicsérjük vagy kárhozzátjuk; sem a helyeslés, sem a rosszalás nem meghatározása az embernek; a jó és a rossz neve nem mond semmit arról, a mi. Helyezzük Cartouchet a tizenötödik század egy olasz udvarába s nagy államférfiú lesz. Tegyük egy zsigori és szűklelkű nemest valami boltba, és példás kalmár lesz. Ama hajthatatlan becsületességű köztisztviselő salonjában kiállhatatlan és hiú. Ez az emberséges családapa hülye politikus. Változtassuk meg valamely erény környezetét és bűnné lesz; változtassuk meg valamely bűn környezetét és erénynyé lesz. Tekintsük két oldalról ugyanazt a tehetséget: egyrésről hiba, másrésről érdem. Az ember lényege mélyen lenn rejtőzik ez erkölcsi feliratok alatt, melyek benső szerkezetünknek csak hasznos vagy kártékony hatásait jelzik; de nem nyilatkoztatják ki benső szerkezetünket. Óvó vagy figyelmeztető lámpák, melyeket nevünkre függesztenek, hogy az átmenőt kitérésre vagy közeledésre intsék, de nem magyarázó táblái lényünknek. Valódi lényegünk jó vagy rossz tulajdonságaink okaiban áll és ez okok a vérmérsékletben, a képzelem fájában és fokában, a figyelem mennyiségében és gyorsaságában, az ős szenvedélyek nagyságában és irányában találhatók. Minden jellem egy-egy erő, mint a súly vagy a vízgőz, mely majd kártékony, majd hasznos hatásokra képes s a melyet másképp kell meghatározni, mint a fölemelt terhek mennyisége vagy az okozott károk értéke szerint. Így hát félreismerjük az embert, ha, mint THACKERAY és az angol irodalom, az erények vagy bűnök gyűjteményévé szorítjuk össze; ez annyi, mint csupán

külső és társadalmi felületét venni észre; ez annyi, mint elhanyagolni benső és természetes alapját. Ugyanezt a hiányt fogjuk találni kritikájokban is, mely mindig erkölcsi, soha sem lélektani, mely csak arra törekszik, hogy pontosan kimérje az emberek tisztességének fokát és nem ismeri érzelmeink és tehetségeink gépezetét. Ugyanezt a hiányt fogjuk találni vallásukban, mely nem egyéb, mint megindulás vagy fegyelem; bölcsészetökben, melyből hiányzik a metaphysika, és ha visszamegyünk a forrásig, azon szabály szerint, mely a bűnöket az erényekből és az erényeket a bűnökből származtatja, látni fogjuk, hogy mind e gyöngeségek velökszületett erélyökből, gyakorlati nevelésökből és ama szigorú és vallásos költői ösztönből erednek, mely hajdan protestánsokká és puritánokká tette őket.

III. FEJEZET.

MACAULAY.

Nem szándékozom itt megírni lord MACAULAY életét; csak hűsz év mulva lehet azt elbeszélni, ha majd barátjai összegyűjtötték emlékeiket. A mi ma köztudomású, azt feleslegesnek tartom felemlíteni; mindenki tudja, hogy atyja egy abolitionista emberbarát volt, hogy a legfényesebb, legteljesebb klasszikus nevelésben részesült, hogy huszonöt éves korában híressé tette MILTON fölött írt tanulmánya, hogy harmincz éves korában a parlamentbe lépett és itt az első szónokok közé tartozott, hogy Indiába ment a törvényt reformálni és visszatérte után magas állásokra nevezték ki, hogy szabadelvű véleményei vallási dolgokban egy ízben megfosztották választóinak szavazataitól, hogy általános tapsok közt újra megválasztották, hogy a whig párt leghíresebb publicistája és legtökéletesebb írója maradt s hogy ennél fogva élte végén pártjának elismerése és a közcsodálat lorddá és Anglia pairjévé tette. — Szép elbeszélni való élet lesz ez, mely tiszteletben állt és boldog volt, nemes eszméknek volt szentelve és férfias vállalkozásokkal foglalkozott, kiválólag irodalmi, de eléggé tele volt cselekvéssel és eléggé összefüggött a közügyekkel, hogy tartalmat és szilárdságot nyújtson az ékesszólás és styl számára, hogy a művész mellett a megfigyelőt, az író mellett a gondolkozót

is kiképezze. Ma csak e gondolkozót és írot akarom rajzolni; elhagyom életét, előveszem könyveit, először is *tanulmányait*.

1. §. Critical and historical essays.

I.

Ez a munka czikkek gyűjteménye; megvallom, én szeretem az efajta könyveket. Először is, a könyvet húsz lap után félredobhatjuk, elkezdhetjük a végén vagy a közepén; nem szolgálai vagyunk, hanem urai; úgy bánhatunk vele, mint valami naplóval; és valóban, egy szellem naplója az. — Másodszor változatos; lapozás közben a renaissanceból a tizenkilencedik századba, Indiából Angliába megyünk át. — Végre a szerző akarata ellenére tartózkodás nélkül kitárja magát előttünk; bizalmas társalgás ez, s bizonyára semmi sem ér föl Anglia legnagyobb történetírójának bizalmas társalgásával. Jól esik, hogy megfigyelhetjük e nemes és hatalmas szellem eredetét, fölfedezhetjük, mily képességek táplálták tehetségét, mily kutatások formálták tudományát, mily véleményeket alkotott magának a bölcsészetről, vallásról, államról, irodalomról, mi volt és mivé lett, mit akar és mit hisz?

Karszékünkben ülve, lábunkat a tűznél melengetve, lassankint, a mint tovább lapozunk, egy lelkesült és gondolkodó arcz válik ki előttünk, mintegy homályos vásznon; ez arcz kifejezést nyer és kidomborodik; különböző vonásai megmagyarázzák és megvilágítják egymást; a szerző nem sokára életre kel számunkra és előttünk; érezzük minden gondolatának okait és születését, előre látjuk, mit készül mondani; lénye és beszédmódja oly ismeretes előttünk, mint valami mindennapos ismerősünké; véleményei kiiga-

zítják és megingatják a mieinket; behatol a maga részéről gondolkodásunkba és életünkbe; kétszáz mérföldnyire van tőlünk és könyve belénk nyomja képét, mint a visszaverődő fény a láthatárra festi a tárgyat, melyből származott. Ez a báj van oly könyvekben, melyek minden tárgyat megbolygatnak, melyek kimondják a szerző véleményét minden dologról, melyek végig vezetnek gondolkodásának minden részében és úgyszólván megútaztatnak minket szellemében.

MACAULAY a bölcsészetet angolosan, gyakorlati ember módjára tárgyalja. BACON tanítványa, és ezt minden bölcsész fölé emeli; azt állítja, hogy a valódi tudomány vele kezdődik, hogy a régi gondolkodók speculatiói csak a szellem játékaik, hogy kétezer éven át hamis úton járt az emberi szellem, hogy csak BACON óta fedezte föl a czélt, mely felé haladnia és a módszert, mely által czélhoz érnie kell.

Ez a czél a hasznos. A tudomány tárgya nem az elmélet, hanem az alkalmazás. A matematika feladata nem a henye kíváncsiság kielégítése, hanem oly gépek feltalálása, melyek megkönnyítik az emberek munkáját, növelik hatalmát, megfékezik a természetet, biztosabbá, kényelmesebbé és boldogabbá teszik az életet. A csillagászat tárgya nem az, hogy anyagot szolgáltatson a roppant számítások és költői kosmogoniák számára, hanem hogy a földrajzot szolgálja és a hajózást kalauzolja. Az anatomia és állattani tudományok tárgya nem az, hogy ékesszóló rendszereket nyújtsanak a szervezet természetéről vagy hogy elmés osztályozásokban állítsák szem elé az állatország rendjeit, hanem hogy a sebész kezét és az orvos előrelátását vezessék. Minden kutatás és minden tanulmány tárgya a fájdalom csökkentése, a jólét gyarapítása, az ember állapotának javítása; az elméleti törvények csak gyakorlati használatuk által nyernek értéket; a dolgozó és tanuló szoba munkái-

nak csak az az alkalmazás ad szentesítést és értéket, melyre a műhelyekben és gyárakban szolgálnak; a tudomány fáját csak gyümölcsei szerint kell megbecsülni. Ha ítéletet akarunk mondani valamely bölcsészetről, tekintenünk kell eredményeit; művei nem könyveiben, hanem cselekedeteiben állnak. A régiek bölcsészete szép iratokat, magasztos mondásokat, végtelen vitatkozásokat, üres álmadozásokat, egymást kiszorító rendszereket hozott létre, és épen oly tudatlannak, oly boldogtalannak, oly gonosznak hagyta a világot, a mint találta. Bacon bölcsészete megfigyeléseket, tapasztalatokat, fölfedezéseket, gépeket, művészeteket és iparokat hozott létre.

«Meghosszabbította az életet, megkisebbítette a fájdalmat, kioltotta a betegségeket; gyarapította a talaj termékenységét; a nappal egész fényével megvilágította az éjszakát; kiterjesztette az emberi látás távolságát; elragadta az égből a villámot; meggyorsította a mozgást, megszüntette a távolságot; képessé tette az embert, hogy a tenger mélyébe hatoljon, a levegőbe emelkedjék, végig járja a földet oly szekeren, melyet nem vonnak lovak, és az oceánt oly hajókon, melyek óránként tíz bogot kötnek a szél ellen.»

Az egyik abban kopott el, hogy megoldhatatlan talányokat oldjon meg, hogy egy képzeleti bölcs arczképeit gyártsa, hogy hypothesisból hypothesisbe jusson, képtelenségből képtelenségbe hamperegjen; megvetette azt, a mi kivihető volt; azt ígérte, a mi kivihetetlen volt, és mivel félreismerte az emberi szellem határait, nem ismerte hatalmát. A másik, kimérve erőnket és gyöngeségünket, elterelt az útról, melyek zárva álltak előttünk, hogy oly útakra hajtson, melyek nyitva voltak; ismerte a tényeket és törvényeiket, mert lemondott arról, hogy meg akarja ismerni lényegöket és elveiket; boldogabbá tette az embert, mert nem igyeke-

zett tökéletesebbé tenni; nagy igazságokat fedezett föl és nagy eredményeket hozott létre, mert volt annyi bátorsága és józan esze, hogy a kis dolgokat tanulmányozza és sokáig időzzék a köznapi tapasztalatoknál; dicsőségre és hatalomra jutott, mert nem restelt alázatos és hasznos lenni. A tudomány hajdan csak hiú követeléseket és agyrémes fogalmakat teremtett, midőn félrevonult, messzire a gyakorlati élettől és az ember uralkodójának mondta magát. A tudomány ma megszerzett igazságokkal, magasabb fölfedezések reményével, szakadatlanul növekedő tekintélylyel bír, mert a tevékeny életbe lépett és az ember szolgálójának nyilvánította magát. Szorítkozzék ez új működésére; ne igyekezzék a «láthatatlan» területére hatolni; mondjon le arról, a mire nézve tudatlanságban kell maradni; nem önmagában bírja célját; nem egyéb eszköznél; az emberért létezik, s nem az ember a tudományért; hasonlít ama hőmérőkhöz és oszlopokhoz, melyeket kísérletei számára állít össze; egész dicsősége, minden érdeme, minden feladata abból áll, hogy eszköz legyen.

«Elgondoltuk néha, mily mulattató költeményt lehetne írni arról, hogy EPIKTETESnek és BACONnak egy-egy tanítványa, mint útitársak, oly faluba érkeznek, hol a himlő épen dühöngni kezd, a házak zárva állnak, a közlekedés megakadt, a betegeket elhagyták, a rémült anyák gyermekeiket siratják. A stoikus biztosítja az ijedt népet, hogy a himlőben nincs semmi rossz és hogy a bölcs emberre nézve nem baj a betegség, rútság, halál, barátok elvesztése. BACON tanítványa lancettát vesz elő s megkezd a himlőoltást. Azután nagy rettegésben találnak egy csapat bányászt. A mérges párák kitörése épen most ölt meg több munkást, és a megmaradtak félnek az üregbe szállni. A stoikus biztosítja őket, hogy az ily véletlen nem egyéb,

mint merő *ἀποπροήγμένον*. BACON tanítványa, kinek nem állnak rendelkezésére ily szép szavak, megelégszik azzal, hogy biztonsági lámpát talál fel. Majd egy hajótörött kalmárra talál, a mint kezeit tördeli a parton. Hajója, megbecsülhetetlen terhével épen most süllyedt el s ő gazdag emberből egy percz alatt koldussá lett. A stoikus inti, hogy ne keressen boldogságot a kivüle fekvő dolgokban és elmondja ΕΠΙΚΤΕΤ egész fejezetét *Πρὸς τοὺς τὴν ἀπορίαν δεδουκότας*. BACON tanítványa búvárharangot készít, leszáll benne a tenger fenekére és felhossa a legbecsesebb jószágokat. Könnyű volna több ily képpel feltüntetni a különbséget a szavak és a cselekedetek bölcsészete közt.¹

¹ We have sometimes thought that an amusing fiction might be written, in which a disciple of Epictetus and a disciple of Bacon should be introduced as fellow travellers. They come to a village where the small-pox has just begun to rage, and find houses shut up, intercourse suspended, the sick abandoned, mothers weeping in terror over their children. The Stoic assures the dismayed population that there is nothing bad in the small-pox, and that to a wise man disease, deformity, death, the loss of friends are not evils. The Baconian takes out a lancet and begins to vaccinate. They find a body of miners in great dismay. An explosion of noisome vapours has just killed many of those who were at work; and the survivors are afraid to venture into the cavern. The Stoic assures them that such an accident is nothing but a mere *ἀποπροήγμένον*. The Baconian, who has no such fine word at his command, contents himself with devising a safety-lamp. They find a shipwrecked merchant wringing his hands on the shore. His vessel with an inestimable cargo has just gone down, and he is reduced in a moment from opulence to beggary. The Stoic exhorts him not to seek happiness in things which lie without himself, and repeats the whole chapter of Epictetus *Πρὸς τοὺς τὴν ἀπορίαν δεδουκότας*. The Baconian constructs a diving-bell, goes down in it, and returns with the most precious effects from the wreck. It

Nem reám tartozik a nézetek fölött vitatkozni; az olvasón áll a rosszalás vagy dicséret, ha helyén valónak tartja; nem tanok fölött akarok ítélni, hanem egy embert rajzolni és bizonyára semmi sem megkapóbb, mint e föltétlen megvetése a speculationnak és e föltétlen szeretete a gyakorlatiasságnak. Ily lelki hangulat egészen megfelel a nemzet szellemének; Angliában még bölcsészeti eszköznek nevezik a légmérőt; azért ismeretlen dolog is ott a bölcsészet. Vannak ott moralisták, psychologok, de nem metaphysikusok; ha akadunk ilyenre, például HAMILTONra, ez skeptikus a metaphysikában; csak azért olvasta a német bölcsészetet, hogy megczáfolja őket; a speculativ bölcsészetet az üres agyak kicsapongásának tekinti, és kénytelen bocsánatot kérni olvasóitól a különös tárgy miatt, midőn velök megértetni igyekszik valamit HEGEL fogalmaiból. Az angolok positiv és gyakorlati emberek, kitünően értenek a politikához, közigazgatáshoz, háborúhoz és cselekvéshez, de nem képesebbek a finom dialektika és nagyszerű rendszerek abstractióira, mint a régi rómaiak; és CICERO is mentegőzött hajdan, midőn senatorokból és államférfiakból álló hallgatóságának megmagyarázni igyekezett a stoikusok mély és merész következtetéseit.

A bölcsészet egyetlen része, mely tetszik az ily jellemű embereknek, az erkölcsstan, mert, mint ők, ez is egészen gyakorlati s csak tettekkel foglalkozik. Rómában nem tanultak egyebet, és mindenki tudja, mily része van az angol bölcsészetben: HUTCHESON, PRICE, FERGUSON, WOLLASTON, ADAM SMITH, BENTHAM, REID és annyi más az egész múlt

would by easy to multiply illustrations of the difference between the philosophy of words and the philosophy of works.

(*Critical and Historical Essays*, t. III, p. 118. Éd. Tauchnitz.)

századot eltöltötték értekezésekkel és fejtegetésekkel ama szabály felől, mely meghatározza kötelességeinket, és ama tehetség felől, mely fölfedezi azokat; és MACAULAY tanulmányai új példáját szolgáltatják e nemzeti és uralkodó hajlamnak; életrajzai nem annyira arczképek, mint inkább ítéletek. Reá nézve az a fontos kérdés, mily fokon áll egész pontossággal a személy tisztessége vagy bectelensége; erre vonatkoztat minden mást; nem foglalkozik egyébvel, mint igazolással, váddal, védelemmel vagy kárhozzátással. Akár lord Cliveről, Warren Hastingsról, sir WILLIAM TEMPLE-ről, ADDISONRÓL, MILTONRÓL, akár más valakiről beszél, mindenek előtt pontosan kimérni igyekszik hibáik vagy erényeik számát és nagyságát; megáll az elbeszélés közepén, hogy megvizsgálja, vajjon helyes vagy helytelen-e az elmondott cselekedet; törvénytudó és erkölcsstanító módjára szemléli, a tételes és természeti törvény szerint; számba veszi a vádlottat illetőleg a közvélemény állapotát, a példákat, melyek körülvették, az elveket, melyeket vallott, a nevelést, melyet nyert; véleményét analogiákkal támogatja, melyeket a közönséges életből, minden nemzet történetéből, minden ország törvényhozásából merít; annyi bizonyítékot, oly biztos tényeket, oly meggyőző okoskodásokat hoz fel, hogy a legjobb ügyvéd mintául vehetné, és végre midőn kimondja ítéletét, azt hisszük, hogy egy törvényszéki elnök egybefoglalását halljuk. Ha valamely irodalmat elemez, például a restauratioét, bizonyos esküdtszék-félét állít az olvasó elé, hogy ítéletet mondjon. Megidézi és felolvassa a vádlevelet; bemutatja azután a védők beszédeit, kik könnyelműségét és illetlenségeit igyekeznek mentegetni; végre maga veszi fel a szót és bebizonyítja, hogy a kifejtett okoskodások nem alkalmazhatók a kérdéses esetre, hogy a vádlott írók sikeresen és megfontolással dolgoztak az erkölcsök

megrontásán, hogy nem csak illetlen szavakat használtak, hanem készakarva és szándékosan illetlen dolgokat tüntettek fel; hogy mindenütt a bűn gyűlöletes voltát megszüntetni, az erényt nevetségessé tenni, a házasságtörést a jóízlésű ember finom modorai és köteles vállalkozásai közé iparkodtak sorozni, hogy e szándék annál nyilvánvalóbb, mert a korszellemhez tartozott és hogy ezzel századuk egyik ferdeségének hizelegtek. Ha, mint MACAULAY, vallási hasonlatot mernék használni, azt mondanám, hogy kritikája az utolsó ítélethez hasonlít, hol a tehetségek, jellemek, rangok, hivatalok különbsége el fog enyészni az erény és bűn tekintete elől, s ahol nem lesznek többé művészek, hanem csak bíró az igazak és bűnösök fölött.

A kritikának Franciaországban szabadabb színezete van; kevésbé szolgálja az erkölcstannak s inkább hasonlít a művészethez. Ha valamely ember életét elbeszéljük vagy jellemét rajzoljuk, szívesen tekintjük úgy, mint egyszerű tárgyát a képírásnak vagy tudománynak; nem gondolunk másra, mint hogy kifejtsük szívének különféle érzelmeit, eszméinek összefüggését és tetteinek szükségességét; nem ítélünk fölötte, csak szem elé akarjuk állítani és megértetni az észszel. Kíváncsiak vagyunk és semmi több. Nem sokat törődünk vele, hogy Péter vagy Pál gazember, ez kortársaiknak volt a dolga, kik bűneik miatt szenvedtek s nem gondolhattak másra, mint hogy megvessék és kárhóztassák őket. Ma már kívül esünk hatalmukon és a veszéllyel együtt eltűnt a gyűlölet is. Ily messzeségben és a történeti távlatban nem látok bennök mást, mint szellemi gépet, mely adott rugókkal van ellátva, mozgásba jó az első lökéstől, összeütközik különféle körülményekkel: kiszámítom mozgó erőinek működését, vele együtt érzem az akadályok ütését, előre látom a hajlást, melyet mozgása

tenni fog; nem érzek iránta sem idegenkedést, sem undort; a történelem ajtajánál hagytam ez érzelmeket, és élvezem azt az igen mély és igen tiszta gyönyört, hogy egy lelket működni látok, meghatározott törvény szerint, megállapított környezetben, az emberi szenvedélyek minden változatosságával, s ama következetességgel és lánczolattal, melyet az ember benső szerkezete ad szenvedélyei külső fejlődésének.

Oly országban, hol annyit foglalkoznak az erkölccsal, s oly keveset a bölcsészettel, sok vallás van. A természetes theologia hiányában a tételes theológiához ragaszkodnak, és a bibliától kérik a metaphysikát, melyet az ész nem nyújt.² MACAULAY protestáns, és noha igen nyílt és igen szabad szellemű, néha mégis megtartja az angol elfogultságokat a katolikus vallás ellen.³ A papismust Angliában még mindig istentelen bálványozásnak és lealázó szolgaságnak tartják. A két forradalom óta a szabadsággal szövetszerezett protestantizmus a szabadság vallásának, és a zsarnoksággal szövetszerezett catholicizmus a zsarnokság vallásának látszott; mindkét vallás az általa védett ügy nevét vette föl. Az elsőre átvitték azt a szeretetet és tiszteletet, melyet az általa védett jogok iránt éreztek; a máso-

² IV. k. 102 l.

³ Charles himself and his creature Laud, while they abjured the innocent badges of Popery, retained all his worst vicès, a complete subjection of reason to authority, a weak preference of form to substance, a childish passion for mummeries, an idolatrous veneration for the priestly character, and above all a merciless intolerance. (T. I, p. 31. Éd. Tauchnitz.)

It is difficult to relate without a pitying smile, that, in the sacrifice of the mass, Loyola saw transubstantiation take place, and that, as he stood praying on the steps of St. Dominic, he saw the Trinity in Unity and wept aloud with joy and wonder. (T. IV, p. 116.)

dikat elárasztották azzal a megvetéssel és gyűlölettel, melyet az általa pártolt szolgaság iránt tapasztaltak; a politikai szenvedélyek lángra gyújtották a vallásos hitet; a protestantizmus összekeveredett a győzelmes honnal, a katholicizmus a legyőzött ellenséggel; az elfogultság megmaradt, midőn a harcz már megszűnt, és az angol protestánsokban még ma sincs meg az a jóakarát vagy legalább részrehajlatlanság a katolikus tanok iránt, melylyel a francia katolikusok viseltetnek a protestáns tanok iránt.

De ez angol véleményeket MACAULAYban az igazság lángoló szeretete mérsékli. Szabadelvű a szó legtágabb és legszebb értelmében. Azt kívánja, hogy minden polgár legyen egyenlő a törvény előtt, hogy minden felekezeti ember képes legyen minden közhivatalra, hogy a katolikusok és zsidók, épen úgy, mint a lutheránusok, anglikánok és kálvinisták helyet foglalhassanak a parlamentben. Gladstonet és az államvallás pártolóit az ékesszólás oly hevével, a bizonyítékok oly bőségével, az okoskodás oly erejével czáfolja meg, melynek párját nem lehet találni; a kézzelfoghatóságig bebizonyítja, hogy az állam nem más, mint világi társulás, hogy czélja egészen világi, hogy egyetlen feladata a polgárok életének, szabadságának, tulajdonának oltalmazása; hogy reá bízván a szellemi érdekek védelmét, felforgatjuk a dolgok rendjét, és vallási hitet tulajdonítván neki, oly emberhez teszszük hasonlónvá, ki nem elégedve meg lábainak járásával, a hallás és látás gondját is reájok bízná. Gyakran tárgyalták e kérdést Franciaországban; tárgyalják még ma is; de senki sem tárgyalta több józan észszel, gyakorlatiabb érvekkel, kézzelfoghatóbb okokkal. MACAULAY elvonja a vitát a metafizika területétől; visszavezeti a földre; hozzáférhetővé teszi minden szellemnek; bizonyítékait és példáit a közönséges

elet legismeretesebb tényeiből meríti; a kalmárhoz, polgárhoz, művészhez, tudóshoz, mindenkire szól; az igazságot, melyet bebizonyít, összeköti az ismeretes és mindennapi igazságokkal, melyeket mindenki kénytelen elfogadni és a melyekben a tapasztalat és szokás egész erejével hiszünk; magával ragadja hitünket és uralkodik rajta, oly alapos érvekkel, hogy maguk ellenfelei is jó néven veszik tőle, hogy meggyőzte őket; és ha véletlenül némely embereknek a francziák közt szükségök volna, hogy leczkét vegyenek a türelemből, ebben a tanulmányban kellene azt keresniök.

Az igazságnak e szeretete szenvedélylyé lesz, midőn a politikai szabadságról van szó; ez az ő érzékeny oldala, és ha hozzá nyúlnak, szíven találják az író. MACAULAY érdekből szereti, mert ez egyetlen biztosítéka az egyesek vagyonának, boldogságának és életének; szereti büszkeségből, mert ez az ember tisztessége; szereti hazafiságból, mert hagyománya az előbbi nemzedékeknek, mert kétszáz éven át tisztességes és nagy emberek hosszú sora védelmezte minden támadás ellen és mentette meg minden veszélytől, mert ebben áll Angliának ereje és dicsősége, mert megtámtván a polgárokat, hogy önmaguktól akarjanak és ítéljenek, gyarapítja méltóságukat és értelmöket, mert biztosítva a belbékét és a folytonos haladást, megóvja az országot a véres forradalmaktól és a csendes sülyedéstől. Mind e javak örökké szeme előtt vannak, és bárki támadja meg a szabadságot, melyen alapulnak, abban a nyomban ellenségévé lesz. Nem nézheti nyugodtan az ember elnyomását; minden merénylet az emberi akarat ellen, személyes bántalom gyanánt sebzi meg. Minden lépten-nyomon keserű szavakat ejt, és az udvaroncok lapos hizelgéseit, melyekkel találkozik, erős, mert megérdemlett gúnyt csálnak ajkára. Pitt — úgymond — a kollegiumban latin verseket írt I. György

halálára. «E költeményben arra kéri a múzsákat, hogy jöjjenek Cæsar hamvvedre fölött sírni; mert Cæsar, mondja a költő, szerette a múzsákat; az a Cæsar, ki nem volt képes elolvasni POPE egyetlen versét és semmit sem szeretett, csak a puncsöt és a kövér asszonyokat.»

Másutt, miss BURNEY életrajzában, elbeszéli, hogy a szegény fiatal leány, miután két első regénye híressé tette, miként nyert jutalmul és nagy kegyelemképen szobaleányi állást Charlotte királynénál; midőn a virasztások kimerítették, betegen, csaknem haldokolva hogyan kérte kegyelmül azt az engedélyt, hogy eltávozhassék; hogyan méltatlankodott a «szelíd királyné» e vakmerőség fölött, nem foghatván fel, hogy valaki vonakodhatnék szolgálatában és szolgálataért meghalni, vagy hogy egy író nő többre becsülje az egészséget, életet és dicsőséget azon tiszteletnél, hogy összehajtogathassa ő felsége ruháit. De mikor a forradalom történetéhez ér, akkor áll méltó bosszút azokon, kik megsértették a nép jogait, kik gyűlöltek vagy elárulták a nemzeti ügyet, kik merényletet követtek el a szabadság ellen. Nem történetíró, hanem egykorú módjára beszél; úgy látszik, mintha élete és becsülete állna kockán, mintha saját ügyét védené, mintha tagja volna a hosszú parlamentnek s az ajtóban hallaná az örök puskáinak és kardjainak zörejét, kiket Pym és Hampden elfogására küldtek. GUIZOT is elbeszélte e történetet; de könyvében a bölcsész nyugodt ítéletére és részrehajlatlan indulatára ismerünk. Nem kárhoztatja Strafford vagy Károly tetteit, hanem megmagyarázza; megmutatja Straffordban a parancsoló jellemet, az uralkodó szellemet, ki érzi, hogy uralkodásra és az ellenállás megtörésére született, kit legyőzhetetlen hajlama fellázít a törvény vagy jog ellen, mely lebilincseli, ki bizonyos belső szükségnél fogva lesz elnyomó s ki épen

úgy kormányzásra született, mint a kard arra való, hogy vágjon. Megmutatja Károlyban a királyságnak veleszületett tiszteletét, az isteni jogban való hitét, ama meggyökerezett meggyőződését, hogy minden felszólalás vagy tiltakozás bántalom koronája ellen, merénylet tulajdonjoga ellen, istentelen és bűnös lázadás: és ekkor nem látunk a király és parlament küzdelmében egyebet, mint két tan küzdelmét; megszűnünk az egyik vagy másik pártját fogni, hogy mind a kettő iránt érdeklődjunk; nézői vagyunk egy drámának, s nem többé bírák egy perben. De MACAULAY pert tárgyal előttünk; pártállást foglal benne; elbeszélése vádbeszéd, a legelragadóbb, legkeményebb, legjobban érvelő, melyet valaha írtak. Helyesli Strafford elíteltetését; tiszteli és csodálja CROMWELLT; magasztalja a puritánok jellemét; dícséri Hampdent és Washington mellé emeli; nincs elég megvető és gyalázó szava Laud számára; s a mi borzasztóbb, minden ítéletét annyi idézettel, tekintélylyel, történeti előzménnyel, okoskodással, meggyőző bizonyítékkal igazolja, a mennyit csak HALLAM bő tudománya vagy MCAKINTOSH nyugodt dialektikája volna képes összehalmozni. Ítéljünk ez egy helyből erről a heves szenvedélyről és lesujtó logikáról:

«Több mint tíz éven át látta a nép, mint sérti jogait, melyek kétszeres igénynél fogva, emlékezetet haladó öröklés és újabb szerzés útján voltak az övéi, egy hitszegő király, ki elismerte volt azokat. Végre a körülmények kényszerítették Károlyt, hogy más parlamentet hívjon össze: új alkalom nyílt atyáink számára — vajjon ezt is eldobandók voltak, mint eldobták a többieket? Vajjon megint elámíthatja őket a «roi le veut»? Vajjon megint pénzt előlegeznek oly ígéretekre, melyeket újra meg újra megszegtek? Ismét új jogkérvényt lesznek teen-

dők a trón lábaihoz, új tékozló segélyt adva új jelentéktelen szertartásért cserében, s aztán eltávozva, míg a család és elnyomás újabb tíz éve után fejedelmöknek ismét segélyre lesz szüksége és ismét egy hitszegéssel fizeti meg azt? Kénytelenek voltak választani, vajjon bizzanak-e a zsarnokban vagy legyőzzék? Úgy gondoljuk, hogy bölcsen és nemesen választottak.

«Károly ügyvédei, mint minden oly gonosztevő ügyvédei, ki ellen lesújtó bizonyítékokat hoznak fel, rendesen elkerülnek minden vitát a tettek felől és megelégszenek azzal, hogy bizonyítványokra hivatkoznak a jellem mellett. Hiszen annyi magánérénye volt! Hát II. Jakabnak nem voltak magánérényei? Hát Cromwell Oliverben, legelkeseredettebb ellenségeinek bizonyossága szerint, hiányoztak a magánérények? És végre is mily érényeket tulajdonítanak Károlynak? Vallási buzgalmat, mely őszinteségben nem multa felül fiát s épen oly gyenge és korlátolt volt, és néhány közönséges házi illendőséget, melyet az angolországi sírkövek felerésze igénybe vesz azok számára, kik alattok fekszenek. Jó atya! Jó férj! Valóban gazdag mentség tizenötévi üldözés, zsarnokság és álnokság számára.

«Azzal vádoljuk, hogy megszegte koronázási esküjét; és erre azt mondják, hogy megtartotta házassági fogadalmát! Arról vádoljuk, hogy oda dobta népét a leghevesebb fejű és legkeményebb szívű főpap irgalmatlan büntetéseinek; és a védelem abból áll, hogy kis fiát térdére ültette és megcsókolta! Arról vádoljuk, hogy megszegte a jogkérvény czikkeleit, miután jó és értékes viszonzás fejében megtartásukat ígerte; és arról értesítnek, hogy szokása volt reggeli hat órakor imádkozni! Efféle okoknak, szép orcájával és hegyes szakállával egyetemben köszönheti, igaz hitünk szerint, népszerűségének legnagyobb részét a mostani nemzedéknél.

«Részünkről, megvalljuk, nem értjük a közönséges frázist, hogy valaki jó ember, de rossz király. Épen oly könnyen képzelhetünk jó embert és természetellenes apát, vagy jó embert és áruló barátot. Az egyén jellemét mérlegelve nem tudjuk figyelmen kívül hagyni viseletét az emberi viszonyok legfontosabbikában; és ha úgy találjuk, hogy e viszonyban önző, kegyetlen és álnok volt, szabadságot veszünk magunknak, hogy rossz embernek nevezzük, akármily mértékletes volt az asztal mellett, akármily rendesen látogatta meg a kápolnát.»⁴

⁴ For more than ten years the people had seen the rights which were theirs by a double claim, by immemorial inheritance and by recent purchases, infringed by the perfidious king who had recognised them. At length circumstances compelled Charles to summon another parliament: another chance was given to our fathers, were they to throw it away as they had thrown away the former? Were they again to be cozened by *le Roi le veut*? Were they again to advance their money on pledges which had been forfeited over and over again? Were they to lay a second Petition of Right at the foot of the throne, to grant another lavish aid in exchange for another unmeaning ceremony, and then to take their departure, till after ten years more of fraud and oppression, their prince should again require a supply, and again repay it with a perjury? They were compelled to choose whether they would trust a tyrant or conquer him. We think, that they chose wisely and nobly.

The advocates of Charles, like the advocates of other malefactors against whom overwhelming evidence is produced, generally decline all controversy about the facts, and content themselves with calling testimony to character. He had so many private virtues! And had James the Second no private virtues? Was Oliver Cromwell, his bitterest enemies themselves being judges, destitute of private virtues? And what, after all, are the virtues ascribed to Charles? A religious zeal, not more sincere than that of his son and fully as weak and narrow-minded, and a few of the ordinary

Így szól az atyáról; lássuk, mint beszél a fiúról. A támadás dühéből láthatja az olvasó, mily rendkívüli haraggal tölti el a Stuartok uralkodása egy hazafi, whig, protestáns és angol szívét:

«Ekkor jöttek ama napok, melyekre soha sem lehet pirulás nélkül emlékezni, a hűség nélküli szolgaság, a szerelem nélküli érzékiség, a törpe tehetségek és óriási bűnök napjai, a hideg szívek és szűk elmék paradicsoma, a gyávák, szenteskedők és rabszolgák aranykora. A király vetélytársá-

household decencies which half the tomb-stones in England claim for those who lie beneath them. A good father! A good husband! Ample apologies indeed for fifteen years of persecution, tyranny, and falsehood.

We charge him with having broken his coronation oath; and we are told that he kept his marriage vow! We accuse him of having given up his people to the merciless inflictions of the most hot-headed and hard-hearted of prelates; and the defence is, that he took his little son on his knee and kissed him! We censure him for having violated the articles of the Petition of Right, after having, for good and valuable consideration, promised to observe them; and we are informed that he was accustomed to hear prayers as six o'clock, in the morning! It is to such considerations as these, together with his Vandyke-dress, his handsome face, and his peaked beard, that he owes, we verily believe, most of his popularity with the present generation.

For ourselves, we own that we do not understand the common phrase, a good man, but a bad king. We can as easily conceive a good man and an unnatural father, or a good man and a treacherous friend. We cannot, in estimating the character of an individual, leave out of our consideration his conduct in the most important of all human relations; and if in that relation we find him to have been selfish, cruel, and deceitful, we shall take the liberty to call him a bad man, in spite of all his temperance at table, and all his regularity at chapel.

(*Critical and Historical Essays*, t. I, p. 36.)

nak lábai előtt csúszott-mászott, hogy népére taposhasson, Franciaország alkirályává süllyedt és kedvtelt bectelenséggel rakta zsebre megalázó bántalmait s még megalázóbb pénzét. Rimák nyájaskodásai és bohócok enyelgésai szabályozták az állam politikáját. A kormánynak épen elég képessége volt arra, hogy csaljon, és épen elég vallása, hogy üldözzön. A szabadság elvei gúnytárgyul szolgáltak minden vigyorgó udvaroncznak és Anathema Maranathául minden csúszó-mászó esperesnek. Minden magas hivatalban Károlyt és Jakabot, Beliált és Molochot imádták; s ez undok és kegyetlen bálványokat Anglia legjobb és legbátrabb gyermekeinek vérével engesztelte ki. Bűnre bűn, szégyenre szégyen halmozódott, míg az Istentől és embertől elátkozott fajt másodsor is elűzték, hogy a föld színén barangoljon, s példabeszédül és fejcsóválásul szolgáljon a nemzeteknek.»⁵

⁵ Then came those days, never to be recalled without a blush, the days of servitude without loyalty and sensuality without love, of dwarfish talents and gigantic vices, the paradise of cold hearts and narrow minds, the golden age of the coward, the bigot, and the slave. The king cringed to his rival that he might trample on his people, sank into a viceroy of France, and pocketed, with complacent infamy, her degrading insults, and her more degrading gold. The caresses of harlots, and the jests of buffoons, regulated the policy of the State. The government had just ability enough to deceive, and just religion enough to persecute. The principles of liberty were the scoff of every grinning courtier, and the Anathema Maranatha of every fawning dean. In every high place, worship was paid to Charles and James, Belial and Moloch; and England propitiated those obscene and cruel idols with the blood of her best and bravest children. Crime succeeded to crime, and disgrace to disgrace, till the race, accursed of God and man, was a second time driven forth, to wander on the face of the earth, and to be a byword and a shaking of the head to the nations.

(*Critical and Historical Essays*, t. I, p. 46.)

Nem fordíthatom le minden bibliai képletét e helynek, melyben megvan valami MILTON és a puritán próféták hangjából; de ez is elég annak megmutatására, mily kimenetel felé tartanak e nagy szellem különféle törekvései, minő folyása van, hogyan működnek közre a gyakorlati szellem, a tudomány és történetírói tehetség, az erkölcsi és vallási eszmék folytonos jelenléte, a haza és az igazság szeretete, hogy a szabadság történetírójává tegyék őt.

II.

Tehetsége is segítségére volt ebben; mert véleményei ugyanazon családból valók, melyből tehetsége.

A mi legelőször szemünkbe ötlük nála, az szellemének rendkívüli alapossága. Mindent, a mit mond, bebizonyít, bámulatos erővel és tekintélylyel. Csaknem biztosak vagyunk, hogy őt követve soha sem tévedünk el. Ha tanúságot vesz kölcsön, legelőször mérlegbe veti az idézett szerzők igazmondását és értelmiségét és kijavítja a hibákat, melyeket hanyagságból vagy részrehajlásból elkövethettek. Ha ítéletet mond, a legbizonyosabb tényekre, a legvilágosabb elvekre, a legegyszerűbb és legkövetkezetesebb levonásokra támaszkodik. Ha valami érvet fejt ki, soha sem téved el kitérésekben; célja mindig szeme előtt áll; a legbiztosabb és legegyenesebb úton halad feléje. Ha általános elmélkedésekig emelkedik, lépésről lépésre halad fel az általánosítás minden fokán, egyet sem hagyva ki; minden pillanatban megvizsgálja a talajt; nem ad semmit a tényekhez és semmit sem vesz el belőlök; minden óvatosság és minden kutatás árán a szabatos igazsághoz akar jutni. Minden fajta részletek végtelen számát ismeri; minden rendű bölcsészeti eszméi igen nagy számmal vannak; de tudománya épen olyan jó minő-

ségü, mint bölcsészete, és mindakettő oly pénznemet képez, mely méltó arra, hogy kelete legyen minden gondolkozó szellemnél. Érezzük, hogy semmit sem hisz ok nélkül; hogy ha kétségbe vonnánk valamely tényt, melyet előhoz, vagy valamely szempontot, melyet felállít, rögtön a hiteles okiratok tömegét s a meggyőző okok tömör hadseregét látnók megjeleni. Franciaországban és Németországban nagyon megszoktuk, hogy hypothesiseket történeti törvények és kétséges anekdotákat bebizonyított események neve alatt fogadjunk el. Nagyon gyakran látjuk, hogy egy napról a másikra egész rendszerek keletkeznek, egy-egy író szeszélye szerint, mint valami fantastikus kastélyok, melyeknek szabályos elrendezése a valódi épületek látszatát ölti magára, s melyek egy lehellettől elenyésznek, mihelyt hozzájuk akarunk nyúlni. Mindnyájan állítottunk fel elméleteket, kandallónk mellett, valami vitatkozás alkalmával, ha tárgyunknak szüksége volt reájok, midőn ok híján csinált érvre szorulunk, hasonlóan ama chinai hadvezérekhez, kik az ellenség megrémítésére festett papirosból félelmes szörnyeket állítanak fel csapatjaik között. Futólag ítéltünk az emberek fölött, a pillanat benyomása szerint, valamely magában álló cselekedetből, valamely elszigetelt okirat alapján, s felruháztuk őket bűnökkel vagy erényekkel, butasággal vagy lángészszel, a nélkül, hogy a logika vagy kritika által ellenőriztük volna a kalandos következtéseket, melyekre hirtelenkedésünk ragadott. Azért mély elégedettséget és bizonyos benső békét tapasztalunk, midőn elhagyjuk azt a sok tant, mely egy-egy nap alatt kihajt könyveinkben vagy szemléinkben, hogy ily tiszta látású, megfontolt, tanult, jó vezetésre képes kalauz biztos haladását kövessük. Megértjük, miért vádolják az angolok könnyelműséggel a francziákat, a németeket pedig azzal, hogy agyrémek után járnak. MACAULAY az erkölcsi tudományokba viszi

ama körültekintő szellemet, a bizonyosságnak azt a szükségérzetét, az igazságnak azt az ösztönét, melyek a gyakorlati szellemet alkotják, s melyek BACON óta nemzetének a tudományokban való érdemét és hatalmát teszik. Ha a művészet és szépség veszt is, de az igazság és bizonyosság nyer mellette; és például senki sem fogja rossz néven venni tőle, hogy a következő bizonyítást szőtte ADDISON életrajzába:

«POPE ADDISON tanácsát kérte (az *Orzott hajfür*-re nézve). ADDISON azt mondá, hogy a költemény úgy, a mint van, gyönyörű kis jószág, és kérte POPE-t, ne kockáztassa a jónak megromlását javítási kísérletek által. POPE később kijelenté, hogy ez álnok tanács először nyitotta fel szemét a tanácsadó aljasságára nézve.

«Semmi kétség, hogy POPE terve nagyon elmés volt és hogy később nagy ügyességgel és sikerrel hajtotta végre. De szükségképen következik-e ebből, hogy ADDISON tanácsa rossz volt? És ha rossz volt ADDISON tanácsa, szükségképen következik-e, hogy rossz szándékból adta? Ha valamely barátunk azt kérdezné tőlünk; vajjon tanácsoljuk-e neki, hogy mindenét kockára tegye a sorsjátékban, melyben az eshetőségek úgy állnak vele szemben, mint tíz egy ellen, minden tőlünk telhetőt megtennénk, hogy lebeszéljük ily kockáztatásról. Még ha oly szerencsés lenne is, hogy megkapná a harmincezer fontos nyereményt, nem ismernők el, hogy rossz tanácsot adtunk neki; és bizonyára az igazságtalanság tetőpontjának tartanók részéről, ha azzal vádolna, hogy rossz szándék sugallta tanácsunkat. Mi ADDISON tanácsát jónak tartjuk. Egészséges elven, hosszú és bő tapasztalás eredményén alapult. Kétségtelenül az az általános szabály, hogy ha a képzelemnek valami sikerült munkáját hoztuk létre, azt nem kell átdolgozni. Egyetlen egy példa sem jut e pillanatban eszünkbe, hogy e szabályt szerencsés ered-

ménynyel szegték volna meg, kivéve az *Orzott hajfűrt* példáját. TASSO átdolgozta *Jeruzsálem-ét*, AKENSIDE átdolgozta a *Képzelem gyönyörei* és *Levél Curiohoz* című munkáit. POPE maga, kétségtől az *Orzott hajfűrt* kibővítésének és átídomításának sikerétől bátorítva, ugyanazt a kísérletet tette a *Dunciad*-dal. Mind e kísérletek megghiúsultak. Ki láthatta előre, hogy POPE egyszer életében képes lesz megtenni azt, mit maga sem tehetett meg kétszer s a mit senki más nem tett soha?

«ADDISON tanácsa jó volt. De ha rossz lett volna is, miért nyilvánítanók becstelennek? SCOTT mondja, hogy egyik legjobb barátja megjósolta a *Waverley* bukását. HERDER esengve kérte GOETHÉT, ne válasszon oly keveset ígérő tárgyat, mint Faust. HUME le akarta beszélni ROBERTSON-t, hogy megírja V. Károly történetét. Sőt maga POPE is egyike volt azoknak, kik megjövendölték, hogy a *Cato* soha sem fog sikerülni a színpadon, és azt tanácsolta ADDISONNAK, hogy nyomassa ki az előadás megkoczkáztatása nélkül. De SCOTT, GOETHE, ROBERTSON és ADDISON birtak annyi józan belátással és nemeslelkűséggel, hogy tanácsadóikban a legjobb szándékot tették fel. POPE szíve nem volt egyfajta az övékkel.»⁶

⁶ He asked Addison's advice. Addison said that the poem as it stood was a delicious little thing, and entreated Pope not to run the risk of marring what was so excellent in trying to mend it. Pope afterwards declared that this insidious counsel first opened his eyes to the baseness of him who gave it.

Now there can be no doubt that Pope's plan was most ingenious, and that he afterwards executed it with great skill and success. But does it necessarily follow that Addison's advice was bad? And if Addison's advice was bad, does it necessarily follow that it was given from bad motives? If a friend were to ask us whether

Mit tart az olvasó e dilemmáról s a következtetések e kettős sorozatáról? Ha valami természeti törvényt kellene bebizonyítani, nem történhetnék gondosabban, sem szigorúbban.

E bizonyítási tehetséget megerősíti a fejlesztési tehet-

we would advise him to risk his all in a lottery of which the chances were ten to one against him, we should do our best to dissuade him from running such a risk. Even if he were so lucky as to get the thirty thousand pound prize, we should not admit that we had counselled him ill; and we should certainly think it the height of injustice in him to accuse us of having been actuated by malice. We think Addison's advice a good advice. It rested on a sound principle, the result of long and wide experience. The general rule undoubtedly is that, when a successful work of imagination has been produced, it should not be recast. We cannot at this moment call to mind a single instance in which this rule has been transgressed with happy effect, except the instance of the Rape of the Lock. Tasso recast his Jerusalem, Akenside recast his Pleasures of the Imagination, and his Epistle to Curio. Pope himself, emboldened no doubt by the success with which he had expanded and remodeled the Rape of the Lock, made the same experiment on the Dunciad. All these attempts failed. Who was to foresee that Pope would, once in his life, be able to do what he could not himself do twice, and what nobody else has ever done?

Addison's advice was good. But had it been bad, why should we pronounce it dishonest? Scott tells us that one of his best friends predicted the failure of Waverley. Herder adjured Goethe not to take so unpromising a subject as Faust. Hume tried to dissuade Robertson from writing the History of Charles the Fifth. Nay, Pope himself was one of those who prophesied that Cato would never succeed on the stage, and advised Addison to print out without risking a representation. But Scott, Goethe, Robertson, Addison, had the good sense and generosity to give their advisers credit for the best intentions. Pope's heart was not of the same kind with theirs.

(Critical and Historical Essays, t. V, p. 144.)

ség. MACAULAY világosságot visz a figyelmetlen, meggyőződést a lázongó szellemekbe; épen úgy kieszközli a belátást, mint a hitet, és épen annyi világosságot hint a homályos kérdésekre, mint bizonyosságot a kétséges pontokra. Lehetetlen meg nem érteni őt; minden oldalról előveszi tárgyát, mindenfelé megforgatja; úgy látszik, mintha valamennyi olvasójával foglalkoznék s mindegyikkel külön meg akarná értetni magát; kiszámítja minden szellem felfogási képességét, és mindegyikök számára megfelelő előadási alakot keres; mindnyájunkat kezünkön fog s egymás után kijelölt céljához vezet. A legegyszerűbb tényekből indul ki, színvonalunkra ereszkedik, egyenlő lábura helyezkedik szellemünkkel; megkimél minket a legesekélyebb megérőltetés fáradságától; azután elvezet és mindenütt egyengeti előttünk az utat; lassankint haladunk fölfelé, észre sem véve az emelkedést, és végre a magaslaton vagyunk, miután épen oly kényelmesen haladtunk, mint a síkságon.

Ha valamely tárgy homályos, nem elégszik meg az első magyarázattal, másodikat, azután harmadikat is ad; pazarul szórja a világosságot, minden oldalról előhossa, a történelem minden részében fölkeresi; és a mi csodálatos, soha sem hosszadalmas. Őt olvasva, természetét öltjük magunkra; érezzük, hogy megértésre születünk; rossz néven vesszük magunktól, hogy oly sokáig nappalnak vettük a szürkületet; örvendünk, hogy e pazar világosságot támadni s özönével kitörni látjuk; a szabatos styl, az eszmék ellentétei, az arányos körmondatok, a művészileg szembe állított fejezetek, az erélyes egybefoglalások, a gondolatok szabályos folyama, a gyakori hasonlatok, az egésznek szép elrendezése: — nincs műveiben egyetlen eszme, egyetlen mondat, melyben ki nem tör a magyarázat tehetsége és szükségérzete, a szónok sajátsága. Tagja volt a parlament-

nek, s azt mondják, olyan jól beszélt, hogy meghallgatták csupán azon élvezetért, hogy hallhassák. Talán a szószék megszokása oka e hasonlíthatatlan világosságnak. Ha nagy gyülekezetet akarunk meggyőzni, valamennyi tagjához kell szólni; ha meg akarjuk tartani a szórakozott és fáradt emberek figyelmét, meg kell őket kimélnünk minden fáradságtól; nagyon sokat kell érteniök, hogy eléggé megértse nek valamit. Nyilvánosan beszélni annyi, mint népszerűsíteni az eszméket; annyi, mint levonni az igazságot az ormokról, hol néhány gondolkozóval lakik, és leszállítani a tömeg közé; annyi, mint az igazságot egy színvonalra állítani a közönséges szellemekkel, melyek e közbenjárás nélkül soha sem pillantották volna meg máskép, mint messziről és magasan maguk fölött. Azért midőn a nagy szónokok írásra vállalkoznak, a leghatalmasabb írókká lesznek; népszerűvé teszik a bölcsészetet; minden szellemet fölebb emelnek egy fokkal és megnagyobbítani látszanak az emberi nem értelmiségét. CICERO kezében a stoikusok dogmái és az akademikusok dialektikája elvesztik töviseiket. A görögök finom okoskodásai egyszerűekké és könnyűekké lesznek; a gondviselés, halhatatlanság, legfőbb jó nehéz kérdései köztulajdonná válnak. Üzleti emberek, mint a senatorok; formaságok és perrendtartások kedvelői, mint a jogtudósok, a bérlők nehézkes és korlátolt értelme — mindezek megértik CHRYSIPPOS következtetéseit; és a *Kötelességek könyve* népszerűvé tette PANAETIUS erkölcs-tanát.

Napjainkban THIERS két nagy történeti munkájában akárkinek hozzáférhetőkké tette a hadi tudomány és pénzügy legbonyolultabb kérdéseit; ha az utczai bizományosnak előadást akarna tartani a nemzetgazdaságról, biztos vagyok róla, hogy megértetné magát vele, és a második

iskolába járó tanulók elolvashatják a *Polgárosodás történeté*-t Guizottól.

Ha valaki a bizonyítási és magyarázási tehetség mellett annak vágyát is érzi, úgy a szenvedélyességhez jut. E tömör és sokszoros okoskodások, melyek mind egy célra törnek, a logikának ez ismételt ütése, melyek minden pillanatban, egyre-másra megrendítik az ellenfelet, hevet és szenvedélyt adnak a stylnek. Ritka ékesszólás volt elragadóbb, mint MACAULAYÉ. Megvan benne a szónoki ihlet; minden mondatának hangsúlya van; érezzük, hogy kormányozni akarja a szellemeket, hogy felingerül az ellenállás miatt, hogy harczol, midőn értekezik. Könyveiben a vitatás mindig megkapja és magával ragadja az olvasót; egyenletes mozgással, gyarapodó erővel, egyenes vonalban halad előre, mint a nagy amerikai folyamok, melyek oly rohamosak, mint a patak, oly szélesek, mint a tenger. A gondolat és styl e gazdagsága, a magyarázatok, eszmék és tények e sokasága, a történeti tudomány e roppant halmaza, a benső szenvedélytől előre hajtva hullámszik tovább, magával ragadva az útjába eső ellenvetéseket, s tömegének és súlyának ellenállhatatlan erejét csatolva az ékesszólás lendületéhez. Lehet mondani, hogy II. Jakab története két kötetes szónoklat, melyet egy lélekzet alatt mondott el, a nélkül, hogy hangja elbágyadt volna. Látjuk, mint kezdődik az elnyomás és elégedetlenség, mint növekszik és terjed, mint hagyják el Jakabot egymásután párthívei, mint születik, erősödik és állapotodik meg a forradalom eszméje minden szívben, mint történnek az előkészületek, mint közeledik s lesz fenyegetővé az esemény, míg egyszerre lesújt a vak és igazságtalan uralkodóra s az előrelátott és végzetes vihar erejével seprí el trónját és faját. Az a valódi ékesszólás, mely az okoskodást a megindulással tetőzi be, mely

a szenvedély egysége által az események egységét hozza létre, mely a tények mozgását és lánczolatát az eszmék mozgása és lánczolata által ismétli. Valódi utánzása ez a természetnek; tökéletesebb, mint a puszta elemzés; életre hozza a lényeket; lendülete és heve részét teszik a tudománynak és igazságnak. Bárminő kérdést tárgyal, nemzetgazdaságot, erkölccsant, bölcsészetet, irodalmat, történelmet, MACAULAY mindig lelkesül tárgyáért. Az áramlat, mely magával ragadja a dolgokat, benne is, mihelyt megpillantja, áramlatot idéz elő, mely magával ragadja gondolatát. Nem fejt ki véleményét, hanem védi. Megvan amaz erélyes, emelkedett, átható hangja, mely megtöri az ellenállást és meghódítja a hitet. Gondolata tevékeny erő; rá erőszakolja magát a hallgatóra; oly felsőséggel lép eléje, a bizonyítékok oly nagy kíséretével, oly nyilvánvaló és oly jogosult tekintélylyel, oly hatalmas lendülettel lép föl, hogy nem gondolunk az ellenállásra, s egyaránt uralkodik heve által a szíven, meggyőző ereje által az értelmén.

Mindez adományok közös tulajdonai a szónokoknak; különböző arányokban és fokokban fölleljük CICERONÁL és TITUS LIVIUSNÁL, BOURDALOUE-NÁL és BOSSUETNÉL, FOXNÁL és BURKENÉL. E szép és szilárd szellemek egy természetes családot képeznek, s valamennyiöknek fővonása ama szokás és tehetség, melynél fogva a részletes eszmékről az általános eszmékre mennek át, rendjén és sorjában, a mint a lépcsőn is úgy szoktak fölmenni, hogy a lábat egymás után helyezik a fokokra. E művészet rossz oldala a közhelyek használata. Az emberek, kik ezt gyakorolják, nem festik a tárgyakat szabatosan, könnyen a határozatlan retorikába esnek. Kész fejlesztések vannak kezökben, hasonlóan a hordozható lajtorjákhöz, melyeket egyformán lehet ugyanazon kérdés és minden kérdés két

ellenkező oldalán alkalmazni. Szívesen tartózkodnak valami középtájon az ügyvédi tirádák és érvek között, az emberi szívnek ilyen-amolyan ismeretével s jelentékeny számú áradozásokkal a hasznos és jogos fölött. Franciaországban és Rómában, a latin törzseknél, kivált a tizenhetedik században, szeretnek a föld felett lebegni, nemes mondások és általános elmélkedések között, a salon és akademia styljével. Nem szállnak le az apró tényekig, bizonyító részletekig, a köznapi élet körülményes példáihoz. Hajlandóbbak beszédet tartani mint bizonyítani.

Ebben különbözik tőlök MACAULAY. Azt az elvet követi, hogy egy részletes tény jobban megragadja a szellemet, mint egy általános elmélkedés. Tudja, hogy ha az embernek szabatos és élénk fogalmat akarunk nyújtani, személyes tapasztalására kell utalnunk. Megjegyzi,⁷ hogy ha egy vihart meg akarunk vele értetni, annak egyetlen módja, eszébe juttatni oly vihart, melyet saját szemével látott, saját fülével hallott, melylyel még tele van emlékezete, s mely közvetve még minden érzékében tombol. BACON és LOCKE bölcsészetét gyakorolja styljében. Szerinte, mint amazok szerint, minden eszme kezdete érzés. Minden bonyolult okoskodásnak, minden összfogalomnak egyetlen fentartója néhány részletes tény. Így van ez minden üres eszmehalmazban, valamint a tudományos elméletben. A hosszas számítások, algebrai formulák, finom következtetések, írott kötetek alatt, melyek a tudós agyak összetevéseit és kidolgozásait foglalják magukban, van két vagy három érzéki tapasztalás, két vagy három apró tény, melyet ujjainkkal érinthetünk, egy kerékfordulat valamely

⁷ Addisonról szóló tanulmányában megjegyzései a *Campaign* fölött.

gépben, egy metszése a mütő késnek valamely élő testben, egy előre nem látott színezés valamely folyadékban. Ezek a *döntő specimenek*. Az elmélet egész lényege, a bizonyíték minden ereje ebben foglaltatik. Az igazság úgy van benne, mint a dió héjában; a fáradságos és elmés vitatás semmit sem ad hozzá, csupán kifejti héjából a diót. Azért ha jól akarunk bizonyítani, mindenekelőtt e specimeneket kell feltüntetnünk, hosszasan időznünk mellettök, láthatókká és tapinthatókká kell tennünk az olvasóra nézve, a mennyire ez szóval történhetik. Nehéz munka ez, mert a szavak nem a dolgok. Az írónak egyetlen segédeszköze az, hogy oly szavakat használjon, melyek szem elé állítják a dolgokat. E czélból az olvasó személyes megfigyelésére kell hivatkozni, tapasztalatából kiindulni, a megmutatott ismeretlen tárgyakat a mindennap látott ismerős tárgyakhoz hasonlítani, a régi eseményeket összefüggésbe hozni a jelenkori eseményekkel. MACAULAY mindig szeme előtt tartja az angol képzelmeket, melyek angol képekkel vannak tele, azaz londoni utczának, pálinkás pinczének, szegény sikátornak, Hyde-Park-beli délutánnak, nyirkos és zöld tájéknak, fehér és repkénynyel benőtt háznak, fehér nyakkendő s lelkésznek, börsipkás matróznak részletes és jelenlevő emlékezetével. Ezekhez az emlékekhez szól; még szabatosabbakká teszi a festések és statistikák által; megjelöli a színeket és minőségeket; lelkesül a pontosságért; leírásai egyaránt méltók a festőre és a földrajzi tudósra; oly ember módjára ír, ki látja a physikai és érzéki tárgyat, s egyúttal osztályozza és megbecsüli. Látni fogjuk, hogy számait az erkölcsi vagy irodalmi értékekbe is beviszi, valamely cselekedetnek, erénynek, könyvnek, tehetségnek szakmáját és sorozati fokát oly szabatossággal és kidomborítással jelöli ki, hogy könnyen képzelhet-

jük magunkat valami osztályozott muzeumba, hol azonban (tessék elhinni) nem kitömött bőrök, hanem érző, szenvedő és élő állatok vannak.

Tekintsük például e mondatokat, melyek által az angol közönséggel meg akarja értetni az indiai eseményeket: «Warren Hastings idejében a keletindiai társaság hivatalnokának legfőbb feladata volt, minél gyorsabban kicsikarni a benszülöttekből száz vagy kétszázezer font sterlinget, hogy visszatérhessen Angliába, mielőtt szervezétének megárthatna az éghajlat, nőül vegye egy *peer* leányát, rothadt városkákat vásároljon Cornwallban és bálákat adjon a Saint-James-téren. . . . Volt még egy bengáliai nábob, ki ugyanazt a szerepet játszotta az ország angol uraival szemben, melyet Augustulus Odoacer mellett, vagy az utolsó Merovingek Martell Károly és kis Pipin irányában viseltek. Moorshedabadban lakott, nagyszerű és fejdelmi környezetben. A tisztelet külső jeleivel közeledtek hozzá és neve a hivatalos okiratokon szerepelt. De az ország kormányzásában kevesebb része volt, mint a társaság legfiatalabb irnokának». . . . A mi Nuncomart, a társaság benszülött miniszterét illeti, «nehéz dolog fogalmat nyújtani róla azoknak, kik az emberi természetet csak azon vonásaiból ismerik, melyekkel szigetünkön mutatkozik. A mi az olasz az angolhoz, a mi a hindu az olaszhoz, a mi a bengáliai a többi hinduhoz, az volt Nuncomar a többi bengáliaihoz képest. A bengáliai ember fizikai szervezete gyenge, egész a nőiességig. Örökös gőzfürdőben él. Foglalkozása ülő, tagjai gyöngédek, mozdulatai bágyadtak. Több századon át lábbal tiporták a merészebb és vállalkozóbb fajú emberek. A bátorság, függetlenségi szellem, igazmondás oly tulajdonságok, melyekre nézve szervezete és helyzete egyaránt kedvezőtlen. Szelleme sajátságosan

hasonlít testéhez. Gyenge egész a gyámoltalanságig, midőn férfias ellenállásra van szükség; de hajlékonysága és tapintata a durvább éghajlatok gyermekeinél oly csodálatot gerjeszt, mely nem egészen ment a megvetéstől. Minden fogás, mely természetes fegyvere a gyöngének, sokkal ismertebb e finom faj előtt, mint a JUVENÁL korabeli joniai vagy a középkori zsidó előtt. A mi a szarv a bivalynak, a mi a köröm a tigrisnek, a mi a fulánk a méhnek, a mi, a régi görög dal szerint, a szépség a nőnek, az a ravaszság és hitszegés a bengáliaira nézve. Nagy ígéretek, mézes-mázos mentegetőzések, bonyolult hazugságok mesterséges szövevényei, perlekedés, hamis eskü, hamisítás, ezek az alsó Ganges népének védő és támadó fegyverei. Mind e milliók egyetlen egy *sepojt* sem szolgálatnak a társaság hadseregének számára. De mint uzsorásokkal, pénzváltókkal, furfangos ügyvédekkel szemben semmiféle lény sem állja ki az összehasonlítást. . .”⁸

⁸ During that interval the business of a servant of the Company was simply to wring out of the natives a hundred or two hundred thousand pounds as speedily as possible, that he might return home before his constitution had suffered from the heat, to marry a peer's daughter, to buy rotten boroughs in Cornwall, and to give bals in Saint-James square. . . . There was still a nabob of Bengal who stood to the English rulers of his country in the same relation in which Augustulus stood to Cloacer, or the last Merovingians to Charles Martel and Pepin. He lived at Moorshedabad, surrounded by princely magnificence. He was approached with outward marks of reverence, and his name was used in public instruments. But in the government of the country, he had less real share than the youngest writer or cadet in the Company's service. . . . Of his moral character it is difficult to give a notion to those who are acquainted with human nature only as it appears in our island. What the Italian, is to the Englishman,, what the Hindoo is to the Italian, what the

Ezek amaz emberek és ügyek, melyek Burke számára az ékesszólás legbővebb és legragyogóbb anyagát szolgáltatják, s midőn MACAULAY leírja a nagy szónok sajátos tehetségét, közvetve a magáét írja le.

«A legmagasabb fokon megvolt benne a nagyszerű tehetség, melynél fogva az ember képes a multban és jövőben, a távoli és a képzeleti dolgokban élni. India és lakói reá nevezve nem voltak, mint a legtöbb angolra nézve, egyszerű nevek, abstractiók, hanem valódi ország és valódi emberek. Az égető nap, a cacao- és pálmafák különös tenyészetje, a rizsföldek, a vízfogók, a roppant fák, melyek öregebbek a mongol birodalomnál s melyek alatt töme-

Bengalee is to other Hindoos, that was Nuncomar to other Bengalees. The physical organisation of the Bengalee is feeble even to effeminacy. He lives in a constant vapour bath. His pursuits are sedentary, his limbs delicate, his movements languid. During many ages he has been trampled upon by men of bolder and more hardy breeds. Courage, independance, veracity are qualities to which his constitution and his situation are equally unfavourable. His mind bears a singular analogy to his body. It is weak even to helplessness for purposes of manly resistance; but its suppleness and its tact move the children of sterner climates to admiration non unmingled with contempt. All those arts which are the natural defence of the weak are more familiar to this subtle race than to the Ionian of the time of Juvenal or to the Jew of the dark ages. What the horn is to the buffalo, what the paw is to the tiger, what the sting is to the bee, what beauty, according to the old Greek song, is to woman, deceit is to the Bengalee. Large promises, smooth excuses, elaborate tissues of circumstantial falsehood, chicanery, perjury, forgery are the weapons, offensive and defensive, of the people of the Lower Ganges. All those millions do not furnish one sepoy to the armies of the Company. But as usurers, as money-changers, as sharp legal practitioners, no class of human beings can bear a comparison with them.

gesen gyűlnék össze a falusiak, a paraszt kunyhó szalma-födele, a gazdag arabeszkék a mecsetekben, hol az imám Mekka felé fordított arczczal imádkozik, a dobok és zászlók, a feldiszített bálványok, a légben függő vezeklő, a kecses ifjú leány, korsóval fején, a mint a part lépcsőin leszáll a folyóhoz, a fekete arcok, a hosszú szakálak, a felekezetek sárga szalagjai, a turbánok és lebegő öltönyök, a lándzsák és ezüst botok, az elefántok díszüléseikkel, a fejedelem fényes palanquinja, a nemes hölgy zárt gyaloghintója: mindezek reá nézve oly tárgyak voltak, mintha köztük töltötte volna életét, mint azok a tárgyak, melyek Beaconsfield és a Saint-James utcza között található az úton. Egész India jelen volt lelki szeme előtt, a csarnoktól kezdve, hol a könyörgők aranyat és illatszereket raknak az uralkodók lábai elé, egészen a vad pusztáig, hol a cigányok tábora áll; a bazároktól, melyekben mint méhközpüben rajzanak az eladók és vevők, egészen a bozótig, hol a magányos futár csörgeti vasgyűrű-csomóját, hogy elriaszsza a hyenákat. Épen oly élénk fogalma volt a benaresi lázadásról, mint lord George Gordon zendüléséről, s épen úgy ismerte Nuncomar kivégzését, mint Dr. Dodd-ét. Az elnyomás Bengáliában reá nézve ugyanaz volt, mint az elnyomás London utczáin.»⁹

⁹ He had in the highest degree that noble faculty, whereby man is able to live in the past and in the future, in the distant and in the unreal. India and its inhabitants were not to him as to most Englishmen mere names and abstractions, but a real country and a real people. The burning sun, the strange vegetation of the palm and cocoa-tree, the rice-field, the tank, the huge trees, older than the Mogul empire, under which the village crowds assemble, the thatched roof of the peasant's hut, the rich travery of the mosque where the imam prays with his face to the Mecca, the drums

Más részei e tehetségnek még sajátosabban angolok. MACAULAYnak durva keze van; csapása agyonüt. A francziáknál BÉRANGER így énekel:

Itt minálunk
Öklözésre nem találunk,
A mely Angliának oly díszére vál.¹⁰

És a francia olvasó elbámulna, ha egy nagy történet-író a következő módon bánnék el egy kitünő költővel:

«Minden munkában, melyben SOUTHEY tökéletesen elhagyta az elbeszélést, s erkölcsi és politikai kérdéseket

and banners and gaudy idols, the devotee swinging in the air, the graceful maiden, with the pitcher on her head, descending the steps to the river-side, the black faces, the long beards, the yellows streaks of sect, the turbans and the flowing robes, the spears and the silver maces, the elephants with their canopies of state, the gorgeous palanquin of the prince, and the close litter of the noble lady, all those things were to him as the objects amidst which his own life had been placed, as the objects which lay on the road between Beaconsfield and Saint-James street. All India was present to the eye of his mind, from the hall where suitors laid gold and perfumes at the feet of sovereigns, to the wild moor where the gipsy camp was pitched, from the bazars humming like bee-hives with the crowd of buyers and sellers, to the jungle where the lonely courier shakes his bunch of iron rings to scare away the hyenas. He had just as lively an idea of the insurrection at Benares as of lord George Gordon's riot and of the execution of Nuncomar as of the execution of Dr. Dodd. Oppression in Bengal was to him the same thing as oppression in the streets of London. (VI, 619.)

¹⁰

Chez nous point
Point de ces coups de poing,
Qui font tant d'honneur à l'Angleterre.
(*Béranger: Les Boxeurs ou l'Anglomanie. 1814.*)

igyekezett tárgyalni, bukása teljes és szégyenletes volt. Ilyenkor csak styljének szépsége és tisztasága mentette meg műveit a legnagyobb megvetéstől és gúnytól. Megvalljuk, annyi bájt találunk styljében, hogy még akkor is élvezettel olvassuk, midőn ostobaságot ír, kivéve, ha tréfálni akar. Soha sem létezett kiállhatatlanabb élcelő. Gyakran próbál humorizálni, de egyetlen egy esetre sem emlékszünk, hogy tovább vitte volna a cziczomázott és szószátyár unalmasságnál. Egyik művében azt mondja, hogy Spratt püspököt igen helyesen nevezték így, a menyinyiben igen kicsiny költő volt. És a most előttünk fekvő könyvben nem szólhat Francis Buggról, a quaker renegátról a nélkül, hogy megjegyzést ne tegyen ízetlen nevére. Az okos ember beszélhet ily bolondokat saját tűzhelye mellett; de hogy bármily emberi lény, miután ilyen tréfát mondott, még le is írja, lemásolja, nyomdába adja, kija-vítsa a sajtóhibákat és a világba küldje, ez elég arra, hogy megszégyeljük fajunkat.»¹¹

¹¹ But in all those works in which Mr. Southey has completely abandoned narration, and has undertaken to argue moral and political questions, his failure has been complete and ignominious. On such occasions his writings are rescued from utter contempt and derision solely by the beauty and purity of the English. We find, we confess, so great a charm in Mr. Southey's style that, even when he writes nonsense, we generally read it with pleasure, except indeed when he tries to be droll. A more insufferable jester never existed. He very often attempts to be humorous, and yet we do not remember a single occasion on which he has succeeded farther than to be quaintly and flippantly dull. In one of his works he tells us that Bishop Spratt was very properly so called, inasmuch as he was a very small poet. And in the book now before us he cannot quote Francis Bugg, the renegade Quaker, without a remark on his unsavoury name. A wise

Sejthetjük, hogy nem szelídebb a halottak, mint az élők iránt. Például Laud érsekről így ír :

«A legkeményebb büntetés, melyet a két ház reá mérhetett, az lett volna, hogy szabadon bocsássa és Oxfordba küldje. Itt maradhatott volna saját ördögi természetétől gyötörve, éhezve a puritánokra, hogy pellengérré állítsa vagy megcsonkítsa őket, mások hiányában a lovagokat nyaggatva mogorvaságával és butaságával, arczát fintorgatva és bohóczkodva a székesegyházban, folytatva azt a páratlan naplót, melyet soha sem láthatunk a nélkül, hogy szívének hibáit el ne feledtesse eszének hülyesége, pontosan följegyezve álmait, megszámlálva a vércseppeket, melyek orrából hulltak, figyelve, mily oldalra esik a só és hallgatózva a baglyok huhogására. Megvető kegyelem volt az egyetlen bosszú, mely a parlamenthez illet ily nevetséges vén szenteskedő iránt.» ¹²

man might talk folly like this by his own fireside; but that any human being, after having made such a joke, should write it down, and copy it out, and transmit it to the printer, and correct the proof-sheets, and send it forth into the world, is enough to make us ashamed of our species.

(*Critical and Historical Essays*, t. I, p. 215.)

¹² The severest punishment which the two Houses could have inflicted on him would have been to set him at liberty and send him to Oxford. There he might have staid, tortured by his own diabolical temper, hungering for puritans to pillory and mangle, plaguing the cavaliers, for want of somebody else to plague, with his peevishness and absurdity, performing grimaces and antics in the cathedral, continuing that incomparable diary, which we never see without forgetting the vices of his heart in the imbecility of his intellect, minuting down his dreams, counting the drops of blood which fell from his nose, watching the direction of the salt, and listening for the note of the screech-

Midőn enyeleg, komoly marad, mint majd minden hazájabeli író. A *humor* abból áll, hogy ünnepélyes hangon rendkívül komikus dolgokat mondanak s megtartják a nemes stylt és a bő frázist akkor is, midőn minden hallgatójukat megnevettetik. Ilyen fajta egy czikknek kezdete, mely Burleigh egy új történetírójáról szól:

«Dr. NARES munkája oly bámulattal töltött el, melyhez hasonlót Lemuel Gulliver kapitány érezhetett, midőn először kötött ki Brobdingnagban és oly magas gabonát látott, mint a New-Forest tölgyei, oly nagy gyűszűket, mint az akós hordó, oly nagy ökörszemeket, mint a pulyka. Az egész könyv és minden alkatrésze óriási arányú. A cím oly hosszú, mint egy közönséges előszó; az előszó anyagja kitöltene egy közönséges könyvet; és a könyvben anynyi olvasni való van, mint egy közönséges könyvtárban. Nem becsülhetjük fel jobban az előttünk fekvő bámulatos papirtömeget, mint ha azt mondjuk, hogy mintegy kétezer sűrű nyomású, negyedretű lapból áll, hogy ezeröttszáz köbhüvelyknyi terjedelmű és hogy hatvan fontot nyom. Ily könyvet a vízözön előtt könnyű olvasmánynak tartott volna Hilpa és Shalum. De szerencsétlenségre az ember élete ma már csak hetven évre terjed s kénytelenek vagyunk nem szépnek tartani dr. NARES részéről, hogy oly nagy részt kíván tőlünk a rövid létből.»¹³

owls. Contemptuous mercy was the only vengeance which it became the Parliament to take on such a ridiculous old bigot.

(*Critical and Historical Essays*, t. I, p. 165.)

¹³ The work of Dr. Nares has filled us with astonishment similar to that which Captain Lemuel Gulliver felt when first he landed in Brobdingnag, and saw corn as high as the oaks in the New Forest, thimbles as large as buckets, and wrens of the bulk of turkeys. The whole book, and every component part of it, is on a gigantic scale. The title is as long as an ordinary preface:

Ez a SWIFTTól vett hasonlat SWIFT ízlése szerint való gúny. A matematika kitünő gúnyolódási eszközzé válik az angolok kezei közt, s emlékezhetünk, hogy a szellemes dékán, számokban hasonlítva össze a római s az angol nagylelkűséget, miként sújtotta le Marlborough egy összeadással. A humor pozitív tényeket, kereskedelmi érveket, a köznapi életből vont furcsa ellentéteket használ az emberek ellen. Ez egyszerre meglepi és zavarba hozza az olvasót; hirtelen valami ismert és groteszk részlet alá esünk; a lökés nagyon heves; nevetésben törünk ki, nem valami nagy vídamsággal; a csattanás oly hirtelen és oly durván jő, hogy a bunkósbot ütése gyanánt hat. Például MACAULAY így czáfolja meg azokat, kik nem akarják, hogy az illetlen klasszikus írókat kinyomtassák:

«Nehéz elhinnünk, hogy e kísértésekkel teljes világban akármely *gentleman*, kinek élete erényes lett volna ARISTOPHANES és JUVENAL olvasása nélkül, gonoszszá legyen ezeket olvasva. A ki oly társadalom befolyásának van kitéve, a minőben most élünk, és mégis fél kitenni magát néhány görög és latin vers befolyásának, szerintünk úgy cselekszik, mint az a gonosztevő, ki arra kérte a sheriffet,

the prefatory matter would furnish out an ordinary book; and the book contains as much reading as an ordinary library. We cannot sum up the merits of the stupendous mass of paper which lies before us better than by saying that it consists of about two thousand closely printed quarto pages, that it occupies fifteen hundred inches cubic measure, and that it weights sixty pounds avoirdupoids. Such a book might, before the deluge, have been considered as light reading by Hilpa and Shalum. But unhappily the life of man is now threescore years and ten; and we cannot but think it somewhat unfair in Dr. Nares to demand from us so large a portion of so short an existence.

(*Critical and Historical Essays*, t. II, p. 81.)

hogy adjon neki esernyőt a Newgate kapujától az akasztó-fáig, mert nyirkos reggel van s ő könnyen meghűti magát.»¹⁴

Az ironia, sarkazmus, az enyeltés legkeserűbb nemei szokásosak az angoloknál: széttépnek, midőn karczolnak. Ha meg akarunk róla győződni, összehasonlíthatjuk a francia megszólást, a mint MOLIÈRE festi a *Mizantropban* és az angol megszólást, a mint SHERIDAN rajzolja, MOLIÈRET és a *Mizantropot* utánozva. Célimène csíp, de nem sebez; lady Sneerwell barátjai sebeznek és minden hírnévben, melyet érintenek, véres nyomokat hagynak hátra; a következő gúnyolódás még a legszelidebbek közé tartozik MACAULAYNÁL:

«A miniszterek lord Galwayra bízták a parancsnokságot, egy tapasztalt veteránra, a ki az volt a háborúban, a mi MOLIÈRE orvosai a gyógyítás tudományában; a ki tiszteletreméltóbbnak tartotta megbukni a szabályok szerint, mint újítással sikert érni el, és a ki nagyon szégyelte volna magát, ha Monjuichot oly különös eszközök által veszi be, a minőket Peterborough alkalmazott. E nagy hadvezér a legtudományosabb módon vitte az

¹⁴ We find it difficult to believe that, in a world so full of temptation as this, any gentleman whose life would have been virtuous if he had not read Aristophanes and Juvenal, will be made vicious by reading them. A man who, exposed to all the influences of such a state of society as that in which we live, is yet afraid of exposing himself to the influence of a few Greek or Latin verses, acts, we think, much like the felon who begged the sheriffs to let him have an umbrella held over his head from the door of Newgate to the gallows, because it was a drizzling morning and he was apt to take cold.

(*Critical and Historical Essays*, t. V, p. 146.)

1707-iki hadjáratot. Az almanzai síkon találkozott a Bourbonok seregével. Felállította csapatjait a legjobb írók által megszabott mód szerint s néhány óra alatt elvesztett tizen-nyolcezer embert, százhusz zászlót, minden málháját és ágyúját.»¹⁵

E nyereségek annál erősebbek, minél nemesebb és komolyabb a rendes hang.

Eddig csak a gondolkozót, tudóst, szónokot és szellemes embert láttuk; de MACAULAYban költő is van; ha nem is olvastuk volna *dalait a régi Rómáról*, elég lenne a költő megismerésére elolvasni néhány mondatát, melyekben a bizonyítás szigorúsága által sokáig elfojtott képzelem egyszerre nagyszerű képletekben tör ki és fényes hasonlatokban áradoz, melyek bőségöknél fogva méltók volnának az eposra.

«ARIOSTO csinos történetet beszél egy tündérről, kit természetének valamely rejtélyes törvénye arra kárhoz-
tatott, hogy bizonyos időkben undok és mérges kígyó alak-
jában jelenjen meg. A ki ez átalakulása alatt megsértette,
örökre ki lett zárva az áldásokból, melyeket osztogatott.

¹⁵ They therefore gave the command to lord Galway, an experienced veteran, a man who was in war what Molière's doctors were in medicine, who thought it much more honourable to fail according to rule, than to succeed by innovation, and who would have been very much ashamed of himself if he had taken Monjuich by means so strange as those which Peterborough employed. This great commander conducted the campaign of 1707 in the most scientific manner. On the plain of Almanza he encountered the army of the Bourbons. He drew up his troops according to the methods prescribed by the best writers, and in a few hours lost eighteen thousand men, a hundred and twenty standards, all his baggage and all his artillery.

De a kik undorító külseje daczára megszánták és oltalmazták, azoknak később természetes szép és mennyei alakjában nyilatkoztatta ki magát, kísérte lépteiket, teljesítette minden vágyukat, gazdagsággal töltötte meg házukat, boldogságot adott nekik a szerelemben, győzelmet a háborúban. Ily tündér a szabadság. Időnként valami utálatos kígyó alakját veszi fel. Csúszik, sziszeg, csíp. De jaj annak, ki undorodva el akarná taposni! És boldog az, ki magához mervén fogadni aljas és félelmes alakjában, majdan jutalmat nyer tőle szépségének és dicsőségének napjaiban.»¹⁶

E nemes szavak szívből fakadnak; a forrás tele van, hiába ömlik, nem apad ki; mihelyt arról az ügyről beszél, melyet szeret, mihelyt maga előtt látja a szabadság, emberiesség és jogosság alakjait, a költészet magától megszületik lelkében és nemes testvéreinek fejére helyezi koszorúját.

¹⁶ Ariosto tells a pretty story of a fairy, who, by some mysterious law of her nature, was condemned to appear at certain seasons in the form of a foul and poisonous snake. Those who injured her during the period her disguise were for ever excluded from participation in the blessings which she bestowed. But to those who, in spite of her loathsome aspect, pitied and protected her, she afterwards revealed herself in the beautiful and celestial form which was natural to her, accompanied their steps, granted all their wishes, filled their houses with wealth, made them happy in love and victorious in war. Such a spirit is Liberty. At times she takes the form of a hateful reptile. She grovels, she hisses, she stings. But woe to those who in disgust shall venture to crush her! And happy are those who, having dared to receive her in her degraded and frightful shape, shall at length be rewarded by her in the time of her beauty and her glory! (T. I, p. 40.)

«A reformatio — mondja másutt — rég elmúlt esemény. Ez a vulkán kiöntötte már mérgét. A nagy pusztulás, melyet kitörése okozott, el van feledve. Az elsöprött határköveket helyreállították. A romba dőlt épületeket fölemelték. A láva gazdag kéreggel vonta be a földeket, melyeket egykor elpusztított, és miután sivataggá változtatott egy szép és gyümölcsöző kertet, ezt a sivatagot ismét még szebb és gyümölcsözőbb kertté változtatta. A második nagy kitörés még nem mult el. Pusztításának jeleit még láthatjuk magunk körül. A hamu még meleg lábunk alatt. Bizonyos irányban még mindig ömlik a tűzár. De a tapasztalás bizonyára feljogosít azt hinnünk, hogy ez a kitörés, mint a megelőző, meg fogja termékenyíteni a talajt, melyet elpusztított. Már is, azon részekben, melyek legsúlyosabban szenvedtek, dús vetések és biztos lakások kezdenek megjelenni a pusztulás közepett. Mennél többet olvassuk a mult idők történetét, mennél jobban vizsgáljuk saját korunk jeléit, annál inkább dagad és telik el szívünk jó reménységgel az emberi nem jövő sorsára nézve.» ¹⁷

¹⁷ The Reformation is an event long past. That volcano has spent its rage. The wide waste produced by its outbreak is forgotten. The landmarks which were swept away have been replaced. The ruined edifices have been repaired. The lava has covered with a rich incrustation the fields which it once devastated, and, after having turned a beautiful and fruitful garden into a desert, has again turned the desert into a still more beautiful and fruitful garden. The second great eruption is not yet over. The marks of its ravages are still all around us. The ashes are still hot beneath our feet. In some directions, the deluge of fire still continues to spread. Yet experience surely entitles us to believe that this explosion, like that which preceded it, will fertilise the soil which it has devastated. Already, in those parts which have suffered most severely, rich cultivation and secure dwellings have

Ez elemzés befejezéseül talán ki kellene mutatnom, mily tökéletlenségek járnak e nagyszerű tulajdonságokkal; hogyan hiányzik a könnyedség, kecs, szeretetreméltó hév, változatosság, egyszerűség, vidámság e férfias ékes-szólásból, ez alapos észből, e lángoló dialektikából; miért nem találjuk fel mindig az írás művészetét és a klasszikus tisztaságot e pártemberben és szószéki harcokban; szóval miért nem francia és nem atheni az angol. E helyett inkább lefordítom egy helyét, melynek ünnepélyessége és nagyszerűsége némi fogalmat fog adni a komoly és gazdag ékítésekről, melyeket elbeszélésére pazarol, hatalmas tényészet gyanánt, melynek ragyogó bíborvirágai hasonlítanak azokhoz, melyek az *Elveszett paradicsom* és a *Childe Harold* mindegyik lapján nyílnak. Warren Hastings viszszerért Indiából és vád alá helyezték.

«Az 1788-dik év február 13-án kezdődtek a törvényszék ülései. Voltak már szemkápráztatóbb, ékszerekkel és aranyszövetekkel jobban pompázó, a felnőtt gyermekekre vonzóbb látványok, mint az, melyet Westminsterben nyújtottak; de talán soha sem volt látvány, mely képesebb lett volna megragadni a magas műveltségű, elmélkedő és képzellemmel bíró lelket. Az érdekek minden különböző neme, mely a közeli és távoli időhöz, a jelenhez és mult-hoz tartozik, összegyűlt egy helyen és egy órában. Minden tehetség és minden tökéletesség, melyet a szabadság és polgárosodás kifejtett, kitérult most mindamaz előnyével, mely úgy az összeműködésből, mint az ellentétből szár-

begun to appear amidst the waste. The more we read of the history of past ages, the more we observe the signs of our own times, the more do we feel our hearts filled and swelled up by a good hope for the future destinies of the human race. (T. II, p. 92.)

mazik. Az eljárás minden lépése vagy visszavezette a lelket, több századon keresztül, azon időig, midőn alkotmányunk alapjait letették; vagy messzire, végtelen tengereken és sivatagokon át, sötétszínű népekhez, melyek idegen csillagok alatt élnek, idegen isteneket imádnak és idegen betűket írnak jobbról balfelé. A magas parlamenti bíróság törvényt ült, a Plantagenetek korából átszármazott formák szerint, egy angol fölött, kit arról vádoltak, hogy zsarnokságot gyakorolt a szent Benares város és az Oude fejedelmi ház hölgyei fölött.

«A hely méltó volt ily pörre. William Rufus nagy csarnoka volt az, ama csarnok, mely harmincz király felavatásának üdvkiáltásaitól visszhangzott, mely tanúja volt BACON jogos elítélésének és Somers jogos fölmentésének, hol Strafford ékesszólása megrémített és meghatott egy jogos bosszúvágytól lángoló pártot, hol Károly szemben állt a magas bírósággal, azzal a nyugodt bátorsággal, mely félig megváltotta hírnevét. Sem a katonai, sem a polgári pompa nem hiányzott. A folyosókat gránátosok tartották megszállva. Az utczákat lovasság tartotta tisztán. Az aranyba és hermelinbe öltözött peereket a heroldok vezették helyeikre a Garter king-at-armes vezetése alatt. A bírák díszöltönyükben várták, hogy véleményt mondjanak a jogi kérdésekben. Csaknem százhetven lord, három negyedrészre az akkori felsőháznak, vonult ünnepélyes menetben rendes gyülekezési helyéről a törvényszékre. A legifjabb jelen volt báró vezette a menetet, George Elliot, lord Heathfield, ki legújabbán kapta nemességét Gibraltar emlékezetes védelméért a francia és spanyol hajóhad és hadsereg ellen. A hosszú menetet Norfolk herczeg, a királyság earl marshalja, a főméltóságok s a király testvérei és fiai fejezték be. Legvégül jött a walesi herczeg, ki szép

alakja és nemes magatartása által tünt ki. A szürke vén falak skárláttal voltak beaggatva. A hosszú karzatokat olyan hallgatóság népesíté be, minő ritkán gerjesztette föl a szónok rettegését vagy versengését. Össze volt itt gyűlve egy nagy, szabad, felvilágosult és virágzó birodalom minden részéből a kellem és női báj, szellem és tudomány, képviselte minden tudománynak és minden művészetnek. Itt ültek a királyné körül a Braunschweig-ház szőkehajú ifjú leányai. Nagy királyok és köztársaságok követei csodálkozva szemlélték e látványt, melynek párja a világ egy országában sem volt található. SIDDONS, felséges szépségének virágában, megindultan tekintett e jelenetre, mely a szinpad minden utánczását fölülmulata. A római birodalom történetírója ama napokra gondolt, midőn CICERO Sicilia ügyét védelmezte Verres ellen, és midőn a senatus előtt, mely még mindig megtartá a szabadság némi látszatát, TACITUS Afrika elnyomója ellen mennydörgött. Itt volt látható egymás oldalán a korszak legnagyobb festője és legnagyobb tudósa. E látvány elcsalta Reynoldsot ecsetétől, mely annyi író és államférfi gondolkozó homlokát, annyi nemes matrona édes mosolyát tartá fenn számunkra. Rávette PARRT, hogy felfüggeszsze munkáját ama sötét és mély bányában, melyből a tudomány roppant kincsét ásta ki, azt a kincset, melyet nagyon sokszor temettek a földbe, nagyon sokszor mutogattak értelmetlen és ízléstelen dicsekvéssel, de a mely mindig becses, tömör és ragyogó. Itt jelentek meg annak kéjes bájai, kinek a trón örököse titokban zálogul adta hitét. Itt volt ő is, a gyönyörű fajnak gyönyörű anyja, a szent Czeccilia, kinek szerelemtől és zenétől lelkesített gyöngéd vonásait a művészet megóvta a közös pusztulástól. Itt voltak ama fényes társaságnak tagjai, kik mrs. Montague dús falfüggönyei alatt elmés

ötleteket idéztek, bíráltak és cseréltek ki. És a hölgyek, kiknek ajkai Foxnál is meggyőzőbbek voltak s kik az udvar és kormány ellenére kivitték a westminsteri választást, itt ragyogtak Georgiana, devonshirei hercegnő körül.»¹⁸

¹⁸ On the thirteenth of February 1788, the sittings of the Court commenced. There have been spectacles more dazzling to the eye, more gorgeous with jewellery and cloth of gold, more attractive to grown-up children, than that which was then exhibited at Westminster; but perhaps there never was a spectacle so well calculated to strike a highly cultivated, a reflecting, an imaginative mind. All the various kinds of interests which belong to the near and to the distant, to the present and to the past were collected on one spot and in one hour. All the talents and all the accomplishments which are developed by liberty and civilisation were now displayed with every advantage that could be derived both from cooperation and from contrast. Every step in the proceedings carried the mind either backward, through many centuries, to the days when the foundations of our constitution were laid; or far away over boundless seas and deserts, to dusky natives living under strange stars, worshipping strange gods and writing strange characters from right to left. The high Court of Parliament was to sit, according to forms handed down from the days of the Plantagenets, on an Englishman accused of exercising tyranny over the lord of the holy city of Benares and over the ladies of the princely house of Oude.

The place was worthy of such a trial. It was the great Hall of William Rufus, the hall which had resounded with acclamations at the inauguration of thirty kings, the hall which had witnessed the just sentence of Bacon and the just absolution of Somers, the hall where the eloquence of Strafford had for a moment awed and melted a victorious party inflamed with just resentment, the hall where Charles had confronted the high court of justice with the placid courage which has half redeemed his fame. Neither military nor civil pomp was wanting. The avenues were lined with grenadiers. The streets were kept clear by ca-

A történelem, dicsőség és nemzeti alkotmány e felidézése páratlan nemű képet hoz létre. A hazafiasság és költészet ama neme, melyet kinyilatkoztat, foglalata MACAULAY tehetségének; s a tehetség, mint a kép, egészen angol.

valry. The peers robed in gold and ermine were marshalled by the heralds under Garter king-at-arms. The judges in their vestments of state attended to give advice on points of law. Near a hundred and seventy lords, three fourths of the Upper-house, as the Upper-house then was, walked in solemn order from their usual place of assembly to the tribunal. The junior baron present led the way, George Elliot, lord Heathfield, recently ennobled for his memorable defence of Gibraltar against the fleets and armies of France and Spain. The long procession was closed by the duke of Norfolk earl marshal of the realm, by the great dignitaries, and by the brothers and sons of the king. Last of all came the prince of Wales conspicuous by his fine person and noble bearing. The grey old walls were hung with scarlet. The long galleries were crowded by an audience such as has rarely excited the fears or the emulation of an orator. There were gathered together from all parts of a great, free, enlightened and prosperous empire, grace and female loveliness, wit and learning, the representation of every science and of every art. There were seated round the queen the fair-haired young daughters of the house of Brunswick. There the ambassadors of great kings and commonwealths gazed with admiration on a spectacle which no other country in the world could present. There Siddons in the prime of her majestic beauty looked with emotion on a scene surpassing all the imitations of the stage. There the historian of the Roman empire thought of the days when Cicero pleaded the cause of Sicily against Verres, and when, before a senate which still retained some show of freedom, Tacitus thundered against the oppressor of Africa. There were seen side by side the greatest painter and the greatest scholar of the age. The spectacle had allured Reynolds from that easel, which has preserved to us the thoughtful foreheads of so many writers and statesmen, and the

2. §.

Ily készüllettel fogott Anglia történetéhez; azt a korszakot választotta, mely legjobban megfelelt politikai véleményeinek, stíljének, szenvedélyének, tudományának, nemzete ízlésének, Európa rokonszenvének. Az angol alkotmány felállítását beszélte el, s ez egyetlen esemény körül csoportosította a többi történetet; ez az esemény «a legszebb a világon»¹⁹ az angol és a politikus szemében. Nagy szépségű, rendkívüli erejű új módszert használt e munkában: a siker is rendkívüli volt. Midőn a második kötet megjelent, harmincezer példányt rendeltek meg előre. Kísértsük meg leírni e történelmet, összefüggésbe hozni e módszerrel s a módszert e szellemi alkattal.

Ez a történelem egyetemes és nem szakadozott. Egybefoglal és együtt tárgyal mindennemű eseményt. Némelyek a fajok, mások az osztályok, mások a kormányok,

sweet smiles of so many noble matrons. It had induced Parr to suspend his labours in that dark and profound mine from which he had extracted a vast treasure of erudition, a treasure too often buried in the earth, too often paraded with injudicious and inelegant ostentation, but still precious, massive, and splendid. There appeared the voluptuous charms of her to whom the heir of the throne had in secret plighted his faith. There too was she, the beautiful mother of a beautiful race, the St. Cecilia whose delicate features, lighted up by love and music, art has rescued from the common decay. There were the members of that brilliant society which quoted, criticised, and exchanged reparties, under the rich peacock-hangings of Mrs. Montague. And there the ladies whose lips, more persuasive than those of Fox himself, had carried the Westminster election against palace and treasury, shone round Georgianaduchess of Devonshire.

¹⁹ Sic rerum facta est pulcherrima Roma.

mások az érzelmek, eszmék és erkölcsök történetét beszéltek el; MACAULAY valamennyit elbeszéli: «Nagyon tökéletlenül teljesíteném munkámat, melyet magamra vállaltam, ha csak a csatákról és ostromokról, a kormányok fölemelkedéséről és bukásáról, az udvari eselszövényekről, a parlamenti vitákról beszélnek. Czéлом és törekvésem az lesz, hogy a nemzet történetét épen úgy megírjam, mint a kormányét, megjelöljem a szépművészetek és hasznos mesterségek haladását, leírjam a vallási felekezetek alakulását és az irodalmi ízlés változásait, lefessek az egymást követő nemzedékek erkölceit és még ama forradalmakat se hanyagoljam el, melyek megváltoztatták a ruházatot, bútorzatot, lakomákat és nyilvános mulatságokat. Szívesen elviselem azt a szemrehányást, hogy leszálltam a történetíró méltóságáról, ha sikerül a tizenkilencedik századbeli angolok szeméi elé állítanom őseik életének igaz képét.»²⁰

Megtartá szavát. Semmit sem különített el, semmit sem hagyott ki. Az arczképek nála az elbeszélésbe vegyül-

²⁰ I should very imperfectly execute the task which I have undertaken if I were merely to treat of battles and sieges, of the rise and fall of administrations, of intrigues in the palace, and of debates in the parliament. It will be my endeavour to relate the history of the people as well as the history of the government, to trace the progress of useful and ornamental arts, to describe the rise of religious sects and the changes of literary taste, to portray the manners of successive generations, and not to pass by with neglect even the revolutions which have taken place in dress, furniture, repasts, and public amusements. I shall cheerfully bear the reproach of having descended below the dignity of history, if I can succeed in placing before the English of the nineteenth century a true picture of the life of their ancestors.

(*History of England*, t. I, p. 3. Éd. Tauchnitz.)

nek. Danby, Nottingham, Shrewsbury, Howe jellemrajzait ott találjuk egy ülés történetében, két parlamenti határozat között. Az érdekes apró anekdoták, a magánélet részletei, egy-egy bútorzat leírása meg-megszakítják valamely háború történetét, a nélkül, hogy megszüntetnék. Elhagyva a fontos ügyek elbeszélését, szívesen látjuk Vilmos király hollandi hajlamait, a chinai muzeumot, a barlangokat, labyrinthokat, madárházakat, tavakat, mértani virágágycákat, melyekkel elrútította Hampton-Courtot. Politikai értekezés előzi meg vagy követi egy-egy csata elbeszélését; máskor a szerző utazóvá vagy lélekbúvárrá lesz, mielőtt politikussá vagy taktikussá válnék. Leírja a félpápista, félpogány skót felvidéket; a bikabőrbe burkolt látnokokat, kik az ihlet pillanatát várják, a keresztelt embereket, kik a helyi ördögnek tej- vagy söráldozatot mutatnak be; a viselős asszonyokat, tizenhatsz éves leányokat, kik a nyomorúságos zabföldön dolgoznak, míg athletai termetű férjeik vagy atyáik a napon sütkéreznek; a rablásokat és durvaságokat, melyeket hőstetteknek tekintenek; a hátról leszúrt vagy elevenen elégetett embereket; az undorító ételeket, lóabrákot és élő tehén vérével készült kalácsot, melyet a vendégnek kedvezésből és udvariasságból nyújtanak; a dögvészes kunyhókat, hol a sárban feküdtek, s félig megfulva, félig vakon, félig bélpoklosan ébredtek föl. Valamivel később megállapodik, hogy följegyezze a közizlés egy változását, a borzalmat, melyet akkoriban a rablófészkek, a vad sziklás tájak és sivatag puszták iránt éreztek; a csodálatot, melyet napjainkban éreznek a vitéz harcosok a hazája, a nagyszerű bérczek, tajtékzó vízesések, festői hegyszorosok hona iránt. Az anyagi jólét haladásában találja ez erkölcsi forradalom okát, és azt véli, hogy azért dicsérjük a hegyeket és vad életet, mert el

vagyunk telve a biztossággal. Egymásután nemzetgazda, irodalmár, publicista, művész, történetíró, életíró, elbeszélő, sőt bölcsész is; e különböző szerepek által hasonlóvá lesz az emberi élet változatosságához, és a szem, szív, szellem, az ember minden tehetsége elé állítja hazája polgárosodásának teljes történetét.

Mások, mint HUME, próbát tettek vagy tesznek ebben. Ide vallási ügyeket helyeznek, valamivel odább politikai eseményeket, azután irodalmi részleteket, végül általános elmélkedéseket a társadalom és kormány változásairól, azt híven, hogy a történetek gyűjteménye történelem és hogy az összeaggatott tagokból test lesz. MACAULAY nem hiszi ezt, és jól tette. Habár angol, megvan benne az egység érzéke. A sok összehalmozott esemény nem összeget tesz nála, hanem egészet. Magyarázatok, elbeszélések, értekezések, anekdoták, festések, összehasonlítások, célzások a modern eseményekre mind összefüggnek könyvében. Mert minden összefügg szellemében. Legélénkebb érzéke van az okok iránt, s az okok kötik össze a tényeket. Ezek által a szétszórt esetek egyetlen eseményben gyűlnek össze; egyesítik az eseményeket, mert létre hozzák, és a történetíró, ki valamennyit kutatja, nem kerülheti el, hogy észre ne vegye vagy ne érezze eredményüket, az egységet.

Olvassuk el például Jakab király útazását Írlandban: nincs ennél érdekesebb festés; de vajjon csak érdekes festés? Corkba érkezve nem talál lovakat, melyek tovább vigyék. Az ország merő sivatag. Nincs többé ipar, földművelés, polgárosultság, mióta az angol és protestáns gyarmatosokat elűzték, meglopták, megölték. A királyt két sor félmeztelen rabló között fogadják, kik késekkel és botokkal vannak fölfegyverkezve; lova lábai alá szőnyeg gyanánt durva vászonköpenyeg terítnek, minőket a banditák

és pásztorok viselnek. Káposztaszár-füzéereket nyújtanak át neki borostyán koszorúk helyett. Egy nagy területben csak két szekeret lehet találni. A lord helytartó palotája oly rosszul épült, hogy szobáit az eső áztatja. Ulsterbe indulnak; a francia tisztek azt hiszik, hogy «Arábia sivatagjain utaznak». D'Avaux gróf azt írja udvarának, hogy egy szénakévéért öt vagy hat mérföldet kell bejárni. Charlemontban nagy nehezen és nagy kedvezmény gyanánt egy zsák zablisztet szereztek a francia követség számára. A főtisztek oly ólakban alusznak, melyeket kutyáik számára is nagyon piszkosoknak tartottak volna. Az ir katonák félvad csavargók, kik nem tudnak mást, mint ordítani, öldösni vagy megszökni. Nem tudván jóllakni a burgonyával és aludt tejjel, kiéhezve rohannak a protestánsok nyájaira. Falánkul szaggatják szét az ökrök és birkák húsát, s félnyersen és félrothadtan falják fel. Üst hiányában bőröstül sütik meg. A nagybőjtben nem fálnak többé húst, de nem szűnnek meg a barmokat öldösni. Egy paraszt levág egy tehenet, hogy egy pár czipőt készíttessen magának. Néha egy banda egyszerre ötven vagy hatvan barmot üt le, elviszi bőreiket és ott hagyja a testeket, melyek megfertőztetik a levegőt. A francia követ számítása szerint hat hét alatt ötvenezer szarvasmarhát vágta le, melyek a talajon rothadtak el. A megölt birkák és bárányok számát három- vagy négyszázezerre tették.

Nem lehet-e előre látni a lázadás kimenetelét? Mit lehetett e falánk, buta és vad rabszolgáktól várni? Mit lehetne kihúzni egy elpusztított és pusztítóktól népesített országból? Mily fegyelem alá lehetne vetni e csavargókat és hentéseket? Mily ellenállást fognak kifejteni a Boyne mellett, midőn Vilmos régi ezredeit, a francia menekültek bősziült csapatait, a londonderryi és enniskilleni elke-

seredett és bántalmazott protestánsokat a folyamba ug-rani és kivont karddal puskáik ellen rohanni látják? Futni fognak, élökön a királylyal, és ez aprólékos anekdoták, melyek el vannak szórva az elfogadások, utazások és szertartások elbeszélésében, már előre hirdetik a protestánsok diadalát. Az erkölcsök története így fűződik össze az események történetével; egyik okozza a másikat, és a leírás megmagyarázza az elbeszélést.

Nem elég az okokat látni; sokat is kell látni belőlök. Minden eseményben tömegestül vannak. Hogy Marlborough vagy Jakab cselekvését megismerjem, elég-e egy hangulatra vagy tulajdonságra emlékezmem, mely megmagyarázza? Nem; mert egész helyzet és egész jellem lévén az oka, egy szempillantással és kivonatban meg kell pillantanom az egész jellemet és az egész helyzetet, mely létrehozta. A lángész összepontosít. Azon eszmék és emlékek száma szabja meg mértékét, melyeket egyetlen egy pontba össze tud gyűjteni. MACAULAY roppant tömeget gyűjt össze. Nem tudok történetírót, kinek biztosabb, jobban ellátott és jobban szabályozott emlékező tehetsége volna. Midőn elbeszéli valamely ember vagy párt tetteit, egy pillanat alatt szemlét tart történetének minden eseménye, viseletének minden elve fölött; jelen van előtte minden részlet; minden pillanatban tömegestül jutnak eszébe. Semmit sem felejtett el; oly könnyeden, teljesen, biztosan fut át rajtok, mint azon a napon, midőn elszámlálta és megírta. Senki sem tanította és tudta olyan jól a történelmet. Épen úgy át van hatva általa, mint személyei. A buzgó, tapasztalt, jártas whig vagy tory, ki fölemelkedett és izgalomba hozta a kamarát, nem mondott számosabb, jobban rendezett, szabatosabb érveket. Nem ismerte jobban ügyének erős és gyöngé oldalát; nem állt bizalmasabb lábón a pár-

tok cselszövényeivel, gyűlölködéseivel, változásaival, a harcz esélyeivel, a köz- és magánérdekekkel. A nagy regényírók behatolnak személyeik lelkébe, átveszik érzelmeiket, eszméiket, nyelvöket; úgy látszik, mintha BALZAC útaxó ügynök, ház mesterné, örömléány, vén léány, költő lett volna, azzal töltve életét, hogy mindegyike legyen személyeinek: lénye sokszoros és neve legio. Különböző tehetőség mellett MACAULAYnak ugyanaz a hatalma van: páratlan ügyvéd létére végtelen számú ügyet védelmez, és minden ügyet épen oly teljesen ismer, mint védenoze. Van felelete minden ellenvetésre, felvilágosítása minden homályosság számára, vannak érvei minden törvényszék részére. Úgy látszik, mintha whig, tory, puritán, titkos tanácsos, követ lett volna. Nem költő, mint MICHELET; nem bölcsész, mint GUIZOT; de annyira hatalmában van minden szónoki erő, annyi tényt halmoz össze és szed rendbe, oly szorosán tartja kezében, oly könnyedséggel és erővel bánik velök, hogy sikerül a történet egész és összefüggő szövetét összeállítania, nem hagyva ki egy szálát sem, nem választva el egymástól a szálakat. A költő megeleveníti a holt lényeket; a bölcsész formulázza a teremtő törvényeket; a szónok ismeri, kifejti és védi az ügyeket. A költő lelkeket támaszt fel, a bölcsész rendszert állít fel, a szónok újjá alkotja az okok láncolatát; de mind a hárman, különböző útaxon, ugyanazon cél felé törnek, s a szónok úgy, mint vetélytársai, más eszközökkel, mint vetélytársai, újra létre hozza művében az élet egységét és sokféleségét.

Második jellemvonása e történelemnek a világosság. Népszerű; senki sem magyaráz jobban és senki sem magyaráz annyit, mint MACAULAY. Úgy látszik, mintha fogadott volna olvasójával és így szólna hozzá: «Légy kedved szerint szórakozott, ostoba, tudatlan. Hiába vagy szóra-

kozott, meg fogsz hallgatni; hiába vagy ostoba, meg fogsz érteni; hiába vagy tudatlan, tanulni fogsz. Annyi alakban fogom ismételni ugyanazt az eszmét, oly ismerős és szabatos példákkal fogom megérzéskíteni, oly határozottan jellem a munka kezdetén, oly gondosan foglalom egybe a végén, olyan jól jelölöm meg a felosztásokat, oly pontosan követem az eszmék rendjét, oly forró vágyat tanúsítok felvilágosításod és meggyőződésed iránt, hogy el nem kerülheted a felvilágosodást és meggyőződést.» Bizonyára így gondolkozott, midőn a következő helyet dolgozta ki ama törvényről, mely először engedett a dissidenseknek szabad vallásgyakorlatot:

«Mindama törvények közt, melyeket a parlament hozott, talán a türelmi törvény az, mely legerősebben tünteti fel az angol törvényhozás sajátos hibáit és sajátos kitünőségét. A politikai tudomány egy tekintetben nagyon hasonlít a gépészethez. A matematikus könnyen bebizonyíthatja, hogy bizonyos erő, bizonyos emeltyű alkalmazása mellett elégséges bizonyos súly fölemelésére. De e bizonyítás azon föltevésen alapul, hogy a gépezet olyan, melyet semmi súly sem hajlíthat vagy törhet meg. Ha a mérnök, kinek nagy tömeg valódi gránitot kell valódi fa és valódi kender segítségével fölemelni, föltétlenül ama tételre támaszkodnék, melyet az erőtani értekezésekben talál, és nem venné számba anyagjainak tökéletlenségét, egész gerenda-, kerék- és kötél-készüléke csakhamar romba dőlne, s minden mértani tudománya mellett sokkal rosszabb építő mesternek bizonyulna, mint ama festett barbárok, kik hírét sem hallva az erők parallelogramjának, fel tudták építeni Stonehenge köveit. A mi a mérnök a matematikushoz képest, az a gyakorlati államférfi az elmélkedő államférfiúhoz képest. Bizonyára igen fontos, hogy a tör-

vényhozók és kormányzók jártasak legyenek a kormányzás bölcsészetében, valamint igen fontos, hogy az építő mester, kinek obelisket kell talapzatára állítani vagy függő hídát emelni egy öböl felett, jártas legyen az egyensúly és mozgás elméletében. De valamint annak, ki tényleg épít, sok dologra kell gondolnia, melyet D'ALEMBERT vagy EULER soha sem említ: úgy azt is, ki tényleg kormányoz, örökké oly tekintetek vezetik, melyekre semmi czélzás sem történik SMITH ÁDÁM vagy BENTHAM műveiben. A tökéletes törvényhozó a helyes középút a merő elméleti ember közt, ki csak az általános elveket látja, és a merő gyakorlati ember közt, ki nem lát mást, mint részletes körülményeket. Oly törvényhozókban, kikben az elmélkedő elem elnyomta a gyakorlatit, a világ különösen termékeny volt az utóbbi nyolczvan év alatt. Bölcseségüknek egy rakás halvaszületett alkotmányt köszönhetett Európa és Amerika, oly alkotmányokat, melyek épen elég ideig éltek, hogy siralmas zajt üssenek s aztán vonaglások közt meghaljanak. De az angol törvényhozásban mindig uralkodó volt a gyakorlati elem és nem ritkán kelletén túl uralkodott az elméleti fölött. Semmit sem törödni az arányossággal és sokat adni a czélszerűségre; soha sem szüntetni meg valamely szabálytalanságot csupán azért, mert szabálytalanság; soha sem újítani, kivéve, ha valami baj érezhető, és soha sem menni tovább az újításban, csak addig, míg a baj megszűnik; soha sem lépni fel oly indítvánnyal, mely nagyobb terjedelmű, mint a külön eset, melyről gondoskodni kell: ezek ama szabályok, melyek János korától Victoriáig általában vezérelték kétszáz ötven parlamentünk tanácskozásait.»²¹

²¹ Of all the Acts that have ever been passed by Parliament, the Toleration Act is perhaps that which most strikingly

Homályos, kétséges-e még a gondolat? Szüksége van még bizonyítékokra, felvilágosításokra? Kívánunk-e még valami mást? Azt feleljük: nem; MACAULAY azt feleli: igen. Az általános magyarázat után következik a részletes magyarázat, az elmélet után az alkalmazás, az elméleti bizonyítás után a gyakorlati bizonyítás. Mi meg akartunk állni, de ő tovább folytatja:

«A türelmi törvény nagyon közel áll egy nagy angol törvény eszményéhez. A jogtudós előtt, ki jártas a törvényhozás elméletében, de nem igen ismeri ama felekezettek és pártok hangulatát, melyek a forradalom korában

illustrates the peculiar excellence of English legislation. The science of Politics bears in one respect a close analogy to the science of Mechanics. The mathematician can easily demonstrate that a certain power, applied by means of a certain lever or of a certain system of pulleys, will suffice to raise a certain weight. But his demonstration proceeds on the supposition that the machinery is such as no load will bend or break. If the engineer, who has to lift a great mass of real granite by the instrumentality of real timber and real hemp, should absolutely rely on the proposition which he finds in treatises on Dynamics, and should make no allowance for the imperfection of his materials, his whole apparatus of beams, wheels, and ropes would soon come down in ruin, and, with all his geometrical skill, he would be found a far inferior builder to those painted barbarians who, though they never heard of the parallelogram of forces, managed to pile up Stonehenge. What the engineer is to the mathematician, the active statesman is to the contemplative statesman. It is indeed most important that legislators and administrators should be versed in the philosophy of government, at it is most important that the architect, who has to fix an obelisk on its pedestal, or to hang a tubular bridge over an estuary, should be versed in the philosophy of equilibrium and motion. But, as he who has actually to build must bear in mind many things never noticed by D'Alembert and Euler, so must he who has

megosztották a nemzetet, ez a törvény a képtelenségek és ellenmondások merő zürzavarának látszanék. Nem állná ki a józan, általános elvek bírálatát. Sőt egyáltalában nem állná ki semmiféle, akár józan, akár esztelen elv bírálatát. A józan elv kétségkívül az, hogy merő theologiai hibát nem kellene a polgári hatóságnak büntetni. Ezt az elvet nemcsak hogy nem ismeri el a türelmi törvény, hanem egyenesen megtagadja. Egyetlen egyet sem szüntet meg ama kegyetlen törvények közül, melyeket a Tudorok vagy Stuartok hoztak a nonconformisták ellen. Az üldözés megmarad általános szabálynak. A türelem kivétel. És ez nem is minden. A szabadságot, melyet a lelkiismeretnek adnak,

actually to govern be perpetually guided by considerations to which no allusion can be found in the writings of Adam Smith or Jeremy Bentham. The perfect lawgiver is a just temper between the mere man of theory, who can see nothing but general principles, and the mere man of business, who can see nothing but particular circumstances. Of lawgivers in whom the speculative element has prevailed to the exclusion of the practical, the world has during the last eighty years been singularly fruitful. To their wisdom Europe and America have owed scores of abortive constitutions, scores of constitutions which have lived just long enough to make a miserable noise, and have then gone off in convulsions. But in the English legislature the practical element has always predominated, and not seldom unduly predominated, over the speculative. To think nothing of symmetry and much of convenience; never to remove an anomaly merely because it is an anomaly; never to innovate except when some grievance is felt; never to innovate except so far as to get rid of the grievance; never to lay down any proposition of wider extent than the particular case for which it is necessary to provide; these are the rules which have, from the age of John to the age of Victoria, generally guided the deliberations of our two hundred and fifty Parliaments. (*History of England*, t. IV. p. 84.)

a legszeszélyesebb módon adják. A quaker, ha általános kifejezésekben hitvallást tesz, a törvény teljes jótéteményét élvezi, a nélkül, hogy csak egyet is aláírna a harminczkilencz hitcikkely közül. Az independens pap, ki tökéletesen kész megtenni a quakertól kívánt nyilatkozatot, de hat vagy hét cikkely iránt kétségei vannak, továbbra is ki van téve a büntető törvényeknek. Howe büntetést szenved, ha prédikálni merne, mielőtt ünnepelesen kijelenti, hogy elfogadja az anglikán tant az Úrvacsoráról. Penn, ki egészen elveti az Úrvacsorát, szabadon prédikálhat a nélkül, hogy bárminemű nyilatkozatot tenne e kérdés felől.

«Ime néhány ama szemmel látható hibákból, melyek mindenkinek feltűnnek, ki a türelmi törvényt a józan ész azon zsinórmértéke szerint vizsgálja, mely minden országban és minden korban egyforma. De épen e hibák talán érdemekül tűnnek fel, ha tekintetbe vesszük azok szenvedélyeit és elfogultságait, kiknek számára a türelmi törvény készült. Ez a törvény, tele ellenmondásokkal, melyeket bármily kontár a politikai bölcsészetben fölfedezhet, megtette azt, a mi nem sikerült volna a politikai bölcsészet legnagyobb mesterei által készült törvénynek. Azt el kell ismerni, hogy az idézett rendelkezések nyomasztók, gyermekesek, összeférhetetlenek egymással és a vallási szabadság igaz elméletével. Minden, mit védelmökre mondani lehet, ebből áll: hogy a bajok nagy tömegét megszüntették a nélkül, hogy összeütközéshe jöttek volna az elfogultságok nagy tömegével; hogy minden viszálykodás nélkül a parlament két kamarájában, minden utczai zendülés nélkül, minden zúgolódás nélkül még a legrajongóbb osztályok részéről is, egyszerre és mindenkorra véget vetettek az üldözésnek, mely négy nemzedék óta dühöngött,

mely számtalan szívet tört meg, mely számtalan tűzhelyet pusztított el, mely a börtönöket megtöltötte oly emberekkel, kikre a világ nem volt méltó, mely a tisztességes, szorgalmas, istenfélő szántóvetők és kézművesek ezreit, a nemzet valódi erejét, az oceán túlsó partjára úzta a rézbőrű indusok wigwamjai és a párduczok tanyái közé. Az ily védelmet, habár gyöngének látszik némely felületes elméleti emberek előtt, bizonyára tökéletesnek fogják találni az államférfiak.»²²

²² The Toleration Act approaches very near to the idea of a great English law. To a jurist, versed in the theory of legislation, but not intimately acquainted with the temper of the sects and parties into which the nation was divided at the time of the Revolution, that act would seem to be a mere chaos of absurdities and contradictions. It will not bear to be tried by sound general principles. Nay, it will not bear to be tried by any principle, sound or unsound. The sound principle undoubtedly is, that mere theological error ought not to be punished by the civil magistrate. This principle the Toleration Act not only does not recognise, but positively disclaims. Not a single one of the cruel laws enacted against nonconformists by the Tudors or the Stuarts is repealed. Persecution continues to be the general rule. Toleration is the exception. Nor is this all. The freedom which is given to conscience is given in the most capricious manner. A Quaker, by making a declaration of faith in general terms, obtains the full benefit of the act without signing one of the thirty nine articles. An Independant minister, who is perfectly willing to make the declaration required from the quaker, but who has doubts about six or seven of the articles, remains still subject to the penal laws. Howe is liable to punishment if he preaches before he has solemnly declared his assent to the anglican doctrine touching the Eucharist. Penn, who altogether rejects the Eucharist, is at perfect liberty to preach without making any declaration whatever on the subject.

These are some of the obvious faults which must striko

A mit részemről tökéletesnek tartok ebben, az a fejlesztés művészete. Ezek a szó-ellentétek által támogatott eszme-ellentétek, ez arányos mondatok, ezek a szándékosan ismételt kifejezések, hogy felhívják a figyelmet, ez a kimerítő érvelés, mindez szemünk elé állítja azt a szónoki és ügyvédi tehetséget, melylyel előbb MACAULAY ama művészetében találkoztunk, hogy minden ügyet védelmez s végtelen számú eszközökkel bír, még pedig valamennyi eszközzel és mindig, a perfolyam minden pillanatában.

every, person who examines the Toleration Act by that standard of just reason which is the same in all countries and in all ages. But these very faults may perhaps appear to be merits, when we take into consideration the passions and prejudices of those for whom the Toleration Act was framed. This law, abounding with contradictions which every smatterer in political philosophy can detect, did what a law framed by the utmost skill of the greatest masters of political philosophy might have failed to do. That the provisions which have been recapitulated are cumbrous, puerile, inconsistent with each other, inconsistent with the true theory of religious liberty, must be acknowledged. All that can be said in their defence is this; that they removed a vast mass of evil without shocking a vast mass of prejudice; that they put an end, at once and for ever, without one division in either house of Parliament; without one riot in the streets, with scarcely one audible murmur even from the classes most deeply tainted with bigotry, to a persecution which had raged during four generations, which had broken innumerable hearts, which had made innumerable firesides desolate, which had filled the prisons with men of whom the world was not worthy, which had driven thousands of those honest, diligent and Godfearing yeomen and artisans who are the true strength of a nation, to seek a refuge beyond the ocean among the wigwams of red Indians and the lairs of panthers. Such a defence, however weak it may appear to some shallow speculators, will probably be thought complete by statesmen. (*History of England*, t. IV, p. 86.)

A hibák, melyekbe tehetsége ragadja, tökéletessé teszik e szellemi irány kinyilatkoztatását. Annyira fejleszt, hogy hosszadalmassá lesz. Magyarázatai gyakran közhelyek. Bebizonyítja azt, a mit mindenki helyben hagy. Megvilágítja azt, a mi világos. Van olyan helye a visszahatások szükséges voltáról, mely valami jó tanuló iskolai gyakorlatának látszik.²³ Más kitünő és új helyét csak egyszer lehet élvezettel olvasni. Másodszorra már nagyon igaznak találjuk: mindent láttunk első pillantásra és unatkozunk. Harmadrészét kihagytam a türelmi törvényről szóló helynek; s az élénk szellemek azt fogják mondani, hogy másik harmadát is ki kellett volna hagynom.

Utolsó, legkülönösebb, legkevésbé angol vonása e történelemnek, hogy érdekes. MACAULAY öt kötetnyi tanulmányt írt az *Edinburgh Review* számára; s mindenki tudja, hogy a *reviewer* vagy hírlapíró legelső érdeme az, hogy elolvastassa magát. A vaskos kötetnek joga van unatgni; nem hiába vaskos; terjedelme már előre felhívja annak figyelmét, a ki felnyitja. A kemény kötés, a tartalomjegyzék, az előszó, a katonák módjára csatarendbe sorakozó terjedelmes fejezetek, minden arra szólít fel, hogy karos széket vegyünk elő, háló kabátot öltünk magunkra, a tűzhöz tartsuk lábunkat és tanuljunk; nem tartozunk kevesebbrel a komoly férfiúnak, ki hatszáz lapnyi szöveggel és három évi elmélkedéssel áll élénk. De a hírlapnak, melyen a kávéházban futunk át, a szemlének, melyet a szalonban, este, ebéd előtt lapozgatunk, szüksége van arra, hogy magára vonja a szemet, legyőzze a szórakozást és meghódítsa olvasóit. MACAULAY megszerezte a gya-

²³ IV. k. 5. l.

korlatban e szükségletet, s a történetírásban megtartotta hirlapírói szokásait. Minden eszközt felhasznál a figyelem lebilineselésére, akár jó, akár középszerű, akár méltó, akár nem ily nagy tehetségre, többek között a tényleges viszonyokra való czélzásokat. Tudjuk, mit mondott egy szemle szerkesztője, kinek PIERRE LEROUX az Istenről szóló cikket kínált. «Isten! ez nem napi érdekű». MACAULAY hasznára fordítja ezt. Ha valamely ezredet nevez meg, néhány sorban fölemlíti a fényes tetteket, melyeket felállításától napjainkig művelt: és az ezred tisztjei, kik Krimiában, Maltában vagy Calcuttában táboroznak, kénytelenek elolvasni történelmét. — Elbeszéli Schomberg fogadtatását a kamarában: kit érdekel Schomberg? Rög-tön hozzá teszi, hogy Wellingtont száz év múlva hasonló körülmények közt hasonló szertartással fogadták: mily angol ne érdeklődnék Wellington iránt? — Elbeszéli Londonderry ostromát, megjelöli a mostani városban a helyet, melyet a régi bástyák elfoglaltak, a mezőt, hol az ir tábor állt, a kútát, melyből az ostromlók ittak: Londonderry melyik lakosa vonakodnék megvenni a könyvet?

Bármelyik városról szól, megemlíti a történt változásokat, az új utcákat, a kijavított vagy újonnan emelt épületeket, a kereskedés gyarapodását, az új iparok behozatalát: valamennyi alderman és kereskedő kénytelen megrendelni könyvét. — Másutt anekdotát találunk egy színésztől vagy színésznőtől: mivel a superlativusok érdekelni szoktak, azzal kezdi, hogy William Mountford a legkellemesebb színész», hogy Anna Bracegirdle «a legnépszerűbb színésznő» volt ama korszakban. Ha valamely államférfit vezet elő, mindig valami nagy szóval mutatja be: «a legmegnyerőbb», vagy «legméltányosabb»,

vagy «legtanultabb», vagy «legmakacsabb és legkicsapongóbb» volt valamennyi akkori politikus között. De nagyszerű tulajdonságai épen úgy segítségére vannak ebben, mint e kissé nagyon látható, kissé nagyon számos, kissé nagyon durva irodalmi gépezetei. A részletek bámulatos sokasága, a lélektani és erkölcsi értekezések, leírások, elbeszélések, ítéletek, védbeszéddek, arczképek egyvelege s mindenek fölött a kitünő szerkezet és az ékesszólás szakadatlan folyama egész végig elfoglalja és lebilincseli a figyelmet. Nehéz dolog bevégezni LINGARD vagy ROBERTSON egy kötetét; nehéz dolog volna be nem végezni MACAULAY egy kötetét.

Itt van egy kiszakított elbeszélés, mely igen jól és kivonatban mutatja, mily eszközöket használ az érdeklődés felköltésére s mily nagy érdeklődést tud gerjeszteni. A glencoei mészárlásról van szó. Azzal kezdi, hogy leírja a színhelyet, oly utazó módjára, a ki látta, s figyelmezteti reá az utazókat és műkedvelőket, történetírókat és régiségbúvárokat, kik minden évben csapatostul hagyják el Londont.

«Mac Ian egy hegyszakadék bejáratánál lakott, nem messze déli partjától a Lochlevennek, a tenger egy ágának, mely melyen benyúlik Skócia nyugati partján és Argyleshiret elválasztja Invernesshiretől. Háza közelében két vagy három kis falu volt, hol törzse lakott. Az egész népet, mely fölött uralkodott, nem becsülték többre kétszáz léleknél. A kis falu-csoport szomszédságában egy kevés cserje és némi legelő volt; de valamivel főlebb a hegyszorosban semmi nyoma sem látszott a népességnek vagy termékenységnek. Gaél nyelven Glencoe a «könyek völgyét» jelenti; és valóban ez a hegyszoros a legsivárabb és legkomorabb valamennyi skót hegyszoros közt; igazán

«a halál árnyékának völgye».²⁴ Köd és vihar tanyázik fölötte a nyár legnagyobb részében; és még ama ritka napokon is, midőn a nap süt és nincs felhő az égen, szomorú és félelmes benyomást tesz e tájék. Az ösvény egy folyó hosszában vonul végig, mely a legkomorabb és leg-sötétebb hegyi tóból fakad. Csupasz kövek roppant meredekai fenyegetőznek mindkét oldalon. Még júliusban is lehet az ormok hasadékaiban hó-csíkokat látni. A szirtek mellett mindenütt romok jelölik az ár útját. Mérföldeken át hiába keres az útas szeme füstölgő kéményt vagy plaidbe burkolt emberi alakot, hiába lesi a juhászkutya ugatását vagy a bárány bégetését. Mérföldeken át az egyetlen hang, mely életről tanúskodik, a ragadozó madár sivitása valamely vihar verte szikla ormán. A polgárosultság haladása, mely annyi sivatagot változtatott mezővé, hol gabnavetés sárgáll és az almafák virága mosolyog, csak még elhagyottabbá tette Glencoet. A békés korszak minden tudománya és ipara képtelen valami értékest csalni ki e vadonból; de az erőszak és ragadozás korában maga a vadon értékkel bírt az oltalom miatt, melyet a rablónak és zsákmányának nyújtott.»²⁵

²⁴ Czélzás Bunyan *Pilgrim's progress*-ére.

²⁵ Mac Ian dwelt in the mouth of a ravine situated not far from the southern shore of Lochleven, an arm of the sea which deeply indents the western coast of Scotland, and separates Argyleshire from Invernesshire. Near his house were two or three small hamlets inhabited by his tribe. The whole population which he governed was not supposed to exceed two hundred souls. In the neighbourhood of the little cluster of villages was some copsewood and some pasture land: but a little further up the defile no sign of population or of fruitfulness was to be seen. In the Gaelic tongue Glencoe signifies the Glen of Weeping: and in truth that pass is the most dreary and melancholy of all the

A leírás, noha igen szép, bizonyító stylben készült, a mit megmagyaráz a végén levő ellentét. A szerző annak bebizonyítására írta, hogy Glencoe lakosai a legnagyobb rablók.

A *Master of Stair*, ki Vilmos királyt Skócziában képviselte, hivatkozva arra, hogy Mac Ian nem tette le a kijelölt napon a hűségi esküt, ki akarta irtani a főnököt és *clanját*. Nem indította erre sem örökölt gyűlölet, sem magánérdek; ízléses, finom és szeretetreméltó ember volt. Emberiességi érzelemből követte el a bűnt, meg lévén győződve, hogy más módon nem lehet lecsillapítani a felvidéket. Erről MACAULAY négy lapnyi értekezést sző be,

Scottish passes, the very Valley of the Shadow of Death. Mists and storms brood over it through the greater part of the finest summer; and even on those rare days when the sun is bright, and when there is no cloud in the sky, the impression made by the landscape is sad and awful. The path lies along a stream which issues from the most sullen and gloomy of mountain pools. Huge precipices of naked stone frown on both sides. Even in July the streaks of snow may often be discerned in the rifts near the summits. All down the sides of the crags heaps of ruin mark the headlong paths of the torrents. Mile after mile the traveller looks in vain for the smoke of one hut, for one human form wrapped in a plaid, and listens in vain for the bark of a shepherd's dog or a bleat of a lamb. Mile after mile the only sound that indicates life is the faint cry of a bird of prey from some storm-beaten pinnacle of rock. The progress of civilisation, which has turned so many wastes into fields yellow with harvests or gay with apple blossoms, has only made Glencoe more desolate. All the science and industry of a peaceful age can extract nothing valuable from that wilderness: but, in an age of violence and rapine, the wilderness itself was valued on account of the shelter which it afforded to the plunderer and his plunder.

(V. VII, p. 4.)

mely igen jól van írva, tele van érdekességgel és tudománygyal, melynek változatosságában pihenést találunk s mely mindenféle történeti példákön és erkölcsi tanításon keresztül vezet az olvasót.

«Mindennap látjuk, hogy az emberek pártjokért, felekezetökért, hazájokért, kedvelt politikai vagy társadalmi reform-terveikért oly tetteket művelnek, melyeket nem követnének el azért, hogy meggazdagodjanak vagy bosszút álljanak. Oly kísértés ellen, mely magán vágyunk vagy magán gyűlöletünk felé irányul, minden meglevő erényünk résen áll. De maga az erény hozzá járulhat annak bukásához, ki azt képzei, hogy megszegve valamely általános erkölcsi szabályt, hatalmában áll nagy jótéteményt gyakorolni az egyház, az állam vagy az emberiség iránt. Elnémítja lelkiismerete ellenvetéseit és megkeményíti szivét a nyomor legmeghatóbb látványával szemben, folytonosan azt ismételve, hogy szándéka tiszta, hogy czélja nemes, hogy kis rosszat tesz nagy jóért. Fokkonkint egészen elfeledi az eszközök undokságát a cél jelessége mellett, és végre a legcsekélyebb furdalás nélkül oly tetteket művel, melyektől egy boucanier is elborzadna. Nincs semmi okunk azt hinni, hogy szent Domokos a kereszténység legjobb érsekségeért képes lett volna vad rablókat uszítani egy békés és szorgalmas népesség kifosztogatására és lemészárlására, hogy Everard Digby egy herczegségért levegőbe röpitett volna egy nagy embertömeget, vagy hogy Robespierre bérért egyet is megölt volna az ezrek közül, kiket emberszeretetből ölt meg.»²⁶

²⁶ We daily see men do for their party, for their sect, for their country, for their favourite schemes of political and social reform, what they would not do to enrich or to avenge themsel-

Nem ismerünk-e itt az angolra, ki tanulmányok s lélektani és erkölcsi szónoklatok között nőtt fel, melyek közül egyet-egyét minden pillanatban akaratlanul papírra vet? Ez a műfaj ismeretlen a francia szószéken és a francia szemlékben; azért ismeretlen a francia történelemben is. Az angoloknál elég leszállni a szószékből és hirlapból, hogy belépjenek a történelembe.

Nem fordítom le a magyarázat folytatását, V. Jakab, V. Sixtus példáit és több egyebet, melyeket MACAULAY azért idéz, hogy megelőző eseteket adjon a *Master of Stair* számára. Erre igen körülményes és igen alapos fejtegetés következik, mely bebizonyítja, hogy Vilmos király nem felelős a mézszárlásért. Világos, hogy MACAULAY célja, itt is mint másutt, nem annyira a festés, mint inkább az, hogy ítéletet sugalljon. Azt akarja, hogy véleményünk

ves. At a temptation directly addressed to our private cupidity or to our private animosity, whatever virtue we have takes the alarm. But virtue itself may contribute to the fall of him who imagines that it is in his power, by violating some general rule of morality, to confer an important benefit on a church, on a commonwealth, on mankind. He silences the remonstrances of conscience, and hardens his heart against the most touching spectacles of misery, by repeating to himself that his intentions are pure, that his objects are noble, that he is doing a little evil for the sake of a great good. By degrees he comes altogether to forget the turpitude of the means in the excellence of the end, and at length perpetrates without one internal twinge acts which would shock a buccaneer. There is no reason to believe that Dominic would, for the best archbishopric in Christendom, have incited ferocious marauders to plunder and slaughter a peaceful and industrious population, that Everard Digby would for a dukedom have blown a large assembly of people into the air, or that Robespierre would have murdered for hire one of the thousands whom he murdered from philanthropy. (*Ibid.*, p. 12.)

legyen a tett erkölcsiségéről, hogy valódi szerzőinek tulajdonítsuk, hogy ezek mindegyike megkapja a maga részét és nem többet. Valamivel később, midőn a büntetéséről van szó, és Vilmos szigorúan megbüntetvén a végrehajtókat, megalégszik a *Master of Stair* visszahívásával, MACAULAY több lapnyi értekezést ír, hogy elítélje ez igazságtalanságot és kárhoztassa a királyt. Itt is, mint másutt, szónok és moralista; semmi más eszköz sem bír több erővel, hogy az angol olvasót érdekelje. Szerencsénkre végül ismét elbeszélővé lesz; az apró részletek, melyeket ekkor kiválaszt, lekötik a figyelmet s szemünk elé állítják a jelenetet.

«A közeledő vörös kabátosok látványa némi aggodalmat okozott a völgy lakosai közt. John, a főnök legidősebb fia, a *clan* hús tagjának kíséretében az idegenek elé ment s megkérdezé, mit jelent e látogatás? Lindsay hadnagy azt felelé, hogy a katonák mint barátok jönnek és csak lakásra van szükségök. Szívesen fogadták őket és elszállásolták a kis község szalmafedelei alatt. Glenlyon és több embere egy hegylakó házába jutott, kit Inveriggennek neveztek a kunyhó-csoportról, mely fölött hatalmat gyakorolt. Lindsayt közelebb szállásolták az öreg főnök hajlékához. Auchinriater, a *clan* egyik főbb embere, ki a kis Auchnaion falu fölött uralkodott, helyet talált itt egy csapat számára, melyet Barbour nevű őrmester vezetett. Élelmi szerekkel bőkezűleg szolgáltak. Nem volt hiány marhahúsban, mely valószínűleg távoli legelőkön hizott meg; nem kértek semmi fizetést, mert a vendégszeretben épen úgy, mint a tolvajságban a gaél rablók vetélkedtek a beduinokkal. Tizenkét napon át éltek benső meghittségben a katonák a völgy népével. Az öreg Mac Ian, a ki eleinte némi aggodalmat érzett a kormány-

hoz való viszonyára nézve, kedvét látszott lelteni a látogatásban. A tiszték vele és családjával töltötték idejük nagy részét. A hosszú esték vidáman múltak el a tőzegtűz mellett, néhány csomag kártya segítségével, melyek útát találtak a világ e távoli zugába, és egy kis francia pálinka mellett, mely valószínűleg része volt Jakab búcsúajándékának. Glenlyon melegen látszott ragaszkodni unokahúgához és ennek férjéhez, Sándorhoz. Mindennap beszólt házukba reggeli italáért. Ezalatt aprólékosan megfigyelt minden utat, melyen a Macdonaldok a hegyek közé menekülhetnének, ha jelt adnak a mészárlásra; és vizsgálódásainak eredményéről jelentést tett Hamiltonnak . . . »²⁷

²⁷ The sight of the red coats approaching caused some anxiety among the population of the valley. John, the eldest son of the Chief, came, accompanied by twenty clansmen, to meet the strangers, and asked what this visit meant. Lieutenant Lindsay answered that the soldiers came as friends, and wanted nothing but quarters. They were kindly received, and were lodged under the thatched roofs of the little community. Glenlyon and several of his men were taken into the house of a tacksman who was named, from the cluster of cabins over which he exercised authority, Inverriggen. Lindsay was accommodated nearer to the abode of the old chief. Auchinriater, one of the principal men of the clan, who governed the small hamlet of Auchnaion, found room there for a party commanded by a serjeant named Barbour. Provisions were liberally supplied. There was no want of beef, which had probably fattened in distant pastures; nor was any payment demanded: for in hospitality, as in thievery, the Gaelic marauders rivalled the Bedouins. During twelve days the soldiers lived familiarly with the people of the glen. Old Mac Ian, who had before felt many misgivings as tho the relation in which he stood to the government, seems to have been pleased with the visit. The officers passed much of their time with him

«Kemény éjszaka volt. Hamilton és csapatai lassan haladtak előre és elkéstek. Mialatt a szél és hó ellen küzdöttek, Glenlyon azokkal vacsorált és kártyázott, kiket virradat előtt lemészárolni szándékozott. Ő és Lindsay hadnagy másnapra ebédre ígérkeztek az öreg főnökhöz.

«Késő este némi homályos gyanú merült fel a főnök legidősebb fiának lelkében, hogy valami baj van készülöben. A katonák szemmel láthatólag nyugtalanok voltak; némelyikök sajtáságos kiáltásokat hallatott. Meghallották, a mint beszélük, két ember suttogását. «Nem szeretem ezt a munkát», dörögött az egyik; «szívesen harcolnék a Macdonaldok ellen; de meggyilkolni az embereket ágyaikban!» — «Meg kell tennünk, a mit parancsolnak», felelt a másik hang. «Ha valami rossz van benne, tisztjeink felelnek róla.» John Macdonald oly nyugtalan volt, hogy mindjárt éjfél után Glenlyon szállására ment. Glenlyon és emberei ébren voltak, s úgy látszott, mintha fegyvereiket készítenék ki. John, nagyon megriadva, kérdé, mit jelentenek ez előkészületek? «Néhány glengaryi ember kószál a vidéken. Arra készülünk, hogy ellenök induljunk. Ti egészen biztosak lehettek. Azt hiszed, ha valami veszély-

and his family. The long evenings were cheerfully spent by the peat fire with the help of some packs of cards which had found their way to that remote corner of the world, and of some French brandy which was probably part of James's farewell gift to his Highland supporters. Glenlyon appeared to be warmly attached to his niece and her husband Alexander. Every day he came to their house to take his morning draught. Meanwhile he observed with minute attention all the avenues by which, when the signal for the slaughter should be given, the Macdonalds might attempt to escape to the hills; and he reported the result of his observations to Hamilton.

ben volnátok, nem figyelmeztettem volna Sandy öcsédet és feleségét?» John gyanúja lecsillapult. Haza tért és aludni ment.»²⁸

Másnap reggeli öt órakor meggyilkolták az öreg főnököt; embereit ágyaikban lötték agyon vagy tűzhelyök mellett. Az asszonyokat felkoncizolták; egy tizenkét éves gyermeket, ki térden könyörgött kegyelemért, megöltek; a kik félmeztelenül elfutottak, a nők, gyermekek hidegtől és éhségtől veszték el a hóban.

E szabatos részletek, a katonák beszélgetései, a tűzhely mellett töltött esték festése a regény mozgalmasságát

²⁸ The night was rough. Hamilton and his troops made slow progress, and were long after their time. While they were contending with the wind and snow, Glenlyon was supping and playing at cards with those whom he meant to butcher before daybreak. He and lieutenant Lindsay had engaged themselves to dine with the old Chief on the morrow.

Late in the evening a vague suspicion that some evil was intended crossed the mind of the Chief's eldest son. The soldiers were evidently in a restless state; and some of them uttered strange cries. Two men, it is said, were overheard whispering. «I do not like this job:» one of them muttered, «I should be glad to fight the Macdonalds. But to kill men in their beds!» — «We must do as we are bid,» answered another voice. «If there is any thing wrong, our officers must answer for it.» John Macdonald was so uneasy that, soon after midnight, he went to Glenlyon's quarters. Glenlyon and his men were all up, and seemed to be getting their arms ready for action. John, much alarmed, asked what these preparations meant. Glenlyon was profuse of friendly assurances. «Some of Glengarry's people have been harrying the country. We are getting ready to march against them. You are quite safe. Do you think that, if you were in any danger, I should not have given a hint to your brother Sandy and his wife?» John's suspicions were quited. He returned to his house, and lay down to rest.

és élénkségét adják a történetnek. S a történetíró mégis szónok marad; mert mind e tényeket azért választotta ki, hogy megvilágítsa a gyilkosok hitszegését és a mézszárlás borzalmasságát, s később arra fogja ezeket használni, hogy a szenvedély és logika egész erejével követelje a bűnösök büntetését.

És így e történelem, melynek tulajdonságai oly kevéssé látszanak angoloknak, mindenütt a valódi angol tehetség nyomát viseli. Egyetemes, összefüggő, és minden tényt befoglal tág szövetébe, szétosztás vagy megszakítás nélkül. Kifejtett, bőséges, és megvilágítja a homályos tényeket, megújítja a legtudatlanabbak előtt a legbonyolultabb kérdéseket. Érdekes, változatos, és magára vonja, megtartja a figyelmet. Élet, világosság, egység van benne, mind oly tulajdonságok, melyek egészen francziáknak látszanak. Úgy látszik, mintha a szerző népszerűsítő volna, mint THIERS, bölcsész, mint GUIZOT, művész, mint THIERRY. Az igazság az, hogy szónok, még pedig honának módja szerint; de mivel a legmagasabb fokban megvannak benne a szónoki tehetségek, még pedig nemzeti színezettel és ösztönökkel, ezek által pótolni látszik a hiányzó tehetségeket. Nem valódi bölcsész: Anglia régi történetéről szóló első fejezeteinek közepszerűsége eléggé bizonyítja; de érvelési ereje, az osztályozás és rend szokása egységet önt történelmébe. Nem valódi művész: midőn fest, mindig be akar bizonyítani valamit; értekezéseket sző a legmeghatóbb helyek közé; nincs benne sem kellem, sem könnyűség, sem élénkség, sem finomság, de van bámulatos emlékező tehetség, roppant tudomány, égő politikai szenvedély, nagy ügyvédi tehetség minden ügy kifejtésére és védelmére, szabatos ismerete a határozott és apró tényeknek, melyek lekötik a figyelmet, illuziót ger-

jesztenek, változatosságot, életet, melegséget öntenek az elbeszélésbe. Nem egyszerűn népszerűsítő: sokkal hevesebb, sokkal inkább törekszik bizonyítani, meghódítani a hitet, lesújtani ellenfeleit, hogysesem az oly ember világos tehetsége lehetne benne, a ki magyaráz és fejteget, minden más czél nélkül, mint hogy magyarázzon és fejtegessen, ki mindenütt világít és sehol sem gyújt; de úgy el van látva részletekkel és okokkal, oly mohón kíván meggyőzni, oly gazdag a fejlesztésekben, hogy okvetetlenül népszerűvé lesz. A tudomány e bősége, az okoskodás és szenvedély e hatalma által a század egyik legszebb könyvét hozta létre, kinyilatkoztatva nemzetének szellemét. Ez alaposág, ez erély, e mély politikai szenvedély, ez erkölcsi elfogultságok, e szónoki szokások, e korlátolt bölcsészeti erő, ez a kissé egyforma, hajlékonyság és gyöngédség nélküli styl, ez örökös komolyság, e mértani haladás a kitűzött czél felé mind angol szellemre mutatnak benne. De ha reánk nézve angol, nem az saját nemzetére nézve. Elbeszélésének élénksége, érdekessége, világossága, egysége bámulatba ejti az angolokat. Tündöklőnek, rohamosnak, merésznek találják; franczia szellemnek mondják. Kétségkívül az, több tekintetben; habár rosszul érti RACINET, de csodálja PASCALT és BOSSUETET; barátjai mondják, hogy Madame de SÉVIGNÉ volt mindennapi olvasmánya. Sőt mi több, szellemének szerkezete, ékesszólása és retorikája által latin; úgy hogy tehetségének benső alapja a klasszikus írók közé sorozza; csupán a részletes, bonyolult és külső tény iránti élénk érzéke, erélye és nyersesége, képzelmének kissé nehézkes gazdagsága, színezésének ereje által tartozik saját fájához. Mint ADDISON és BURKE, idegen oltványhoz hasonlít, melyet a nemzeti törzs nedve éltet és átalakít. Minden esetre ez

ítélet a legerősebb jele a két nemzet különbségének. Ha szomszédjaihoz akar jutni, a francziának két útat kell tennie. Ha az első nagy távolságon áthaladt, MACAULAYRA akad. De újra hajóra kell szállnia; új, épen oly hosszú útat kell tennie, hogy például CARLYLEHOZ, a tökéletesen angol szellemhez, a valódi angol talajra jusson.

IV. FEJEZET.

CARLYLE.

Ha azt kérdezzük az angoloktól, kivált azoktól, kik még nem érték el negyvenedik évöket, hogy kik nálok a gondolkozó emberek, először is CARLYLET nevezik meg; de egyszersmind azt tanácsolják, hogy ne olvassuk, mert nem értenék belőle semmit. Erre természetesen sietünk elővenni CARLYLE húsz kötetét, kritikát, történelmet, pamphleteket, ábrándokat, bölcséletet; igen különös érzésekkel olvassuk, minden reggel meghazudtolva tegnapi ítéletünket. Végre rájövünk, hogy valami rendkívüli állat van előttünk, egy elveszett faj maradéka, afféle mastodon, mely egy nem neki való világba tévedt. Örvendünk ez állattani szerencsén, és aprólékos kíváncsisággal bonczoljuk fel, azt mondva magunkban, hogy talán többé soha sem találhatunk még egy ily példányra.

1. §. Stylje és szelleme.

I.

Egyelőre nem találjuk útunkat. Minden új itt, az eszmék, a styl, a hang, a mondatok szabása, még a szótár is.

Mindent megfordítva vesz, mindenen erőszakot tesz, a kifejezéseken úgy, mint a dolgokon. A paradoxokat elvek gyanánt állítja fel; a józan ész a képtelenség alakját ölti magára: mintha valami ismeretlen világba jutnánk, hol az emberek fejkön, lábaikat fölfelé nyújtva, harlekinnek, nagy úrnak és örültnek öltözve, vonaglások közt, ugrálva és kiabálva járnak; fejünket fájdalmasan kábítják e túlságos és visszás hangok; kedvünk jó bedugni fülünket, fejünk megfájul, kénytelenek vagyunk kibetűzni egy új nyelvet. Nézzük tartalomjegyzékét oly köteteknek, melyeknek legvilágosabbaknak kellene lenniök, például *a francia forradalom történetében*, és a fejezetek következő címeit fogjuk olvasni: Megvalósult eszmények. — Viaticum. — Astræa Redux. — Kérvények hieroglyphekben. — Tömlök. — Mercur de Brézé. — Broglie, a hadisten.

Kérdezzük, mily összefüggés lehet-e talányok és a világos események között, melyeket mindnyájan ismerünk? Ekkor észreveszszük, hogy mindig talányokban beszél. A tizennyolczadik század analystáit «logika-vagdosóknak»¹ nevezi. «Hód-tudomány» a név, melyet modern tudósaink lajstromainak és osztályozásainak ad. A «transcendentalis holdvilág» alatt a Németországból bevitt bölcsészeti és érzelgő álmadozásokat érti. A «forgókobak» tisztelete a külső és gépies vallást jelenti.² Nem tud megmaradni az egyszerű kifejezés mellett; minduntalan átmegy a képekbe; testet ad minden eszméjének; szüksége van arra, hogy formákat tapintson. Látjuk, hogy ragyogó vagy gyászos víziók szállták meg és kísértik;

¹ Logic-choppers. — ² Mert a kalmukok az imádságokat kobakba teszik, melyet a szél forgat, a mi nézetök szerint örökös imádást hoz létre. Ilyenek a tibeti imádság-malmok is.

benne minden gondolat egy-egy megrázkódás; a részegítő szenedély árja hullámozva tör e színig tölt agyra, és a képek folyama kiárad s tova hömpölyög minden iszapjával és minden pompájával. Nem tud okoskodni, festenie kell. Ha arról van szó, hogy megmagyarázza a fiatal ember zavarát, kinek életpályát kell választania a mostani kor sóvárgásai és kétségei között: megmutatja³ «a roskadozó és sülyedő világot, mely hasonló a régi római világhoz, midőn betelt gonoszságainak mértéke; az örvényeket, a felső és a föld alatti áradásokat, melyek mindenfelől kitörnek, és az ég csillagait, melyek e vad, bágyadt fényű zürzavarban mind kialudtak. Alig van egy csillaga az égnek, melyet emberi szem most megpillanthat; a dögvészes párák, a szakadatlan tisztátlan kigőzölgések, kivéve a legmagasabb ormokat, eltakarták az ég minden csillagát. Lidérczfények, melyek különböző színekkel szökdelnek ide s tova, foglalták el a csillagok helyét. A chaos vad hullámai fölött, az ólomsúlyú levegő-

³ A world all rocking and plunging, like that old Roman one, when the measure of its iniquities was full; the abysses, and subterranean and supernal deluges, plainly broken loose; in the wild dim lighted chaos all stars of heaven gone out. No star of heaven visible, hardly now to any man; the pestiferous fogs and foul exhalations grown continual, have, except, on the highest mountain tops, blotted out all stars; will-o'-wisps, of various course and colour, take the place of stars. Over the wild-surging chaos, in the leaden air, are only sudden glares of revolutionary lightning; then mere darkness with philanthropic phosphorescences, empty meteoric lights; here and there an ecclesiastical luminary still hovering, hanging on to its old quaking fixtures, pretending still to be a moon or sun, though visibly it is but a chinese lantern made of *paper* mainly with candlend foully dying in the heart of it. (*Life of Sterling*, cap. V.)

ben csak a forradalmi villámok gyors czikázása látszik; azután semmi más, mint sötétség, a *philanthropia*, e hív-ságos meteor phosphoresillámaival; itt-ott valami egyházi fény, mely még régi ingadozó kapcsain függ, holdnak vagy napnak adva ki magát, holott szemmel láthatólag nem más többé, mint chinai papirlámpa, egy kis gyertyavéggel, mely szégyenletesen hal ki szívében.»

Képzeljünk egy kötetet, húsz kötetet hasonló képekből, melyeket felkiáltások és apostrophálások kötnek össze; még a történelem is, *a francia forradalom története* láz-álmhoz hasonlít. CARLYLE puritán *látnok*, kinek szeme előtt végig vonulnak a vérpadok, orgiák, mészárlások, csaták, s a ki megszállva a vad vagy vérengző kísértetek-től, jósol, buzdít vagy átkozódik. Ha nem dobjuk el a könyvet, harag vagy fáradtság miatt, el kell vesztenünk eszünket; gondolataink elhagynak, boszorkánynyomást érzünk; eltorzult és vad alakok farsangja kavargó fejünkben; halljuk a lázadás üvöltését, a harci kiáltást; megbetegszünk, hasonlítunk a *covenanterek* ama hallgatóihoz, kiket a jóslás undorral vagy lelkesedéssel töltött el, s a kik vagy betörték a próféta fejét, vagy vezérökül választották őt.

E szenvedélyes kitörések még szenvedélyesebbeknek fognak látszani, ha figyelembe vesszük a tág mezőt, melyen végig száguldanak. A magasztostól az aljasig, a pathetikustól a groteszkig csak egy lépés van CARLYLERÁ nézve.

Egyszerre érinti a két végletet. Imádásai gúnynyal végződnek, «a mindenség reá nézve épen úgy jósdá és templom, mint konyha és istálló». Jól érzi magát a mysticismusban épen úgy, mint az otrombaságban.

«Az éjféli halálcsendjének — mondja egy naplemen-

téről az éjszaki foknál⁴ — még az éjszaki foknál is megvan a maga jellege; nincs itt más, mint a vörös színezetű gránit sziklák és a lassan emelkedő sarki tenger csendes mormolása, mely fölött a legszélső éjszakon alacsonyán és lustán függ a nap, mintha szenderegne. Pedig felhőágya bíborból és aranyból van szöve; és fénye ingadozó tűzoszlop gyanánt árad a víztükörrre, a mélységbe lövellve és elrejtözve lábaim alatt. Ily pillanatban a magány is megbecsülhetetlen; mert kinek volna kedve beszélni vagy magára nézetni, midőn mögötte egész Európa és Afrika mély álomban pihen; és előtte áll a néma végtelenség és az Örökkévaló palotája, melyen a mi napunk csak kapulámpa?»⁵

Ily nagyszerűségekre akad, valahányszor szemtől szemben áll a természettel. Senki sem szemlélte hatalmasabb megindulással a néma csillagokat, melyek örökön a halvány égboltozaton forognak és körülveszik kis világunkat. Senki sem szemlélte vallásosabb borzalommal a végtelen homályt, melyben szegény gondolatunk egy pillanatra világosság gyanánt jelen meg, és szorosan mel-

⁴ Sartor Resartus. — ⁵ «Silence as of death», writes he; «for midnight, even in the arctic latitudes, has its character: nothing but the granite cliffs ruddy-tinged, the peaceable gurgle of that slow-heaving polar Ocean, over which in the utmost North the great sun hangs low and lazy, as if he too were slumbering. Yet is his cloud-couch wrought of crimson and cloth of gold; yet does his light stream over the mirror of waters, like a tremulous firepillar, shooting downwards to the abyss, and hide itself under my feet. In such moments, solitude also is invaluable; for who would speak, or be looked on, when behind him lies all Europe and Africa, fast asleep, except the watchmen; and before him the silent immensity, and palace of the Eternal, whereof our sun is but a porch-lamp?»

lettünk a komor mélységet, hol «az élet forró őrjöngése» ki fog aludni. Szeme rendesen e nagy homályra van szegezve, s a tisztelet és remény borzongásával festi az erőlködést, melyet a vallások tettek, hogy keresztül törjenek rajta.

«A legtávolabbi hegyek szívében — úgymond⁶ — emelkedik a kis egyház. Körülötte alszanak a halottak fehér sírköveik alatt, a boldog föltámadás reményében. Érzéketlen lelkü volnál, oh olvasó, ha soha, semmi időben (talán panaszos éjfelen, midőn e templom kísértetiesen függött az egen és a létet mintegy elnyelte a homály) nem beszélt hozzád kimondhatatlan dolgokról, melyek a lélek legmélyéig hatolnak. Erős volt az, kinek egyháza volt, a mit egyháznak nevezhetünk. Egyenesen állott általa, ámbár a végtelenségek központjában, az örökkévalóságok összefolyásánál, de férfiasan megállt isten és ember előtt; a partnélküli nagy mindenség erős város lett reá nézve, lakhely, melyet ismert.»⁷

Egyedül Rembrandt talált ily sötét, árnyékba merült, mystikus sugaraktól átszelt víziókat; ilyen az egyház,

⁶ *French Revolution*. I. k. 13. l. — ⁷ In the heart of the remotest mountains rises the little kirk; the dead all slumbering round it, under their white memorialstones, «in hope of happy resurrection». Dull wert thou, a reader, if never in any hour (say of moaning midnight, when such kirk hung spectral in the sky, and being was as if swallowed up of darkness), it spoke to thee things unspeakable that went to the soul's soul. Strong was he that had a church, what we can call a church; he stood thereby, though «in the centre of immensities, in the conflux of eternities», yet manlike toward God and man; the vague shoreless universe had become for him a firm city and dwelling which he knew. (*History of the French Revolution*. I, 2.)

melyet festett; ⁸ ilyen a sugárzó alakokkal tele, rejtélyes lebegő jelenség, melyet az ég legmagasabb ormára, a viharos éjszaka és a halandókat megrázó borzalom fölé helyezett. Mindkét képzelemnek ugyanaz a fájdalmas nagysága, ragyogása és gyötrődése van. És mind a kettő épen oly könnyen sülyed a köznapiasságba és nyerseségbe. Semmi fekély, semmi pizok nem elég visszataszító arra, hogy Carlylet elundorítsa. Alkalom adtán a politikát, mely népszerűséget hajhász, ama kutyához hasonlítja, mely a «mult nyáron a vízbe fult, s az apálylyal és dagálylyal föl- és leúszik a Themsén, melyet ismertek látásból és szaglásból is, melyet itt találtak minden utazás alkalmával s melynek bűze napról napra tűrhetetlenebb lesz.» (*Latter day Pamphlets.*)

Stylje tele van képtelenséggel, visszásságokkal. Midőn a léha DE LOMÉNIE bíbornok azt indítványozza, hogy nagy gyűlést hívjanak össze az udvarnál, hasonlónak találja «a betanított kanárihoz, mely képes vidáman repdesni égő kanóczczal körmei között, s felgyújtani a puska-poros tárákat, elsütni az ágyúkat».⁹

Szükség esetén tréfás képekhez fordul. A dithyrambot torzképpel fejezi be. Otromba pajzánságokkal szennyezi be a nagyszerűségeket. Szójátékkal párosítja a költészetet. «Anglia geniusa — mondja Cromwell-ről szóló könyve végén — nem száll többé a nap felé, daczolva a világgal, mint a sas a viharban. Anglia geniusa hasonlóbb a falánk struczhoz, mely csak táplálékára és bőrére gondol, s másik végét mutatja a napnak, a legelső bokorba, ócska papi ruhák, királyi palástok, mindenféle rongyok védelme alá dugva fejét; ebben a helyzetben várja a véget. A vég

⁸ A «pásztorok imadásában». — ⁹ *French Revolution.* I. 137.

váratott magára, de most látjuk, hogy elkerülhetetlen. Nincs oly strucz, mely csupán durva földi táplálékával törődik és ócska rongyokba dugja fejét, hogy egy napon borzasztó módon föl ne ébreszszék, ha máskép nem, *a posteriori*».¹⁰

E bohókás tréfával fejezi be legjobb könyvét, nem hagyva el a komoly, fájdalmas hangot, átkok és jóslatok közepett. Szüksége van e nagy megrázkódásokra. Nem tud helyén maradni s egyszerre csak egy irodalmi területtel foglalkozni. Zabolátlan szökésekkel ugrik az eszmék egyik mezejéről a másikra; összezavar minden stylt, összekever minden formát. Egybehalmozza a pogány célzásokat, bibliai emlékeket, német abstractiokat, műkifejezéseket, költészetet, tolvajnyelvet, számtant, lélektant, elavult és új szavakat. Nincs semmi, a mit el nem tipor és fel nem dül. A művészet és emberi gondolkozás árnyos szerkezetei, szétszórva és összehányva alaktalan romok óriási halmazává gyűlnek össze keze alatt, s mint valami barbár hódító mozog és harczol ennek tetején.

¹⁰ The genius of England no longer soars sunward, world defiant, like an eagle through the storms. «mewing his mighty gouth,» as John Milton saw her do; the genius of England, much liker a greedy ostrich intent on provender and a whole skin mainly, stands with its *other* extremity sunward, with its ostrichhead stuck into the readiest bush, of old church-tippets, kingcloaks, or what other» sheltering fallacy» there may be, and so awaits the issue. The issue has been slow; but it is now seen to have been inevitable. No ostrich intent on gross terrene provender, and sticking its head into fallacies, but will be awakened one day in a terrible *a posteriori* manner, if not otherwise. *Cromwell's Letters*. III. k.)

II.

E szellemi hajlam hozza létre a *humort*, melyet a francziák nem fordíthatnak le, mert a dolog hiányzik náluk. A humor oly neme a tehetségnek, mely képes mulattatni a germánokat, az éjszaki embereket; megfelel szellemöknek épen úgy, mint a sör és pálinka inyöknek. Más fajú emberekre nézve kellemetlen; a francia idegek nagyon zordonnak és nagyon keserűnek találják. Egyebek között magában foglalja e tehetség az ellentétek kedvelését. SWIFT a miséző pap komoly arczával tréfál és meggyőződött ember módjára fejt ki a legfurcsább képtelenségeket. Hamlet rémülettől és kétségbeeséstől reszketve, szikrázik a bohókás tréfáktól. HEINE gúnyolja megindulásait ugyanazon pillanatban, midőn átengedi magát nekik. Szeretik az átöltözéseket, ünnepélyes ruhát adnak a komikus eszmékre, bohóc köntöst a komoly gondolatokra.

A humor másik vonása az, hogy megfelelnek a közönségről. A szerző kijelenti, hogy nem törődik velünk, nincs szüksége arra, hogy megértsük vagy helybenhagyjuk, egyedül gondolkozik és mulat, s ha ízlése és eszméi nincsenek tetszésünkre, odább mehetünk. Kényelemmel akar csiszolt és eredeti lenni; könyvében otthon van, még pedig zárt ajtók mellett, papucsot, hálókabátot vesz magára, gyakran az asztalra teszi lábát, néha ing sincs rajta. CARLYLENak saját stylje van és a maga módja szerint fejezi ki eszméjét; a mi dolgunk megérteni. Célzást tesz GOETHE, SHAKSPEARE egy szavára, valamely anekdotára, mely e pillanatban eszébe ötlik; annál rosszabb reánk nézve, ha nem ismerjük. Ha kedve tartja, kiabál;

annál rosszabb reánk nézve, ha fülünk nem tud hozzá szokni. A képzelem szeszélyei szerint, a lelemény szökdeléseivel ír; annál rosszabb reánk nézve, ha szellemünk más lépésben jár. Röptében följegyzí felfogásának minden árnyalatát, minden furcsaságát; annál rosszabb reánk nézve, ha a mienk nem éri el.

A humor egyik végső vonása a heves és a szomorúságok halmaza alá temetett vidámság kitörése. Hirtelen megjelen a képtelen illetlenség. A búskomoly elmélkedés szokásai alá rejtett és elnyomott physikai természet egy pillanatra meztelenre vetkőzik. Látunk egy arczfintoritást, pajkos mozdulatot, azután minden visszatér a szokásos ünnepélyességbe. — Tegyük hozzá végre a képzelem váratlan kitöréseit. A humorista költőt rejt magában; a próza egyhangú kódében, valamely okoskodás végén egyszerre tájkép csillan fel; mindegy, akár szép, akár rút; elég, ha megragad. Ez egyenetlenségek találóan festik a magányos, erélyes, gazdag képzeletű germánt, ki kedveli az erőszakos ellentéteket, egyéni és szomorú reflexio alapján áll, s a physikai ösztön váratlan visszahatásaiban annyira különbözik a latin és klasszikus fajoktól, a szónokok és művészek fajától, hol csak a közönségre való tekintettel írnak, hol csak a következetes eszméket élvezik, hol csak az összhangzatos formák szemlélete tesz boldoggá, hol a képzelem szabályozva van, hol a gyönyör természetesnek látszik. CARLYLE mélyen germán, közelebb áll az eredeti törzshöz, mint bármelyik kortársa, különös és roppant képzelemmel és tréfákkal; önnönmagát «a germán erdők bepiskolt bölényének» nevezi.¹¹

¹¹ Such a bemired auerochs or uras of the German woods . . . the poor wood-ox so bemired in the forests. (*Life of Stirling*. 177.)

Például első könyve, a *Sartor resartus*, mely a ruházat bölcsészete, a kötények és nadrágok ötletéből metaphysikát, politikát, lélektant foglal magában. Az ember, szerinte, ruhás állat. A társadalom alapja a posztó. «Hogyan bírhatnánk ruha nélkül az uralkodó tehetséggel, a lélek székhelyével, a társadalmi test valódi tobozmirigyével, azaz erszénnyel?» Különben is mi az ember, a tiszta ész szemében? «Szellem, isteni jelenés, rejtelmes én, ki gyapot rongyai alatt mennyei műhelyben szőtt hús-ruhát visel, mely által kinyilatkoztatja magát hasonmásai előtt, mely által egy mindenséget lát és gyárt magának, azur csillag-terekkel és hosszú évezredekkel.»¹² A paradox tovább folyik, furcsán és mystikusan egyaránt, elméleteket rejtve bolondságok alá, együvé keverve a kegyetlen gúnyt, gyöngéd idylleket, szerelmi történeteket, a düh kitöréseit és farsangi képeket. Igen jól bebizonyítja, hogy «az újkori történet legnevezetesebb eseménye nem a wormszi országgyűlés, sem az austerlitz, wagrami vagy bármily más csata, hanem a quaker Fox eszméje, hogy bőr-ruhát készítsen magának.»¹³ «Mert így öltözve egész

¹² «To the eye of vulgar logic», says he, «what is man? An omnivorous biped that wears breeches. To the eye of pure reason what is he? A soul, a spirit, and divine apparition. Round kis mysterious ME, there lies, under all those wool-rags, a garment of flesh (or of senses), contextured in the loom of heaven; whereby he is revealed to his like, and dwells with them in UNION and DIVISION; and sees and fashions for himself a universe with azure starry spaces and long thousands of years. Deep hidden is he under that strange garment; amid sounds and colours and form, as it were, swathed in and inextricably overshrouded: yet it is skywoven and worthy of a God.»

¹³ Perhaps the most remarkable incident in modern history is not the diet of Worms, still less the battle of Austerlitz, Wagram,

életére, fában lakva és vad szederrel táplálkozva, henyélhetett és kényelmesen feltalálhatta a puritanismust, azaz a lelkiismeret vallását.»

Ime így bánik CARLYLE az eszmékkal, melyeket leg többre becsül. Gúnyt űz a tanból, mely egész életét foglalkoztatja és egész szívét elfoglalja.

Akarjuk-e kivonatban látni politikáját és hazájáról való véleményét? Bebizonyítja, hogy a vallások mai átalakulásában két fő felekezet támadt, kivált Angliában: az egyik a rongyosoké, a másik az uracsoké. «Az első oly személyekből áll, kik szegénységi és engedelmisségi fogadalmat tettek, s kiket Hertha, a föld, imádóinak lehetne tartani; mert buzgón turkálnak és folytonosan dolgoznak a föld méhében, vagy külön imaházakba zárkózva mindenféle módon feldolgozzák a föld belsejéből nyert anyagot. Más részről, mint a druidák, sötét tanyákon laknak, gyakran el is törik ablakaik üvegét és ruhadarabokkal vagy más átláthatatlan tárgyakkal tömik be, míg a megfelelő sötétség helyre áll. Mindnyájan rhizophagok vagy gyökérvők. Némelyek ichthyophagok és sós heringet esznek, megtartózkodva minden más állati tápláléktól, kivéve a természetes halállal kimúlt állatokat, a mi talán valami különös módon elferdített brahmin érzelmekre mutat. Legfőbb élelmök a burgonya nevű gyökér, melyet tűzön főznek meg. Minden vallási szertartásban, mint mondják, szükséges dolog a pálinka nevű folyadék, melyet nagy mennyiségben fogyasztanak.»¹⁴

Waterloo, Peterloo or any other battle, but an incident passed carelessly over by most historians and treated with some degree of ridicule by others, namely George Fox's making to himself a suit of leather. (III, 1.)

¹⁴ Something monastic there appears to be in their consti-

«A másik felekezet, az uracsoké, nagy tisztaságot és elkülönítést kedvel, sajtóságos öltözet és a mennyire le-

tution; we find them bound by the two monastic vows of poverty and obedience: which vows, especially the former, it is said, they observe with great strictness; nay, as I have understood it, they are pledged, and be it by any solemn Nazarene ordination or not, irrevocably enough consecrated thereto, even *before* birth. That the third monastic vow, of chastity, is rigidly enforced among them, I find no ground to conjecture.

Furthermore, they appear to imitate the Dandiaca sect in their grand principle of wearing a peculiar costume.

Their raiment consists of innumerable skirts, lappets, and irregular wings, of all colours; through the labyrinthic intricacies of which their bodies are introduced by some unknown process. It is fastened together by a multiplex combination of buttons, thrums and skewers, to which frequently is added a girdle of leather, of hempen or even of straw rope, round the loins. To straw rope, indeed, they seem partial and often wear it by way of sandals.

One might fancy them worshippers of Hertha, or the Earth: for they dig and affectionately work continually in her bosom; or else, shut up in private oratories, meditate and manipulate the substances derived from her; seldom looking up towards the heavenly luminaries, and then with comparative indifference. Like the druids, on the other hand, they live in dark dwellings; often even breaking their glass-windows, where they find such, and stuffing them up with pieces of raiment or other opaque substances, till the fit obscurity is restored.

In respect of diet, they have also their observances. All poor slaves are rhizophagous (or root eaters); a few are ichthyophagous, and use salted herrings: other animal food they abstain from, except indeed, with perhaps some strange inverted fragment of a brahminical feeling, such animals as die a natural death. Their universal sustenance is the root named potato, cooked by fire alone.... in all their religious solemnities Potheen is said to be an indispensable requisite and largely consumed. (III. 10.)

hetséges, külön nyelv által különböztetve meg magát, s fő czélja abból áll, hogy valódi nazarénus magatartást őrizzen meg és megóvja magát a világ szennyétől.» Különben több hitezikkelyt vallanak, melyek közül a főbbek a következők: «hogy a nadrágnak meg kell feszülni a csipőn; hogy bizonyos megszorítások mellett meg van engedve az emberiségnek fehér mellényt viselni; hogy a divat semmi féktelensége sem hatalmazhatja fel a finom ízlésű embert a hottentották hátulsó fényüzésének elfogadására.» — «A manicheizmus bizonyos árnyalatát lehet megkülönböztetni e felekezetben, úgy szintén elég nagy hasonlatosságot az Athos-hegyi szerzetesek babonájával, kik addig fordították minden figyelmöket köldökükre, míg végre megismerték benne a természet valódi apokalypsisét és a kinyilatkoztatott mennyországot; saját hozzávetésem szerint e felekezet nem más, mint korunkhoz alkalmazott módosítása az ősi babonának, melyet önimádásnak neveztek.»¹⁵

¹⁵ A certain touch of manicheism, not indeed in the gnostic shape, is discernible enough: also (for human error walks in a cycle, and reappears at intervals) a not inconsiderable resemblance to that superstition of the Athos monks, who by fasting from all nourishment, and looking intensely for a length of time into their own navels, came to discern therein the true Apocalypse of Nature, and Heaven unveiled. To my own surmise, it appears as if the Dandiacal sect were but a new modification, adapted to the new time, of that primeval superstition, *self-worship*.

The affect great purity and separatism; distinguish themselves by a particular costume (whereof some notices were given in the earlier part of this volume); likewise, so far as possible, by a particular speech (apparently some broken *lingua franca*, or English-French); and on the whole, strive to maintain a true

Ennek megállapítása után levonja a következtetéseket. «E két felekezetet kedvem volna két roppant és igazán páratlan, a nagy társadalmi kerék által hajtott villanygépnek nevezni, ellentétes minőségű telepekkel; a rongyosoké a negatív, az uracsoké a pozitív pont; az egyik óránként magához vonja és elnyeli a nemzet pozitív delejét (tudniillik pénzét); a másik hasonlóképp azzal foglalkozik, hogy elsajátítsa a negatívot (tudniillik az éhséget, mely épen oly hatalmas, mint a másik). Mindeddig csak mulékony szikrákat láttunk. De várjunk egy kissé, míg az

Nazarene deportment, and keep themselves unspotted from the world.

They have their temples, whereof the chief, as the Jewish Temple did, stands in their metropolis; and is named *Almack's*, a word of uncertain etymology. They worship principally by night; and have their highpriests and highpriestesses, who, however, do not continue for life. The rites, by some supposed to be of the Menadic sort, or perhaps with an Eleusinian or Cabiric character, are held strictly secret. Nor are sacred books wanting to the sect; these they call *fashionable Novels*: however, the canon is not completed, and some are canonical and others not....

1° Coats should have nothing of the triangle about them; at the same time, wrinkles behind should be carefully avoided.

2° The collar is a very important point: it should be low behind, and slightly rolled.

3° No licence of fashion can allow a man of delicate taste to adopt the posterial luxuriance of a Hottentot.

4° There is safety in a swallow-tail.

5° The good sense of a gentleman is nowhere more finely developed than in his rings.

6° It is permitted to mankind, under certain restrictions, to wear white waistcoats.

7° The trowsers must be exceedingly tight across the hips.

All which propositions I, for the present, content myself with modestly but peremptorily and irrevocably denying.

egész nemzet delejes állapotba jut, azaz míg az egész életvillamosság nem semleges többé, mint az egészséges állapotban, hanem két elszigetelt részre, negatívra és pozitívra (éhségre és pénzre) oszlik és két világnagyságú leydeni palaczkba lesz zárva. Egy gyermeki újj érintkezésbe hozhatja egymással és akkor . . . »¹⁶

Itt hirtelen megáll és a többit találgatásainkra hagyja. Ez a dühös vagy kétségbeesett ember keserű vidámsága, ki szántsándékkal és épen szenvedélyének heve miatt meg akarná ezt fékezni és magát nevetésre kényszeríteni, de a kit végül egy hirtelen megrázkódás egyszerre egészen leleplezne. Azt mondja valahol,¹⁷ hogy az angol természet

¹⁶ I might call them two boundless and indeed unexampled electric machines (turned by the «machinery of society») with batteries of opposite quality, Drudgism the negative, Dandyism the positive; one attracts hourly toward it and appropriates all the positive electricity of the nation (namely the money thereof); the other is equally busy with the negative (that is to say the hunger), which is equally potent. Hitherto you see only partial transient sparkles and sputters; but wait a little, till the entire nation is in an electric state; till your whole vital electricity, no longer heathfully neutral, is cut into two isolated portions of positive and negative (of money and of hunger), and stands there bottled up in two worldbatteries. The stiring of a childfinger brings the two together, and then . . .

¹⁷ Deep hidden it lies, far down in the centre, like genial central fire, with stratum after stratum of arrangement, traditio-nary method, composed productiveness, all built above it, vivified and rendered fertile by it: justice, clearness, silence, perseverance un-hasting, un-resting diligence, hatred of disorder, hatred of in-justice, which is the worst disorder, characterise this people: the inward fire we say, as all such fires would be, is hidden in the centre. Deep hidden, but awakenable, but immeasurable; let no man awaken it.

alapján, a számítás és hideg vér minden szokása alatt, kiolthatatlan kályha van, a rendkívüli düh tűzhelye, minő a merész skandinávoké¹⁸ volt, kik a csatába rohanva, nem érezték többé a sebeket, és élve maradtak, harcoltak és ölték, oly sebekkel borítva, melyek közül a legcsekélyebb is halálos lett volna egy közönséges emberre. Ez a romboló őrvjögés, e fellázadása a benső, ismeretlen erőknék, ez elszabadulása a vadságnak, lelkesedésnek és a rendetlen és zabolátlan képzelemnek jelent meg nálok a renaissance és reformatio korában, és ennek maradéka van ma is CARLYLEBAN. Ennek nyomát találjuk a következőkben, melyek csaknem méltók SWIFTRÉ, s melyekben kivonatban látjuk rendes érzelmeit, s egyszersmind a következtetést, melyet jelenkorunkra nézve von le.¹⁹

„Tegyük fel, hogy a disznók (a négylábú disznókat értem), melyek érzéssel és magasabb logikai képességgel vannak ellátva, bizonyos műveltségi fokra jutva, vizsgálódás és megfontolás után, papírra tudnák vetni, a mi használatunkra, a mindenségről, érdekeikről és kötelességeikről való fogalmukat: ez eszmék érdekelhetnének oly kiváló ítéletű közönséget, mint a mienk, és tételeik nagyjában a következők lennének:

1. A mindenség, a mennyire józan hozzávetéssel meg lehet határozni, roppant disznó-vályú, mely szilárd és folyékony anyagokból, és más minőségekből és ellentétekből, különösen elérhetőből és elérhetetlenből áll, mely utóbbi végtelenül nagyobb részt képez a legtöbb disznóra nézve.

2. Az erkölcsi rossz a moslék elérhetetlensége. Az erkölcsi jó ugyanannak elérhetősége.

¹⁸ Berserker.

¹⁹ *Latter day Pamphlets, jesuitism.* 28. l.

3. A disznó költészete a moslák és korpa kitünőségének egyetemes elismeréséből áll, valamint a disznók boldogsága az, ha a vályú jó rendben és hasuk tele van. Rőf, rőf!

4. A disznó ismeri az időt; nézzen körül, milyen idő lesz.

5. Ki teremtette a disznót? Nem tudjuk. Talán a hentes.

6. Határozzuk meg a disznók összes kötelességét. — Az egyetemes disznóság és minden korszak valamennyi disznójának feladata, kevesbíteni az elérhetetlen moslák mennyiségét és gyarapítani az elérhető. Minden ismeretnek, minden iparnak, minden erőfeszítésnek ez egyetlen cél felé kell törnie. A disznók tudományának, a disznók lelkesedésének, a disznók önfeláldozásának nincs más célja. Ez a disznók összes kötelessége.»²⁰

²⁰ Supposing swine (I mean fourfooted swine), of sensibility and superior logical parts, had attained such culture; and could, after survey and reflection, set down for us their notion of the Universe, and of their interests and duties there, might it not well interest a discerning public, perhaps in unexpected ways, and give a stimulus to the languishing book trade? The votes of all creatures, it is understood at present, ought to be had, that you may «legislate» for them with better insight. «How can you govern a thing», say many, «without first asking its vote?» Unless, indeed, you already chance to know its vote, — and even something more, namely, what you are to think of its vote: what *it* wants by its vote; and, still more important, what Nature, wants, — which latter, at the end of the account, is the only thing that will be got! — Pig propositions, in a rough form, are somewhat as follows:

1° The universe, so far as sane conjecture can go, is an immeasurable swine's-trough, consisting of solid and liquid, and of other contrasts and kinds; — especially consisting of attain-

Ime ebbe a pocsolába mártja a modern életet, és mindenek előtt az angol életet, ugyanazon csapással és ugyanazon iszapba fojtva a pozitív szellemet, a kényelem iránt való hajlamot, az ipart és tudományt, az egyházat és államot, a bölcsészetet és törvényt. E cynikus katechizmus, a dühös szavallások közé dobva, adja meg, a mint hiszem, e sajátságos szellem uralkodó hangját; ez

able and unattainable, the latter in immensely greater quantities for most pigs.

2° Moral evil is unattainability of pig's-wash; moral good, attainability of ditto.

3° What is paradise, or the state of innocence? Paradise, called also state of innocence, age of gold, and other names, *was* (according to pigs of weak judgment) unlimited attainability of pig's wash; perfect fulfilment of one's wishes, so that the pig imagination could not outrun reality: a fable, an impossibility, as pigs of sense now see.

4° «Define the whole duty of pigs». It is the mission of universal pighood, and the duty of all pigs, in all times, to diminish the quantity of unattainable and increase that of attainable. All knowledge and device and effort ought to be directed thither and thither only; pig science, pig enthusiasm and devotion have this one aim. It is the whole duty of pigs.

5° Pig poetry ought to consist of universal recognition of the excellence of pig's-wash and ground barley, and the felicity of pigs whose trough is in order, and who have had enough: Hrumph!

6° The pig knows the weather; he ought to look out what kind of weather it will be.

7° «Who made the pig?» Unknown; — perhaps the pork-butcher?

8° «Have you law and justice in pighood?» Pigs of observation have discerned that there is, or was once supposed to be, a thing called justice. Undeniably at least there is a sentiment in pig-nature called indignation, revenge, etc., which, if one pig pro-

eszeveszett túlfeszültség teszi tehetségét; ez hozza létre és magyarázza meg képeit és visszásságait, kaczagását és dühöngését. Van egy lefordíthatatlan angol kifejezés, mely ez állapotot festi és megmutatja a faj egész fizikai szerkezetét: *His blood is up*. Valóban, higgadt és hideg vér-mérséklet takarja ugyan a felületet; de midőn a fellázadt vér kering az erekben, a lázas állat csak a pusztításban talál csillapulást és a kicsapongásban kielégítést.

III.

Úgy látszik, hogy ily heves, lelkesült és vad szellem, mely úgy oda van dobva a képzelem örültségeinek, úgy meg van fosztva az ízléstől, rendtől és mértéktől, nem képes másra, mint szerte kalandozni s fájdalommal és veszélylyel teljes hallucinációkban emészteni fel magát. Valóban, sokan azok közül, kiknek ez a vérmérsékletök volt és kik neki igazi ősei, az éjszaki kalózok, a tizenha-

voke another, comes out in a more or less destructive manner: hence laws are necessary, amazing quantities of laws. For quarreling is attended with loss of blood, of life, at any rate with frightful effusion of the general stock of hog's-wash, and ruin (temporary ruin) to large sections of the universal swine's trough: wherefore let justice be observed, that so quarrelling be avoided.

9° «What is justice? Your own share of the general swine's-trough, not any portion of my share.

10° «But what is my share?» Ah! there in fact lies the grand difficulty; upon which pig science, meditating this long while, can settle absolutely nothing. My share — hrumph! — my share is, on the whole, whatever I can contrive to get without being hanged or sent to the hulks.

(*Latter Day pamphlets*. 1850. *Jesuitism*. 28.)

todik század költői, a tizenhetedik század puritánjai eszelősök, másoknak és önmaguknak vesztére voltak, elpusztították a dolgokat és eszméket, szétrombolták a közönség és saját szívök biztosságát. CARLYLET két egészen angol korlát tartóztatta fel és vezérelte: a valóság iránti érzék vagyis a pozitív szellem, és a magasztos iránti érzék, mely a vallásos szellemet alkotja; az egyik a valódi dolgok felé fordította, a másik ellátta a valódi dolgok értelmezésével; s a helyett, hogy beteg és vizionárius legyen, bölcsész és történetíró lett.

IV.

El kell olvasnunk Cromwellről írt történetét, hogy megértsük, mily mértékben hatja át a valóság iránti érzék, mily belátást ad neki ez érzék; mint igazítja ki az adatokat és szövegeket, mint igazolja a hagyományokat és genealogiákat; mint látogatja meg a helyeket, vizsgálja a fákat, szemléli a patakokat, tudja a földművelés állapotait, az árakat, az egész házi és mezei gazdaságot, minden politikai és irodalmi viszonyt; mily aprólékossággal, mily szabatossággal, mily hévvel állítja össze saját és a mi szemünk előtt a tárgyak és ügyek külső képét, az eszmék és indulatok benső képét! És ez részéről nem egyszerűen lelkiismeretesség, szokás vagy okosság, hanem szükség és szenvedély. A mult nagy sötét üdjében úgy szegezi szemét a ritka fényes pontokra, mint valami kincsre. A feledés fekete árja elnyelte a többit; annyi millió lény milliányi gondolata és cselekedete eltűnt, és semmi hatalom sem hozza újra napvilágra. Egyedül e néhány pont maradt fen, mint a legmagasabb szirtek ormai valamely elsülyedt szárazföldből. Mily hévvel, minő mély érzékkel az összedőlt

világok iránt, melyről bizonyosságot tesznek, nyújtja feléjük mohó kezét a történetíró, hogy természetök és szerkezetök segítségével fölfedezze valami kinyilatkoztatását az elsüllyedt nagy területeknek, melyeket semmi szem sem fog többé látni! Egy szám, egy kiadási részlet, egy nyomorúságos barbár-latin mondás megbecsülhetetlen CARLYLE szemében. Szeretném elolvastatni a magyarázatot, melylyel JOCELYN szerzetes krónikáját kíséri,²¹ hogy megmutassam, mily benyomást gyakorol ily lélekre egy bebizonyított tény, mily figyelmet és megindulást gerjeszt benne egy régi barbar szó, egy konyhai számla.

«Földetlen János király nálunk volt, — írja JOCELYN — és a költség fejében mindössze tizenhárom pence sterlinget hagyott hátra (tredecim sterlingii)». «Itt volt, valóban itt volt. Ime a nagy, a megmérhetetlen részletes vonás, — mely végtelen mértékben megkülönbözteti a legszegényebb történetiényt, bárminemű költéstől. A költés, a képzelem, a képzelő költészet, ha nem hordoz valamely igazságot, azaz valamiféle tényt, — akkor micsoda? — Tekintsünk jól ide! — Ez Anglia az 1200-ik évben nem volt valami üres agyrém, nem páraszerű kísértetektől népesített álmok földje, hanem szilárd zöld talaj, melyben gabona és különféle más dolgok termettek. A nap rásütött, az időszakok és emberi szerencse változásaiival. Szöveteket készítettek ott és ruházkodtak velök; árkokat ástak, barázdákat vontak, házakat építettek; napról-napra fölkeltek az emberek és állatok, hogy munkára menjenek; éjről-éjre fáradtan fekvő helyökre tértek. — E fenyegető vén falak nem találgatás, műkedvelői mulatság, hanem komoly tény; valódi és komoly czélra épültek. — Igen, más világ

²¹ *Past and present.*

volt, midőn e fekete romok, fehéren a fris vakolattól és vésésektől, falak voltak és először látták a napfényt — régen. Hát ez építészet, e tornyok, e szántóföldek? Igen. De ez csak kis része a dolognak. — Barátom, soha sem ejt téged gondolkozóba a dolog másik része, hogy ez embereknek *lelkök* volt — nem csupán hallomásból vagy beszédmód szerint, de igazság gyanánt, melyet ismertek s mely szerint cselekedtek?»²²

És ekkor megkísérli föléleszteni előttünk e lelket; mert ez az ő sajátos vonása és minden történetíróé, kinek érzéke van a valóság iránt: megérteni, hogy a pergamenek, falak, ruhák, maguk a testek nem egyebek burkoknál

²² «For king Lackland *was* there, verily he; there, we say, is the grand peculiarity, the immeasurable one; distinguishing to a really infinite degree the poorest historical fact from all fiction whatsoever. Fiction, «imagination, imaginative poetry», etc., etc., except as the vehicle for truth, or fact of some sort . . . what is it? . . . Behold therefore; this England of the year 1200 was no chimerical vacuity or dream-land peopled with mere vaporous fantasies, Rymer's Foedera, and Doctrines of the constitution, but a green solid place, that grew corn and several other things. The sun shone on it; the vicissitude of seasons and human fortunes. Cloth was woven and worn, ditches were dug, furrow-fields ploughed and houses built. Day by day all men and cattles rose to labour, and night by night returned home weary to their several lairs. . . And yet these grim old walls are not a dilettantism and dubiety; they are an earnest fact. It was for a most real and serious purpose they were built for. Yes, another world it was, when these black ruins, white in their new mortar and fresh chiselling, first saw the sun as walls, long ago. . . Their architecture, belfries, land-carucates? Yes, and that is but a small item of the matter. Does it never give thee pause, this other strange item of it, that men then had a *soul*, — not by hearsay alone, and as a figure of speech, — but as a truth that they *knew*, and practically went upon? (*Past and Present*, p. 65.)

és okmányoknál, hogy a valódi tény a létezett emberek benső érzése, hogy a valódi fontos tény lelkök állapota és szerkezete, s mindenek előtt és egyedül arról van szó, hogy hozzá jussunk, és hogy tőle függ az egész. Mondogatnunk és ismételnünk kell ezt: a történelem csak a szív története; az elmúlt nemzedékek érzelmeit kell keresnünk és semmi egyebet. Ezt veszi észre CARLYLE; előtte áll a feltámasztott ember; bensejébe hat, látja érezni, szenvedni és akarni, ama tökéletesen elveszett és kialudt különös és egyéni módon, a mely szerint érzett, szenvedett és akart. És jelen van e látványnál, nem hidegen, oly ember módjára, ki félig látja a tárgyakat, «szürke ködben», ösztönyszerűleg és bizonytalanul, de szívének és rokonszenvének minden erejével, meggyőződött szemlélő gyanánt, kire nézve az egyszer bebizonyított mult dolgok épen oly jelenlevők és láthatók, mint a testi tárgyak, melyeket a kéz ebben a pillanatban forgat és tapint. Annyira megvan benne ez érzék a tény iránt, hogy reá alapítja egész történet-bölcsészetét. Nézete szerint a nagy emberek, királyok, írók, próféták és költők csak ez által nagyok.

«Minden időben, minden helyen, minden helyzetben abból áll minden hős jelleme, hogy visszatérjen a valóságokhoz, hogy támasztékát a dolgokban és nem a dolgok látszatában keresse».²³ A nagy ember fölfedez és kihirdet valamely ismeretlen vagy félreismert tényt; meghallgatják, követik, és ebből áll az egész történet. De nem csupán fölfedezi és kihirdeti, hanem hisz benne és látja. Nem hallomásból vagy hozzávetésből hisz benne, mint vala-

²³ It is the property of the hero, in every time, in every place, in every situation, that he comes back to reality; that he stands upon things, and not shews of things.

(*On Heroes*, p. 193.)

mely egyszerűen valószínű és átszármasztott igazságban. Személyesen és színről-színre látja, föltétlen és törhetetlen hittel. Elhagyta a véleményt a meggyőződésért, a hagyományt a szemléletért. CARLYLE úgy át van hatva eljárásától, hogy ezt tulajdonítja minden nagy embernek. És nem is helytelenül, mert nincs ennél hatalmasabb. Akárhova lép e lámpával, ismeretlen világosságot visz oda. Átfúrja a papiros-tudomány hegységét s az emberek szívébe hatol. Mindenütt túlmegy a politikai és hivatalos történelmen. Kitalálja a jellemeket, felfogja az elmúlt korszakok szellemét, jobban érzi, mint minden angol, jobban, mint maga MACAULAY, a lélek nagy forradalmait. Csaknem német képzelmenek ereje, régészeti éleslátása, általános szempontjainak terjedelme által. És mégsem conjecturagyártó. A nemzeti józan ész és a mély hit erős szüksége visszatartja a föltevések partján; ha ilyesmit csinál, annak adja ki, a mi valósággal. Nincs hajlama a kalandos történelem iránt. Elveti a hallomásokat és legendákat; csak fentartással fogadja el a germán etymológiákat és hypothesiseket. Tételes és cselekvő törvényt akar kivonni a történelemből maga számára és számunkra. Kiűzi és kitépi belőle mindama bizonytalan és kellemes hozzáadásokat, melyeket a tudományos kíváncsiság és a regényes képzelem halmozott össze. Eltávolítja az elődi tenyészetet, hogy megragadja a hasznos és szilárd fát. És ha megragadta, oly erélyesen vonja elénk, hogy megérintesse velünk, oly erőszakos kézzel bánik vele, oly éles világításba helyezi, oly rendkívüli képek otromba ellentéteivel világítja meg, hogy a ragály reánk is átszáll és akaratumk ellenére elérjük hitének és víziójának erejét.

Sőt túl is megy, vagy inkább túl ragadtatik rajta. A tények, melyeket e heves képzelem megragad, úgy elol-

vadnak benne, mint a lángban. A felfogás e tűzében minden meginog. Az eszmék, hallucinatiókká változva, elvesztik szilárdságukat; a lények álmaknak látszanak; a boszorkánynyomásban megjelenő világ nem látszik többé másnak, mint boszorkánynyomásnak; a testi érzékek bizonyítása elveszti tekintélyét a benső látományok előtt, melyek épen oly világosak, mint amazok. Az ember nem talál többé különbséget álmai és észleletei között. A mysticismus füst gyanánt hatol be a túlfűtött értelem szétrepedt falán. Épen így hatolt be hajdan az indiai asketák elragadtatásaiba és két első századunk bölcsészetébe. A képzelem ugyanazon állapota mindenütt ugyanazt a tant hozta létre. A puritánok, CARLYLE valódi elődei, egészen hajlandók voltak erre. SHAKESPEARET költői álmának csodálatos megfeszültsége vezette ide, és CARLYLE szünetlenül ismétli utána, hogy «ugyanazon szövetből készültünk, mint álmaink». Ez a valódi világ, ezek az oly keményen követett, körülkorlátolt, megtapintott események reá nézve csak jelenségek; ez a mindenség isteni. «Kenyered, ruháid, minden csoda itt; a természet természetfölötti.»

«Igen, van valami isteni, kimondhatatlan, fénynyel, bámulattal és borzalommal teljes jelentés minden ember és minden dolog lényében, vagyis az Isten jelenléte, ki minden embert és minden dolgot teremtett.»²⁴ Rázzuk le magunkról, «e szegény, istentelen burkokat, ez elnevezéseket, e tudományos hallomásokat», melyek nem engedik, hogy felnyissuk szemünket és a maga valóságában lássuk

²⁴ Thy daily life is girt with wonder, and based on wonder; thy very blänkets and breeches are miracles. . .

The unspeakable divine signifiance full of splendour and wonder and terror lies in the being of every man and of every thing: the presence of God who made every man and thing.

a dolgok félelmes rejtelmét. «Az istentagadó tudomány nyomorúságosan fecseg a világról, osztályozásaival, tapasztalataival s nem tudom még micsodájával, mintha a világ valami nyomorúságos holt dolog volna, melyet leydeni palaczkokba lehetne dugni és boltasztalon árulni. Élő dolog az, kimondhatatlan és isteni dolog, mely előtt legjobb magunktartása, akármennyi tudomány mellett, mindig csak a tisztelet, áhítatos leborulás, lelki alázatosság, s ha nem szóbeli, legalább néma imádás».²⁵

Valóban ez CARLYLE rendes magatartása, mely csodálkozásban²⁶ végződik. A dolgokon túl és alattok mintegy mély örvényt pillant meg és reszketve félbeszakítja szavait. Húszszor, százszor látjuk a francia forradalom történetében, hogy elhagyja az elbeszélést és álmodik. A roppant fekete éjszaka, melyből egy pillanatra emberi tünemények kelnek ki, a bűn végzetessége, mely egyszer elkövetve vasgyűrűként kapcsolódik a dolgok lánczolatához, a rejtelmes vezérlet, mely mind e hullámzó tömegeket ismeretlen és kikerülhetetlen vég felé hajtja, ezek ama nagy és komor képek, melyek megszállják. Aggodalommal gondol a Lét ama góczpontjára, melynek mi csak verőfényei vagyunk. Rettegéssel tele halad az árnyak e népe

²⁵ Atheistic science babbles poorly of it, with scientific nomenclatures, experiments and what not, as if it were a poor dead thing, to be bottled up in Leyden jars, and sold over counters. But the natural sense of man, in all times, if he will honestly apply his sense, proclaims it to be a living thing — ah, an unspeakable, godlike thing, towards which the best attitude for us, after never so much science, is awe, devout prostration and humility of soul, worship if not in words, then in silence.

(*On Heroes*, p. 3.)

²⁶ Wonder.

közt, azt mondva magában, hogy ő is közéjük tartozik. Nyugtalanítja a gondolat, hogy ez emberi tünemények lényege *másutt* van és hogy örökre felelősek lesznek rövid vándorlásukért. Felkiált és reszket e mozdulatlan világ gondolatára, melynek a mienk csak változó képe. Nem tudom micsoda magasztosat és borzasztót sejt benne. Mert idomítja azt, és a mienket saját szellemének képe szerint idomítja; ama megindulások szerint határozza meg, melyeket kivon belőle, és ama benyomások szerint képzei maga elé, melyeket belőle nyer. Ragyogó látományok, végtelen távlatok mozgó chaosa lázad fel és forrong benne a legkisebb eseménytől, melyet megérint; az eszmék erőszakosan, összeütődve, rohamosan özönlenek a láthatár minden zugából, sötétség és villámok között; gondolata vihar: és a vihar nagyszerűségeit, homályát és borzalmait tulajdonítja a mindenségnek. Ily felfogás valódi forrása a vallásos és erkölcsi érzésnek. Az ember, kit ez áthatott, tiszteletben és félelemben tölti életét, mint a puritánok. CARLYLE azzal tölti életét, hogy kifejezi és bevési a tiszteletet és félelmet, s minden könyve prédikáció.

V.

Bizonyára különös szellem és gondolkozóba ejt. Semmi sem képesebb az igazságok kinyilatkoztatására, mint e különöz lények. Nem lesz idővesztegetés, ha ennek helyet keresünk és megmagyarázzuk, mily okokból és mily mértékben kell a szépséget és igazságot eltévesztenie vagy elérnie.

Mihelyt gondolkozni akarunk, egész és határozott tárgy van előttünk, vagyis összefüggő és környezeteiktől

elválasztott részletek összege. Bárminő a tárgy, fa, állat, érzés, esemény, mindig így történik; mindig vannak részei és e részek mindig egészet képeznek: e többé vagy kevésbbé terjedelmes csoport másokat foglal magába és másokba van foglalva, úgy hogy a mindenség legkisebb része, valamint az egész mindenség *csoport*. Így hát az emberi gondolkozás egész foglalkozása abból áll, hogy csoportokat reprodukál. A mint valamely szellem alkalmas vagy nem alkalmas erre, a szerint képes vagy képtelen. A mint nagy vagy kis csoportokat tud reprodukálni, a szerint nagy vagy kicsiny. A mint teljes csoportokat tud létre hozni vagy csak egyes részeit, a szerint tökéletes vagy részletes.

Mi hát a csoport reprodukálása? Ez először abból áll, hogy elválasztjuk tőle minden részét, azután sorokba állítjuk hasonlóságuk szerint, azután e sorokból családokat alkotunk, végre az egészet valami általános és uralkodó jelleg alatt egyesítjük; szóval utánózzuk a tudományok hierarchiai osztályozásait. De a munka itt nem ér véget; ez a hierarchia nem valami mesterséges és külső rend, hanem természetes és benső szükség. A dolgok nem halottak, hanem élők; van valami erő, mely létre hozza és szervezi e csoportot, mely összeköti a részleteket és az egészet, mely a jelleget minden egyes részben ismétli. Ez erő az, melyet minden hatásával együtt reprodukálnia kell önmagában a szellemnek; éreznie kell ezt visszahatás és rokonszenv által; ennek kell benne az egész csoportot nemzenie, s kifejlődnie benne úgy, a mint kívülről fejlődött ki; a benső eszmék sorozatának utánóznia kell a külső dolgok sorozatát; a megindulásnak hozzá kell járulnia a felfogáshoz, a vízióknak be kell fejeznie az elemzést, a szellemnek teremtővé kell lennie, mint a természet. Csak ekkor mondhatjuk, hogy ismerünk.

Minden szellem rálép e két út egyikére vagy másikára. Ez utak két nagy osztályra különítik el a szellemeket és megfelelnek az ellentétes vérmérsékleteknek. Az elsőben vannak az egyszerű tudósok, a népszerűsítők, a szónokok, írók, általában a klasszikus korszakok és a latin fajok; a másodikban vannak a költők, próféták, rendszeren a feltalálók, általában a regényes korszakok és a germán fajok. Az előbbieket lépésről-lépésre, egyik eszméről a szomszéd eszmére haladnak; módszeresek és óvatosak; mindenki számára beszélnek és mindent bebizonyítanak, a mit mondanak; a mezőt, melyen át akarnak haladni, előbb szakokra osztják, hogy egész tárgyukat kimerítsék; egyenes és síma úton járnak, hogy soha el ne bukjanak; átmenetek, elsorolások, egybefoglalások által haladnak előre; az általános következtetésekről még általánosabb következtetésekre mennek át; elkészítik a csoport szabatos és teljes osztályozását. Ha túlmennek az egyszerű elemzésen, minden tehetségök abban áll, hogy ékesszólóan védik tételeiket; CARLYLE kortársai közt MACAULAY e szellemfaj legtükéletesebb mintája.

Az utóbbiak, miután hevesen és zavarosan turkáltak a csoport részleteiben, egy hirtelen ugrással az alapeszmére szöknek. Ekkor egészen látják ezt; érzik az erőket, melyek szervezik; jós sejtelem által újra létre hozzák; a legkifejezőbb és legkülönösebb szavakkal festik le vázlatban; nem képesek szabályos sorozatokra felbontani, mindig egészben pillantják meg. Csak heves eszmék hirtelen központosításai által gondolkoznak. Megvan bennök a távoli hatások vagy élő cselekvések víziója; kinyilatkoztatók vagy költők. MICHELET a francziáknál legjobb példája ez értelmi formának, és CARLYLE az angol MICHELET.

Tudja ezt, és igen helyesen állítja, hogy a lángész

intuitio, benső látás (*insight*). «Teufelsdröckh módszere, mondja egy alakjáról beszélve, melyben önmagát festi, — soha sem a közönséges iskolai logika, hol minden igazság sorba van állítva, mindegyik a másik kabátszárnyát fogja, hanem a gyakorlati ész logikája, tág intuitiók által haladva előre, melyek egész rendszeres csoportokat és országokat ölelnek át, mi által oly nemes sokféleség uralkodik bölcsészetében, mely csaknem a természetéhez hasonlít; szellemi képe a természetnek, nagyszerű tömkeleg, mely azonban, mint a hit egész halkán suttogja, nem nélkülözi a tervet.»²⁷ Kétség kívül; de a hátrányok sem hiányoznak, s első sorban a homályosság és barbarság. Fáradságosan kell tanulmányozni, hogy megértsük, vagy tökéletesen ugyanoly szellemi formával bírnunk, mint ő; de kevés ember kritikus mesterségénél fogva, vagy látnok természeténél fogva; általában azért írunk, hogy megértsenek, s kellemetlen, ha talányokra akadunk. — Másrésztől kockázatott is e vizionárius eljárás; ha egy ugrással a legbenső és nemző eszmére akarunk szökni, veszélyben forgunk, hogy oldalt esünk; a fokozatos haladás lassúbb, de biztosabb; a methodikusoknak, kiket CARLYLE annyira gúnyol, legalább az az előnyük van fölötte, hogy minden lépésöket igazolhatják. — Tegyük hozzá, hogy e jós sej-

²⁷ Our professor's method is not, in any case, that of common school logic, where the truths all stand in a row, each holding by the skirts of the other; but at best that of practical reason proceeding by large intuition over whole systematic groups and kingdoms; whereby, we might say, a noble complexity, almost like that of Nature, reigns in his philosophy, or spiritual picture of Nature: a mighty maze, yet, as faith whispers, not without a plan.

telmek és heves állítások gyakran nélkülözik a bizonyítékokat; CARLYLE az olvasóra bízva ezek keresését; az olvasó gyakran nem keresi, és vonakodik a jósnak pusztá szóra hinni. — Gondoljuk meg azt is, hogy a szenvedés csalhatatlanul behatol e stylbe. Bizonyára kikerülhetetlennek kell lennie, ha még oly ember is, mint SHAKSPEARE tele van vele. Az egyszerű, okoskodó prózáíró mindig okoskodhatik és a prózában maradhat; ihletének nincsenek szünetelései, s nincs szüksége erőfeszítésekre. A profeczia ellenben izgatott állapot, mely nem tartós. Midőn hiányzik, nagy taglejtésekkel pótolják. CARLYLE fűti magát, hogy izzó maradjon. Kézzelel-lábbal dolgozik, és e szándékos, örökös nyavalyatörés a legvisszataszítóbb látvány. Nem tűrhetünk el oly embert, a ki szertekalandoz, ismétli magát, visszatér a már egyszer merészelt különzésekre és túlzásokra, külön nyelvet készít belőlök magának, szaval, kiabál, s arra vállalkozik, hogy mint valami színfalszaggató rossz színész, megkínozza idegeinket. — Végre midőn e szellemi faj valamely gögös lélekben a búskomor prédikátor szokásaival találkozik, rossz modort hoz létre. Sokan fogják CARLYLET elbizottnak, durvának találni; elméletei és beszéd módja után azt fogják gyanítani, hogy félreismert nagy embernek tartja magát, a hősök fajtájából; hogy nézete szerint az emberi nemnek az ő kezeire kellene bíznia magát és ügyeit. Bizonyára meg is leczkéz minket, még pedig lóhátról. Megveti korát; morgorva és éles hangja van; szívesen áll falábakon. Lenézi az ellenvetéseket. Szemében ellenfelei nem mérhetők hozzá. Goromba elődei iránt; midőn Cromwell életírójáról beszél, úgy viseli magát, mint a pedánsok közé tévedt lángész. Megvan benne a hős fenséges mosolya, megadó leereszkedése, ki vértanúnak tudja magát; s csak azért

hagy föl vele, hogy torka szakadtából kiabáljon, mint a bárdolatlan paraszt.

Mindezekért ritka előnyökkel fizet meg. Igazat mond: a hozzá hasonló szellemek a legtermékenyebbek. Csaknem egyedül ők azok, kik a fölfedezéseket teszik. A merő osztályozók sokkal szárazabbak, hogysen feltaláljanak valamit. «Hogy *megismerjünk* valami dolgot, úgy, a mit mi nevezünk megismerésnek, először is szeretni kell a dolgot, rokonszenvezni vele.»²⁸ — «Az értelem a te ablakod; nem teheted nagyon tisztává, de a képzelem a szemed. A képzelem ama szervünk, melylyel megpillantjuk az istenit».²⁹ Egyszerűbb nyelven ez azt jelenti, hogy minden, lelkes vagy lelketlen tárgy erővel van ellátva, melyek természetét alkotják és létrehozzák fejlődését; hogy ha meg akarjuk ismerni, újjá kell azt teremtenünk önmagunkban erőinek kíséretével együtt, és hogy csak úgy értjük meg egészen, ha bensőleg érezzük minden törekvését és bensőleg *látjuk* minden hatását. És valóban ez eljárás, mely a természet utánzása, az egyetlen, mely által a természetbe hatolhatunk; SHAKSPEARENél megvolt, mint ösztön, GOETHENél, mint módszer. Nincs semmi, a mi hatalmasabb, gyöngédebb és megfelelőbb volna a dolgok sokféleségének és szellemünk szerkezetének. Nincs semmi, a mi képesebb volna megújítani eszméinket, elvonni minket a formuláktól, megszabadítani az előítéletektől, melyekkel a nevelés elfedett, megdönteni a korlátokat, melyekkel környezetünk körülzár. Ez által hatolt CARLYLE, kiemel-

²⁸ To know a thing, what we can call knowing, a man must first *love* the thing, sympathize with it. (*On Heroes*, p. 167.)

²⁹ Fantasy is the organ of the Godlike; the understandings indeed thy window; to clear thou canst not make it, but fancy is thy eye, with its colour-giving retina, healthy or diseased.

kedve a hivatalos angol eszmékből, Németország bölcsészeti és tudományába, hogy a maga módja szerint átgondolja a germán fölfedezéseket és eredeti elméletet állítson fel az emberről és a mindenségről.

2. §. Szerepe.

Németországból vette CARLYLE legnagyobb eszméit. Itt tanult. Tökéletesen ismeri irodalmát és nyelvét. Ez irodalmat az első helyre teszi. Lefordította *Wilhelm Meistert*. Bíráló czikkek hosszú sorát írta a német szerzőkről. Jelenleg Nagy Frigyes történetét írja. Ő a leghitelesebb és legeredetiebb az értelmezők között, kik bevezették Angliába a német szellemet. Nem csekély munka ez, mert hasonló munkán dolgozik ma az egész gondolkozó világ.

I.

1780-tól 1830-ig Németország létre hozta történeti korszakunk minden eszméjét, s még félszázadon, talán egy egész századon keresztül az lesz főmunkánk, hogy újra átgondoljuk azokat. A gondolatok, melyek valamely országban termettek és felvirágoztak, nem mulasztják el, hogy a szomszéd országokban el ne terjedjenek, hol egy időnyre beoltják azokat saját törzseikbe; a mi nálunk történik, már hússzor megtörtént a világon; a szellem tenyésztete mindig ugyanaz volt, s némi biztossággal láthatjuk előre a jövőben azt, a mit a múltban tapasztalunk. Bizonyos pillanatokban megjelen valami eredeti szellemi forma, mely bölcsészetet, irodalmat, művészetet, tudo-

mányt hoz létre, s megújítván az ember gondolkozását, lassankint, csalhatatlanul megújítja minden gondolatát. Minden szellem, mely kutat és talál, benn van a folyamban; csak általa halad előre; ha ellenszegül, fennakad; ha eltér tőle, meglassúl; ha segítségére van, messzebb jut, mint a többiek. És a mozgás mindaddig tart, míg valami feltalálni való marad. Midőn a művészet bevégezte minden művét, a bölcsészet minden elméletét, a tudomány minden fölfedezését, megállapodik; más szellemi forma veszi át az uralmat vagy az ember megszűnik gondolkozni. Így jelent meg a renaissanceban a művészi és költői szellem, mely Olaszországban születve és Spanyolországba jutva, itt másfél század mulva kialudt az egyetemes pangásban, s átültetve Franciaországba és Angliába, száz év mulva a modorosok csiszolásai és a felekezetek örültségei között ért véget, miután létre hozta a reformatiót, biztosította a szabad gondolkozást és megalapította a tudományt. Így született DRYDENNEL és MALHERBEBEL a szónoki és klasszikus szellem, mely létre hozván a tizenhetedik század irodalmát és a tizennyolczadik század bölcsészetét, VOLTAIRE és POPE utódai alatt kiszáradt és kétszáz év múltán meghalt, miután megfinomította Európát és fölkellette a francia forradalmat. Így emelkedett föl a mult század végén a német bölcsészeti szellem, mely új metaphysikát, theológiát, költészetet, irodalmat, nyelvészetet, exegesist, tanultságot szülvén, jelenleg a tudományokba száll le és folytatja fejlődését. Háromszáz év óta egy szellem sem mutatkozott, mely eredetiebb, egyetemesebb, termékenyebb lett volna mindenféle fontosságú és nemű következtetésekben, mely képesebb lett volna mindent megváltoztatni és átalakítani. Ugyanazon fajból való, mint a renaissance és a klasszikus kor szelleme. Összefügg, mint

azok, az egykorú értelem minden nagy munkájával. Megjelen, mint azok, minden polgárosult országban. Ugyanazon lényeggel és különböző alakokban terjed tovább, mint amazok. Egyike, mint azok, a világtörténelem mozzanatainak. Ugyanazon polgárosultságban és ugyanazon fajoknál fordul elő. És így nagy vakmerőség nélkül következtethetjük, hogy hasonló tartóssága és sorsa lesz. Ez által sikerül némi határozottsággal megállapítunk helyünket az események és dolgok végtelen folyamában. Tudjuk, hogy körülbelül közepén vagyunk ama részletes áramlatok egyikének, melyekből e folyó áll. Megkülönböztethetjük a szellemi formát, mely irányozza, és előre kutathatjuk, mily eszmék felé vezet.

II.

Miben áll e forma? Abban az erőben, melynél fogva általános eszméket tudunk fölfedezni. Egy nemzet, egy korszak sem bírt ezzel oly magas fokon, mint a németek. Ez az ő uralkodó tehetségök; ez erő által hozták létre mindazt, a mit tettek. E képesség tulajdonképen a *felfogás* képessége. Ez által összfogalmakat találunk; egy uralkodó eszme alatt egyesítjük valamely tárgy minden szétszórt részét; észreveszszük a csoport osztályai alatt a közös kapcsolatot, mely azokat egyesíti; kiegyeztetjük az ellenkezéseket; a látszólagos ellentéteket mély egységre vezetjük vissza. Ez a kiválóan bölcsészti tehetség; és valóban a bölcsészti tehetség az, mely minden munkájokra rányomta bélyegét. Életet öntöttek általa a száraz tanulmányokba, melyek nem látszóttak egyébre valóknak, mint hogy az akademiák vagy seminariumok vaskalaposait foglalkoztas-

sák. Kitalálták általa az önkénytelen és kezdetleges logikát, mely megteremtette és szervezte a nyelveket, a nagy eszméket, melyek minden műtárgy mélyén rejtőznek, a titkos költői megindulásokat és a határozatlan metaphysikai intuitiókat, melyek a vallásokat és mythosokat nemzették. Megpillantották általa a századok, polgárosultságok és fajok szellemét, és törvények rendszerévé alakították át a történelmet, mely csak tények halmaza volt. Újra feltalálták vagy megújították általa a dogmák értelmét, újra összekötötték az istent a világgal, az embert a természettel, a szellemet az anyaggal, észrevették folytonos láncolatát és eredeti szükségességét a formáknak, melyeknek összeségéből áll a mindenség. Annyira új nyelvészetet, mythológiát, kritikát, æsthetikát, exegesist, történelmet, theológiát és metaphysikát készítettek általa, hogy sokáig érthetetlenek maradtak s csak külön nyelv által voltak kifejezhetők. És e hajlam annyira uralkodó volt, hogy a művészeteket s magát a költészetet is uralma alá hajtotta. A költők tudósokká, bölcsészekké lettek; előleges elméletek szerint és az általános eszmék kinyilatkoztatása végett szerkesztették drámáikat, eposaikat, ódáikat. Erkölcsi tételeket és történeti korszakokat érzékítettek meg; æsthetikákat gyártottak és alkalmaztak; nem volt bennök naivság, vagy megfontoltan használták fel naivságukat; nem szerették alakjaikat önmagukért; jelképekké alakították át; bölcsészi eszméik minden pillanatban kiáradtak a költői formából, hová be akarták zárni; mindnyájan kritikusok voltak,³⁰ a kik szerkesztéssel és újra szerkesztéssel foglalkoztak, tudománynyal és módszerrel bírtak, kiket a művészet és tanulmány vezetett a képzelem felé, kik

³⁰ Első sorban Goethe.

képtelenek voltak élő lényeket teremteni, ha csak nem tudományosan és mesterségesen ; valódi systematikusok, kik elvont fogalmaik kifejezésére a formulák helyett személyeik cselekvéseit és verseik zenéjét alkalmazták.

III.

Az összeség felfogásának e tehetségéből csak egyetlen eszme születhetett, az összeségé. Valóban a Németországban kidolgozott minden eszme egyetlen egyre vezethető vissza, a *fejlődés* eszméjére, mely abból áll, hogy valamely csoport minden részét solidárisnak és egymást kiegészítőnek tünteti fel, úgy hogy mindegyikök szükségképen feltételezi a többit, és mindnyájan egyesülve folytonosságuk és ellentéteik által kinyilatkoztatják a benső tulajdonságot, mely összegyűjti és létrehozza. Húsz rendszer, száz álmadozás, százezer képlet tüntette fel vagy idomtalanította el különféleképen ez alapeszmét. Ha kihámozzuk hüvelyéből, csak a kölcsönös függőséget erősíti meg, mely összeköti valamely sorozat végpontjait, s mindnyájokat valamely bensejökben fekvő elvont tulajdonsághoz csatolja. Ha a természetre alkalmazzuk, oda jutunk, hogy a világot formák lajtorjájának és állapotok sorozatának tekintjük, melyek önmagukban bírják folytonosságuk és lételők okát, természetökben hordják esendőségek és korlátoltságuk szükségét, egységek által megoszthatatlan egészet képeznek, mely önmagának elég lévén, kimerítve minden lehetőséget és összefűzve minden dolgot az időtől és tértől egészen az életig és gondolatig, összhangja és nagyszerűsége által valami mindenható és halhatatlan istenhez hasonlít. Ha az emberre alkalmazzuk, oda jutunk,

hogy az érzelmeket és gondolatokat természetes és szükséges termékeknek tekintjük, melyek úgy össze vannak egymással fűzve, mint valamely állat vagy növény átalakulásai; a mi arra vezet, hogy a vallásokat, bölcsészeteket, irodalmakat, minden emberi fogalmat és megindulást valamely szellemi állapot köteles következményeinek tekintünk, mely útjában magával viszi azokat s visszatérve visszahozza, mely, ha reprodukálni tudjuk, közvetve megadja a módot, hogy akaratunk szerint reprodukálhassuk. Ime a két tan, mely végig húzódik a század két első gondolkozója, HEGEL és GOETHE iratain. Mindenütt úgy használták fel, mint módszert: HEGEL, hogy megragadja minden dolog formuláját, GOETHE, hogy megszerezze magának minden dolog vízióját; oly mélyen magukba szívták, hogy belőlök vonták ki benső és rendes érzelmeiket, erkölcsstanukat és viseletöket. Úgy tekinthetjük, mint a két bölcsészeti örökséget, melyet a mai Németország hagyott az emberi nemre.

IV.

De ez örökségek nem voltak tiszták, s az egységes szempontok iránti hajlam túlzásai által megrontotta saját műveit. Ritka dolog, hogy szellemünk képes legyen megragadni az összeségeket: az idő és tér nagyon szűk zugába vagyunk szorítva; érzékeink csak a dolgok felületét veszik észre; eszközeinknek csak kevés ereje van; csak háromszáz év óta teszünk kísérleteket; emlékezetünk rövid, és az okiratok, melyek segítségével a multba merülünk, csak bizonytalan, roppant területen elszórt szövetnekek, melyek meg engedik pillantanunk e területet, de nem világítják meg. Hogy összefűzzük az apró töredékeket, melye-

ket elérhetünk, leggyakrabban okokat kell föltételeznünk vagy oly terjedelmes általános eszméket alkalmaznunk, melyek minden ténynek megfelelhetnek; a hypothesishez vagy abstractióhoz kell folyamodnunk, önkényes magyarázatokat kell kitalálnunk vagy elvesznünk a határozatlan magyarázatokban. Valóban ez ama két bűn, mely megrontotta a német gondolkozást. Túlságosan sok volt benne a conjectura és formula. A rendszerek egymás fölött hajtottak ki és összekuszált tényezettel áradoztak, hova egy idegen sem mert belépni, mert azt tapasztalta, hogy minden reggel új hajtást hozott magával és hogy a végleges fölfedezést, melyet tegnap hirdettek ki, más csalhatatlan fölfedezés fojtotta el, mely legfőlebb másnap reggelig volt képes tartani. Az európai közönség elbámult, midőn annyi képzelmet és oly kevés józan észet, oly becsvágyó törekvéseket és oly üres rendszereket, oly behatolását a chimaerikus lényeknek és oly áradozását a haszontalan abstractióknak, oly sajtóságot hiányát a belátásnak és az esztelenség oly nagy fényűzését látta. Mert a bolondság és lángész ugyanazon forrásból ömlött; ugyanazon mértéktelen és mindenható tehetség hozta létre a fölfedezéseket és tévedéseket. Ha mai napság az emberi eszmék műhelyét szemléljük, a mily tele van tömve és túlterhelve munkáival, valami nagy kemenczéhez hasonlíthatjuk, a roppant géphez, mely éjjel-nappal fáradatlanul lobogott, félig elhomályosítva a fojtó páráktól, s melyben a felhalmozott nyers érz forrott, hogy égő folyamokban ömöljék a csatornába, melyekben kihült. Semmi más gép nem lett volna képes megolvasztani az ős salakkal fedett idomtalan tömeget; szükséges volt megfékezésére e megátalodott megoldozás és ez erős hőség. A tétlen ércfolyamok ma a földön hevernek; súlyoktól visszariad a kéz,

mely hozzájuk nyúl; ha valami használatra akarjuk hajlítani, ellenállnak vagy eltörnek: úgy a mint vannak, nem használhatók; és mégis úgy a mint vannak, anyagul szolgálnak minden szerszám és minden munkaeszköz számára; rajtunk áll, hogy átolvasszuk. Minden szellemnek a saját kohójába kell vinnie, hogy megtisztogassa, megpuhítsa, átalakítsa és a nyers anyagból kivonja a tiszta érczet.

V.

De minden szellem saját kohójának alkata szerint fogja ezt átkovácsolni; mert minden nemzetnek megvan a maga eredeti szelleme, mely szerint idomítja a másunnan vett eszméket. Így Spanyolország a tizenhatodik és tizenhetedik században más szellemben újította meg az olasz képirást és költészetet. Így a puritánok és a jansenisták új keretekben tüntették fel az eredeti protestantizmust. A tizennyolczadik század francziái kibővítették és kihirdették a szabad eszméket, melyeket az angolok alkalmaztak vagy indítványoztak a vallási és politikai dolgokban. Ma is így van. A francziák nem érhetik el egy lépéssel a magas összfogalmakat, mint a németek. Csak lépésről-lépésre tudnak haladni, kiindulva a konkrét eszmékből s lassankint az elvont eszméig emelkedve, CONDILLAC és DESCARTES progressiv módszerei s fokozatos elemzése szerint. De ez a lassúbb út csaknem oly messzire vezet, mint a másik, és ráadásul megóv sok ballépéstől. Ez által fogjuk kijavítani és megérteni HEGEL és GOETHE nézeteit, és ha látjuk magunk körül az utat törő eszméket, észreveszünk, hogy már is oda jutottunk. Az összes modern tapasztalatra támaszkodó és alapítójának halála óta társadalmi

és vallási képzelgéseitől megtisztult pozitivizmus új életet nyert az által, hogy a természetes csoportok viszonyának és a fennálló tudományok láncolatának jelzésére szorítkozik. Másrészről a történelem, a regény és a kritika, melyet a párisi műveltség finomsága élesít, megmutatják az emberi események törvényeit; a természet tények sorozatának, az ember a természet folytatásának tünt fel; és láttunk egy emelkedett szellemet, a leggyöngédebbet, legmagasztosabbat, mely napjainkban fellépett, mint vette elő és módosította a német divinatioakat, mint fejtette ki francia styl szerint mindazt, mit a mythosok, vallások és nyelvek tudománya a Rajnán túl hatvan év óta összehalmozott.³¹

VI.

Angliában sokkal nehezebben törnek útat ez eszmék; mert itt csekélyebb az általános eszmékre való képesség és nagyobb az általános eszmék iránti bizalmatlanság. Előre elvetik mindazt, a mi közéről vagy távolról képesnek látszik arra, hogy ártalmára legyen a gyakorlati erkölcsanak vagy a megállapított dogmának. Úgy látszik, mintha a pozitív szellem kötelességszerűleg kizárna minden német eszmét; és mégis a pozitív szellem az, mely bevezeti. Például a theologusok³² világosan és határozottan akarván maguk elé állítani az új-szövetség alakjait, eltávolították a dicskört és a ködöt, melybe a messzeség burkolta őket; ruházatukkal, mozdulataikkal, hanglejtésökkel képzeltek maguk elé, a megindulás mindazon árnyalataival, melye-

³¹ Renan.

³² Kivált Stanley és Jowett.

ket styljök jelez, a képzelemnek ama nemével, melyet századuk rótt reájok, a tájak között, melyeket szemléltek, az emlékek között, melyek előtt beszéltek, mindazon physikai vagy erkölcsi körülményekkel, melyeket a tudomány és az utazások megérzékíthetnek, mindazon összehasonlításokkal, melyeket a mai physiologia és lélektan sugallhat; szabatos és bebizonyított, színezett és festői ³³ fogalmat adtak róluk; nem az eszméken keresztül, mint mythosokat, hanem színről-színre, mint embereket látták őket. MACAULAY művészetét alkalmazták az exegesisre, és ha a német tudományosság egészen keresztül mehetne ez olvasztó tégelyen, megkettőztetné szilárdságát és értékét is.

De van egy másik, egészen germán út, melyen a német eszmék angolokká lehetnek. Erre lépett CARLYLE; ez által felel meg egymásnak a két ország vallása és költészete; ez teszi testvérekké a két nemzetet. A benső dolgok iránti érzék (*insight*) a fajban van, és ez érzék egy neme a bölcsészeti divinatióknak. Szükség esetén a szív pótolja az agyat. Az ihlett, szenvedélyes ember ^{modjára} a dolgok bensejébe hatol; az okokat azon megrázkódásokból veszi észre, melyeket érez; az összeségeket teremtő képzelmenek világossága és gyorsasága által karolja át; a csoport egységét azon megindulás egysége által fedezi föl, melyet tőle nyer. Mert mihelyt teremtünk, azonnal érezzük magunkban az erőt, mely az elgondolt tárgyakban működik; rokonszenünk kinyilatkoztatja előttünk értelmöket és kapcsukat; az intuitio teljes és élő elemzés; a költők és próféták, SHAKSPEARE és DANTE, szent Pál és LUTHER, a nélkül, hogy akarták volna, rendszeres theoretikusok voltak, és vízióik az ember és mindenség általános fogalmait zárják ma-

³³ *Graphic.*

gukba. CARLYLE mysticizmusa ugyanily fajta erő. Költői és vallási stylben fordítja le a német bölcészetet. Úgy beszél, mint FICHTE «a világ isteni eszméjéről, a valóságról, mely minden látszat alapján fekszik». Úgy beszél, mint GOETHE «a szellemről, mely örökkön szövi az istenség élő öltönyét». Átveszi képleteiket, csakhogy szóról-szóra veszi. Rejtelmes és magasztos lénynek tekinti az istent, kit azok formának és törvénynek tekintenek. A felmagasztosultság, a fájdalmas álmadozás, a lények láncolatának zavaros érzése által fogja fel a természetnek azt az egységét, melyet azok okoskodások és elvonások segítségével fejtenek ki. Ez az utolsó, kétségkívül meredek és kevéssé járt út, mely az ormokra vezet, hova a német gondolkozás egy ugrással felszökött. A módszeres elemzés, kapcsolatban a pozitív tudományok coordinatiójával; a francia kritika, melyet megfinomított az irodalmi ízlés és a világi észlelés; az angol kritika, mely a gyakorlati józan észre és a pozitív intuitióra támaszkodik; végre, egy félre-eső zugban, a rokonszenves és költői képzelem: ez az a négy út, melyen az emberi szellem ma a magasztos ormok elfoglalására tör, melyeket egyszer már elérni vélt és elveszített. Ez utak mind ugyanazon csúcs felé vezetnek, de különböző szempontokhoz. Az, a melyen CARLYLE haladt, a legtávolibb lévén, a legkülönösebb perspektíva felé vezette. Hagyjuk őt magát beszélni; majd megmondja az olvasónak, mit látott.

3. §. Bölcsészete, erkölcstana és kritikája.

«Nem metaphysika ez, vagy valami más elvont tudomány, melynek eredete egyedül a fejben van, hanem az élet bölcsészete, mely a szívből is származik s a szívhez szól.»³⁴ CARLYLE Teufelsdröckh neve alatt elbeszélte a megindulások egész sorozatát, mely e bölcsészetre vezet. A modern puritán érzései ezek: a kétségek, kétségbeesések, benső harczok, felmagasztosulások és gyötrelmek, melyek által a régi puritánok a hithez jutottak; az ő hitök ez más alakban. Nála, mint azoknál, a szellemi és benső ember lerázza magáról a külső és testi embert, észreveszi a kötelességet a gyönyör nógatásain keresztül, fölfedezi az istent a természet külső látszatában, s a világon és érzéki ösztönökön túl megpillantja a természetfölötti világot és ösztönöket.

I.

CARLYLENak, mint minden mystikusnak sajátosága, hogy minden dologban kettős értelmet lát. Reá nézve a szövegek és tárgyak két magyarázatra alkalmasak: az egyik durva, mindenkinek nyitva áll, jó a mindennapi életre; a másik magasztos, csak némelyek előtt tárul fel

³⁴ However it may be with Metaphysics, and other abstract science originating in the head (*Verstand*) alone, no Life-Philosophy (*Lebensphilosophie*), such as this of Clothes pretends to be, which originates equally in the Character (*Gemüth*), and equally speaks thereto, can attain its significance till the Character itself is known and seen.

s a magasabb élethez illő. «Mi az ember, mondja CARLYLE, a köznapi logika szemében? Mindent faló kétlábú állat, mely nadrágot visel. Micsoda a tiszta ész előtt? Lélek, szellem, isteni jelenés.» — «Rejtelmes én rejtőzik e testi köntös alatt. Mélyen el van temetve e különös ruha alatt, a hangok, színek és alakok közt, melyek pólyái és szemfedője. És mégis e ruhát az égben szőtték és méltó az istenre.»³⁵

«Mert az anyag szellem, a szellem nyilatkozása. A látható dolog mi más, ha nem ruha, öltözet valami felsőbb és láthatatlan, képzelhetetlen és alaktalan dolog számára, mely épen túlságos fénye miatt homályos. . . ?³⁶ Minden látható dolog jelvény; a mit láatsz, nem önmagáért van itt. Tulajdonképen semmi sincs itt. Az anyag csak szellemileg létezik, hogy valamely eszmét képviseljen és külsőleg megtestesítsen. Vajjon a képzelem nem kénytelen ruhákat, látható testeket szőni, melyek által eszünk láthatatlan ihletei és teremtései nyilvánulnak, mint a szellemekkel történnék, és mindenhatókká lesznek?» A nyelv, a költészet, a művészetek, az egyház, az állam nem egyebek,

³⁵ *Sartor.* 75. 76. 83. 259.

³⁶ For Matter, were it never so despicable, is Spirit, the manifestation of Spirit: were it never so honourable, can it be more? The thing visible, nay the thing imagined, the thing in any way conceived as visible, what is it but a garment, a clothing of the higher, celestial invisible «unimaginable, formless, dark with excess of bright?»

All visible things are emblems; what thou seest is not there on its own account; strictly taken, is not there at all: Matter exists only spiritually, and to represent some Idea, and *body* it forth.

(*S. R.*, I. 11.)

mint jelképek.³⁷ «És így jelképek vezetik és kormányozzák az embert, teszik boldoggá vagy nyomorulttá; mindenfelől körül fogják a jelképek, melyek ilyenekül vannak elismerve s melyek nincsenek elismerve. Nem jelképes-e mindaz, a mit tett? élete nem érzéki kinyilatkoztatása-e az isten adományának, a mystikus erőnek, mely benne van?»

Hágjunk még magasabbra és szemléljük az időt és teret, e két mélységet, melynek betöltésére vagy lerombolására semmi sem látszik képesnek s a melyek fölött lebeg életünk és mindenségünk. «Nem egyebek ezek, mint gondolatunk alakjai. . . Nincs sem idő, sem tér; csak nagy látszatok ezek», gondolatunk és világunk burkai.³⁸ Gyökerünk az örökkévalóságban van; születni és meghalni látszunk, de valójában *vagyunk*. «Tudd meg, hogy egyedül az idő árnyai multak el és mulékonyak, hogy a valódi lényege mindannak, a mi volt, s mindannak, a mi van,

³⁷ In the Symbol proper, what we can call a Symbol, there is ever, more or less distinctly, and directly, some embodiment and revelation of the Infinite; the Infinite is made to blend itself with the Finite, to stand visible, and as it were, attainable there. By Symbols, accordingly, is man guided and commanded, made happy, made wretched. He everywhere finds himself encompassed with Symbols, recognised as such or not recognised: the Universe is but one vast Symbol of God: nay if thou wilt have it, what is man himself but a Symbol of God? Is not all that he does symbolical; a revelation to Sense of the mystic god-given Force that is in him?

³⁸ But deepest of all illusory Appearances, for hinding Wonder, as for many other ends, are your two grand fundamental world-enveloping. Appearances, Space and Time. These, as spun and woven for us from before Birth itself, to clothe our celestial *Me* for dwelling here, and yet to blind it, — lie all-embracing, as the universal canvass, or warp or woof, whereby all minor Illusions, in this Phantasm Existence, weave and paint themselves.

e pillanatban és mindenkorra létezik.» Úgy, a mint vagyunk, testünkkel és érzékeinkkel, szilárdaknak hiszszük magunkat; de mind e külsőség csak phantom. «E tagok,³⁹ e viharos erő, ez élő vér, izzó szenvedélyeivel, nem más, mint por és árnyék, az énünk körül összegyűlt árnyak rendszere. Vinnyogunk és nyafogunk, rikoltó baglyokhoz hasonló vitatkozásainkban és éles vádaskodásainkban; gonoszoknak, gyengéknek és féleneknek látszunk, vagy ordítunk és toporzékolunk örült haláltáncunkban, míg a reggeli lég illata néma tanyánkra szólít, s az álmakkal teljes éj felvirad és nappal lesz.»⁴⁰

Mi van hát mind e hiú látszatok alatt? Mi az a mozdulatlan lény, melynek a természet csak «változó és élő ruhája?» Senki sem tudja; ha a szív ki is találja, a szellem nem pillantja meg. «A teremtés dicső szivárvány módjára tárul ki előttünk; de a nap, mely létre hozza, mögöttünk, látásunkon kívül marad.»⁴¹ Csak érzése van meg bennünk, nem eszméje. Érezzük, hogy e mindenség szép

³⁹ Sartor. 313. 412.

⁴⁰ O Heaven, it is mysterious, it is awful to consider that we not only carry each a future Ghost within him; but are, in wery deed, Ghosts! These Limbs, whence had we them; this stormy Force; this life-blood with its burning Passion? They are dust and shadow; a shadow-system gathered round our Me; wherein, through some moments or years, the Divine Essence is to be revealed in the flesh.

And again, do we not squeak and gibber (in our discordant, screech-owlsh debatings and recriminatings); and glide bodeful, and feeble, and fearful; or uproar (poltern), and revel in our mad dance of the Dead, — till the scent of the morning-air summons us to our still home; and dreamy night becomes awake and day?

⁴¹ Creation, says one, lies before us like a glorious rainbow; but the sun that made it lies behind us, hidden from us.

és rettenetes; «de lényege mindig névtelen marad.»⁴² Nincs más tenni valónk, mint térdre borulni e lefátyolozott arcz előtt; a bámulat és imádás a mi igazi magatartásunk. «A tisztelet nélküli tudomány meddő, talán mérges is. Az ember, ki nem tud tisztelni, ki nem tud szokásszerűleg tisztelni és imádni, habár száz királyi társaság elnöke volna, és fejében hordaná az egész *Mennyei gépezetet* és HEGEL egész bölcsészetét, s minden labororium és observatorium kivonatát, — még sem lenne egyéb, mint egy pár szemüveg, mely mögött nincs szem.»⁴³ Tudományos intézeteitek, akademiáitok derekasan küzdenek, és a kibonyolíthatatlanul összehalmozott és egybekevert milliónyi hieroglyphpek közül ügyes összevetéseik által kiszednek néhány betűt közönséges írásban, melyeket összeállítanak, hogy egy vagy két gazdasági, a gyakorlatban

⁴² *Past and Present*, p. 76. — *Sartor*, p. 78. 304. 314.

⁴³ The man who cannot wonder, who does not habitually wonder (and worship) were he president of innumerable Royal Societies, and carried the whole *Mécanique céleste* and *Hegel's Philosophy*, and the epitome of all laboratories and observatories with their results, in his single head, — is but a pair of spectacles behind which there is no eye. Let those who have eyes look through him, then he may be useful.

Thou wilt have no Mystery and Mysticism; wilt walk through thy world by the sunshine of what thou callst Truth, or even by the Hand-lamp of what I call Attorney-Logic: and «explain» all, «account» for all, or believe nothing of it? Nay, thou wilt attempt laughter. Who so recognises the unfathomable, all-pervading domain of Mystery, which is everywhere, under, over feet and among our hands; to whom the Universe is an oracle and temple, as well as a kitchen and cattle stall, ha shall be a delirious Mystic; to him, thou, with sniffing charity, wilt protusively proffer thy Hand-lamp, and shriek, as one injured, when he kicks his foot through it?

nagyon hasznos utasítást készítsenek belőlök». ⁴⁴ Azt hiszik talán, «hogy a természet csak efféle utasítások halmaza, valami roppant szakácskönyv?» Vedd le a hályogot szemedről és láss. «Látni fogod, hogy e magasztos mindenség legcsekélyebb területén is, a szó szoros értelmében, csillagos városa az istennek; hogy minden csillagon, minden fűszálon s kivált minden élő lelken átsugárzik a jelenlevő isten dicsősége. — Az emberiség nemzedékről nemzedékre valamely test alakját veszi fel, s kiszállva a kimmeri égből, égi küldetéssel jelen meg. Azután visszahívják a mennyei követet; földi ruhája lehull és nemsokára még az érzékekre nézve is eltűnt árnyékká lesz. Így dörög és villámlik

⁴⁴ We speak of the volume of Nature: and truly a volume it is, — whose author and writer is God. To read it! Dost thou, does man, so much as well know the Alphabet thereof? With its words, sentences, and grand descriptive pages, poetical and philosophical, spread out through Solar systems, and thousands of years, we shall not try thee. It is a volume written in celestial hieroglyphs, in the true Sacred writing; of which even Prophets are happy that they can read here a line and there a line. As for your Institutes, and Academies of science, they strive bravely; and, from amid the thicker crowded, inextricably intertwined hieroglyphic writing, pick out, by dexterous combination, some letters in the vulgar character, and therefrom put together this and the other economic recipe, of high avail in practice. That Nature is more than some boundless volume of such recipes, or huge, well-nigh inexhaustible domestic cookery-book, of which the whole secret will in this manner one day evolve itself.

And what is that Science, which the scientific head alone, were it screwed off, and (like the Doctor's in the Arabian tale) set in a basin, to keep it alive, could prosecute without shadow of a heart, — but one other of the mechanical and menial handicrafts, for which the Scientific Head (having a soul in it) is too noble an organ? I mean that Thought without reverence is barren, perhaps poisonous. (III, 8.)

e rejtelmes emberiség, mint villámokkal és lángokkal teljes mennyei tűzéség nagyszerű sorozatban, rohamos egymásutánban, az ismeretlen mélységen keresztül. Így kelünk ki az úrból, mint istentől teremtett, lángoló szellemek serge, így sietünk viharosan végig a földön, s azután ismét visszamerülünk az ürbe. De honnan jövünk? oh isten! hova megyünk? Az érzékek nem felelnek, a hit nem válaszol; csak azt tudjuk, hogy rejtelemről rejtelemre, istentől istenhez megyünk.»⁴⁵

II.

E szenvedélyes vallási költészet, mely egészen tele van MILTON és SHAKSPEARE emlékeivel, nem más, mint a német eszmék angol *átírása*. Van egy állandó szabály az *áttétel* számára, vagyis arra, hogyan változtassuk át egy-

⁴⁵ Generation after generation takes to itself the form of a Body; and forth-issuing from Cimmerian night, on Heaven's mission appears. What force and Fire is in each he expends: one grinding in the mill of Industry; one hunter-like climbing the giddy Alpine heights of Science; one madly dashed in pieces on the rocks of Strife, in war with his fellow: — and then the Heaven-sent is recalled; his earthly vesture falls away, and soon even to Sense becomes a vanished Shadow. Thus, like some wild-flaming, wild-thundering train of Heaven's artillery, does this mysterious Mankind thunder and flame, in long drawn, quick-succeeding grandeur, through the unknown Deep. Thus, like a God-created, fire breathing Spirit-host, we emerge from the Inane; haste stormfully across the astonished Earth, then plunge again into the Inane.

But whence? — O Heaven, whither? Sense knows not; Faith knows not; only that it is trough mystery to mystery, from God and to God.

másba a pozitívista, a pantheista, a spiritualista, a mystikus, a költő, a képekkel vagy a formulákkal tele agy eszméit. Megjegyezhetünk minden lépést, mely az egyszerű bölcsészi fogalomtól a végletes és erőszakos állapotig vezet. Vegyük a világot úgy, mint a tudományok mutatják: szabályos csoport, vagy ha jobban tetszik, sorozat, melynek megvan a maga törvénye; szerintök semmi több. Mivel a sorozatot a törvényből vonják le, mondhatjuk, hogy ez szüli amazt, és úgy tekinthetjük e törvényt, mint erőt. A ki művész, az együttesen fogja fel az erőt, a hatások sorozatát és a szép szabályos módot, melylyel az erő létre hozza a sorozatot; véleményem szerint e rokonszenves előállítás valamennyi közt a legszabatosabb és legteljesebb; az ismeret mindaddig korlátolt, míg idáig nem jut, és teljes lesz, mihelyt ide jutott. De ezen túl kezdődnek a phantomok, melyeket a lélek teremt s melyekkel önmagát ámitja. Ha egy kis képzelő tehetségünk van, határozott, szellemi, a tapasztalat körén kívül eső lényt alkotunk ez erőből, az érzéki dolgok létokát és lényegét. Ime a metafizikai lény. Emeljük egy fokkal képzelőnk és lelkesedésünket, s azt fogjuk mondani, hogy ez időn és téren kívül levő szellem az idő és tér által nyilatkozik, hogy minden dologban létezik, hogy minden dolgot éltet, hogy benne bírnak a mozgással, léttel és étellel. Hajtsuk végletig a viziót és elragadtatást, s ki fogjuk jelenteni, hogy ez az elv egyedül valódi, hogy a többi mind csak látszat; ettől fogva minden eszköztől meg vagyunk fosztva, melylyel meghatározhatnók; semmit sem állíthatunk róla, csak azt, hogy forrása a dolgoknak és hogy semmit sem lehet róla állítani; nagyszerű és megmérhetetlen mélységnek tekintjük; más utat keresünk a hozzá jutásra, nem a világos eszmék útját; hirdetjük az érzést, a magasztosultságot.

Ha komor vérmérsékletünk van, fájdalmasan, földre borulva, gyötrelmek közt fogjuk keresni, mint a felekezetek emberei. Az átalakulások e lajtorjáján az általános eszme költői, aztán bölcsészi, aztán mystikus lénynyé lesz, s a központosított és fölhevített német metaphysika angol puritánizmussá változik.

III.

E mysticizmust gyakorlati volta különbözteti meg a többiektől. A puritán nem csak azon töprenkedik, mit kell hinnie, hanem azon is, hogy mit kell tennie; választ kíván kétségeire, de különösen szabályt viselete számára; nem csak tudatlanságának érzése, de bűneitől való borzadása is gyötri; keresi az istent, de egyúttal a kötelességet is. Szemében e kettő csak egyet tesz; az erkölcsi érzék előmozdítója és kalauza a bölcsészetnek. «Nincs talán isten, vagy legfőlebb távollevő, henye isten van, ki az első sabbath óta kinn ül mindensége kapujában s nézi menetet? Vajjon nincs értelme a *kötelesség* szónak? A mit mi kötelességnek nevezünk, vajjon nem isteni követ és kalauz, hanem földi ál-képzelet, mely vágyból és félelemből, a bitófa kipárolgásaiból és doktor Graham mennyei ágyából készült? Boldogsága az elégedett lelkiismeretnek! Vajjon nem érezte tarsusi Pál, kit az emberek csodálata azóta szentnek nevezett, nem érezte, hogy ő a «legfőbb bűnös»? Vajjon a római Nero nem vidám hárfázással töltötte el élete legnagyobb részét? Balga szókufár és ok-köszörús, ki logikai malmokban földi gépezettel bírsz még az isteni számára is és szeretnél

erényt hámozni ki a gyönyör hüvelyéből — azt felelem neked: Nem!»⁴⁶

Van bennünk egy ösztön, mely nemet mond. «Valami magasabbat fedezünk fel magunkban, mint a boldogság szeretete», az áldozat szeretetét. Ez lelkünk isteni része. Benne és általa megpillantjuk az istent, ki másképp mindig rejtve maradna előlünk. Ismeretlen és magasztos világba hatolunk általa. Van bizonyos rendkívüli állapota a léleknek, mely által kiemelkedik az önzésből, lemond a gyönyöréről, nem törődik többé önmagával, imádja a fájdalmat, megérti a szentséget.⁴⁷ Az a homályos túlvilág, melyet az érzékek nem érnek el, melyet az ész nem képes meghatározni, melyet a képzelem király és személy gya-

⁴⁶ Is there no God, then; but at best an absentee God, sitting idle, ever since the first Sabbath, at the outside of his Universe, and seeing it go? Has the word Duty no meaning? Is what we call Duty no divine messenger and guide, but a false earthly fantasm, made up of desire and fear, of emanations from the gallows and from Doctor Graham's celestial bed? Happiness of an approving conscience! Did not Paul of Tarsus, whom admiring men have since named Saint, feel that *he* was the «chief of sinners»; and Nero of Rome, jocund in spirit (*wohlgemuth*), spend much of his time in fiddling? Foolish word-monger and motive-grinder, who in thy logic-mill hast an earthly mechanism for the Godlike itself, and wouldst fain grind me out virtue from the husks of pleasure, — I tell thee, Nay!

⁴⁷ Only this I know, if what thou namest Happiness be our true aim, then are we all astray. With stupidity and sound digestion man may front much. But what in these dull unimagi-native days, are the terrors of Conscience to the diseases of the liver! Not on Morality, but on cookery let us build our stronghold: there brandishing our frying-pan, as censor, let us offer sweet incense to the Devil, and live at ease on the fat things which he has provided for his Elect!

(S. R. 2, 7.)

nánt állít maga elé, ez a szentség, ez a magasztos. Itt lakik a hős: «Itt él⁴⁸ a dolgok e benső légkörében, az igazban, az isteniben, az örökkévalóban, mely mindenkor létezik, láthatatlanul a tömeg szemének, az ideiglenes és köznapi alatt; ebben van létele . . . Élete egy darabja a természet halhatatlan szívének.»⁴⁹ Az erény kinyilatkoztatás, a hősiesség világosság, a lelkiismeret bölcsészet, s röviden úgy fejezhetjük ki ez erkölcsi mysticizmust, ha azt mondjuk, hogy az isten CARLYLERA nézve rejtelem, kinek egyetlen neve az eszmény.

IV.

E tehetség, mely észreveszi a dolgokban a benső értelmet, és a hajlam, hogy a dolgokban az erkölcsi értéket keresse, hozta létre minden tanát s először is kereszténységét. Ez a kereszténység nagyon szabad; CARLYLE németesen, jelképes módon fogja fel a vallást. Ezért nevezik pantheistának, a mi a modern francziáknál bolondot vagy gonosztevőt jelent. Angliában is ki akarják belőle űzni az ördögöt. Sterling barátja hosszú értekezéseket küld neki, hogy visszavezérelje a személyes istenhez. Minden pillanatban éles sebet üt a theologusokon, kik az ő okból építő mestert vagy intézőt csinálnak. De még jobban megbotránkoztatja őket, midőn a dogmához jut; mythosnak tekinti a kereszténységet, melynek lényege «a fájda-

⁴⁸ *On Heroes.*

⁴⁹ The hero is who lives in the inward sphere of things, in the True, Divine, Eternal, which exists always, unseen to most, under the Temporary, Trivial; his being is in that . . . His life is a piece of the everlasting heart of nature itself.

(*On Heroes*, p. 245.)

lom imádása. Tizennyolcz század előtt épült temploma most romokban hever, élődi tenyészet borítja, siralmas teremtmények laknak benne. De haladj csak előre: egy alacsony sírboltban, melynek ívét összeomló töredékek képezik, megtalálod még az oltárt és a szent lámpát, mely örökkön ég.»⁵⁰ De őrei nem ismerik többé. Hivatalos diszítések cziczomája rejti el az emberek szeme elől. A tizenkilencedik század protestáns egyháza épen úgy reformációra szorul, mint a katolikus egyház a tizenhatodik században. Új LUTHERRE van szükségünk. «Mert — mondja a *Sartor Resartus*ban — az egyház a ruha, a szellemi és benső szövet, mely életet és meleg vérkeringést ad az egésznek; nélküle a test elpárologna és megsemmisülne. De jelenkorunkban ez egyházi ruhák siralmasan kilyukadtak könyökükön. Sőt mi rosszabb, legnagyobb részük merő üres formákká, álarczokká lett, melyek alatt semmi élő alak, semmi szellem nem lakik többé, hol nincs más, mint pókok és szennyes férgek, melyek borzasztó halmazban dolgoznak munkájokon. És ez álarcz még reánk szegzi üveg szemeit, kísértetiesen utánozva az életet. Egy vagy két nemzedék óta eltűnt belőle a vallás, és senkitől észre nem vett zúgokban hallgatva szövi új ruháit, melyekben ismét meg fog jelenni, hogy megáldjon minket, fiainkat vagy unokáinkat.»⁵¹

⁵⁰ Knowest thou that «*Worship of sorrow?*» The Temple thereof, founded some eighteen centuries ago, now lies in ruins, overgrown with jungle, the habitation of doleful creatures. Nevertheless, venture forward: in a low crypt, arched out of falling fragments, thou findest the altar still there, and its sacred lamp perennially burning.

⁵¹ For if Government is, so to speak, the outward Skin of the Body Politic, holding the whole together and protecting it;

Mihelyt az önmegtágadás érzésére szorítkozik a kereszténység, a többi vallás, visszahatás által, újra méltóságot és fontosságot nyer. Ezek is, mint a kereszténység, alakjai az egyetemes vallásnak. «Mindnyájan foglalnak magukban valamely igazságot, különben nem karolták volna fel az emberek.»⁵² Nem ámitók csalásai, nem a költői képzelem játéka. Minden vallás élet, melyet többé vagy kevésbé nyugtalanít a mindenség mélyén létező felséges és végtelen titok. «A legdurvább pogány, ki a Canopus csillagot vagy a Kaaba fekete kövét imádta, va-

and if all your craftguilds, and Associations for industry, of hand or of head, are the fleshy clothes, the muscular and osseous tissues (lying *under* such Skin), whereby Society stands and works; — then is Religion the inmost pericardial and nervous tissue which ministers life and warm circulation to the whole.

Meanwhile, in our era of the world, those church-clothes have gone sorrowfully out at elbows: nay, far worse, many of them have become mere hollow shapes, or masks, under which no living Figure or Spirit any longer dwells; but only spiders and unclean beetles, in horrid accumulation, drive their trade; and the mask still glares on you with his glass-eyes, in ghastly affectation of life, — some generation and half after Religion has quite withdrawn from it, and in unnoticed nooks is weaving for herself new vestures, wherewith to reappear, and bless us, or our sons and grandsons.

⁵² *On Heroes 1, the Hero as Divinity.*

Canopus shining down over the desert, with its blue diamond brigeness (that wild blue spirit-like brightness far brighter than we ever witness here) would pierce into the heart of the wild Ismaelitish man, whom it was guiding through that solitary waste there. To his wild heart, with all feelings in it, with no *speech* for any feeling, it might seem a little eye, that Canopus, glancing out on him from the great deep Eternity, revealing the inner splendour to him.

(*On Heroes*, p. 14.)

lami szépségre, isteni értelemre ismert benne. A sivatag fölött ragyogó Canopus, kékes gyémántfényével (e különös, szellemszerű kékes fénynyel, mely sokkal ragyogóbb, mint a minőt itt valaha tapasztalunk), szívéig hatol a vad ismaelitának, kit a magányos sivatagon vezérel. E vad szív előtt, melyben minden érzelem megvan s nincs nyelve semmi érzelem számára, e Canopus csillag kis szem gyanánt tűnhetett föl, mely a nagy, mély örökkévalóságból tekint feléje, kinyilatkoztatva előtte a benső ragyogást.» A nagy Lama tisztelete, maga a pápaság is saját módja szerint magyarázza az isteni érzést; ezért tiszteletreméltó még a pápaság is. «Tartson addig, a meddig képes» (ez nagyon merész mondás Angliában), «addig, a míg áhítatos életet vezérelhet.» Bálványozásnak nevezik? Mindegy. Mi a bálvány, ha nem jelkép, valami látott vagy képzelt dolog, mely az istenit képviseli? «Minden vallás jelkép. A legszigorúbb puritánnak megvan hitvallása, értelmi képzelete az isteni dolgokról. Minden hit, liturgia, vallási forma, minden fogalom, melyet magára ölt a vallási érzés, ily értelemben bálvány, látott dolog (*eidolon*). Minden isteni tisztelet jelképek, bálványok által nyer kifejezést; elmondhatjuk, hogy minden bálványozás csak viszonylagos, és hogy a legrosszabb bálványozás nem más, mint nagyobb bálványimádás.» Egyedül az megvetendő, melyből az érzelem elveszett, mely csak betanult szertartásokból, az imák gépies ismétléséből, nem értett formulák illedelmes elismeréséből áll. A tizenkettedik századbéli szerzetes mély tisztelete, melylyel leborult szent Edmund ereklyéi előtt, többet ért, mint egy mai protestáns illemszerű áhítata és hideg bölcsészti vallása. Akármilyen az isteni tisztelet, az érzelem adja meg minden erényét. És ez érzelem az erkölcsi érzés. «Egyetlen

czélja,⁵³ egyetlen lényege, egyetlen haszna minden mult, jelen vagy jövőendő vallásnak, hogy élve és fényvel őrizze meg erkölcsi lelkiismeretünket, benső világosságunkat. Minden vallás azért jött e földre, hogy többé vagy kevésbbé jól eszünkbe juttassa azt, a mit már többé vagy kevésbbé jól tudunk, hogy tudniillik feltétlenül *végtelen* különbség van a jó és rossz ember közt, s azt parancsolja, hogy végtelenül szeressük az egyiket, végtelenül utáljuk és kerüljük a másikat, és végtelenül törekedjünk az egyik lenni és nem lenni a másik.»⁵⁴ «Minden vallás, mely nem végződik cselekvésben, munkában, elmehet és lakhatik a brahminok, az antinomiánok, a tánczólovisek közt; nálam nincs helye.»⁵⁵ Meglehet, hogy nálad nincs; de van másoknál. Itt érintjük angol és szük vonását e német és oly tág fogalomnak. Sok vallás van, mely nem erkölcsi, még több van, mely nem gyakorlati. CARLYLE a kötelesség angol érzelmére akarja szorítani az ember szívét, a tisztelet angol érzelmére akarja szorítani az em-

⁵³ *Past and present.* 305. 270.

⁵⁴ *Past and Present*, p. 305, 270.

The one end, essence and use of all religion past, present, and to come, is this only: to keep the same moral conscience or inner light of ours alive and shining . . . All Religion was here to remind us better or worse of what we already know better or worse of the quite *infinite* difference there is between a good man and a bad; to bid us love infinitely the one, abhor and avoid infinitely the other; strive infinitely to be the one and not to be the other. «All religion issues in due practical Hero-worship.»
(*Past and Present*, p. 305.)

⁵⁵ All true work is Religion; and whatsoever Religion is not work may go and dwell among the Brahmins, Antinomians, spinning Dervishes, or where it will; with me it shall have no harbour. (*Past and Present*, p. 270.)

ber képzelmet. Az emberi költészet fele része kívül esik felfogásán. Mert ha egyik részünk az önmegtágadásig és erényig emel, másik részünk az élvezet és gyönyör felé vezet. Az ember épen úgy pogány, mint keresztény; a természetnek két arca van; több faj, India, Görögország, Olaszország csak a másodikat értette meg és vallás gyanánt nem volt egyebe, mint a kicsapongó erő imádása és a nagyszerű képzelem elragadtatása, vagy pedig az összhangzatos forma csodálata a gyönyör, szépség és boldogság cultusával.

V.

Az irodalmi művek bírálatában ugyanazt a melegséget és szenvedélyességet, ugyanazon horderőt és határokat, ugyanazon alapelvet és következtetéseket találjuk, mint a vallási művek kritikájában. Bevitte ide HEGEL és GOETHE nagy eszméit és a puritán érzés szűk fegyelme alá szorította.⁵⁶ A költőt, író, művészt úgy tekinti, «mint magyarázóját az isteni eszmének, mely minden látszat alapján létezik», mint a végtelenség kinyilatkoztatóját, mint századának, nemzetének, korának képviselőjét; ráismerünk itt minden germán formulára. Azt jelentik ezek, hogy a művész bárkinél jobban felismeri és kifejezi a környező világ kiemelkedő és tartós vonásait, úgy hogy művéből ki lehet vonni az ember és a természet elméletét, s egyúttal fájának és korának festését. E fölfedezés megújította a kritikát. CARLYLE neki köszöni legszebb szempontjait, SHAKSPEARERŐL és DANTÉRŐL való nézeteit,

⁵⁶ *Heroes*. 129. 254. — *Miscellanies*.

GOETHE, JOHNSON, BURNS és ROUSSEAU fölötti tanulmányait. Ez által és természetes elragadtatása által hirnöke lett a német irodalomnak; GOETHE apostolává tette magát; az újonnan megtért hívő buzgalmával dicsőítette, úgy hogy őt illetőleg elhagyja az ügyesség és tiszta látás; hősnek nevezi, életét például állítja fel századunk minden emberének; nem akarja látni pogányságát, mely annyira látható, de egyszersmind annyira bántó a puritánra nézve. Ugyanazon okoknál fogva JEAN PAULT, a szenvelgő bohóczot, a kicsapongó prófétát «óriássá», prófétává tette; magasztalásokkal halmozta el NOVALIST és a mystikus ábrándozókat; BYRON fölé helyezte a demokrata BURNST; dicsőítette JOHNSONT, e derék vaskalapost, a legfurcsábbat az irodalmi bikák között. Elve az, hogy a szellem művében az alak csekély jelentőségű, egyedül a tartalom fontos. Mihelyt mély érzelme, erős meggyőződése van az embernek, könyve szép lesz. Bárminő irat csak valamely lelket nyilatkoztat ki; ha ez a lélek komoly, ha bensőleg és állandóan oly komoly gondolatok rázzák meg, melyeknek el kell foglalniok a lelket, ha szereti a jót, ha odaadó, ha arra szenteli magát, hogy minden erejéből, az érdek vagy önszeretet hátsó gondolata nélkül, hirdesse az igazságot, mely megragadta, úgy elérte célját: nincs semmi dolgunk a tehetséggel; nincs szükségünk a szép formák dédelgetésére; egyetlen célunk, hogy színről színre lássuk a magasztost; az ember minden feladata abból áll, hogy érezze a hősiességet; a költészetnek és művészeteknek nincs más dolguk, sem más érdemök.

Látjuk, mily fokon és mily túlsággal van meg CARLYLEBAN a germán érzés, miért szereti a mystikusokat, a humoristákat, a prófétákat, a tanulatlan írókat és tevékeny embereket, az őseredeti költőket, mindazokat, kik

tudatlanságból, durvaságból, bolondságból vagy kész-akarva erőszakot tesznek a szabályos szépségen. Odáig megy, hogy JOHNSON retorikáját is mentegeti, mert JOHNSON derék és őszinte ember volt; nem különbözteti meg benne az irodalmi embert a gyakorlati embertől; megszűnik a klasszikus deklamátort, SCALIGER, BOILEAU és LA HARPE furcsa vegyülékét látni benne, ki méltósággal burkolózik a kopott cicerói köntösbe, hogy csupán a valóságos és meggyőződött embert szemlélje. Ily szokás a dolgok fele részére nézve beköti a szemet. CARLYLE megvető közömbösséggel⁵⁷ beszél a jelenkori műkedvelőségről, megvetni látszik a festőket, nem ismeri el az érzéki szépséget. Egészen az írókkal foglalkozva, elhanyagolja a művészeket; valóban, a művészetek forrása a formák iránti érzék, és a legnagyobb művészek, az olaszok, görögök, valamint papjaik és költőik csak a gyönyör és erő szépségét ismerték.

Innen van, hogy nincs ínyére a francia irodalom. A szabatos rend, a szép arányok, a kellemes és illendő örökös figyelembe vétele, a világos és következetes eszmék összhangzatos épülete, a társadalom finom festése, a styl tökéletessége, mindaz, a mi megkapja a francziákat, nem gyakorol reá hatást. Az a mód, melylyel felfogja az életet, nagyon távol van a francziától. Hiába igyekszik megérteni VOLTAIRET, csak rágalmazni tudja.⁵⁸

«Egyetlen nagy gondolat sincs harminczhat negyed-rétű kötetében . . . Tekintete megállapodik a természet felületén; a nagy *Egész*, szépségével és rejtelmes, végtelen nagyságával, soha, egy pillanatra sem volt előtte ki-

⁵⁷ *Life of Sterling.*

⁵⁸ *Miscellanies.* 11. 121. 148.

nyilatkoztatva; csak ezt vagy azt a parányt, különbségeiket és ellentéteiket szemlélte és jegyezte fel⁵⁹ . . . A világról való elmélete, az ember és az ember életének festése szegényes, sőt nyomorúságos egy költőre és bölcsészre nézve. Nem az áhítatos látnok, vagy legalább a kritikus szemével olvassa a történelmet, hanem egyszerűen egy pár antikatholikus szemüveggel. Nem nagyszerű dráma ez reá nézve, melyet a végtelenség színpadán játszanak, lámpa gyanánt a nap fényénél, háttérben az örökké-

⁵⁹ We find no heroism of character in him, from first to last; nay, there is not, that we know of, one great thought in all his six and thirty quarto . . . He sees but a little way into Nature; the mighty All in its beauty and infinite mysterious grandeur, humbling the small *me* into nothingness, has never even for moments been revealed to him; only this and that other atom of it, and the differences and discrepancies of these two, has he looked into and noted down. His theory of the world, his picture of man and man's life is little: for a poet and philosopher even pitiful. «The Divine Idea that which lies at the bottom of appearance» was never more invisible to any man. He reads history not with the eyes of a devout seer or even of a critic, but through a pair of mere anticatholic spectacles. It is not a mighty drama enacted on the theater of Infinitude, with suns for lamps and Eternity as back-ground . . . but a poor wearisome debating-club dispute, spun through ten centuries, between the *Encyclopédie* and the *Sorbonne* . . . God's Universe is a larger patrimony of Saint Peter, from where it were pleasant and well to hunt the Pope . . . The still higher praise of having had a right or noble aim cannot be conceded to him without many limitations, and may plausible enough be altogether denied . . . The force necessary for him was no wise a great and noble one; but a small, in some respects a mean one, to be nimbly and seasonably put into use. The Ephesian temple which it had employed many wise heads and strong arms, for a life-time, to build, could be *un-built* by one madman, in a single hour.

valósággal . . . hanem szegényes, ízetlen club-vitatkozás, mely tíz századon keresztül húzódik az Encyclopædia és a Sorbonne között. Az isten világegyeteme szent Péter öröksége, valamivel nagyobb a másiknál, melyből kellemes és jó lenne elfúzni a pápát . . . Azt a nagy dícséretet, hogy igaz és nemes célra tört, nem lehet sok fentartás nélkül megadni neki, sőt elég valószínűséggel meg lehet tagadni. Az erő, melyre szüksége volt, nem volt sem nemes, sem nagy, hanem kicsiny és bizonyos tekintetben aljas. Csakhogy ügyesen és a maga helyén használja. Az ephesusi templom építésére sok bölcs fej és erős kar munkája volt szükséges egész életen keresztül; és ugyanezt a templomot egy örült le tudta rontani egy óra alatt.»

Ezek elég nagy szavak; mi nem fogunk hasonlókat használni. Csak annyit mondok, hogy ha valaki CARLYLE-ről francia módon ítélné, a mint ő VOLTAIRERŐL angol módon ítélt, egészen más arczképet készítené róla, mint minőt én igyekszem itt vázolni.

VI.

Ez a befeketítési eljárás divatban volt ötven évvel ezelőtt; ötven év múlva valószínűleg egészen meg fog szűnni. A francziák kezdik megérteni a puritánok komolyságát; talán végre az angolok is meg fogják érteni VOLTAIRE vidámságát. A francziák igyekeznek kedvet találni SHAKSPEAREBAN; kétség kívül az angolok is igyekezni fognak, kedvöket lelteni RACINEBAN. GOETHE, minden modern szellem mestere, méltatni tudta mind a kettőt.⁶⁰

⁶⁰ V. ö. a kettős magasztalást *Wilhelm Meisterben*.

Szükséges, hogy a kritikus természetes és nemzeti lelkéhez hozzá csatoljon öt vagy hat mesterséges és megszerzett lelket, és hajlékony rokonszenve elenyészett vagy idegen érzelmekbe vezesse be. A kritika legjobb gyümölcse az, ha kiemel önmagunkból, ha arra kényszerít, hogy részévé legyünk a környezetnek, melyben élünk, ha megtanít arra, hogy kiválaszszuk magukat a tárgyakat a mulékony látszatokból, melyekkel jellemünk és századunk soha sem mulasztja el felruházni azokat. Mindenki különböző horderejű és színű szemüveggel tekinti, s mindenki csak úgy érheti el az igazságot, ha számba veszi az alakot és színezést, melyet üvegének szerkezete ad a látott tárgyaknak. Mostanáig vitatkoztunk és verekedtünk, egyik azt mondta, hogy a dolgok zöldek, a másik azt állította, hogy sárgák, a harmadik végre, hogy vörösek, s mindenki szomszédját vádolta, hogy rosszul lát és rossz hiszemű. De végre megtanuljuk az erkölcsi optikát; rájövünk, hogy a szín nem a tárgyakban, hanem bennünk van; megbocsátjuk szomszédainknak, hogy másképp látnak, mint mi; elismerjük, hogy vörösnek kell látniok azt, a mi nekünk kéknek látszik, zöldnek azt, a mit mi sárgának látunk; sőt meg is tudjuk határozni a szemüveg fajtát, mely létre hozza a sárgát vagy a zöldet; kitaláljuk természetökből hatásaikat; előre megmondjuk az embereknek a színt, melyben látni fogják a felmutatandó tárgyat; előre összeállíthatjuk minden szellem rendszerét, s talán valamikor megszabadulhatunk minden rendszertől. «Mint költő, mondá GOETHE, polytheista vagyok; mint természetbúvár pantheista; mint erkölcsi lény deista; és érzésem kifejezésére szükségem van mind e formákra.» Valóban mind e szemüvegek jók, mert mindnyájan a dolgoknak valamely új arcát mutatják. A fődo-

log az, hogy ne csak egygyel, hanem többel bírjunk, hogy mindegyiket a megfelelő pillanatban használjuk, hogy ne tekintsük sajtóságos színét és tudjuk, hogy e milliónyi mozgó és költői színek mögött az optika csak oly változásokat állapít meg, melyeket valamely törvény kormányoz.

4. §. **Hogyan fogja fel a történetet?**

I.

«Az egyetemes történelem,⁶¹ mondja CARLYLE, annak története, a mit az ember e világon véghez vitt, alapjában ama nagy emberek története, kik itt működtek. E nagy emberek a népek vezetői voltak; alakítói, mintái és tág értelemben teremtői mindannak, a mit az összes ember-tömeg megtenni vagy elérni tudott. Minden dolog, mit e világon megvalósulva látunk, tulajdonképen külső anyagi epedménye, gyakorlati beteljesedése és megtestesülése a gondolatoknak, melyek a világba küldött nagy emberekben laktak. Az egész világtörténet lelke az ő történetök volna.»⁶²

⁶¹ On Heroes. I. 71.

⁶² Universal history, the history of what man has accomplished in this world is at bottom the history of the great men who have worked here. They were the leaders of men, these great ones; the modellers, patterns, and in a wide sense creators, of whatsoever the general mass of men contrived to do or to attain; all things that we see standing accomplished in the world are properly the outer material result, the practical realisation and embodiment of thoughts that dwelt in the great men

Akármicsodák, költők, reformátorok, írók, cselekvő emberek, kinyilatkoztatók, mindnyájoknak mystikus jellemet ad. «A hős a rejtelmes végtelenség mélyéből küldött követ, ki híreket hoz számunkra . . . A dolgok benső lényegéből jó. Ott él és ott kell élnie mindennapi közöségben . . . A világ szívéből, a dolgok őseredeti valóságából jó; a Mindenható ihlete ad neki értelmet, és valójában az, a mit mond, egy neme a kinyilatkoztatásnak.»⁶³ Hiába változtatják meg eredeti víziójának tisztaságát századának tudatlansága és saját tökéletlenségei; mindig elér valami változatlan és éltető igazságot; ez igazságért hallgatják meg és ez igazság által hatalmas. A mit belőle fölfedezett, az halhatatlan és hatásos.⁶⁴ «Egy ember művei, habár guanohegyek és undok bagoly-ganéj alá temetik, nem vesznek el, nem veszhetnek el. A mi hősiesség, a mi örök világosság volt az emberben és életében, az igen nagy szabatosággal az örökkévalósághoz adva, örökre új isteni része marad a dolgok összegének.»⁶⁵ «Innen van, hogy a

sent into the world; the soul of the whole world's history, it may be justly considered were the history of these.

(*On Heroes*, p. 1.)

⁶³ Such a man is what we call an *original* man; he comes to us at first hand. A messenger he, sent from the infinite unknown with tidings to us . . . Direct from the inner fact of things. He lives and has to live in daily communion with that. Hearsays cannot hide it from him; he is blind, homeless, miserable following hearsays; *it* glares upon him . . . It is from the heart of the world that he comes. He is portion of the primal reality of things.

(*On Heroes*, p. 71.)

⁶⁴ *Cromwell's Speeches and letters*, t. II, p. 668.

⁶⁵ The works of a man, bury them under what guano-mountains and obscene owl-droppings you will, do not perish, cannot perish. What of heroism, what of Eternal light was in

hősök tisztelete most és mindenkor éltető ereje az emberi életnek; ezen alapul a vallás; reá támaszkodik minden társadalom. Mert micsoda tulajdonképen a *loyalitás*,⁶⁶ mely éltető lehellete minden társadalomnak, mint kifolyása a hősök tiszteletének, alázatos csodálata mindannak, a mi valóban nagy?» Ez érzés tulajdonképeni alapja az embernek. Megvan még ma is, az egyenlősítés és rombolás korszakában. «A hősiesség tiszteletének e leronthatatlanságában az örökké való szikla alapját látom, melyen alúl nem hullhatnak a forradalmi omladékok zavaros romjai.»

II.

Német elmélet van ebben, de angol módon átalakulva, meghatározva és megsűrűsítve. A németek azt mondták, hogy minden nemzetnek, minden korszaknak, minden polgárosodásnak megvan a maga *eszméje*, azaz fővonása, melyből minden többi származik, úgy hogy a bölcsészet, a vallás, a művészetek és erkölcsök, a gondolkodás és cselekvés minden részei valamely eredeti alaptulajdonságból vezethetők le, melyből minden kiindul s melyben minden végződik. A hova HEGEL egy eszmét tett, oda CARLYLE egy hősi érzelmet helyez. Ez kézzelfoghatóbb és erkölcsösebb. És hogy teljesen kiemelkedjék a

man and his life, is with very great exactness added to the Eternities, remains for ever a new divine portion of the sum of things.
(*Cromwell's Letters.*)

⁶⁶ *Loyalty*, lefordíthatatlan szó, mely a nemes alárendeltség érzését jelenti.

határozatlanból, valamely hősben szemléli ez érzelmet. Szüksége van arra, hogy testet és lelket adjon az elvont fogalmaknak; rosszul érzi magát a tiszta fogalmakban és valódi lényt akar tapintani.

De ez a tény, úgy a mint felfogja, foglalata a többinek. Mert szerinte, a hős magában foglalja és képviseli az őt körülvevő polgárosultságot; fölfedezett, kihirdetett vagy gyakorolt valami eredeti fogalmat és százada követte ebben. Valamely hősi érzelem ismerete így megismertet egy egész korszakot. Ez által CARLYLE elhagyta az életrajzokat. Feltalálta mestereinek nagy szempontjait. Érezte, mint ők, hogy valamely polgárosultság, bármily terjedelmes és bármennyire el van szórva a térben és időben, oszthatatlan egészet képez. Valamely hősiesség alatt egyesítette a szétszórt töredékeket, melyeket HEGEL egy törvény által egyesített. Közös érzelemből származtatta az eseményeket, melyeket a németek közös meghatározásból származtattak. Megértette a dolgok mély és távoli viszonyait, melyek egy nagy embert korához csatolnak, melyek a befejezett gondolat műveit összekötik a születő gondolat dadogásaival, melyek a mai alkotmányok bölcs találmányait egybelánczolják az ős barbárság zabolátlan dühével.⁶⁷

⁶⁷ Silent, with closed lips, as I fancy them, unconscious that they were specially brave, defying the wild Ocean with its monsters and all men and things — progenitors of our own Blakes and Nelsons. — Hrolf or Rollo, duke of Normandy, the wild sea-king, has a share in governing England at this hour.

No wild saint Dominics and Thebaid ermites, there had been no melodious Dante; rough practical endeavour, Scandinavian and other, from Odin to Walter Raleigh, from Ulfila to Cranmer, enabled Shakspeare to spek. Nay the finished poet,

«A régi tengeri királyok, kik hallgatva, összeszorított ajkakkal daczoltak a vad oceánnal és szörnyetegeivel, s minden emberrel és minden dologgal, ezek voltak Blake-jeink és Nelsonjaink ősei. Hrolf vagy Rollo, normandiai herczegnek mai nap is része van Anglia kormányzatában.»⁶⁸

«Ha nincsenek vad szent Domokosok és thebaisi remeték, nem lett volna egy összhangzatos DANTE. A nyers, gyakorlati erőfeszítés Skandinaviában és másutt, Odintól Walter Raleighig, Ulfilától Cramnerig, tette képessé SHAKSPEARET a beszédre. Mi a költő, minden kellemével együtt, ha nem terméke és befejezése a reformatiónak vagy prophetiának minden zordonságával együtt? Sőt, a mint gyakran észreveszem, a tökéletes költő azt tünteti fel, hogy korszaka is elérte a tökéletességet és tökéletessé lett, hogy nem sok idő múlva új korszakra és új reformatorokra lesz szükség.» Nagy költői vagy gyakorlati munkái csak ez uralkodó eszmét hirdetik vagy alkalmazzák; a történelem arra használja ezt, hogy feltalálja az eredeti érzelmet, mely nemzette és felállítsa az összfogalmat, mely egyesíti e műveket.

III.

Ebből a történetírásnak új módja támad. Mivel a hősi érzelem oka a többinek, ezzel kell a történetírónak foglalkoznia. Mivel ez a polgárosodás forrása, a forradal-

I remark sometimes, is a symptom that his epoch itself has reached perfection and is finished; that before long there will be a new epoch, new reformers needed. (*On Heroes*, p. 184.)

⁶⁸ *On Heroes* p. 51 et 18.

mak mozgató ereje, az emberi élet ura és ujjászüelője, benne kell megfigyelni a polgárosodást, a forradalmakat és az emberi életet. Mivel ez a rugója minden mozgásnak, általa értünk meg minden mozgást. Hadd állítsanak fel következtetéseket és formulákat a metaphysikusok, hadd fejtegetsenek helyzeteket és alkotmányokat a politikusok! Az ember nem tehetetlen lény, melyet valamely alkotmány idomít, sem holt lény, melyet valamely formula fejez ki; hanem tevékeny és élő lélek, mely képes cselekedni, fölfedezni, teremteni, feláldozni magát s mindenek előtt merészlni; a valódi történelem a hősiesség epepeája.

Ez az eszme, nézetem szerint, fényes világosság. Mert az emberek nem műveltek nagy dolgokat nagy megindulások nélkül. A rendkívüli forradalom első és uralkodó indítója valamely rendkívüli érzelem. E pillanatban megjeleni és duzzadni láttunk egy magasztos és mindenható szenvedélyt, mely elszakította a régi gátakat és új mederbe indította a dolgok folyamát. Minden ebből indul ki, és ez az, a mit látni kell. Tegyük félre a metaphysikai formákat és a politikai tekinteteket, és nézzük minden szellem benső állapotát; hagyjuk el a csupasz elbeszélést, feledjük el az elvont magyarázatokat, és figyeljük meg a szenvedélyes lelkeket. A forradalom nem más, mint valamely nagy érzelem születése. Minő ez az érzelem, hogyan függ össze a többivel, mily foka, forrása, hatása van, hogyan alakítja át a képzelmet, értelmet, a rendes hajlamokat, mily szenvedélyek táplálják, az örültség és ész mily arányát foglalja magában, ezek a fő kérdések. Hogy előállítsuk a buddhismus történetét, meg kell mutatnunk az asketák nyugodt kétségbeesését, kik megdermesztve a végtelen úr gondolata és a végső megsemmisülés várakozása által, egyhangú nyugalmukban elérték az egyetemes testvériség

eszméjét. Hogy megírjuk a kereszténység történetét, meg kell mutatnunk egy szent János vagy egy szent Pál lelkét, a lelkiismeret hirtelen megújulását, a láthatatlan dolgokban való hitet, az atyai isten jelenlététől áthatott lélek átalakulását, a gyöngédség, nagylelkűség, önmegtagadás, bizalom és remény kitörését, mely megszabadította a római zsarnokság és sülyedés alá temetett boldogtalánokat. Valamely forradalom megmagyarázása lélektani dolgozat; a kritikusok elemzése és a művészek sejtelme az egyedüli eszköz, mely ezt elérheti; ha szabatos és mély magyarázatot kívánnánk, azoktól kellene azt kérnünk, kik foglalkozásuknál vagy lángeszöknél fogva lélekismerők, SHAKSPEARETÓL, SAINT-SIMONTÓL, BALZACTÓL, STENDHALTÓL. Ezért lehet néha CARLYLETÓL is kérni. És van olyan történelem, melynek jobb magyarázatát lehet kérni tőle, mint bárki másétól, ama forradalom története, melynek forrása a lelkiismeret volt, mely az istent az államtanácsba ültette, mely a szigorú kötelességet parancsolta, mely felhívta a zordon hősiességet. A puritanismus legjobb történetírója puritán.

IV.

Cromwell története, CARLYLE legkiválóbb munkája, nem egyéb, mint folytonos elbeszélés által magyarázott és összekötött levelek és beszédek gyűjteménye. Rendkívüli benyomást hagy hátra. A komoly alkotmányos történelmek bágadtak e compilatio mellett. Meg akart értetni egy lelkét, Cromwellnek, a puritánok legnagyobb alakjának, vezérének, foglalatának, hősének és mintájának lelkét. Elbeszélése a szemtanúéhoz hasonlít. Ha egy *covenanter* összegyűjtötte volna a leveleket, hirlapi helyeket, napról-

napra elmélkedéseket, magyarázatokat, jegyzeteket és anekdotákat csatolva hozzájuk, nem írt volna más könyvet. Végre hát színről-színre látjuk Cromwellt. Előttünk vannak szavai, hallhatjuk hangsúlyozását; megragadjuk minden tény mellett a körülményeket, melyek azt szülték; látjuk sátorában, a tanácsban, a színtérrel, arczkifejezésével, öltözetével; minden részlet itt van, a legaprólékosabb is. És az őszinteség épen oly nagy, mint a rokonszenv; az életíró megvallja tudatlanságát; az okiratok hiányát, a bizonytalanságot; tökéletesen loyális, ámbár költő és felekezetes. Vele együtt megszorítjuk s egyszersmind tovább viszzük találgatásainkat, s minden lépésnél, állításainkon és tartózkodásainkon keresztül érezzük, hogy lábunkat szilárdan az igazságra helyezzük. Szeretném, ha minden történelem, mint ez, magyarázattal ellátott szövegek gyűjteménye volna; ily történelemért oda adnám ROBERTSON és HUME minden szabályos okoskodását, minden színtelen szép elbeszélését. Ha ezt olvasom, igazolhatom a szerző ítéletét; nem utána, hanem magam által gondolkozom; a történetíró nem áll közém és a dolgok közé; a tényt látom és nem a tény elbeszélését; a szónoki és egyéni burok, melylyel az elbeszélés elfödi az igazságot, eltűnt; magát az igazságot tapinthatom. És e Cromwell, puritánjaival, megváltozva és megújulva kel ki a próbából. Sejtettük ugyan, hogy nem volt egyszerű nagyravágyó, kép-mutató, hanem czivakodó és gyűlölködő rajongónak tartottuk. A puritánokat szomorú örülteknek, szük és lelki aggodásokkal teljes agyagnak tekintettük. Lépünk ki a franczia és modern eszmékből, s hatoljunk be e lelkekbe; mást fogunk bennök találni, mint sötét kórt. Nagy érzelem van itt. — Igaz ember vagyok-e? És ha isten, a tökéletes igazság, e pillanatban ítélne fölöttem, milyen lenne ez

ítélet? — Ez az eredeti eszme, mely a puritánokat s általuk az angol forradalmat szülte. «A jó és rossz közötti különbség érzése rájuk nézve betöltte az egész időt és tért, és szemökben a menny és pokol által nyert megtestesülést és kifejezést.»

Megragadta őket a kötelesség eszméje; irgalom és szünet nélkül vizsgálták magukat e világosság mellett; felállították a csalhatatlan és tökéletes erény magasztos mintáját; egészen elteltek vele; e mindent elnyelő gondolatba temettek minden világi foglalkozást és minden érzéki hajlamot; irtóztak még az oly észrevehetetlen hibáktól is, melyeket a tisztességes ember megbocsát magának; az absolut és folytonos tökéletességet követelték önmaguktól, és azzal az erős elhatározással léptek az életbe, hogy inkább elszenvednek és eltűnnek mindent, hogyses egy lépésre is eltérjenek e tökéletességtől. Gúnyolódunk a forradalom fölött, mely a papi és miseruha miatt tört ki; pedig az isteninek érzése volt e ruhaviták alatt. E szegény emberek, e szatócsok és bérlők teljes szívökből hittek a felséges és rettentő istenben és nem volt rájuk nézve csekély dolog imádásának módja.⁶⁹

«Tegyük fel, hogy valami életérdekünkről van szó, valami érzékfölötti dologról (a milyen az isten imádása), hogy lelkünk, elnémulva érzelmének túlságában, nem tudja, miként adjon annak kifejezést és a hallgatást többre becsüli minden lehetséges kifejezésnél. — Mit mondanánk oly emberről, ki előállna, hogy részünkre kifejezze azt valami kárpitosszerű álarczoskodás által? Az ilyen ember hordja el magát gyorsan, ha szereti önmagát! — Elvesztettük egyetlen fiúunkat, némán, leverten állunk, még kö-

⁶⁹ *On Heroes*, p. 323.

nyezni sem tudunk: s egy alkalmatlan ember alkalmatlanul ajálkozik, hogy halotti játékokat tart érette a görögök módja szerint!»⁷⁰ Ez költötte fel a forradalmat, s nem a hajó-illeték vagy bármi más politikai elnyomás. «Elveheted erszényemet, de nem semmisítheted meg lelkeket. Lelkem az istené és enyém.»⁷¹ És ugyanazon érzélem, mely lázadókká tette, győzelmet is szerzett nekik.⁷²

Nem tudták megérteni, hogyan állhatott fenn a fegyverem oly hadseregben, melyben az ihlett káplár megkorholta a lanyha ezredest. Furcsának találták, hogy a tábornokok, kik sírva keresték az Urat, a bibliából tanulták az ügykezelést és a hadászatot. Elbámultak azon, hogy bolondok vitték az ügyeket. Csakhogy nem voltak bolondok, hanem üzleti emberek; minden különbség köztük és az ismeretes gyakorlati emberek közt az, hogy nekik lelkiismeretök volt; ez a lelkiismeret volt lángjok; a mysticismus és az ábrándok csak füstjét képezték. Keresték az igazat és jogost, és hosszú imáik, orrhangú prédikációik, bibliai idézeteik, könyeik, gyötrelmeik csak az őszinteséget

⁷⁰ Suppose now it were some matter of vital concernment, some transcendant matter (as Divine worship is) about which your whole soul struck dumb with its excess of feeling knew not how to *form* itself into utterance at all, and preferred formless silence to any utterance there possible. — What should we say of a man coming forward to represent or utter it for you in the way of upholsterer-mummery? Such a man — let him depart swiftly, if he love himself! — You have lost your only son, are mute, struck down, without even tears: an importunate man importunately offers to celebrate funeral games for him in the manner of the Greeks. (*On Heroes*, p. 323.)

⁷¹ You may take my purse . . . but the self is mine and God my maker's. (*On Heroes*, p. 330.)

⁷² I. k. 120. l.

és hevet jelentik, melylyel e törekvésre adták magukat. Kötelességöket önmagukban olvasták: a biblia csak segítségükre volt ebben. Szükség esetén erőszakot is tettek rajta, ha szövegekkel akarták igazolni saját szívök sugallatait. E kötelességérzet egyesítette, ihlette és tartotta fenn őket, ez adta fegyelmöket, bátorságukat és merészségöket, ez emelte föl egészen az antik hősiességig Hutchinsont, MILTONT és Cromwellt, ez szólította elő döntő tetteiket, nagyszerű elhatározásaikat, rendkívüli sikereiket, a hadizenetet, a király elítélését, a parlament megtisztítását, Európa megalázását, a protestantizmus oltalmazását, a tengerek uralmát. Ez emberek Angliának igazi hősei; élesen kidomborítva nyilatkoztatják ki Anglia eredeti és legnemesebb vonásait, a gyakorlati áhitatot, a lelkiismeret kormányzatát, a férfias akaratot, a fékezhetetlen erélyt. A Stuartok romlottságán és a mai erkölcsök elpuhultságán keresztül a kötelesség teljesítése, a jogosság gyakorlata, a kitartó munka, a jog visszaszerzése, az elnyomással szemben tanusított ellenállás, a szabadság kivívása, a bűn elnyomása által megalapították Angliát.

Megalapították Skócziát; megalapították az egyesült államokat; utódjaik által megalapítják napjainkban Australiát és gyarmatosítják a világot. CARLYLE annyira testvérök, hogy mentegeti vagy csodálja túlzásaikat, a király kivégzését, a parlament megeseonkítását, türelmetlenségöket, inquisitiójukat, Cromwell zsarnokságát, Knox theokrátiáját. Mintákul állítja fel számunkra és csak szerintök ítéli meg a multat vagy jelent.

V.

Ezért nem látott mást a francia forradalomban, csak rosszat. Épen oly igazságtalanul ítéli meg, mint VOLTAIRET, s ugyanazon okokból. Nem érti jobban a francziák cselekvési módját, mint gondolkozási módjukat. A puritán érzelmet keresi benne, s mivel nem találja, elkárhoztatja. A kötelesség eszméje, a vallásos szellem, az önuralom, a szigorú lelkiismeret tekintélye egyedül képes véleménye szerint reformálni a megromlott társadalmat, és ebből semmit sem talált a francia társadalomban.⁷³ A bölcsészet, mely létre hozta és vezette a forradalmat, egyszerűen romboló volt, azt hirdetvén minden evangéliom gyanánt, «hogy a társadalmi hazugságoknak el kell bukniok, és hogy nincs semmi hihető az érzékfölötti szellemi dolgokban.» Az emberi jogoknak ROUSSEAUTÓL kölcsönzött elmélete nem volt más, mint «logikai játék, pedanteria, körülbelül épen oly alkalmas, mint a rendetlen igék valamely elmélete». A divatos erkölcs FAUBLAS epikureismusa volt. A divatos erkölcsstan az egyetemes boldogság ígérete volt. Hitetlenség, üres fecsegés, érzékiség: ezek voltak a reform rugói. Elszabadították az ösztönöket és ledöntötték a korlátokat. A romlott tekintély helyébe a zabolátlan fejtelenséget állították. Miben végződhetett az okoskodó isten-tagadóktól uszított, elbutult parasztok lázadása? «A rombolás befejeztével kielégítetlenül maradt az öt érzék, és a hatodik telhetetlen érzék, a hiuság; megjelent az ember egész ördögi természete s vele a kannibalizmus.»⁷⁴

⁷³ *French Revolution*. I. 295. 20. 77.

⁷⁴ For ourselves we answer that French Revolution means here the open violent rebellion and victory of disimprisoned anarchy against corrupt worn-out authority.

Tegyétek a jót is a rossz mellé, jegyezzétek fel az erényeket is a bűnök mellett! E skeptikusok hittek a bebizonyított igazságban és csak ezt akarták urokul elismerni. E logikusok csupán a jogosságra alapították a társadalmat és inkább életöket kockáztatták, hogysen lemondjanak az egyszer megállapított elméletről. Ez epikureusok rokonszenvőkkel átölelték az egész emberiséget. Ez őrzöngök, e munkások, e kenyértelen, ruhátlan jakobinusok az emberiség érdekeiért és elvont elvekért harczoltak a határon. A nagylelkűség és lelkesültség épen oly bőven áradott itt is, mint nálatok Angliában; ismerjétek el ezeket oly alakban is, mely nem a tietek. Átadták magukat az elvont igazságnak, mint a ti puritánjaitok az isteni igazságnak; követték a bölcsészetet, mint a ti puritánjaitok a vallást; czéljok az egyetemes üdvösség volt,

So thousandfold complex a Society ready to burst up from its infinite depths; and these men its rulers and healers, without life-rule for themselves — other life-rule than a Gospel according to Jean Jacques! To the wisest, of them, what we must call the wisest, man is properly an accident under the sky. Man is without duty round him, except it be to make the Constitution. He is without Heaven above him, or Hell beneath him, he has no God in the world.

While hollow languor and vacuity is the lot of the upper and want and stagnation of the lower, and universal misery is very certain, what other thing is certain? That a lie cannot be believed! Philosophism knows only this: Her other relief is mainly that in spiritual suprasensual matters, no belief is possible. . . . What will remain? The five unsatiated sense will remain, the sixth insatiable sense (of vanity); the whole *doemoniac* nature of man will remain.

Man is not what we call a happy animal; his appetite for sweet victual is too enormous. . . . (He cannot subsist) except by girding himself together for continual endeavour and endurance.

mint a ti puritánjaitoknak az egyéni üdv. Harczoltak a rossz ellen a társadalomban, mint a ti puritánjaitok a lélekben. Nagylelkűek voltak, mint a ti puritánjaitok erényesek. Bennök is volt hősiesség, mint amazokban; de rokonszenves, társulékony, elterjedésre kész, mely ujjászülte Európát, míg a tietek csak nektek volt hasznotokra.

VI.

E túlságos puritanizmus, mely CARLYLET fellázította a francia forradalom ellen, fellázítja a jelenkori Anglia ellen is. «Elfeleedtük az istent,⁷⁵ úgymond, nyugodtan bezártuk szemünket a dolgok örök lényege előtt és megnyitottuk a látszatnak és hazugságnak. Nyugodtan hiszszük, hogy e mindenség bensőleg egy nagy érthetetlen «talán»; külsőleg — elég világos a dolog: — nagy terjedelmű baromistálló vagy dologház, igen nagy konyhatáblákkal és ebédlő asztalokkal, — a hol az a bölcös, a ki helyet tud találni! E világ minden igazsága bizonytalan; csak a nyereség és veszteség, a pudding és dicsőítése marad látható a gyakorlati ember szemében.»

«Nincs többé isten reánk nézve! Isten törvényei a lehető legnagyobb boldogság elveivé, parlamenti segéd-eszközökké lettek; az ég csak azért emeli fölénk boltozatát, hogy csillagászati időmutató, Herschel-féle távcsövek célpontja, tudományos formulák anyaga, érzelmek ürügye legyen. . . . Ime ez az igazi dögvészes testrészt, az egyetemes társadalmi rákfene központja, mely minden modern dolgot borzasztó halállal fenyeget. Arra nézve, ki

⁷⁵ *Past and Present.* 185.

gondolkozni akar fölötte, itt áll a fa törzsével, gyökereivel, világra szóló ágaival, átkozott és mérges kiizzadásai-
val, mely alatt a világ hever, és sorvadásban s halálkinban
vonaglik. Bajainknak, bajaink rettentő nosológiájának
központi forrását érintjük, ha ide teszszük kezünket. Nincs
többé vallás, nincs többé isten. Az ember elvesztette lel-
két és hiába keresi az antiseptikus sót, mely meggátolná
testének rothadását. Hiába használ királygyilkolásokat,
reformjavaslatokat, francia forradalmakat, manchesteri
fölkeléseket. Reá jön, hogy ezek nem orvosszerek. Az un-
dok bélpoklosság egy órára megenyhül, s a következő órá-
ban új erővel és kétségbeeséssel lép fel.» ⁷⁶

⁷⁶ We have forgotten God; — in the most modern dialect
and very truth of the matter, we have taken up the fact of this
universe as it *is not*. We have quietly closed our eyes to the
eternal substance of things, and opened them only to the shews
and shams of things, and opened them only to the shews and shams
of things. We quietly believe this universe to be intrinsically, a
great unintelligible Perhaps; extrinsically, clear enough, it is a
great, most extensive cattfold and workhouse, with most exten-
sive kitchen-ranges, dining-tables, — whereat he is wise who
can find a place! All the truth of this universe is uncertain;
only the profit and loss of it, the pudding and praise of it are
and remain very visible to the practical man.

There is no longer any God for us! God's laws are become
a greatest-happiness principle, a parliamentary expediency: the
Heavens overarch us only as an astronomical time-keeper; a butt
for Herschel-telescopes to shoot science at, to shoot sentimentali-
ties at: — in our and old Jonsons's ediale, man has lost the
soul out of him; and now, after the due period, — begins to
find the want of it! This is verily the plague-spot; centre of
the universal social gangrene, threatening all modern things with
frightful death. To him that will consider it, here is the stem
with his roots and taproots, with its world-wide Upas-boughs
and accursed poison-exsudations, under wich the world lies writ-

A Stuartok visszatérése óta a hasznossági elvet követjük vagy skeptikusok vagyunk. Nem hiszünk másban, mint a megfigyelésben, a statistikában, a durva és érzéki igazságokban; vagy pedig félig kétkedünk, félig hiszünk, hallomás után, fentartásokkal. Nincs erkölcsi meggyőződésünk, s csak ingadozó meggyőződéseink vannak. Elvesztettük a cselekvés rugóját; nem mélyesztjük többé a kötelességet akaratunk központjába, mint életünk egyetlen és rendületlen alapját; mindefféle kísérleti, pozitív, kisiny receptekbe kapaszkodunk, és mindenféle jól kiválogatott és jól rendezett csinos élvezetekben találunk mulatságot. Önzők vagy élvhajhászok vagyunk. Nem úgy tekintjük többé az életet, mint felséges templomot, hanem mint biztos nyereséget hozó gépet vagy finom mulató termet.⁷⁷ Vannak dúsgazdagjaink, iparosaink, bankárjaink, kik az arany evangeliomát hirdetik; és vannak gentlemanjeink, uracsaink, nagy uraink, kik a finom modor evangeliomát hirdetik. Agyondolgozzuk magunkat, hogy aranyakat gyűjtsünk halomra, vagy elléhásodunk, hogy előkelő méltóságra tegyünk szert. Poklunk nem abból áll többé, mint Cromwell alatt, «hogy rettegünk, nehogy bűnösnek találtassunk az igaz bíró előtt», hanem abbéli félelmünkéből, nehogy rosszul üzérkedjünk vagy vétsünk

hing in atrophy and agony. You touch the focal-centre of all our disease, of our frightful nosology of diseases, when you lay your hand on this. There is no religion; there is no God; man has lost his soul, and vainly seeks antiseptic salt. Vainly: in killings kings, in passing Reform bills, in French Revolutions, Manchester insurrections, is found no remedy. The foul elephantine leprosy, alleviated for an hour, reappears in new force and desperateness next hour.

⁷⁷ *Past and present. — Latter day Pamphlets. Chartism.*

az illemszabályok ellen. Aristokrátiánk a ragadozó kereskedők, kiknek élete az adás-vevés kiszámítására szorítkozik, és a henye élvhajhászok, kiknek fő foglalkozása abból áll, hogy jól megőrizték földbirtokuk vadállományát. Nem kormányoznak többé minket. Kormányunknak nincs egyéb becsvágya, mint fentartani a közbékét és behajtani az adót. Alkotmányunk elvül állítja fel, hogy az igaz és jó fölfedezésére nincs más tennivaló, mint megszavaztatni két millió hülyét. Parlamentünk nagy szómalom, melyben a cselszövők megerőltetik tüdejüket, hogy sikerüljön zajt ütniök.⁷⁸ Az elfogadott formák és frázisok e vékony kérge alatt tompán zúg az ellenállhatatlan demokratia. Anglia

⁷⁸ It is his effort and desire to teach this and the other thinking British man that said finale, the advent namely of actual open Anarchy, cannot be distant now, when virtual disguised Anarchy, long-continued, and waxing daily, has got to such a height; and that the one method of staving off the fatal consummation, and steering towards the continents of the future, lies not in the direction of reforming Parliament, but of what he calls reforming Downing-street; a thing infinitely urgent to be begun, and to be strenuously carried on. To find a Parliament more and more the express image of the people, could, unless the people chanced to be wise as well as miserable, give him no satisfaction. Not this at all; but to find some sort of *King*, made in the image of God, who could a little achieve for the people, if not their spoken wishes, yet their dumb wants, and what they would at last find to have been their instinctive *will* — which is a far different matter usually in this babbling world of ours.

A king or leader then, in all bodies of men, there must be; be their work what it may, there is one man here who by character, faculty, position, is fittest of all to do it.

He who is to be my ruler, whose will is to be higher than my will, was chosen for me in Heaven. Neither except in such obedience to the Heaven-chosen, is freedom so much as conceivable.

elvész, ha valamikor nem lesz többé képes a gyapot rőfét egy fillérrel olcsóbban adni, mint mások. A gyárak legesekélyebb fennakadásával másfél millió munkás ⁷⁹ marad dolog nélkül s közirgalomból él. Az ipar esetlegeinek kitett, vágyaktól hajtott, éhségtől úzótt félelmes tömeg ide-oda hullámoz a recsegő, gyöngé korlátok között; közelgünk a végső felbomlás felé, mely a nyílt fejetlenség lesz, és a demokratia ott fog mozogni a romok közt, míg az isteni és a kötelesség érzése a hősiesség cultusa köré gyűjti, míg megalapítja kormányát és egyházát, míg fölfedezi annak módját, hogy a legerényesebb és legképesebb embereket szólítsa kormányra, ⁸⁰ míg az ő kezökbe teszi a vezérletet, a helyett hogy szeszélyeit éreztesse velök, míg megismeri és tiszteli Lutherjét és Cromwelljét, papját és királyát. ⁸¹

VII.

Kétség kívül az egész polgárosult világban túlarad és kiönt ma a demokratia, és minden csatorna, melyben lefolyik, törékeny vagy mulékony. De különös ajánlat, a puritánok rajongását és zsarnokságát állítani fel kimenetelül számára. A társadalom és a szellem, melyet CARLYLE min-tául nyujt az emberi természetnek, csak egy óráig tartott és nem tarthatott tovább. A köztársaság asketismusa a restauráció kicsapongását hozta létre; a Harrisonok a Rochestereket, a Bunyanok a Hobbéseket szülték, és a fe-

⁷⁹ Hivatalos jelentés. 1842.

⁸⁰ *Latter Day Pamphlets*. I. k. Parliament.

⁸¹ *Past and present*. 323.

lekezetesek, felállítva a lelkesültség zsarnokságát, visszahatásképen megállapították a pozitív szellem tekintélyét és a durva gyönyör cultusát. A magasztosultság nem állandó s nem lehet igazságtalanság vagy veszély nélkül követelni az embertől. A francia forradalom rokonszenves nagylelkűsége a directorium cynismusával és a császárság mézszárlásaival végződött. A nagy spanyol birodalom lovagi és költői áhitata kiürítette Spanyolországot az emberektől és gondolatoktól. A szellem, ízlés és értelem felsősége Olaszországot egy század multán kéjes tehetetlenségbe és politikai szolgaságba juttatta. «A mi az angyalt teremti, az teremti a barmot is;» s a tökéletes hősiesség, mint minden túlság, eltompulásban végződik. Az emberi természetnek megvannak kitörései, de csak időközönként: a mysticismus jó, de csak úgy, ha rövid. Erőszakos körülmények hoznak létre végletes állapotokat; nagy bajokra van szükség, hogy nagy embereket költsenek fel, és kénytelenek vagyunk hajótöréseket keresni, ha szemlélni óhajtjuk a mentőket. Ha szép is a lelkesedés, de eredete és következményei szomorúak; nem egyéb válságnál, és az egészség többet ér. E tekintetben maga CARLYLE is bizonyítékul szolgálhat. Talán kevesebb lángész van MACAULAYban, mint CARLYLEban; de ha egy ideig e túlságos és démoni stylllel, e rendkívüli és beteges bölcsészettel, e torzképű és prófétai történelemmel, e komor és eszeveszett politikával táplálkoztunk, szívesen visszatérünk egyenletes ékesszólásához, egészséges ítéletéhez, mérsékelt előrelátásaihoz és megbizonyított elméleteihez a nemes és alapos szellemnek, kit Európa most vesztett el, ki becsületére vált Angliának és a kit nem fog pótolni senki.

V. FEJEZET.

STUART MILL.

I.

A mult évben Oxfordban voltam, a *British Association for the advancement of learning* ülési alatt, és a még ott maradt csekély számú tanulók között egy fiatal angolt találtam, kivel szívem szerint kibeszélhettem magamat. Este az új muzeumba vezetett, mely egészen tele van példányokkal: rövid előadásokat tartanak itt, működésbe hozzák az új műszereket; hölgyek is vannak jelen és érdeklődnek a kísérletek iránt; nem régen lelkesülten énekelték: *God save the Queen*. Csodáltam e buzgalmat, ez alapos szellemet, a tudománynak e szervezését, ez önkéntes aláírásokat, e társulási és munka-képességet, e nagy gépet, melyet annyi kar hajt s mely olyan jól van összeállítva a tények egybehalmozására, ellenőrzésére és osztályozására. És mégis volt valami ür e bőségben: midőn a jelentéseket olvastam, azt hittem, hogy gyártulajdonosok gyűlésén vagyok; mind e tudósok részleteket igazoltak és recepteket cseréltek ki. Úgy látszott, mintha munkavezetőket hallanék, kik a bőrcserzésben vagy gyapotfésítésben követett eljárásukat közlik egymással: az általános

eszmék hiányoztak. Panaszkodni kezdtem e miatt barátom előtt, és este, lámpája mellett, a mély csendben, mely itt beburkolja az egyetemi várost, az okok kereséséhez fogtunk.

II.

Egy ízben így szóltam hozzá: — Hiányzik önöknél a bölcsészet, az tudniillik, melyet a németek metaphysikának neveznek. Vannak tudósaik, de nincsenek gondolkozóik. Istenök akadályozza önöket; ő a legfőbb ok, s iránta való tiszteletből nem mernek okoskodni az okok fölött. Ő a legfontosabb személy Angliában, tudom, s látom is, hogy megérdemli; mert része az alkotmánynak, őre az erkölcsnek, legfőbb ítélőszék minden kérdésben, előnyösen pótolja a meggyefőnököket és csendőröket, kikkel a szárazföld még tele van. De e magas rangnak, mint minden hivatalos állásnak, megvannak a maga kellemetlen oldalai is; külön szójárást, balfogalmakat, türelmetlenséget és udvaroncokat hoz létre. Ime itt van egészen közelünkben a szegény MAX MÜLLER, ki a sanscrit tanulmányok meghonosítása végett kénytelen volt az erkölcsi isten imádását, azaz PALEY és ADDISON vallását fedezni föl a Vedákban. Két hete a királynő kiáltványát olvastam Londonban, mely vasárnap még otthon is megtiltja a kártyajátékot. Úgy látszik, ha meglopnának, nem perelhetném be a tolvajt, ha előbb le nem tenném a theologiai esküt; megesett már, hogy ellenkező esetben a bíró elutasította a panaszost, megtagadta tőle az igazságszolgáltatást s ráadásul még össze is szidta. Minden évben, midőn hirlapjaikban a trónbeszédet olvassuk, ott találjuk az

isteni gondviselés köteles megemlítését; egészen gépileg történik ez, mint a halhatatlan istenek felhívása valamely rhetorikai szónoklat negyedik lapján; s ön is tudja, hogy midőn egy ízben kimaradt e kegyes körmondat, külön egy második leirat érkezett a parlamenthez, melybe beleszóttek. Mindez akadémikusok és vaskalaposságok véleményem szerint mennyei birodalomra utalnak; természetesen ez is a többihez hasonlít: azaz szívesebben támaszkodik a hagyományra és szokásra, mint a vizsgálatra és az észre. Soha sem hívta fel még monarchia az embereket, hogy igazolják jogcímeit. Mivel különben az önöké hasznos, önkéntes és erkölcsös, nem lázítja fel önöket; nehézség nélkül alája vetik magukat, szívökből ragaszkodnak hozzá; attól félnének, hogy hozzá nyúlva megrendítenék az alkotmányt és az erkölcsöt. Odafenn hagyják a legmagasabb égben, közhódolat közepett; önmagukba vonulnak vissza, a tény kérdéseire, az aprólékos bonczolásokra, a laboratorium műtéteire szorítkoznak. Növényeket szednek és kagylókat gyűjtenek. A tudománynak le van vágva a feje; de minden jóra fordul, mert a gyakorlati élet megjavul és a dogma érintetlen marad.

III.

Angol barátom így felelt: — Igazi franczia ön; átugrik a tényeken s egy szökéssel valamely elméletben terem Tudja meg, hogy nálunk is vannak gondolkozók, még pedig nem is messzire innen, például *Christ-Church*-ben. Egyikök, a görög nyelv tanára, olyan mélyen beszélt az ihletről, teremtésről és végokokról, hogy kegyvesztes lett. Tekintse ezt az egészen új kis gyűjteményt:

Essays and Reviews: az önök mult századbeli bölcsészeti szabadságai, a geologia és kosmogonia új következtetései, a német exegesis merészségei röviden mind megvannak benne. Az igaz, hogy több dolog hiányzik is belőle, például VOLTAIRE trágársága, a németek ködös szójárása, COMTE prózai durvasága; de véleményem szerint csekély e veszteség. Várjon még húsz évig, és Londonban fel fogja találni Páris és Berlin eszméit.

— De ezek Páris és Berlin eszméi. Micsoda eredetijök van?

— STUART MILL.

— Mi ez a STUART MILL?

— Politikus. Kis munkája *On liberty* épen olyan jó, a milyen rossz az önök ROUSSEAUjának *Contrat socialja*.

— Ezzel sokat mond.

— Nem, mert MILL épen oly erővel von következtetést az egyén függetlenségére, mint ROUSSEAU az állam zsarnokságára.

— Legyen; de ez még nem arra való, hogy bölcsészszé tegyen valakit. Micsoda még az önök STUART MILLje?

— Nemzetgazda, ki túlmegy tudományán, és ki a termelést alárendeli az embernek, a helyett, hogy az embert rendelné a termelés alá.

— Legyen; de még ez sem elég arra, hogy bölcsészszé tegyen valakit. Van még más valami az önök STUART MILLjében?

— Logikus.

— Jó; de mily iskolából?

— A magáéból. Mondtam már, hogy eredeti.

— Hegelista?

— Oh! épen nem; sokkal jobban szereti a tényeket és bizonyítékokat.

— PORT-ROYALT követi?

— Még kevésbé; sokkal jobban ismeri a modern tudományokat.

— CONDILLACOT utánozza?

— Épen nem; CONDILLAC csak a jó írásmódot tanítja.

— Kik hát barátjai?

— Első sorban LOCKE és COMTE; azután HUME és NEWTON.

— Rendszeres, speculativ reformator?

— Sokkal több szelleme van, hogysen az legyen: csak elrendezi a legjobb elméleteket és megmagyarázza a legjobb gyakorlatokat. Nem lép fel méltósággal, mint a tudomány újjáteremtője; nem jelenti ki, mint az ön németjei, hogy könyve új korszakot nyit az emberi nem számára. Lépésről lépésre, kissé lassan, gyakran a földön, példák sokaságán keresztül halad. Kitünően ért ahhoz, hogy meghatározzon valamely eszmét, kikeressen és a különböző esetek tömegében megtaláljon valamely elvet, czáfoljon, megkülönböztessen, érveljen. A törvénytudós éleselműsége, türelme, módszere és értelmessége van benne.

— Nagyon jó; így már előre igazat ad nekem: törvénytudós, LOCKE, NEWTON, COMTE és HUME rokona; mind ebben csak angol bölesészetet találunk; de mindegy! Elért-e valami nagy összfogalmat?

— El.

— Van valami egyéni és teljes eszméje a természetről és a szellemről?

— Van.

— Összegyűjtötte az értelem működéseit és fölfede-

zéseit valami egyetlen elv alá, mely mindnyájoknak új alakot ad?

— Igen; csakhogy ez elvet ki kell keresni.

— Ez az ön dolga, s reményem, magára is fogja vállalni.

— De abstractiókba fogok esni.

— Nem baj.

— De ez a tömör okoskodás olyan lesz, mint valami tüskés sövény.

— Úgy hát megszúrjuk újjainkat.

— De az emberek három negyedrésze elvetné e speculatiókat, mint henyéket.

— Annál rosszabb rájuk nézve. Miért él valamely nemzet vagy század, ha nem ilyenek képzésére? Csak ez által leszünk teljesen emberekké. Ha egy más bolygó lakója földünkre szállna s fajunk minősége után kérdezősködnék tőlünk, azt az öt vagy hat nagy eszmét kellene megmutatni neki, melylyel a szellem és a világ felől birunk. Egyedül ez ismertetné meg vele értelmünk mértékét. Fejtse ki előttem elméletét; és nagyobb okulással térek haza, mint ama téglahalmazok látása után, melyeket Londonnak és Manchesternek neveznek.

1. §. **A tapasztalat.**

I.

— Logikus módon, kezdetén fogjunk a dologhoz. STUART MILL logikát írt. Mi a logika? Tudomány. Mi a tárgya? A tudományok; mert tegyük fel, hogy bejártuk az egész mindenséget és egészen ismerjük, a csillagokat,

földet, napot, melegséget, súlyt, vegyrokonságokat, ásványfajokat, geológiai forradalmakat, növényeket, állatokat, emberi eseményeket, s mindazt, a mi megmagyarázza vagy magába foglalja az osztályozásokat és elméleteket: még mindig hátra van ez osztályozások és elméletek ismerete. Nem csak lények rendje, hanem gondolatok rendje is van, mely azokat feltünteti; nem csak növények és állatok vannak, hanem növénytan és állattan is; nemcsak vonalak, felületek, terjedelmek és számok vannak, hanem mértan és számtan is. A tudományok tehát valódi dolgok, mint maguk a tények: tanulmány tárgyai is lehetnek tehát, mint a tények. Úgy lehet elemezni, mint a tényeket, keresni elemeiket, összetételöket, rendjüket, viszonyaitkat és céljokat. Van tehát a tudományoknak tudománya: s ez az a tudomány, melyet logikának neveznek s mely tárgya STUART MILL könyvének.

A logikában nem elemezik a lélek működéseit önmagukban, az emlékezetet, az eszmetársulást, a külső észlelést; ez a lélektan dolga. Nem vitatják e működések értékét, értelmünk igazságát, elemi ismereteink abszolút bizonyosságát; ez a metafysika dolga. A logikában fölteszik, hogy tehetségeink gyakorlatban vannak s elismerik eredeti fölfedezéseiket. Úgy veszik a műszert, a mint a természet nyújtja és bíznak szabatosságában. Másokra hagyják a gondot, hogy megmagyarázzák gépezetét, és a kíváncsiságot, hogy ellenőrizték eredményeit. Kezdetleges működéseiből indulnak ki; kutatják, hogyan csatlakozik egyik a másikhoz, hogyan alakul át egyik a másikba, hogyan egyesül egyik a másikkal, s az összetétel, egyesülés és átalakulás által végre hogyan képezik az összefüggő és gyarapodó igazságok rendszerét. Elkészítik a tudomány elméletét, mint mások a tenyészetét, szellemét, számokét.

Ez a logika fogalma, és világos, hogy neki is, épen oly jogzímnél fogva, mint a többi tudománynak, megvan valódi anyaga, külön területe, látható fontossága, saját módszere és bizonyos jövője.

II.

Ennek megállapítása után jegyezzük meg, hogy mindezek a tudományok, a logika tárgya, nem egyebek, mint *tételek* halmaza, és hogy minden tétel csak alanyt és állítmányt köt össze vagy választ el, azaz nevet és más nevet, minőséget és lényegét, azaz egy dolgot és egy más dolgot. Keressük hát, mit értünk dolog alatt, mit jelzünk név által, más szóval, mit ismerünk a tárgyakban, mit kötünk össze és választunk el, mi az anyaga minden tételünknek és minden tudományunknak. Van egy pont, mely által minden ismeretünk hasonlít egymáshoz. Van egy közös elem, mely örökösen ismételve, minden eszménket szerkeszti. Van egy kicsiny öskristály, mely végtelenül és különféleképen önmagához adva, az összes tömeget nemzi, s mely egyszer megismerve, előre megtanít a törvényekre és az összetett testek szerkezetére, melyeket formált.

Ha tehát figyelmesen szemléljük a fogalmat, melyet valamely dologról alkotunk, mit találunk benne? Vegyük először a lényegeket vagyis a testeket és a szellemeket.¹

¹ It is certain, then, that a part of our notion of a body consists of the notion of a number of sensations of our own, or of other sentient beings, habitually occurring simultaneously. My conception of the table at which I am writing is compounded of its visible form and size, which are complex sensations of sight; its tangible form and size, which are complex sensations of our

Ez asztal barna, három láb széles, hosszú és magas a szemnek: ez azt jelenti, hogy kis foltot képez a látás területén, más szóval, hogy bizonyos érzést hoz létre a látó idegben. Tíz fontot nyom: ez azt jelenti, hogy fölemelésére kevesebb erőfeszítés kellene, mint tizenegy fontos súlyra, és nagyobb, mint kilencz fontos súlyra, más szóval, hogy bizonyos érzést hoz létre az izmokban. Kemény és négyszögű: ez azt jelenti, hogy ha megtaszítjuk, aztán végig vonjuk rajta kezünket, az izomérzésnek két különböző fajtát fogja gerjeszteni. És így tovább. Ha közlelről vizsgálom azt, a mit róla tudok, úgy találom, hogy semmi egyebet nem tudok, mint a benyomásokat, melyeket reám tett. A testről való fogalmunk nem foglal magában más dolgot: nem ismerünk belőle mást, mint az érzéseket, melyeket bennünk gerjeszt; ez érzések faja, száma és rendje szerint határozzuk meg; semmit sem tudunk benső természetéről vagy hogy van-e ily természete; egyszerűen azt állítjuk, hogy ez ismeretlen oka ez érzéseknek. Ha azt állítjuk, hogy érzéseink távollétében létezett, egyszerűen

organs of touch and of our muscles; its weight, which is also a sensation of touch and of the muscles; its colour, which is a sensation of sight; its hardness, which is a sensation of the muscles; its composition, which is another word for all the varieties of sensation which we receive under various circumstances from the wood of which it is made; and so forth. All or most of these various sensations frequently are, and, as we learn by experience, always might be experienced simultaneously, or in many different orders of succession, at our own choice: and hence the thought of any one of them makes us think of the others, and the whole becomes mentally amalgamated into one mixed state of consciousness, which, in the language of the school of Locke and Hartley, is termed a complex idea.

(*Mill's System of Logic.*)

azt akarjuk mondani, hogy ha ez idő alatt hatása alatt állunk, meg lettek volna érzéseink, melyek különben nem voltak. Soha sem határozzuk meg máskép, mint jelen vagy múlt, jövő vagy lehetséges, összetett vagy egyszerű benyomásaink által. Ez annyira igaz, hogy oly bölcsészek, mint BERKELEY, valószínűséggel állították, hogy az anyag képzelt lény és hogy az egész érzéki világ az érzéki benyomások rendjére szorítkozik. Legalább ilyen a mi ismeretünkre nézve, és az ítéletek, melyekből tudományaink állnak, csak a benyomásokra vonatkoznak, melyek által a dolgok kinyilatkoztatják előttünk magukat.

Így van a szellemmel is. Megengedhetjük ugyan, hogy van bennünk valami lélek, valami *én*, valami alany vagy «recipiens»-e az érzéseknek és egyéb létmódunknak, mely különböző ez érzésektől és egyéb létmódunktól; de nem tudunk róla semmit. «Mindaz, a mit önmagunkban észreveszünk — mondja MILL² — benső állapotoknak

² For, as our conception of a body is that of an unknown exciting cause of sensations, so our conception of a mind is that of an unknown recipient, or percipient, of them; and not of them alone, but of all our other feelings. As body is the mysterious something which excites the mind to feel, so mind is the mysterious which feels and thinks. It is unnecessary to give in the case of mind, as we gave in the case of matter, a particular statement of the sceptical system by which its existence as a Thing in itself, distinct from the series of what are denominated its states, is called in question. But it is necessary to remark, that on the inmost nature of the thinking principle, as well as on the inmost nature of matter, we are, and with our faculties must always remain entirely in the dark. All which we are aware of, even in our own minds, is a certain «thread of consciousness»; a series of feelings, that is, of sensations, thoughts emotions, and volitions, more or less numerous and complicated. (I, 68.)

bizonyos fonala, benyomásoknak, érzéseknek, gondolatoknak, megindulásoknak és akaratoknak sorozata.»³ Nincs több fogalmunk a szellemről, mint az anyagról. Így a lényegeket, bárminők, akár testek, akár szellemek, akár bennünk, akár kívülünk vannak, reánk nézve soha sem egyebek, mint többé vagy kevésbé bonyolult, többé vagy kevésbé szabályos szövetek, melyeknek minden szálát benyomásaink vagy létmódjaink formálják.

És ez még szemmel láthatóbb a tulajdonságokra, mint a lényegekre nézve. Ha azt mondom, hogy a hó fehér, ezzel azt akarom mondani, hogy midőn a hó jelen van látásom előtt, a fehérség érzése támad bennem. Ha azt mondom, hogy a tűz meleg, ezzel azt akarom mondani, hogy midőn a tűz közel van testemhez, a melegség érzése van bennem. «Ha azt mondjuk valamely lélekről, hogy áhitatos, vagy babonás, vagy elmélkedő, vagy vidám, ezzel egyszerűen azt akarjuk mondani, hogy az eszmék, megindulások, akaratok, melyeket e szavak jeleznek, gyakran előfordulnak létmódjaink sorozatában.»⁴ Ha azt

³ «Feelings, states of consciousness.»

⁴ Every attribute of a mind consists either in being itself affected in a certain way, or affecting other minds in a certain way. Considered in itself, we can predicate nothing of it but the series of its own feelings. When we say of any mind, that it is devout, or superstitious, or meditative, or cheerful, we mean that the ideas, emotions, or volitions implied in those words, form a frequently recurring part of the series of feelings, or states of consciousness, which fill up the sentient existence of that mind.

In addition, however, to those attributes of a mind which are grounded on its own states of feeling, attributes may also be ascribed to it, in the same manner as to a body, grounded on the feelings which it excites in other minds. A mind does not, indeed, like a body, excite sensations, but it may excite thoughts

mondjuk, hogy a testek súlyosak, feloszthatók, mozgékonyak, egyszerűen azt akarjuk mondani, hogy magukra hagyva leesnek, hogy széthasítva elválnak, hogy meglökve mozgásba jönnek; azaz, hogy ebben vagy abban a körülményben ilyen vagy olyan érzést hoznak létre izmainkban vagy látásunkban. Mindig valamely tulajdonság jelzi valamely létmódunkat vagy létmódjaink valamely sorozatát. Hiába öltöztetjük át, csoportosítva, elvont szavak alá rejtve, felosztva, átalakítva úgy, hogy gyakran alig ismerhetünk rájuk: valahányszor szavaink és eszméink alapjára tekintünk, ott találjuk azokat, és nem találunk ott egyebet. «Bontsunk fel — mondja MILL — egy elvont tételt; például ezt: A nemeslelkű egyén tiszteletre méltó.⁵

or emotions. The most important example of attributes ascribed on this ground, is the employment of terms expressive of approbation or blame. When, for example, we say of any character, or (in other words) of any mind, that it is admirable, we mean that the contemplation of it excites the sentiment of admiration; and indeed somewhat more, for the word implies that we not only feel admiration, but approve that sentiment in ourselves. In some cases, under the semblance of a single attribute, two are really predicated: one of them, a state of the mind itself, the other, a state with which other minds are affected by thinking of it. As when we say of any one that he is generous, the word generosity expresses a certain state of mind, but being a term of praise, it also expresses that this state of mind excites in us another mental state, called approbation. The assertion made, therefore, is twofold, and of the following purport: Certain feelings form habitually a part of this person's sentient existence; and the idea of those feelings of his excites the sentiment of approbation in ourselves or others.

⁵ Take the following example: A generous person is worthy of honour. Who would expect to recognize here a case of coexistence between phenomena? But so it is. The attribute which

A *nemeslelkű* szó a szellem bizonyos szokásos állapotait és a viselet bizonyos szokásos sajátságait jelenti, azaz benső létmódokat és külső érzéki tényeket. A *tisztelet* szó a helyeslés és csodálat érzelmét fejezi ki, melyet alkalmilag megfelelő külső cselekedetek követnek. A *méltó* szó azt jelenti, hogy helyeseljük a tisztelés cselekedetét. Mind e dolgok tünemények, vagy a szellem állapotai, melyeket érzéki tények követnek vagy kísérik.»

Így hát hiába forgunk mindenfelé, mégis ugyanazon körben maradunk. Akár tulajdonság a tárgy, akár lényeg, akár bonyolult, akár elvont, akár összetett, akár egyszerű, anyaga mindig ugyanaz reánk nézve: mi csak létmódjainkat helyezzük beléje. Szellemünk úgy van a természetben, mint a hévmérő az üstben: a természet tulajdonságait szellemünk benyomásai által határozzuk meg,

causes a person to be termed generous, is ascribed to him on the ground of states of his mind, and particulars of his conduct: both are phenomena; the former are facts of internal consciousness, the latter, so far as distinct from the former, are physical facts, or perceptions of the senses. Worthy of honour, admits a similar analysis. Honour, as here used, means a state of approving and admiring emotion, followed on occasion by corresponding outward acts. «Worthy of honour» connotes all this, together with our approval of the act of showing honour. All these are phenomena, states of internal consciousness, accompanied or followed by physical facts. When we say: A generous person is worthy of honour, we affirm coexistence between the two complicated phenomena connoted by the two terms respectively. We affirm, that wherever and whenever the inward feelings and outward facts implied in the word generosity have place, then and there the existence and manifestation of an inward feeling, honour, would be followed in our minds by another inward feeling, approval.

(Logic, I. 110.)

valamint az üst állapotait a hévmérő változásai által jelez-
 zük. Nem tudunk mást az egyikről és a másiktól, mint
 állapotokat és változásokat; mind a kettőt csak elszigetelt
 és átmeneti tényekből állítjuk össze: valamely dolog
 reánk nézve nem egyéb, mint tünemények halmaza. Ezek
 egyedüli elemei tudományunknak: következőleg tudomá-
 nyunk minden erőfeszítése arra törekszik, hogy tényeket
 adjon egymáshoz vagy kössön össze.

III.

E rövid mondat kivonata az egész rendszernek; ha-
 tadjunk hát bele. Megmagyarázza ez MILL minden elmé-
 letét. E szempontból határozott meg mindent. E szem-
 pont szerint újított meg mindent. A megismerések min-
 den alakjában és fokán csak a tények és viszonyaik
 megismerését fogadta el.

Már pedig tudjuk, hogy a logikának két sark-köve
 van: a *meghatározás* elmélete és a *bizonyítás* elmélete.
 ARISTOTELES óta csak azzal foglalkoztak a logikusok, hogy
 ezeket csiszolják. Csak tisztelettel mertek hozzájuk nyúl-
 ni. Szentek voltak. Legfőlebb, időről időre, nagy óvatosság-
 gal megfordítani mertek valami újító, hogy jobb világításba
 állítsa. MILL ugyanazon módon és ugyanazon erőfeszítés-
 sel faragja, vágja, forgatja és pótolja mind a kettőt.

IV.

Jól tudom, hogy ma napság gúnyolják azokat, kik a
 meghatározás fölött okoskodnak; pedig a gúnyolódók ér-

demelnének gúnyt. Nincs elmélet, mely termékenyebb volna az egytetemes és fő következményekben; ez a gyökér, mely által a tudomány minden fája tenyészik és fennáll. Mert a dolgokat meghatározni annyi, mint jelezni természetöket. A meghatározás új fogalmát hozni be annyi, mint új fogalmat hozni be a dolgok természetéről; annyi, mint megmondani, mik a tények, miből állnak és mily elemekre vezethetők vissza. Ez ama száraz speculációk érdeme; a bölcész merő formulákat látszik sorba állítani, holott valójában beléjük zárja a mindenséget.

Vegyetek — mondják a logikusok — valami növényt, érzést, mértani alakot, tárgyat vagy bárminő tárgyak csoportját. Kétségkívül a tárgynak megvannak tulajdonságai, de megvan lényege is. Külsőleg a hatások és minőségek végtelen sokasága által nyilatkozik, de mind e létmódok benső természetének következményei vagy művei. Van benne bizonyos rejtett alap, mely egyedül ős eredeti, egyedül fontos, mely nélkül sem nem létezhet, sem nem fogható fel, s mely lényét és fogalmát alkotja.⁶ Meghatározásoknak azon tételeket nevezik, melyek ezt jelzik, és kimondják, hogy tudományunk legjava ily tételekből áll.

Ellenkezőleg — mondja MILL — e fajta tételek sem mire sem tanítanak; csak valamely szó értelmét mutatják

⁶ Az idealista logikusok szerint úgy találjuk meg e lényt, ha e fogalomhoz fordulunk, és a felbontott eszme meztelenre vetközteti a lényegét. Az osztályozó logikusok szerint úgy jutunk e lényhez, ha a tárgyat csoportjába helyezzük, és úgy határozzuk meg e fogalmat, ha megnevezzük a szomszéd nemet és a sajátos különbséget. Mindketten megegyeznek ama hitben, hogy megragadhatjuk a lényegét.

meg és tisztán szóbeliek.⁷ Mit tanulok abból, ha azt mondom, hogy az ember eszes állat, vagy hogy a háromszög három vonal közé foglalt tér? Mondatod első része egy rövid szóval azt fejezi ki, a mit a másik rész kifejtett mondat által fejez ki. Kétszer mondom ugyanazt a dolgot; ugyanazt a tényt két különböző kifejezés alá helyezed: nem adsz tényt a tényhez, ugyanattól ugyanahhoz mégysz. Tétéled nem oktató. Millió effélét halmozhatnék össze s szellemem épen oly üres maradna; szótárt olvasnék, de nem szereznék valamely ismeretet. Nem azt kell mondani, hogy a lényeket illető tételek fontosak és a tulajdonságokat illető tételek mellékesek, hanem azt, hogy a lényeket illető tételek mellékesek és a tulajdonságokat illető tételek fontosak. Semmit sem tanulok abból, ha azt mondják, hogy a kör oly alak, melyet valamely egyenes vonalnak központul vett egyik pontja körül való csavarása képez; tanulok valamit, ha azt mondják, hogy egyenlő ívek idegei egyenlők, vagy hogy három pont elég a terület meghatározására. A mit valamely lény természetének neveznek, az ama tények hálózata, melyek ezt a lényt alkotják. A ragadozó emlős állat természete abból áll, hogy a szoptatás tulajdonsága s a vele járó szerkezet minden sajátja metsző fogak birásával, valamint vadász

⁷ An essential proposition, then, in one which is purely verbal; which asserts of a thing under a particular name only what is asserted of it in the fact of calling it by that name; and which therefore either gives no information, or gives it respecting the name, not the thing. Non-essential, or accidental propositions, on the contrary, may be called Real Propositions, in opposition to Verbal. They predicate of a thing some fact not involved in the signification of the name by which the proposition speaks of it; some attribute not connoted by that name.

ösztönökkel s megfelelő tehetségekkel van összekötve. Ezek az elemek, melyekből természete áll. Ezek a tények, melyek úgy egymáshoz vannak kötve, mint a hálószemek. Nehányat látunk belőlök, és tudjuk, hogy jelen tudományunkon és jövőendő tapasztalásunkon túl, a háló végtelenig kiterjeszti egymást keresztező, sokszoros szálait. Valamely lénynek lényege vagy természete nem más, mint tulajdonságainak határozatlan összege.

«Semmi meghatározás sem fejezi ki egészen e természetet — mondja MILL — és minden tétel kifejezi e természet valamely részét.⁸ Hagyjunk fel tehát a hiú reménynyel, hogy a tulajdonságok alatt valamely rejtelmes őslényt, a többinek forrását és kivonatát fedezhetjük fel; hagyjuk Duns Scotusra az entitásokat; ne higyjük, hogy eszméinket kutatva, mint a németek, hogy nem és faj szerint osztályozva a tárgyakat, mint a scholastikusok, hogy felújítva a középkor nominalismusát vagy a HEGEL-féle metaphysika talányait, pótolhatjuk a tapasztalatot. A dolgoknak nincsenek meghatározásaik; a mik vannak, azok csak nevek meghatározásai. Semmi mondat nem adja tudtomra, mi a ló; de vannak mondatok, melyekből megtudom, mit értenek e két betű alatt. Semmi mondat

⁸ The definition, they say, unfolds the nature of the thing: but no definition can unfold its whole nature and every proposition in which any quality whatever is predicated of the thing, unfolds some part of its nature. The true state of the case we take to be this. All definitions are of names, and of names only; but, in some definitions, it is clearly apparent, that nothing is intended except to explain the meaning of the word; while in others, besides explaining the meaning of the word, it is intended to be implied that there exists a thing, corresponding to the word.

sem meríti ki ama tulajdonságok kimeríthetetlen összegét, melyek valamely lényt tesznek; de több mondat jelezheti a tényeket, melyek megfelelnek valamely szónak. Ez esetben lehetséges a meghatározás, mert mindig lehet elemezni. Az elvont és sommás kifejezéstől a tulajdonságokhoz vezet, melyeket képvisel, és a tulajdonságoktól a benső vagy érzéki tapasztalatokhoz, melyek alapjukul szolgálnak. A «*kutya*» kifejezéstől az «*emlős*», «*ragadozó*» és más tulajdonságokhoz vezet, melyeket képvisel, és e tulajdonságoktól a látás, tapintás, bonczoló kés tapasztalataihoz, melyek alapjukul szolgálnak. Az összetettet az egyszerűre, a származtatottat a kezdetlegesre viszi vissza. Ismeretünket visszavezeti eredetére. A szavakat tényekké alakítja át. Ha vannak meghatározások, mint a mértanban, melyek képeseknek látszanak új igazságok hosszú sorainak nemzésére,⁹ ez onnan van, mert a szó magyarázatán kívül valamely tény állítását is tartalmazzák. A háromszög meghatározásában két külön tétel van: az egyik azt mondja, hogy lehet három egyenes vonaltól határolt alak; a másik, hogy az ily alakot háromszögnek nevezik. Az első követelmény, a második meghatározás. Az első

⁹ The definition above given of a triangle, obviously comprises not one, but two propositions, perfectly distinguishable. The one is, «There may exist a figure bounded by three straight lines»; the other, «And this figure may be termed a triangle». The former of these propositions is not a definition at all; the latter is a mere nominal definition, or explanation of the use and application of a term. The first is susceptible of truth or falsehood, and may therefore be made the foundation of a train of reasoning. The latter can neither be true nor false; the only character it is susceptible of is that of conformity to the ordinary usage of language.

rejtett, a második látható; az első képes igazságra vagy tévedésre, a második nem képes sem az egyikre, sem a másokra. Az első forrása minden elméletnek, melyet a háromszögről alkotni lehet, a második csak egy szóban foglalja össze az elsőben tartalmazott tényeket. Az első igazság, a második kényelem; az első része a tudománynak, a második segédeszköze a nyelvnek. Az első három egyenes vonal közt lehető valamely viszonyt fejez ki, a második e viszony nevét adja. Egyedül az első gyümölcsöző, mert minden gyümölcsöző tétel feladatának megfelelőleg egyedül ez köt össze két tényt. Értsük meg hát szabatosan ismeretünk természetét: vagy a szavakra, vagy a tényekre, vagy egyszerre mind a kettőre vonatkozik. Ha szavakról van szó, mint a szavak meghatározásaiban, minden törekvése arra irányul, hogy a szavakat az eredeti tapasztalatokra vezesse vissza, azaz a tényekre, melyek elemeikül szolgálnak. Ha tényekről van szó, mint a dolgok tételeiben, minden erőfeszítése arra törekszik, hogy tényt tényhez csatoljon, hogy az ismert tulajdonságok véges összegét közelebb vigye a megismerendő tulajdonságok végtelen összegéhez. Ha mindkettőről van szó, mint a dolog tételét rejtő név meghatározásaiban, minden erőfeszítése abból áll, hogy megtegye mind a kettőt. A működés mindenütt ugyanaz. Mindenütt csak arról van szó, hogy megértsük egymást, azaz visszatérjünk a tényekhez, vagy hogy tanuljunk, azaz összekössük a tényeket.

V.

Ime az első bástya már ledőlt; az ellenség a második bástya, a *bizonyítás* elmélete mögé menekül. Valóban

ezt már kétezer éve kivívott, végleges, megtámadhatatlan igazságnak tartják. Többen haszontalannak vélték, de senki sem merte hamisnak mondani. Mindenki megállapított elméletnek tekintette. Nézzük közelről és egész figyelemmel. Mi a bizonyítás? A logikusok szerint syllogismus. Mi a syllogismus? Csoportja három ilyenféle tételnek: «Minden ember halandó; Albert herczeg ember; tehát Albert herczeg halandó». Ime a bizonyítás mintája, és minden teljes bizonyítás erre vezethető vissza. Mi van hát a logikusok szerint e bizonyításban? Minden embert illető általános tétel, mely egy bizonyos embert illető részletes tételben végződik. Az elsőről a másodikra megyünk át, mert a második az elsőben foglaltatik. Az általánosról a részletesre megyünk át, mert a részletes bennfoglaltatik az általánosban. A második csak egy esete a elsőnek; igazsága már előre bennfoglaltatik az elsőében, és ezért igazság. Valóban mihelyt a következtetés nem foglaltatik többé az előzményekben, ál-okoskodás támad, és a középkor minden bonyolult szabályát Port-Royal ez egy szabályra vezette vissza, hogy a következtetésnek benn kell foglaltatnia az előzményekben. Így hát az emberi szellem egész eljárása az okoskodásnál abból áll, hogy az egyénekből elismeri azt, a mit az osztályról tudott, hogy részletben állítsa azt, a mit az egészre nézve megállapított, hogy másodszor és darabonként állítsa fel azt, a mit először egyszerre állított fel.

Épen nem, felel MILL; mert ha így van, akkor az okoskodás semmire sem való. Ez nem haladás, hanem ismétlés. Midőn azt állítottam, hogy minden ember halandó, ez által azt is kimondtam, hogy Albert herczeg halandó. Az egész osztályról, vagyis minden egyénről beszélve, mindegyik egyénről s névszerint Albert herczegről

is beszéltem, ki azoknak egyike. Nem mondok hát semmi újat most, midőn róla beszélek. Következtetésem semmire sem tanít engem; semmit sem ad pozitív ismeretemhez; csak más alakba önti az ismeretet, melylyel már birtam. Nem gyümölcs hozó, pusztán csak szóbeli. Ha tehát az okoskodás az, a minek a logikusok mondják, úgy az okoskodás nem oktató. Kezdetén épen annyit tudok, mint végén. Más szavakká alakítottam át a szavakat, egy helyben forogtam. Ez pedig nem lehet, mert az okoskodás tényleg új igazságokra tanít minket. Új igazságot tanulok, midőn fölfedezem, hogy Albert herczeg halandó, és ezt az okoskodás erejénél fogva fedezem föl, mert Albert herczeg még életben lévén, nem tudhattam meg a közvetlen észlelés útján. Így hát csalatkoznak a logikusok, és a syllogismus egészen scholastikus elméletén túl, mely az okoskodást a szóhelyettesítésre szorítja, a bizonyítás egészen pozitív elméletét kell keresni, mely megfejt, hogyan fedezünk fel tényeket az okoskodásban.

Erre nézve elég megjegyezni, hogy az általános tétel nem igazi bizonyítéka a részletes tételnek. Annak látszik, de nem az. Nem minden embernek halandósága az, melyből Albert herczeg halandóságát következtetem; az előzmények másutt és hátrább vannak. Az általános tétel csak emlékeztető jel, csak bizonyos rövid lajstrom, melyben megjelöltem tapasztalataim gyümölcsét. Jegyzőkönyvnek tekinthetjük ez emlékeztető jelt, melyhez akkor szoktunk fordulni, mikor fel akarjuk frissíteni emlékezőtehetségünket; de nem ebből a könyvből merítjük tudományunkat, hanem a tárgyakból, melyeket láttunk. Emlékeztető jelünknek csak a tapasztalatok adnak értéket, melyeket eszünkbe juttat. Általános tételünknek csak a részletes tények adnak értéket, melyeket egybefoglal.

«János, Tamás és a többi halandósága¹⁰ utoljára is az egyetlen bizonyíték, melylyel Albert herczeg halandóságáról birunk.» — «Az egyetlen ok, mely elhiteti velünk, hogy Albert herczeg meg fog halni, abból áll, hogy az ő ősei, és a mi őseink, és mindazok, kik velök egykorúak voltak, meghaltak. E tények valódi előzményei az okoskodásnak.» Ezekből vontuk ki az általános tételt; ezek adják meg jelentőségét és igazságát; a tétel arra szorítkozik, hogy rövidebb alakban említi meg; belőlök nyeri egész lenyegét; ezek vele és általa működnek, hogy előhosszák a következtetést, melyet nemzeni látszik. A tétel nem más, mint a tények képviselője, melyek alkalmilag el is lehetnek nélküle. A gyermekek, a tudatlanok, az állatok tudják, hogy a nap fölkel, hogy a vízbe belefülnek, hogy a tűzben megégnék, a nélkül, hogy e tétel közvetítését alkalmaznák. Velünk együtt nem az általánosról a részletesre, hanem a részletesről a részletesre következtetnek. «A szellem mindig csak észlelt esetekről nem észlelt esetekre megy át, emlékeztető formulákkal vagy azok nélkül. Mi csak kényelemből használjuk eze-

¹⁰ The mortality of John, Thomas and company is, after all, the whole evidence we have for the mortality of the duke of Wellington. Not one iota is added to the proof by interpolating a general proposition. Since the individual cases are all the evidence we can possess, evidence which no logical form into which we choose to throw it can mak a greater than it is; and since that evidence is either sufficient in itself, or, if insufficient for the one purpose, cannot be sufficient for the other; I am unable to see why we should be forbidden to take the shortest cut from these sufficient premisses to the conclusion, and constrained to travel the «high priori road», by the arbitrary fiat of logicians.

ket.»¹¹ — «Ha elég tág emlékező tehetségünk és képességünk volna arra, hogy rendet tartsunk a részletek nagy tömegében, egyetlen általános tétel alkalmazása nélkül is okoskodhatnánk.»¹² Itt is, mint fönnebb, tévedtek a logikusok: az első rangot a szóbeli műveleteknek adták, s hátul hagyták a gyümölcsöző műveleteket. Előnyt adtak a szavaknak a tények fölött. Folytatták a középkor nominalismusát. A szavak magyarázatát a dolgok természetének és az eszmék átalakulását a szellem haladásának vetették. A mi dolgunk, megdönteni e rendet a logikában, mivel a tudományban már megdöntöttük; a mi dolgunk,

¹¹ All inference is from particulars to particulars: General propositions are merely registers of such inferences already made, and short formulae for making more. The major premiss of a syllogism, consequently, is a formula of this description; and the conclusion is not an inference drawn *from* the formula, but an inference drawn *according* to the formula: the real logical antecedent, or premisses, being the particular facts from which the general proposition was collected by induction. Those facts, and the individual instances which supplied them, may have been forgotten; but a record remains, not indeed descriptive of the facts themselves, but showing how those cases may be distinguished respecting which the facts, when known, were considered to warrant a given inference. According to the indications of this record we draw our conclusion, which is, to all intents and purposes, a conclusion from the forgotten facts. For this it is essential that we should read the record correctly: and the rules of the syllogism are a set of precautions to ensure our doing so. (I, 218.)

¹² If we had sufficiently capacious memories, and a sufficient power of maintaining order among a huge mass of details, the reasoning could go on without any general propositions; they are mere formulae for inferring particulars from particulars.

(I, 240.)

fölemelni a részletes és oktató tapasztalatokat s megadni nekik elméleteinkben amaz elsőséget és fontosságot, melyet gyakorlatunk háromszáz év óta reájok ruház.

VI.

Még egy bölcsészeti erősség van hátra, melybe az idealisták menekülnek. Minden bizonyíték elején ott van valamennyi bizonyíték forrása, tudniillik az axiómák. Két egyenes vonal nem zárhat be egy tért; két minőség, mely egy harmadikkal egyenlő, egymással is egyenlő; ha egyenlő mennyiségeket adunk egyenlő mennyiségekhez, az így alakult összegek szintén egyenlők lesznek: ime, ezek oktató tételek, mert nem szavak értelmét, hanem dolgok viszonyait fejezik ki; s a mi több, termékeny tételek, mert az egész algebra, számtan és mértan igazságuk következményei. Másrészről azonban nem a tapasztalás művei, mert nem szükséges valósággal és saját szemünkkel látni két egyenes vonalat annak megtudása végett, hogy nem zárhatnak be egy tért; elég megkérdeznünk a belső fogalmat, melylyel róla birunk: érzékeink bizonyossága e tekintetben haszontalan; hitünk egészen és minden erejével eszméink egyszerű összehasonlításából születik. Azonkívül a tapasztalás csak bizonyos korlátolt távolságig, tíz, száz, ezer lábíg kíséri e két vonalat, az axióma pedig ezer, százezer, millió mérföldig s a végtelenségig igaz; azon ponttól kezdve tehát, hol a tapasztalat megszűnik, többé nem ez állapítja meg az axiómát. Végre az axióma szükséges, azaz ellenkezője megfoghatatlan. Nem képzelhetünk két vonaltól bezárt tért; mihelyt zártnak képzeljük a tért, a két vonal megszűnik egyenes lenni;

mihelyt egyenesnek képzeljük a két vonalat, a tér megszűnik zárt lenni. Az axiomák állításában a lényeges eszmék legyőzhetetlenül vonzódnak egymáshoz. Az axiomák tagadásában a lényeges eszmék legyőzhetetlenül eltaszítják egymást. Ez pedig nem történik e tapasztalati tételekben; ezek esetleges és nem szükséges viszonyt állapítanak meg; azt állítják, hogy két tény össze van kötve, és nem azt, hogy két ténynek összekötve kell lennie; megállapítják, hogy a testek súlyosak, és nem azt, hogy a testeknek súlyosaknak kell lenni. És így az axiomák nem a tapasztalat szülöttei s nem is lehetnek. Nem azok, mert fejből és tapasztalat nélkül is lehet képezni. Nem lehetnek azok, mert igazságaik természeténél és jelentőségénél fogva felülhaladják a tapasztalat igazságait. Más és mélyebb forrásuk van. Messzebbre mennek és másunnan jönnek.

Épen nem, felel MILL. Itt is, mint az előbb, scholastikus módon okoskodtok; elfeleditek a fogalmak mögött rejtőzött tetteket. Mert tekintsétek először is első érveketek. Kétségkívül fölfedezhetitek, szemetek használata nélkül és merő lelki szemlélet által, hogy két vonal nem zárhat be egy tényt; de ez a szemlélet nem egyéb, mint más helyre tett tapasztalat. A képzelt vonalak helyettesítik itt a valódi vonalakat; az alakokat magatokba viszitek, a helyett, hogy papírra tennétek; képzelmetek ugyanazt a tisztet teljesíti, a mit valamely kép; úgy bíztok amabban, mint ebben, s egyik helyettesítés fölér a másikkal, mert az alakokra és vonalakra nézve a képzelem tökéletesen létrehozza az érzéki benyomást. A mit nyitott szemmel láttatok, ugyanazt egészen oly módon látjátok egy pillanat mulva csukott szemmel, és a benső látás területére átültetett mértani tulajdonságokat épen oly biztosan tanulmányozzátok, a mint a külső látás mezején

tanulmányoznátok. A fejnek is van tehát tapasztalása, épen úgy, mint a szemnek, és épen hasonló tapasztalat után tagadjátok meg két egyenes, habár végtelenig nyújtott vonaltól a tér bezárásának képességét. Nem szükséges e célra, hogy a végtelenig kövessétek; elég, ha képzelmetek azon helyre visz, a hol összehajlanak, és e helyen a görbülő vonal benyomását nyeritek, azaz olyan vonalét, mely megszűnik egyenes lenni.¹³

E képzelt jelenlét helyettesíti a valódi jelenlétet; azt állítjátok az egyik által, a mit a másik által állítnátok, és ugyanazon joggal. Az első nem egyéb, mint a második, csakhogy kényelmesebb, mert több mozgékonyasága és működési terjedelme van. Távcső szem helyett. Már pedig a távcső bizonyágai a tapasztalat tételei, tehát a képzelem bizonyágai is azok. A mi azt az érvet illeti, mely az axiomákat és a tapasztalati tételeket azon ürügy alatt különbözteti meg, hogy az egyik ellenkezője megfogható,

¹³ For though, in order actually to see that two given lines never meet, it would be necessary to follow them to infinity; yet without doing so, we may know that if they ever do meet, or if, after diverging from one another, they begin again to approach, this must take place not at an infinite, but at finite distance. Supposing, therefore, such to be the case, we can transport ourselves thither in imagination, and can frame a mental image of the appearance which one or both of the lines must present at that point, which we may rely on as being precisely similar to the reality. Now, whether we fix our contemplation upon this imaginary picture, or call to aid the generalizations we have had occasion to make from former ocular observation, we learn by the evidence of experience, that a line which, after diverging from another straight line, begins to approach to it, produces the impression on our senses which we describe by the expression «a bent line», not by the expression, «a straight line».

a másiké megfoghatatlan: ez semmit sem ér, mert e különbség nem létezik. Semmi sem akadályozza, hogy bizonyos tapasztalati tételek ellenkezője megfogható és másoké megfoghatatlan legyen. Ez szellemünk szerkezetétől függ. Lehet, hogy némely esetekben képes meghazudtolni tapasztalatát, másokban nem képes. Lehet, hogy bizonyos esetekben a fogalom különbözik az észleléstől, más esetekben nem különbözik. Lehet, hogy bizonyos esetekben a külső látás ellenkezik a benső látással, más esetekben nem ellenkezik. Már pedig láttuk, hogy az alakokra nézve a benső látás tökéletesen a külső látást reprodukálja. Így hát az alak axiomáiban a benső látás nem ellenkezik a külső látással; a képzelem nem mondhat ellen az érzésnek. Más szóval, az axiomák ellenkezője megfoghatatlan. És így az axiomák, ámbár ellenkezőjük megfoghatatlan, bizonyos osztályú tapasztalatok, és éppen mivel bizonyos osztályú tapasztalatok, azért megfoghatatlan ellenkezőjük. Minden oldalról felmerül e következtetés, mely kivonata a rendszernek: minden oktató vagy termékeny tétel tapasztalatból származik, és nem más, mint tények összeköttetése.

VII.

Ebből az következik, hogy az inductio egyetlen kulcsa a természetnek. Ez elmélet mesterműve MILLnek. Csak a tapasztalatnak oly odaadó párthíve volt képes felállítani az inductio elméletét.

Mi az inductio? Azon művelet, «mely általános tételeket fedez föl és bizonyít be. Ez eljárás által következtetjük, hogy a mi igaz valamely osztály bizonyos egyé-

neire nézve, igaz az egész osztályra nézve is, vagy hogy a mi igaz bizonyos időben, igaz lesz minden időben, hasonló körülmények között.»¹⁴

Ez amaz okoskodás, melylyel Péter, János s kisebb vagy nagyobb számú emberek elhalásából következtetjük, hogy minden ember meg fog halni. Szóval az inductio összeköti a halandóságot és az emberi minőséget, azaz két általános, rendesen egymásra következő tény, és kijelenti, hogy az első *oka* a másodiknak.

Ez annyit tesz, hogy a természet folyama egyforma. De az inductio nem indul ki ez axiomából, hanem hozzá vezet; nem kutatásaink elején, hanem végén találjuk.¹⁵ Alapjában véve a tapasztalat semmit sem tételez föl előre önmagán kívül. Semmi *a priori* elv nem hitelesíti vagy

¹⁴ Induction, then, is that operation of the mind, by which we infer that what we know to be true in a particular case or cases, will be true in all cases which resemble the former in certain assignable respects. In other words, Induction is the process by which we conclude that what is true of certain individuals of a class is true of the whole class, or that what is true at certain times will be true in similar circumstances at all times. (Logic, I, 315.)

¹⁵ We must first observe, that there is a principle implied in the very statement of what Induction is; an assumption with regard to the course of nature and the order of universe: namely, that there are such things in nature as parallel cases that what happens once, will, under a sufficient degree of similarity of circumstances, happen again, and not only again, but as often as the same circumstances recur. This, I say, is an assumption, involved in every case of induction. And, if we consult the actual course of nature, we find that the assumption is warranted. The universe, we find, is so constituted, that whatever is true in any one case, is true at all cases of a certain description; the only difficulty is, to find *what* description.

vezeti. Észreveszszük, hogy ez a kő leesett, hogy ez a vörös szén megégetett minket, hogy ez az ember meghalt, és nincs semmi más segédeszközünk az inductióra, mint ez elszigetelt és pillanatnyi apró tények összeadása és összehasonlítása. Egyszerű gyakorlatból tudjuk, hogy a nap világít, hogy a testek leesnek, hogy a víz lecsillapítja a szomjúságot, és nincs más segédeszközünk ez inductiók kibővítésére vagy ellenőrzésére, mint más hasonló inductiók. Minden észlelés, valamint minden inductio, magából és szomszédjaiból meríti értékét. Mindig a tapasztalat ítél a tapasztalat fölött, és az inductio ítéli meg az inductiót. Igazságaink testének nincs tőle különböző lelke, mely életet ad neki; egészben vett minden részének összhangja és külön vett mindegyik részének életrevalósága által létezik. Nem hinnénk oly utazónak, ki azt mondaná, hogy vannak emberek, a kik válluk alatt viselik fejöket. Hinnénk oly utazónak, ki azt mondaná, hogy vannak fekete hattyúk. És mégis a dologról való tapasztalásunk mindkét esetben ugyanaz; sohasem láttunk mást, mint fehér hattyút, valamint soha sem láttunk más embereket, mint olyanokat, kiknek válluk fölött van a fejök. Honnan van hát, hogy a második bizonyosság hihetőbbnek látszik előttünk, mint az első?

«Bizonyára onnan, hogy kevesebb állandóság van az állatok színében, mint anatómiai részeik általános szerkezetében. De hogyan tudjuk ezt? Kétségkívül tapasztalásból.¹⁶ Igaz tehát, hogy szükségünk van a tapasztalásra,

¹⁶ Why is it that, with exactly the same amount of evidence, both negative and positive, we did not reject the assertion that there are black swans while we should refuse credence to any testimony which asserted there were men wearing their heads underneath their shoulders? The first assertion was more

ha meg akarjuk tanulni, mily fokban, mily esetekben, az esetek mily nemeiben bízhatunk a tapasztalatban. Meg kell kérdeznünk a tapasztalatot, hogy megtanuljuk tőle, mily körülmények között szilárdak a belőle vont érvek. Nincs második próbakövünk, mely szerint igazolhatnók a tapasztalatot; a tapasztalatot teszszük a tapasztalat próbakövévé.» Csak ez a próbakő van, és ez van mindenütt.

Tekintsük hát, hogyan lehet minden más segítség nélkül, csupán a tapasztalatéval, általános tételeket alkotnunk, különösen a legszámosabbakat és legfontosabbakat, melyek két folytatólagos eseményt összekötnek, az elsőt a második okának mondván.

Nagy szó az *ok*. Mérjük meg. Egész bölcsészetet hordoz keblében. Hozzá kötött fogalmunktól függ a természetről való egész fogalmunk. Megújítani az *ok* fogalmát

credible than the latter. But why more credible? So long as neither phenomenon had been actually witnessed, what reason was there for finding the one harder to be believed than the other? Apparently, because there is less constancy in the colours of animals, than in the general structure of their internal anatomy. But how do we know this? Doubtless, from experience. It appears, then, that we need experience to inform us in what degree, and in what cases, or sorts of cases, experience is to be relied on. Experience must be consulted in order to learn from it under what circumstances arguments from it will be valid. We have no ulterior test to which we subject experience in general; but we make experience its own test. Experience testifies that among the uniformities which it exhibits or seems to exhibit, some are more to be relied on than others; and uniformity, therefore, may be presumed, from any given number of instances, with a greater degree of assurance, in proportion as the case belongs to a class in which the uniformities have hitherto been found more uniform.

annyi, mint átalakítani az emberi gondolkozást; és látni fogjuk, hogyan alakította át MILL, HUME-mal és COMTE-tal, de jobban, mint HUME és COMTE, ezt a fogalmat.

Mi az ok? Midőn MILL azt mondja, hogy a vas és a nyirkos levegő érintkezése rozsdát hoz létre, vagy hogy a melegség kiterjeszti a testeket, nem beszél a rejtelmes kapocsról, melylyel a metaphysikusok az okot és eredményt összekötik. Nem foglalkozik a benső erővel és nemző képességgel, melyet némely bölcsészetek a termelő és a termék közé szőnek. «Az egyetlen fogalmat, — úgy mond ¹⁷ — melyre az inductiónak e tekintetben szüksége van, a tapasztalat adhatja meg. Megtanuljuk a tapasztalat által, hogy a természetben változhatatlan egymásután van, és hogy minden tényt mindig más tény előz meg. Oknak nevezzük a változhatatlan előzményt, eredménynek a változhatatlan következményt.» ¹⁸

Alapjában nem foglalunk semmi mást e két kifejezés alá. Egyszerűen azt akarjuk mondani, hogy mindig, mindenütt a rozsdá megjelenése fogja követni a vas és a nyirkos lég érintkezését, a test kiterjedése a melegség alkalmazását. «A valódi ok a föltételek sorozata, az előzmények

¹⁷ I. k. 338. 340. 345. 351. l.

¹⁸ The only notion of a cause, which the theory of induction requires, is such a notion as can be gained from experience.

The Law of Causation, the recognition of which is the main pillar of inductive science, is but the familiar truth, that invariability of succession is found by observation to obtain between every fact in nature and some other fact which has preceded it; independently of all consideration respecting the ultimate mode of production of phenomena, and of every other question regarding the nature of «Things in themselves». (I, 359.)

összege, melyek nélkül az eredmény nem lépett volna fel. . .¹⁹ Nincs tudományos alapja a megkülönböztetésnek, melyet valamely tünetmennyiség oka és föltételei között tesznek. . . A különbség, melyet a szenvedő és cselekvő közt állítanak fel, pusztán szóbeli. . . Az ok az együtt vett negatív és pozitív föltételek összege, a mindennemű körülmények és esetlegések egésze, melyekre, ha egyszer megadattak, változhatatlanul következik az eredmény.»²⁰

Nagy zajt ütnek a *szükséges* szóval. «A mi szükséges, a minek lennie kell, azt jelenti, a mi meg fog történni, bárminők is a föltevésék, melyeket minden más dologra nézve tehetünk.»²¹ Ez minden, a mit mondani akarnak, midőn azt állítják, hogy az ok fogalma magába zárja a szükségesség fogalmát. Azt akarják mondani, hogy az előzmény elégséges és teljes, hogy nem szükséges másikat tenni fel kívül, hogy magában foglal minden kívánt föltételt, hogy semmi más föltétel nem szükséges. Föltétel nélkül következni, ez az eredmény és ok egész fogalma. Mással nem birunk. A bölcészek tévednek, midőn akaratunkban az októl különböző jelleget fedeznek fel, és kijelentik, hogy a tevékeny erőt cselekvésben és gyakorlatban látjuk benne. Nem látunk ott semmi effélet. Ott is, mint másutt csak állandó következéseket veszünk észre. Nem

¹⁹ The real cause, is the whole of these antecedents.

²⁰ The cause, then, philosophically speaking, is the sum total of the conditions, positive and negative, taken together, the whole of the contingencies of every description, which being realized, the consequent invariably follows. (I, 365.)

²¹ If there be any meaning which confessedly belongs to the term necessity, it is *unconditionalness*. That which is necessary, that which *must* be, means that which will be, whatever supposition we may make in regard to all other things. (I, 372.)

látunk tényt, mely másikat szül, hanem oly tényt, mely a másikat kíséri. «Akaratunk, mondja MILL, hozza létre testi cselekedeteinket, mint a hideg a jeget, vagy a szikra a puskapor felrobbanását.» Itt is, mint másutt, előzmény van: az elhatározás vagy a lélek állapota, és következmény: az erőfeszítés vagy physikai érzés. A tapasztalat összeköti ezeket és előre láttatja velünk, hogy az erőfeszítés követni fogja az elhatározást, a mint előre láttatja, hogy a puskapor felrobbanása követni fogja a szikra érintését. Hagyjuk hát e lélektani illuziókat, és keressük egyszerűen az ok és hatás neve alatt ama tüneményeket, melyek kivétel és föltétel nélkül párokat képeznek.

E tapasztalati összefüggések megállapítására MILL STUART négy módszert fedez föl, és csupán csak négyet: a megegyezések,²² a különbségek,²³ a maradé-

²² Vegyünk ötven tégelyt olvasztott anyaggal, melyet ki hagyunk hűlni, és ötven oldatot, melyet el hagyunk párologni: valamennyien megjegeczesednek. Kén, czukor, timsó — az állagok, hőmérsékletek, körülmények ezeknél a lehető legkülönbözőbbek. Egyetlen egy közös tényt találunk náluk, a híg állapotból való átmenetelt a szilárd állapotba; és azt következtetjük, hogy ez átmenetel a jegeczesedésnek változatlan előzménye. Ez a *megegyezés módszerének* példája; alapszabálya az, hogy «ha a kérdéses tünemény két vagy több esetének csak egy közös körülménye van, e körülmény annak oka vagy eredménye».

(I, 396.)

²³ Vegyünk a levegőn levő és lélekző madarat; mártsuk szénsavas gázba, és megszűnik lélekzeni. A megfulás előfordul a második esetben és nem fordul elő az elsőben. Különbözik a két eset csaknem egészen hasonló, mert mindenütt ugyanazon mádról és csaknem ugyanazon pillanatban van szó: csak egy körülmény által különböznek: a szénsavas gáz helyettesíti a levegőt. Ebből azt következtetjük, hogy e körülmény egyik változatlan előzménye a megfulásnak. Ez a *különbözés módszerének példája*;

kok,²⁴ és az egyidejű változások,²⁵ módszerét. Ezek az egyedi utak, melyeken a természetbe hatolhatunk. Csak ezek vannak, és pedig mindenütt. S mindnyájan ugyanazt a fogást használják. E fogás a *kiküszöbölés*; és valóban az inductio semmi egyéb. Van két csoportunk, az egyik az előzményké, a másik a kövztkézményké, mindegyikök több vagy kevesebb elemet foglal magában, például tizet. Mily előzményhez van csatolva mindegyik következmény? Az

alapszabálya az, hogy «ha egy oly eset, melyben a kérdéses tünemény előfordul, és egy oly eset, melyben nem fordul elő, mindenben közös körülménnyel bir, egyet kivéve, a tüneménynek ez a körülmény oka vagy eredménye.»

²⁴ Vegyünk két csoportot, az előzményekét és a következményekét. Egynek kivételével minden előzményt következményéhez, és egynek kivételével minden következményt előzményéhez csatoltunk. Azt következtethetjük, hogy a fennmaradt előzmény a fennmaradt következményhez van kötve. Ez a *maradékok módszere*. Szabálya az, hogy «ha elválasztjuk a tüneménytől azt a részt, mely bizonyos előzmények eredménye, a tünemény maradáka a fennmaradt előzmények eredménye».

²⁵ Vegyünk két tényt: a föld jelenlétét és az inga mozgását, vagy a hold jelenlétét és az ár és apály mozgását. Hogy közvetlenül egymáshoz kössük e két tüneményt, meg kellene szüntetnünk az elsőt, hogy megállapíthassuk, vajjon e megszüntetés magával hozná-e a második távollétét? Ámde ez a megszüntetés mindkét esetben anyagilag lehetetlen. Ekkor közvetett utat használunk e két tünemény összekötésére. Észreveszszük, hogy az egyik minden változása megfelel a másik bizonyos változásainak; hogy az inga minden mozgása megfelel az inga különféle helyzeteinek; hogy az ár minden körülménye megfelel a hold bizonyos helyzeteinek. Ebből azt következtetjük, hogy a második tény előzménye az elsőnek. Ez az *egyidejű változások* módszere. Alapszabálya az, hogy «ha egy tünemény bármily módon megváltozik, valahányszor más tünemény változik bizonyos módon, az első közvetlen vagy közvetett oka, vagy eredménye a másodiknak».

első következmény vajjon az első előzményhez, vagy a harmadikhoz, vagy a hatodikhoz van-e csatolva? Ebben fekszik az egész nehézség és minden megoldás. A nehézség megszüntetésére és a megoldás kieszközlésére ki kell küszöbölni, azaz kizárni az előzményeket, melyek nem függnék össze a tekintetbe vett következménnyel.²⁶ De mivel valósággal nem zárhatjuk ki, és mivel a természetben a párt mindig körülmények veszik körül: különböző eseteket gyűjtünk össze, melyek különbségük által megengedik a szellemnek, hogy e körülményeket elválassza és leplezetlenül lássa a párt. Szóval az inductio csak párok képzéséből áll; a párokat csak elszigetelés által képezzük; az elszigetelés csak összehasonlítások által történik.

VIII.

Ezek formulák, a tény világosabb lesz, például a következő, melyben ama módszereket gyakorlatban fogjuk látni. Van egy példa, mely csaknem valamennyit magába foglalja: dr. Well elmélete a harmatról. MILL saját szavait idézem; oly világosak, hogy meg kell szerezniük magunknak a fölöttük való elmélkedés élvezetét.

«Először meg kell különböztetni a harmatot az eső-

²⁶ «A különbözés módszerének alapja az, hogy minden, a mit nem lehetne kiküszöbölni, valamely törvény által van a tüneményhez kötve. A megegyezés módszerének alapja az, hogy minden, a mit ki lehet küszöbölni, nincs törvény által kötve a tüneményhez.» A maradékok módszere egy esete a különbözés módszerének; másik esete az egyidejű változások módszere, azon különbséggel, hogy nem a két tüneményre, hanem változásaikra alkalmazódik.»

től, valamint a ködtől, és akként határozni meg, hogy «a nyirkosság önkéntes megjelenése a szabad levegőnek kitett testeken, midőn sem eső, sem látható nedvesség nem esik». ²⁷

Az így meghatározott harmatnak mi az oka és hogyan találták fel?

«Először is hasonló tüneteményeket látunk a nedveségben, mely a hideg érczet vagy a követ ellepi, ha rálehellünk, mely nyáron a poháron látszik, ha friss vízzel van tele, mely az ablaküveg bensején mutatkozik, midőn a jégzápor vagy a hirtelen eső lehűti a külső levegőt, mely falainkon szivárog, midőn hosszú fagy után langyos és nyirkos olvadás következik. — Ha mindez eseteket összehasonlítjuk, úgy találjuk, hogy mindnyájan a kérdéses tünetényt foglalják magukban. Már pedig mindez esetek megegyeznek azon egy pontban, hogy a tárgy, melyet harmat borít, hidegebb, mint a levegő, mely érinti. Így történik-e az éjjeli harmat esetében is? Tény-e, hogy a harmatos tárgy hidegebb, mint a levegő? Kísértetbe jövünk nemmel felelni, mert mi tenné hidegebbé? De a kísérlet könnyű: csak hőmérőt kell érintkezésbe hoznunk a harmatos tárggyal, és egy másikat valamivel föléje, befolyásának határán kívül tartanunk. A kísérletet megtették, a kérdést fölállították, és a felelet mindig igenlő volt. Valahányszor harmat födi a tárgyat, ez mindig hidegebb a levegőnél. ²⁸

²⁷ We must separate dew from rain, and the moisture of fogs, and limit the application of the term to what is really meant, which is, the spontaneous appearance of moisture on substances exposed in the open air when no rain when no rain or *visible* wet is falling.

²⁸ «Now, here we have analogous phenomena in the moisture which bedews a cold metal or stone when we breathe upon

«Ime a *megegyezés módszerének* teljes alkalmazása: változatlan viszonyt állapít meg a harmatnak valamely felületen való feltünése és e felületnek a külső levegőhöz képest hideg volta között. De melyik kettejük közül az ok és melyik az eredmény? Vagy mindketten eredményei valamely más oknak? E pontra nézve a megegyezés módszere nem nyújt semmi világosságot. Más, hatalmasabb módszerhez kell folyamodnunk: változtatnunk kell a körülményeket, meg kell jegyeznünk az eseteket, midőn a harmat hiányzik; mert a *különbség módszerének* egyik szükséges föltétele az, hogy összehasonlítsuk az eseteket, melyekben nem lép föl.²⁹

it; that which appears on a glass of water fresh from the well in hot weather; that which appears on the inside of windows when sudden rain or hail chills the external air; that which runs down our walls when, after a long frost, a warm moist thaw comes on.» Comparing these cases, we find that they all contain the phenomenon which was proposed as the subject of investigation. Now «all these instances agree in one point, the coldness of the object dewed in comparison with the air in contact with it.» But there still remains the most important case of all, that of nocturnal dew: does the same circumstance exist in this case? Is it a fact that the object dewed *is* colder than the air? Certainly not, one would at first be inclined to say; for what is to make it so? But . . . the experiment is easy; we have only to lay a thermometer in contact with the dewed substance, and hang one at a little distance above it, out of reach of its influence. The experiment has been therefore made; the question has been asked, and the answer has been invariably in the affirmative. Whenever an object contracts dew, it *is* colder than the air.»

²⁹ Here then is a complete application of the Method of Agreement establishing the fact of an invariable connexion between the deposition of dew on a surface, and the coldness of that surface compared with the external air. But which of these is cause, and which effect? Or are they both effects of something

«Már pedig a harmat nem ülepedik le a csiszolt érczek felületére, míg bőségesen lerakodik az üvegre. Ime egy eset, midőn az eredmény létre jő, és egy másik, midőn nem jő létre. . . De mivel számos különbség van az üveg és a csiszolt érczek között, az egyetlen dolog, miről még biztosak lehetnénk, az, hogy a harmat oka ama körülmények között található, melyek az üveget megkülönböztetik a csiszolt érczektől. . .³⁰ Keressük hát e körülményt, és e célra alkalmazzuk az egyetlen lehető módszert, az *egyidejű változásokét*. A csiszolt érczek és a csiszolt üveg esetében az ellentét világosan mutatja, hogy az állagnak nagy befolyása van a tünetenyre. Változtassuk hát az állagot magát annyiszor, amennyiszer lehet, különféle fajta csiszolt felületeket téve ki a levegőnek. Ennek megtörténte után azonnal intenzitási fokozatot látunk megje-

else? On this subject the Method of Agreement can afford us no light: we must call in a more potent method. We must collect more facts, or, which comes to the same thing, vary the circumstances; since every instance in which the circumstances differ is a fresh fact: and especially, we must note the contrary or negative cases, i. e. where not dew is produced: for a comparison between instances of dew and instances of no dew is the condition necessary to bring the Method of Difference into play.

³⁰ «Now, first, no dew is produced on the surface of polished metals but it *is* very copiously on glass, both exposed with their faces upwards, and in some cases the under side of a horizontal plate of glass is also dewed.» Here is an instance in which the effect is produced, and another instance in which it is not produced; but we cannot yet pronounce, as the canon of the Method of Difference requires, that the latter instance agrees with the former in all its circumstances except in one; for the differences between glass and polished metals are manifold, and the only thing we can as yet be sure of, is, that the cause of dew will be found among the circumstances by which the former substance is distinguished from the latter.

lenni. Azon csiszolt állagok, melyek legrosszabb hővezetők, leginkább vannak harmattal fedve; a legjobb hővezetők nedvesednek meg legkevésbé;³¹ miből azt következtetjük, hogy «a harmat megjelenése össze van kötve a test azon képességével, melylyel a melegség áthaladásának ellenáll».

«De ha csiszolt felületek helyett nyers felületeket teszünk ki a levegőnek, néha e törvény megdöntését látjuk. Így a nyers vas, különösen ha be van festve vagy feketítve, gyorsabban lesz harmatos, mint a fényezett papír. A *felület nemének* tehát nagy befolyása van. Tegyük ki ezért a levegőnek ugyanazt az állagot, a lehető legtöbbször változtatva felületének állapotát (a mi az egyidejű változások módszerének új alkalmazása), és új intenzitási fokozat fog mutatkozni. Azon felületeket, melyek a kisugárzás által legkönnyebben vesztik el melegségüket, legbövebben nedvesíti meg a harmat.³² Ebből az következik, hogy «a harmat megjelenése összefüggésben áll a test képességével, melynél fogva kisugárzás útján elveszti a melegséget».

³¹ In the cases of polished metal and polished glass, the contrast shows evidently that the *substance* has much to do with the phenomenon; therefore let the substance *alone* be diversified as much as possible, by exposing polished surfaces of various kinds. This done, a *scale of intensity* becomes obvious. Those polished substances are found to be most strongly dewed which conduct heat worst, while those which conduct well, resist dew most effectually.

³² The conclusion obtained is, that, *ceteris paribus*, the deposition of dew is in some proportion to the power which the body possesses of resisting the passage of heat; and that this, therefore (or something connected with this), must be at least one of the causes which assist in producing the deposition of dew on the surface.

«A befolyás, melyet az állagban és a felületen észleltünk, most a *szövet* befolyásának megfigyeléséhez vezet, és itt harmadik intenzitási fokozatra találunk, mely azt mutatja, hogy a kemény és tömör szövetű testek, például a kövek és érczek, kedvezőtlenek a harmat megjelenésére, ellenben a laza szövetű testek, például a posztó, bársony, gyapjú, pehely kiválóan kedvezők reá. A laza szövet tehát egyike azon körülményeknek, melyek a harmatot előidézik. De e harmadik ok az elsőre vezet vissza, vagyis ama képességre, mely a melegség áthaladásának ellenáll, mert a laza szövetű állagok épen azok, melyek a legjobb ruhákat szolgáltatják, megakadályozva, hogy a melegség a bőrből a levegőbe menjen át, a mit az által tesznek, hogy benső felületüket igen melegen tartják, míg külső felületük igen hideg.³³

But if we expose rough surfaces instead of polished, we sometimes find this law interfered with. Thus, roughened iron, especially if painted over or blackened, becomes dewed sooner than varnished paper: the kind of *surface*, therefore, has a great influence. Expose, then, the *same* material in very diversified states as to surface (that is, employ the Method of Difference to ascertain concomitance of variations), «and another scale of intensity becomes at once apparent; those *surfaces* which *part with their heat* most readily by radiation, are found to contract dew most copiously.»

³³ The conclusion obtained by this new application of the method is, that *ceteris paribus*, the deposition of dew is also in some proportion to the power of radiating heat; and that the quality of doing this abundantly (or some cause on which that quality depends) is another of the causes which promote the deposition of dew on the substance.

«Again, the influence ascertained to exist of *substance* and *surface* leads us to consider that of *texture*: and here, again, we are presented on trial with remarkable differences, and with a

«Így az igen gyakori esetek, melyekben sok harmat ülepedik le, abban és amennyire megfigyelhetjük, egyedül abban egyeznek meg, hogy vagy lassan vezetik a meleget vagy rohamosan sugározzák ki, — két tulajdonság, mely csak azon egy pontban egyezik meg, hogy mindkettő erejénél fogva a test gyorsabban igyekszik felületén elveszteni melegségét, hogysem belülről kipótolhatná. Ellenben az igen gyakori esetek, melyekben a harmat hiányzik vagy igen csekély mennyiségű, abban, és amennyire megfigyelhetjük, egyedül abban egyeznek meg, hogy nem bírnak ama tulajdonsággal. Most már megfelelhetünk az eredeti kérdésre és megtudhatjuk, a hideg és a harmat közül melyik oka a másiknak. Épen most láttuk, hogy a testnek, melyre harmat ülepedik, egyedül saját tulajdonságainál fogva kell hidegebbé lennie a levegőnél. Számot adhatunk hát hidegségéről, elvontan a harmattól, és mivel összefüggés van kettejük közt, a harmat függ a hidegségtől; más szóval, a hidegség oka a harmatnak.³⁴

third scale of intensity, pointing out substances of a close firm texture, such as stones, metals, etc., as unfavourable, but those of a loose one, as cloth, velvet, wool, eiderdown, cotton, etc., as eminently favourable to the contraction of dew. The Method of concomitant Variations is here, for the third time, had recourse to; and, as before, from necessity, since the texture of no substance is absolutely firm or absolutely loose. Looseness of texture, therefore, or something which is the cause of that quality, is another circumstance which promotes the deposition of dew; but this third cause resolves itself into the first, viz, the quality of resisting the passage of heat: for substances of loose texture are precisely those which are best adapted for clothing or for impeding the free passage of heat from the skin into the air, so as to allow their outer surfaces to be very cold, while they remain warm within.»

³⁴ It thus appears that the instances in which much dew is deposited, which are very various, agree in this, and, so far as

«Ezt a már oly kimerítően megállapított törvényt most három különböző módon lehet megerősíteni. Először következtetés által, azon ismert törvényekből indulva ki, melyeket a vízgőz követ, midőn a levegőben vagy bármily más gázban szétoszlik. Közvetlen tapasztalásból tudjuk, hogy a vízmennyiség, mely gőzös állapotban függve maradhat a levegőben, a hőmérsék minden fokához képest meg van határozva, és hogy e maximum csekélyebb lesz a szerint, a mint a hőmérsék csökken. Ebből levonás által az következik, hogy ha már annyi gőz függ a levegőben, a mennyit jelen hőmérséke befogadhat, e hőmérsék minden csökkenése azt idézi elő, hogy a gőz egy része összetömörül és vízzé változik. De még azt is tudjuk levonás útján, a hőség törvényei szerint, hogy a levegőnek önmagánál hidegebb testtel való érintkezése szükségképen csökkenti a felületét közvetlenül érintő légréteg hőmérsékét, következőleg víztartalma egy részének elbocsátására kényszeríti, mely a nehézkedés vagy tapadás rendes törvényei

we are able to observe, in this only, that they either radiate heat rapidly or conduct it slowly: qualities between which there is no other circumstance of agreement, than that by virtue of either, the body tends to lose heat from the surface more rapidly than it can be restored from within. The instances, on the contrary, in which no dew, or but a small quantity of it, is formed, and which are also extremely various, agree (so far as we can observe) in nothing, except in *not* having this same property.

This doubt we are now able to resolve. We have found that, in every such instance, the substance must be one which, by its own properties or laws, would, if exposed in the night, become colder than the surrounding air. The coldness therefore, being accounted for independently of the dew, while it is proved that there is a connexion between the two, it must be the dew which depends on the coldness; or in other words, the coldness is the cause of the dew.

szerint a test felületéhez csatlakozik, a mi a harmatot képezi. . . E deductiv bizonyításnak az az előnye van, hogy számot ad a kivételekről, vagyis azon esetekről, midőn e test hidegebb lévén a levegőnél, nem rakodik reá harmat; mert kimutatja, hogy szükségképen így kell lennie, ha a levegő hőmérsékéhez képest oly kevés vízgőzzel van ellátva, hogy kissé ki is hülve a hidegebb test érintésétől, még mindig képes függve tartani mindazt a gőzt, mely előbb benne függött. Így az igen száraz nyáron nincs harmat, sem dér az igen száraz télen.³⁵

³⁵ The law of causation, already so amply established, admits, however, of efficient additional corroboration in no less than three ways. First, by deduction from the known laws of aqueous vapour when diffused through air or any other gas; and though we have not yet come to the Deductive Method, we will not omit what is necessary to render the speculation complete. It is known by direct experiment that only a limited quantity of water can remain suspended in the state of vapour at each degree of temperature and that this maximum grows less and less as the temperature diminishes. From this it follows, deductively, that if there is already as much vapour suspended as the air will contain at its existing temperature, any lowering of that temperature will cause a portion of the vapour to be condensed, and become water. But, again, we know deductively, from the laws of heat, that the contact of the air with a body colder than itself, will necessarily lower the temperature of the stratum of air immediately applied to its surface; and will therefore cause it to part with a portion of its water, which accordingly will, by the ordinary laws of gravitation or cohesion, attach itself to the surface of the body, thereby constituting dew. This deductive proof, it will have been seen, has the advantage of proving at once causation as well as coexistence; and it has the additional advantage that it also accounts for the *exceptions* to the occurrence of the phenomenon, the cases in which although the body is colder than the air, yet no dew is deposited; by showing that

«Az elmélet második megerősítését a különbség módszere szerint alkalmazott közvetlen tapasztalatból merítjük. Kihűtve bármily test felületét, minden esetben oly hőmérsékhez juthatunk, melyben a harmat le kezd rakodni. Igaz, hogy ezt csak kis mértékben tehetjük; de bőséges okaink vannak annak következtetésére, hogy ugyanez a mütét, ha a természet nagy műhelyében végezők, ugyanezen eredményre vezetne.

«És végre képesek vagyunk az eredményt még nagy mértékben is igazolni. Ez ama ritka esetek közül való, midőn a természet maga tesz helyettünk kísérletet, épen oly módon, a mint mi magunk tennénk, azaz a dolgok előbbi állapotába bevezetve valamely új, egyetlen és tökéletesen meghatározott körülményt, és oly rohamosan nyilvánítva az eredményt, hogy az előbbi körülményekben minden más jelentékeny változás számára hiányoznék az idő. Megfigyelték, hogy a harmat sohasem rakodik le bőven a szabad lég ellen nagyon megvédett helyeken és épen nem rakodik le borús éjszakákon; de ha a felhők csak néhány pillanatra is szétválnak, úgy hogy nyílás támad közöttük, a harmat le kezd ülepedni és mindegyre gyarapodik. Itt tökéletesen be van bizonyítva, hogy az éggel való szakadatlan közlekedés jelen- vagy távolléte okozza a harmat jelen- vagy távollétét; de mivel a derült ég nem egyéb, mint a felhők távolléte, és mivel a felhők, mint minden test, melyet egyszerű ruganyos folyadék választ el vala-

this will necessarily be the case when the air is so undersupplied with aqueous vapour, comparatively to its temperature, that even when somewhat cooled by the contact of the colder body, it can still continue to hold in suspension all the vapour which was previously suspended in it: thus in a very dry summer there are no dews, in a very dry winter no hoar frost.

mely adott tárgytól, azon ismert tulajdonsággal birnak, hogy a tárgy felületének hőmérsékét a melegségnek feléje való kisugárzása által igyekeznek fölemelni vagy fentartani: azonnal látjuk, hogy a felhők elvonulása lehüti a felületet. Így ez esetben a természet ismert és meghatározott eszközökkel hozván létre változást az előzményben, fellép és fel kell lépnie a következménynek: természetes kísérlet, mely megfelel a különbség módszere szabályainak.»³⁶

³⁶ The second corroboration of the theory is by direct experiment, according to the canon of the Method of Difference. We can, by cooling the surface of any body, find in all cases some temperature (more or less inferior to that of the surrounding air, according to its hygrometric condition), at which dew will begin to be deposited. Here, too, therefore, the causation is directly proved. We can, it is true, accomplish this only on a small scale; but we have ample reason to conclude that the same operation, if conducted in Nature's great laboratory, would equally produce the effect.

And, finally, even on that great scale we are able to verify the result. The case is one of those rare cases, as we have shown them to be, in which nature works the experiment for us in the same manner in which we ourselves perform it; introducing into the previous state of things a single and perfectly definite new circumstance, and manifesting the effect so rapidly, that there is not time for any other material change in the preexisting circumstances. It is observed that dew is never copiously deposited in situations much screened from the open sky, and not at all in a cloudy night, but *if the clouds withdraw even for a few minutes, and leave a clear opening, a deposition of dew presently begins*, and goes on increasing. . . Dew formed in clear intervals will often even evaporate again, when the sky becomes thickly overcast. The proof, therefore, is complete that the presence or absence of an uninterrupted communication with the sky causes the deposition or non-deposition of dew. Now, since

IX.

Nem ezek a tudomány egyedüli eljárásai, de ezek vezetnek a többiekhez. Mindnyájan összefüggnek és senki sem mutatta meg jobban összefüggésöket, mint MILL. Sok esetben tehetetlenek az elszigetelés eljárásai, és ezek azon esetek, midőn az eredmény, okok találkozása által jövéen létre, nem osztható fel elemeire. Az elszigetelés módszerei ekkor használhatatlanok. Nem küszöbölhetünk ki, következőleg nincs többé helye az inductionnak. És e komoly nehézség a mozgás csaknem minden esetében előfordul, mert csaknem minden mozgás erők találkozásának eredménye, és a különböző erők megfelelő hatásai úgy összevegyülnek benne, hogy el nem választhatjuk a nélkül, hogy le ne romboljuk; úgy hogy lehetetlennek látszik megtudni, mily része van mindegyik erőnek e mozgás létrehozásában.

Vegyünk valamely testet, melyre két, iránya által szöget képező erő gyakorol hatást: a test félszög alakban fog mozogni; mozgásának minden része, minden mozzanata, minden helyzete, minden eleme e két mozgató erőnek egyesült eredménye. A két eredmény úgy áthatja egymást, hogy egyiket sem lehet elszigetelni és forrására visszavinni. Hogy külön észrevegyük mindegyik hatást, a

a clear sky is nothing but the absence of clouds, and it is a known property of clouds, as of all other bodies between which and any given object nothing intervenes but an elastic fluid, that they tend to raise or keep up the superficial temperature of the object by radiating heat to it, we see at once that the disappearance of clouds will cause the surface to cool; so that Nature in this case, produces a change in the antecedent by definite and known means, and the consequent follows accordingly: a natural experiment which satisfies the requisitions of the Method of Difference.

különböző mozgásokat kellene tekinteni, azaz elnyomni az adott mozgást és másokkal pótolni. Sem a megegyezés vagy különbség, sem a maradékok vagy az egyidejű változások módszerei, melyek mind felbontók és kiküszöbölők, nem tehetnek szolgálatot oly tüneménynyel szemben, mely természeténél fogva kizár minden kiküszöbölést és minden felbontást. Meg kell tehát kerülni az akadályt, és itt tűnik fel a természet végső kulcsa, a deductio módszere. Elfordulunk a tüneménytől, félre lépünk, más egyszerűbb tüneményeket tanulmányozunk, megállapítjuk törvényeiket és ezek mindegyikét okához kötjük a rendes inductio eljárása szerint; azután két vagy három ily ok találkozását tételezve föl, ismert törvényeikből következtetjük, milyennek kell lennie összes eredményöknek. Megvizsgáljuk azután, vajjon az adott mozgás tökéletesen hasonló-e az előbbihez, és ha úgy van, azon okoknak tulajdonítjuk, melyekből levontuk. Így, hogy fölfedezzük a csillagok mozgásainak okait, egyszerű inductiók által e két ok törvényeit keressük: az egyik az eredeti mozgató erő a tangens irányában, a másik a gyorsító vonzó erő. Az inductio által feltalált két törvényből következtetést vonunk oly test mozgásának kiszámítása által, mely alá lenne vetve egyesült hatásuknak, és megállapítva, hogy az észlelt csillagmozgások szabatosan megegyeznek ez előre látott mozgásokkal, azt következtetjük, hogy a kérdéses két erő valósággal oka a csillagok mozgásainak.

«Ez ama módszer, mondja MILL, melynek az emberi szellem legnagyobb diadalait köszöni. Neki köszönjük mindazon elméleteket, melyek néhány egyszerű törvény alatt egyesítettek nagy és bonyodalmas tüneményeket.» Kitérései messzebbre vezettek, mint az egyenes út; tökéletlenségének köszönheti hatásos voltát.

X.

Ha most összehasonlítjuk a két módszert, alkalmazhatóságukat, feladatukat, területöket, mintegy kivonatban találjuk bennök az emberi tudomány történetét, felosztásait, reményeit és határait. Az első kezdetben, a második végül jelen meg. Az elsőnek BACON korában³⁷ kellett uralomra jutnia, melyet el kezd veszteni; a másodiknak BACON korában kellett az uralmat elvesztenie, melyet most vissza kezd nyerni: úgy hogy a tudomány, miután a deductiv állapotból a kísérleti állapotba ment át, most a kísérletiből a deductiv állapotba megy át. Az elsőnek területéhez a felbontható tünemények tartoznak, melyeken kísérleteket tehetünk. A másodiknak területe a felbonthatatlan tüneményeket foglalja magában, melyeken nem tehetünk kísérletet. Az első hatásos a természettanban, vegytanban, állattanban, növénytanban, minden tudomány első eljárásaiban, és mindenütt, hol a tünemények csak kevésbé bonyolultak, arányban állnak erőnkhez és átalakíthatók a rendelkezésünkre álló eszközök által. A második hatalmas a csillagászatban, a természettan felsőbb részeiben, a fiziologiában, történelemben, minden tudomány végső eljárásaiban, mindenütt, hol a tünemények nagyon bonyolultak, mint az állati és társadalmi életben, vagy hozzáférhetetlenek, mint az égi testek mozgása és a földkéreg forradalmi.

Ha nem a megfelelő módszert használják, a tudomány megállapodik; ha a megfelelő módszert gyakorolják, a tudomány halad. Ebben rejlik multjának és jelenének egész titka. Ha a természeti tudományok mozdulatlanok maradtak egész BACONIG, ez onnan volt, hogy de-

³⁷ I. k. 500. l.

ductiót használtak inductio helyett. Ha a physiologia es az erkölcsi tudományok napjainkban hátramaradtak, ez onnan van, hogy inductiót használnak deductio helyett. Csak deductio által s a természeti és vegytani törvények szerint lesz lehetséges megmagyarázni a physiologiai tünetményeket. Csak deductio által és az értelmi törvények szerint lesz lehetséges megmagyarázni a történeti tünetményeket.³⁸ És a mi e két tudománynak műszere, az célja valamennyi másnak. Mindnyájan arra törekesznek, hogy deductivokká legyenek; mindnyájan arra vágynak, hogy néhány általános tételbe foglaltassanak, melyekből a többit le lehet vonni. Minél kevésbé számosak e tételek, annál előbbre haladt a tudomány. Minél kevesebb föltevést és adott tételt igényel valamely tudomány, annál tökéletesebb. E reductio végleges állapota. A csillagászat, akusztika, optika nyújtja mintáját. Akkor fogjuk ismerni a természetet, ha milliónyi tényeit két vagy három törvényből vontuk le.

Merem mondani, hogy az elmélet, melyet ön épen most hallott, tökéletes. Kihagytam több vonását, de eleget láthatott annak megismerésére, hogy az inductiót sehol sem magyarázták meg oly tökéletes és szabatos módon, a finom és helyes megkülönböztetések oly bőségével, oly terjedelmes és meghatározott alkalmazásokkal, az eredményes gyakorlatok és tett fölfedezések oly ismeretével, a metaphysikai elvek és önkényes föltevések oly teljes kizárásával, a mai kísérleti tudomány szigorú eljárásainak megfelelőbb szellemben. Nem rég azt kérdezte tőlem, mit nyújtottak az angolok a bölcsészetben; azt felelem, hogy az inductio elméletét. MILL az utolsó ama hosszú sorban,

³⁸ II. k. VI. könyv. 9. fej. I. k. 487. l.

mely BACONnal kezdődik és HOBBS, NEWTON, LOCKE, HUME, HERSCHEL által a legújabb időkig vonul. Bevittek a bölcsészetbe nemzeti szellemünket; pozitívok és gyakorlatiak voltak; nem lebegtek a tények fölött; nem kísérlettek meg rendkívüli utakat; megtisztították az emberi agyat illuzióitól, nagyravágásaitól, képzelgéseitől. Az egyetlen irányban alkalmazták, melyben tevékeny lehet; nem akartak mást, mint korlátokat és fáklyákat állítani fel a gyümölcsöző tudományok által már megtört úton. Nem akarták hiába pazarolni munkájukat a kikutatott és helyesnek talált úton kívül. Segítségére voltak a jelenkor nagy munkájának, az alkalmazható törvények fölfedezésének; és hozzá járultak, mint a szaktudósok, az ember hatalmának gyarapításához. Mutasson nekem sok olyan bölcsészetet, mely ennyit tett volna.

XI.

Azt fogja ön mondani, hogy bölcsészem lábainak erősítése végett levágta szárnyait. Bizonyára; és helyesen cselekedett. A tapasztalat korlátot vet a pályának, melyet megnyit előttünk; megadta célunkat; megszabja határainkat is. Csak az elemeket kell tekintenünk, melyekből áll, és az eseményeket, melyekből kiindul, hogy megertsük korlátoltságát. Természete és módszere néhány lépésre szorítja járását. És először is³⁹ a természet végső törvényei nem lehetnek kevésbé számosak, mint érzéki benyomásaink különböző fajai. Visszavezethetjük ugyan az egyik mozgást valamely más mozgásra, de nem a meleg-

³⁹ II. k. 4. l.

ség érzését a szag, vagy a szín, vagy a hang érzésére, sem az egyiket vagy másikat valamely mozgásra. Összeköthetjük ugyan egymással a különböző fokú tünetenyeket, de nem a különböző fajúakat. Külön érzéseket találunk minden ismeretünk alapján, mint egyszerű, felbonthatatlan elemeket, melyek föltétlenül el vannak válva egymástól, föltétlenül képtelenek az egymással való összeköttetésre. Bármit tehet a tapasztalás, nem szüntetheti meg e különbségeket, melyeken alapul. — Másrészről bármit tehet a tapasztalás, nem vonhatja ki magát a föltételek alól, melyek szerint cselekszik. Akármilyen a területe, határt szab neki az idő és a tér; a tény, melyet megfigyel, korlátozott és végtelen számú más tények által jött létre, melyeket nem érhet el. Kénytelen föltenni vagy elismerni valami kezdetleges állapotot, melyből kiindul s melyet nem magyaráz meg.⁴⁰ Minden problémának megvannak esetleges vagy önkényes fölvevései: ezekből vonjuk le a többit, de ezeket nem vonjuk le semmiből. A nap, a föld, a csillagok, az égi testek megindulása, a vegytani állagok östu-

⁴⁰ There exists in nature a number of permanent causes, which have subsisted ever since the human race has been in existence, and for an indefinite and probably an enormous length of time previous. The sun, the earth, and planets, with their various constituents, air, water and the other distinguishable substances, whether simple or compound, of which nature is made up, are such Permanent Causes. They have existed, and the effects or consequences which they were fitted to produce have taken place (as often as the other conditions of the production met), from the very beginning of our experience. But we can give no account of the origin of the Permanent Causes themselves.

lajdonságai ily fölvevések.⁴¹ Ha ezeket mind ismernők, mindent megmagyarázhatnánk általok, de magukat nem tudnók megmagyarázni. Miért léteztek, kérdi MILL, e természeti működők kezdetben inkább, mint mások? Miért vegyültek össze ilyen és olyan arányokban? miért oszlotak szét ilyen és olyan módon a térben?

Ez oly kérdés, melyre nem tudunk megfelelni. Sőt nem is tudunk semmi szabályosat fölfedezni magában e felosztásban; nem vezethetjük vissza valamely egységre, valamely törvényre.

E működők egyesülése reánk nézve merő véletlen.⁴²

⁴¹ The resolution of the laws of the heavenly motions, established the previously unknown ultimate property of a mutual attraction between the bodies: the resolution, so far as it has yet proceeded, of the laws of crystallization, or chemical composition, electricity, magnetism, etc., points to various polarities, ultimately inherent in the particles of which bodies are composed, the comparative atomic weights of different kinds of bodies were ascertained by resolving, into more general laws, the uniformities observed in the proportions in which substances combine with one another; and so forth. Thus although every resolution of a complex uniformity into simpler and more elementary laws has an apparent tendency to diminish the number of the ultimate properties, and really does remove many properties, from the list; yet (since the result of this simplifying process is to trace up an ever greater variety of different effects to the same agents), the further we advance in this direction, the greater number of distinct properties we are forced to recognise in one and the same object: the coexistences of which properties must accordingly be ranked among the ultimate generalities of nature. (II, 108.)

⁴² Why these particular natural agents existed originally and no others, or why they are commingled in such and such proportions, and distributed in such a manner throughout space, is a question we cannot answer. More than this: we can discover

És a csillagászat, mely nem rég a tökéletes tudomány mintáját nyújtotta, most a korlátolt tudomány példáját nyújtja számunkra. Előre megmondhatjuk ugyan valamennyi égi test megszámlálhatatlan helyzeteit; de kénytelenek vagyunk az eredeti indító erőn és fokán, a vonzó erőn és törvényén kívül, csak föltenni mindazon testek tömegét és távolságát, melyekről beszélünk. Megértjük a tények millióit, de csak oly tények százainak segítségével, melyeket nem értünk; szükséges következtetéseket vonunk, de csak esetleges előzményekből, úgy hogy ha a mindenség elmélete teljes volna, akkor is lenne két nagy hézagja: az egyik a physikai világ elején, a másik az erkölcsi világ kezdetén; az egyik a lét elemeit, a másik a tapasztalás elemeit foglalja magában; az egyik a kezdetleges érzéseket, a másik a kezdetleges működő erőket tartalmazza. «Tudományunk, mondja ROYER-COLLARD, abból áll, hogy a tudatlanságot a legmagasabban fekvő forrásból merítjük.»

Állíthatjuk-e legalább, hogy e vissza nem vezethető fölvevések csak látszatra és szellemünkre nézve olyanok? Mondhatjuk-e, hogy okaik vannak, mint a leszármazott tényeknek, melyeknek ők az okai? Eldönthetjük-e, hogy minden esemény az idő és tér minden pontján törvények szerint történik, és hogy a mi kicsiny, olyan jól szabályozott világunk, a nagy világnak vázlata? Kiemelkedhetünk-e valamely axioma által szűk körünkből és állíthatunk-e valamit a mindenségről? Semmiképen, és itt vonja

nothing regular in the distribution itself; we can reduce it to no uniformity, to no law. There are no means by which, from the distribution of these causes or agents in one part of space, we could conjecture whether a similar distribution prevails in another.

MILL végső következtetéseit; mert a törvénynek, mely okot tulajdonít minden eseménynek, nincs más alapja, más értéke és más hordereje, mint tapasztalásunk. Nem foglalja magában szükségességét; minden tekintélyét amaz esetek nagy számából meríti, melyekben igaznak ismerték fel; csak a megfigyelések bizonyos összegét foglalja egybe; két föltevést köt össze, melyek önmagukban tekintve, nincsenek egymással benső viszonyban; az általánosságban vett előzményt és következményt csatolja össze, mint a nehézség törvénye a részletesen vett előzményt és következményt; párt állapít meg, mint minden kísérleti törvény, és osztozik bizonytalanságukban, valamint megszorításaikban. Halljuk e merész szavakat: «meg vagyok győződve, hogy ha az abstractióhoz és elemzéshez szokott ember becsületesen gyakorolná e czélra tehetségeit, könnyen megérthetné, midőn már képzelme megtanulta magába venni e fogalmat, hogy bizonyos helyeken, például az égboltozatok egyikében, melyekből a csillagászat jelenleg a mindenséget állítja össze, az események véletlenül, minden határozott törvény nélkül követhetik egymást; és semmi sincs, sem tapasztalatunkban, sem elméleti szerkezetünkben, a mi elegendő vagy csak valamely okot is nyújtana, mely szerint hinnünk kellene, hogy ez sehol sem történik!»⁴³

⁴³ I am convinced that any one accustomed to abstraction and analysis, who will fairly exert his faculties for the purpose, will, when his imagination has once learnt to entertain the notion, find no difficulty in conceiving that in some one for instance of the many firmaments into which sidereal astronomy now divides the universe, events may succeed one another at random, without any fixed law; nor can anything in our experience, or in our mental nature, constitute a sufficient, or indeed

Gyakorlatilag megbízhatunk egy ilyen jól megállapított törvényben; de «a távoli csillagtájakon, hol a tünetek egészen különbözők lehetnek azoktól, melyeket ismerünk, örültség lenne merészen állítani ez általános törvény uralmát, a mint örültség lenne, ama részletes törvények uralmát állítani, melyek általában érvényesek a mi bolygónkon.⁴⁴ Visszavonhatatlanul ki vagyunk hát űzve a végtelenből; tehetségeink és állításaink semmit sem érhetnek ott el; igen kis körre vagyunk szorítva; szellemünk nem hatol túl tapasztalásán; nem állapíthatunk meg a tények közt semmi egyetemes és szükséges viszonyt; talán nincs is a tények közt semmi egyetemes és szükséges viszony. MILL megállapodik itt; de bizonyára ha egész végig kifejténők eszméjét, oda jutnánk, hogy a világot tények egyszerű halmazának tekintsük. Semmi benső szükség nem hozná létre viszonyukat és lételőket;

any reason for believing that this is nowhere the case. The grounds, therefore, which warrant us in rejecting such a supposition with respect to any of the phenomena of which we have experience, must be sought elsewhere than in any supposed necessity of our intellectual faculties.

⁴⁴ In distant parts of the stellar regions, where the phenomena may be entirely unlike those with which we are acquainted, it would be folly to affirm confidently that this general law prevails, any more than those special ones which we have found to hold universally on our own planet. The uniformity in the succession of events, otherwise called the law of causation, must be received not as law of the universe, but of that portion of it only which is within the range of our means of sure observation with a reasonable degree of extension to adjacent cases. To extend it further is to make a supposition without evidence, and to which, in the absence of any ground from experience for estimating its degree of probability, it would be idle to attempt to assign any.

merő adott dolgok volnának, azaz esetlegek. Néha, mint a mi rendszerünkben oly módon egyesülnének, hogy szabályos ismétlődéseket idéznének elő; néha oly módon egyesülnének, hogy semmi effélét nem idéznének elő. A véletlen volna minden dolog alapja, mint DEMOKRITOS-nál. A törvények innen származnának és innen is csak néha-néha. A lényekkel is úgy volna, mint a számokkal, például a tört számokkal, melyek a két eredeti tényező véletlene szerint majd szabályos periodusokká fejlődnek, majd nem fejlődnek azokká. Ez kétségtől eredeti és magas felfogás. Végső következménye az eredeti és uralgó eszmének, melyre a rendszer elején akadtunk, mely átalakította a meghatározás, a tétel, a syllogismus elméleteit, mely az axiomákat tapasztalati igazságokra vezette vissza, mely kifejtette és tökéletesítette az inductio elméletét, mely megállapította a tudomány célját, határait, területeit és módszereit, mely a természetben és a tudományban mindenütt megszüntette a benső viszonyokat, mely a szükségest az esetlegessel, az okot az előzménnyel pótolta, s a mely annak föltevéséből áll, hogy minden hasznos állításnak célja párt képezni, azaz összekötni két tényt, melyek természetöknél fogva el vannak válva.

2. §. Abstractio.

I.

— Örvénye a véletlennek és örvénye a tudatlanságnak. Mindegy, ha igaz is, de sötét e perspektiva. Annyi legalább áll, hogy a tudománynak ez elmélete az angol tudomány elmélete. Elismerem, hogy gondolkozó fő rit-

kán foglalta jobban egybe tana által hazájának gyakorlatát; ritkán képviselte ember jobban tagadásai és fölfedezései által fajának korlátait és jelentőségét. Az eljárások melyekből ez összeállítja a tudományt, azok, melyekben önök angolok minden más fölött kitűnnek, és az eljárások, melyeket kizár a tudományból, azok, melyek önöknél inkább hiányzanak, mint akárkinél. Az angol szellemet írta le, azt hívén, hogy az emberi szellemet rajzolja. Ebben rejlik dicsősége, de gyöngesége is. Önöknek a megismerésről való fogalmában van egy hézag, mely szüntelen ismetlődés által végre megássa a véletlen ama mélységét, melynek alapjából születnek szerinte a dolgok, és a tudatlanság ama mélységét, melynek szélén szerinte meg kell állapodnia tudományunknak. És most lássa, mi történik. Elválasztva a tudománytól a legelső okok vagyis az isteni dolgok megismerését, arra szorítják az embert, hogy skeptikus, pozitív, utilitárius legyen, ha száraz a szelleme, vagy mystikus, rajongó, methodista, ha élénk a képzelő ereje. Ama nagy ismeretlen úrben, melyet kis világunkon túl helyez, a heves fejű vagy komor lelkiismeretű emberek helyet találhatnak minden álmuk számára, és a hideg ítéletű emberek, lemondva arról, hogy ott valamit elérjenek, gyakorlati utasítások keresésére szorítkoznak, melyek megjavíthatják állapotunkat. Úgy vélem, hogy e két hangulat leggyakrabban találkozik az angol fejben. A vallásos és a pozitív szellem egymás mellett és különváltan él ott. Furcsa keverék ez, s én megvallom, jobban szeretem azt a módot, melylyel a németek egyeztették ki a tudományt és a hitet.

— De bölcsészetök nem egyéb, mint rosszul írt költészet.

— Meglehet.

— De a mit észnek vagy az elvek szemléletének neveznek, nem egyéb, mint hypothesisek építésére való erő.

— Meglehet.

— De a rendszerek, melyeket felállítottak, nem álltak meg a tapasztalás előtt.

— Kényére hagyom munkájukat.

— De az ő absolutjok, alanyuk, tárgyuk, és a többi nem egyéb szóvirágoknál.

— Kényére hagyom styljüket.

— Mit tart hát meg?

— Az okról való fogalmukat.

— Azt hiszi velök együtt, hogy föl lehet fedezni az okokat az ész kinyilatkoztatása által?

— Épen nem.

— Azt hiszi velünk együtt, hogy föl lehet fedezni az okokat az egyszerű tapasztalat által?

— Még kevésbé.

— Azt gondolja, hogy a tapasztalaton és észen kívül van még más tehetség is, mely képes az okok fölfedezésére?

— Azt.

— Azt hiszi, van valami közép út az ihlet és megfigyelés között, mely képes elérni az elveket, mint az előbbiről állítják, és képes elérni az igazságokat, mint a másodiknál tapasztaljuk?

— Azt.

— Mi az?

— Az abstractio. Vegyük elő ismét eredeti eszméjét; igyekezni fogok kimutatni, miben találok tökéletlennek és mennyiben látszik nekem, hogy önök megcsonkítják az emberi szellemet. Csakhogy tért kell engednie számomra; mert ez egész perbeszéd lesz.

II.

A kiindulási pontja jó: valóban, az ember nem ismeri az állagokat: nem ismeri sem a lelket, sem a testet: nem lát egyebet, mint benső, egészen futólagos és elszigetelt állapotait; arra használja ezeket, hogy külső állapotokat, helyzeteket, mozgásokat, változásokat állítson és jelezzon velök, és nem használja másra. Akár belül, akár kívül csak tényeket ér el, melyek majd esendők, midőn a benyomás nem ismétlődik, majd maradandók, midőn több ízben ismétlődő benyomása azt sejteti vele, hogy valahányszor akarja, ismétlődni fog. Nem ragad meg mást, mint színeket, hangokat, ellenállásokat, mozgásokat, melyek majd pillanatnyiak és változók, majd egymáshoz hasonlóak és megújulók. Minőségeket és tulajdonságokat csak nyelvbéli fogások által tételez föl, és hogy kényelmesebben csoportosítsa a tényeket. Sőt tovább megyünk, mint önök: mi azt véljük, hogy nincsenek sem szellemek, sem testek, hanem egyszerűen jelen és lehetséges mozgások csoportjai, jelen és lehetséges gondolatok csoportjai. Mi azt hisszük, hogy nincsenek állagok, hanem csupán tények rendszerei. Mi az állag eszméjét lélektani csalódásnak tekintjük. Az állagot, erőt és a jelenkor valamennyi metaphysikai lényeit a scholastikus entitások maradékának tartjuk. Azt véljük, hogy semmi más nincs a világon, mint tények és törvények, azaz események és viszonyaik, és önökkel együtt elismerjük, hogy minden ismeret legelőször a tények összekötésében vagy összedadásában áll. De ennek befejeztével új művelet kezdődik, a legtermékenyebb valamennyi között, mely abból áll, hogy ez összetett tényeket egyszerű tényekre bontja fel.

Fellép egy nagyszerű tehetség, a nyelv forrása, a természet magyarázója, a vallások és bölcsészetek anyja, egyetlen igazi megkülönböztetés, mely fokozata szerint elválasztja az embert a baromtól, a nagy embereket a kicsinyektől: tudniillik az *abstractio*, vagyis az a képesség, melynél fogva az elemeket elszigeteljük a tényektől és külön tekintjük. Szemem a négyszög körvonalát követi, és az *abstractio* elszigeteli tőle két lényeges tulajdonságát, az oldalak és szögek egyenlőségét. Újjaim a henger felületét érintik, és az *abstractio* elszigeteli tőle két nemző elemét, a derékszög, és e derékszögnek tengely gyanánt vett egyik oldala körül való csavarodása fogalmát. Százezer tapasztalat fejleszt ki előttem a részletek végtelensége által ama physiologiai műveletek sorozatát, melyek az életet teszik, és az *abstractio* elszigeteli e sorozat irányát, mely az állandó veszteség és folytonos kárpótlás körfutásában áll. Ezerkétszáz lap fejtette ki előttem MILL itéletét a tudomány különféle részei felől, és az *abstractio* elszigeteli alapeszméjét, tudniillik, hogy egyedül a gyümölcsöző tételek csatolnak valamely tényt oly tényhez, mely nem foglaltatik az elsóban.

Másutt is mindenütt így áll a dolog. Valamely tényt vagy tények sorozatát mindig föl lehet bontani alkatrészeire. Ezt a felbontást követelik, midőn azt kérdezik, mi a természete valamely tárgynak. Ez alkatrészeket keresik, midőn valamely lény bensejébe akarnak hatolni. Ezeket jelzik az erők, okok, törvények, lényegegk, és tulajdonságok neveivel. Az ilyesmi nem az előbbiekhöz adott új tény, hanem azoknak egy része, kivonata: bennök foglaltatik, nem egyéb, mint maga a tény. Ha ezeket fölfedezzük, nem megyünk át egy adott tényről különböző adott tényre, hanem ugyanarról ugyanarra, az egésről a

részre, az összetételről az alkatrészekre. Csak ugyanazt a dolgot látjuk két alakban, először egészen, azután felosztva; csak ugyanazt az eszmét fordítjuk egy nyelvről a másikra, az érzéki nyelvről az elvont nyelvre, a mint egy hajlást egyenletbe viszünk át, a mint egy koczkát oldalának ténykedése által fejezünk ki. Vajjon nehéz vagy könnyű ez átfordítás, az mindegy; hogy gyakran roppant számú tények összehalmozására vagy összehasonlítására van ennek elérése végett szükségünk, és hogy szellemünk néha leroskad, mielőtt odáig jutna, az is mindegy. Mindig áll, hogy e műveletben, mely nyilvánvalóan gyümölcsöző, a helyett, hogy egy tényről más tényre mennénk, ugyanarról ugyanarra megyünk; a helyett, hogy tapasztalatot tapasztalathoz adnánk, félreteszszük az elsőnek valamely részét; a helyett, hogy előre haladnánk, megállapodunk és a talajba ásunk. Vannak hát ítéletek, melyek oktatók és még sem tapasztalatok; vannak tételek, melyek a lényeket illetik és még sem szóbeliek; van a tapasztalástól különböző művelet, mely összeadás helyett elválasztás által működik, mely a helyett, hogy szerezzen, a megszerzett tényekkel foglalkozik, és a mely túlmenve a megfigyelésen, új pályát nyit a tudományoknak, meghatározza természetöket, megszabja haladásukat, tökéletesíti segéd-eszközeiket és megjelöli czéljokat.

Ime a rendszer nagy mulasztása: az abstractiót a háttérben hagyja, alig említi, eltakarja a szellem egyéb műveleteivel, úgy bánik vele, mint a tapasztalások függetlékével; nincs más tenni valónk, mint helyreállítani azt az általános elméletben, hogy megjavítsuk a részletes elméleteket, melyekből hiányzott.

III.

Kezdjük a meghatározással. MILL azt mondja, hogy a dolgoknak nincs meghatározása, és ha a gömböt úgy határozzák meg, mint a félkörnek átmérője körül való csavarodását, csak nevet határoznak meg. Kétségkívül egy név értelmét tanuljuk meg ebből, de tanulunk még mást is. Megtanuljuk, hogy minden gömb minden tulajdonsága e nemző formulából származik. Egy végtelenül bonyolult adott tényt két elemére vezetünk vissza. Elvont tényekké alakítjuk át az érzéki tényt; kifejezzük a gömb lényegét, azaz minden tulajdonságának benső és őseredeti okát. Ez minden igazi meghatározás természete; nem elégszik meg valamely név magyarázatával, nem egyszerű ismertető jel; nem csupán egy megkülönböztető tulajdonságot jelöl meg, nem szorítkozik arra, hogy csak czédulát ragaszson a tárgyra s felismerhetővé tegye minden más közül. Van a meghatározáson kívül több más mód is, melylyel felismerhetővé lehet tenni a tárgyat; van más olyan tulajdonsága is, melylyel kivüle senki sem bir; úgy is le lehetne írni a gömböt, hogy minden test között ez az, mely egyenlő felület mellett a legtöbb tért foglalja el, és másképen is. Csakhogy e megjelölések nem meghatározások; valamely jellemző és származtatott tulajdonságot fejeznek ki, nem pedig nemző és eredeti tulajdonságot; nem vezetik vissza a dolgot tényezőire, nem alkotják újra szemünk előtt, nem mutatják meg benső természetét és visszavezethetetlen elemeit. A meghatározás az a tétel, mely valamely tárgyban azt a tulajdonságot jelöli meg, melyből a többiek származnak s mely nem származik más tulajdonságból. Nem szóbeli tétel ez, mert valamely dolog minő-

ségére tanít meg. Nem valamely rendes tulajdonság állítása ez, mert kinyilatkoztatja azt a tulajdonságot, mely forrása a többinek. Rendkívüli nemű állítás ez, a legtermékenyebb és legértékesebb valamennyi közt, mely egész tudományt foglal egybe és melyben minden tudomány magát egybefoglalni törekszik. Van meghatározás minden tudományban, minden tárgy számára. Nem birunk vele mindenütt, de mindenütt keressük. Sikerült meghatározunk a csillagok mozgását a tangentiális erő és vonzás által, melyek létrehozzák; részben már meghatározunk egy vegy-tani testet az æquivalens fogalma és az élő testet a typus fogalma által. Arra törekszünk, hogy a tünemények minden csoportozatát néhány törvényre, erővé vagy elvont fogalom-má alakítsuk át. Azon fáradozunk, hogy minden tárgyban megtaláljuk a nemző elemeket, a mint a gömbben, hengerben, körben, tekében és minden számtani összetételben megtaláltuk. A természeti testeket két vagy háromféle mozgásra, vonzásra, rezgésre, polarisatióra vezetjük vissza, a mint a mértani testeket két vagy háromféle elemre, pontra, mozgásra, vonalra vezetjük vissza, és tudományunkat részletesnek vagy teljesnek, ideiglenesnek vagy véglegesnek tartjuk, a szerint, a mint e visszavezetés megközelítő vagy abszolút, tökéletlen vagy tökéletes.

IV.

Hasonló változás áll elő a bizonyítás elméletében. Mill szerint nem azzal bizonyítjuk be, hogy Albert herczeg meg fog halni, ha felállítjuk, hogy minden ember halandó, mert így kétszer mondanók ugyanazt a dolgot; hanem felállítva, hogy János, Péter és a többi, szóval

minden ember, kiről hallottunk, meghalt. — Azt felelem, hogy a valódi bizonyíték sem János, Péter és társainak, sem minden embernek halandóságában, hanem másutt rejlik. Valamely tényt, mondja ARISTOTELES,⁴⁵ azzal bizonyítunk be, ha megmutatjuk okát. Albert herczeg halandóságát tehát azzal bizonyítjuk be, ha megmutatjuk az okot, melynél fogva meg kell halnia. És mi más okból halna meg, ha nem azért, mert az emberi testnek, mint állhatatlan vegytani összetételnek, bizonyos idő multán fel kell bomlania; más szóval, mert a halandóság össze van kötve az ember minőségével. Ime az ok és ime a bizonyíték. Ez amaz elvont törvény, mely jelen lévén a természetben, elő fogja idézni a herczeg halálát, és jelen lévén szellemekben, megmutatja nekem a herczeg halálát. Ez az elvont tétel az, mely bizonyító erővel bír, és sem a részletes, sem az általános tétel. Annyira bizonyíték, hogy ez bizonyítja be a két másikat is. János, Péter és társaik azért haltak meg, mert a halandóság össze van kötve az ember minőségével. Minden ember szintén azért halt meg vagy fog meghalni, mert a halandóság össze van kötve az ember minőségével. Itt is megint elfeledték az abstractio szerepét. MILL összezavarta a tapasztalatokkal; nem különböztette meg a bizonyítást és a bizonyítás anyagját, az elvont törvényt és alkalmazásainak véges vagy végtelen számát. Az alkalmazások magukban foglalják a törvényt és a bizonyítást, de nem maguk a törvény és a bizonyítás. Péter, János és a többiek példája magában foglalja az okot, de nem maga az ok. Nem elég összeadni az eseteket, ki is kell belőlök vonni a törvényt. Nem elég kísérletet

⁴⁵ V. ö. a második analytikát, mely sokkal többet ér az elsőnél: δι' αἰτίας καὶ προτέρων.

tenni, el is kell vonni. Ez a nagy tudományos művelet. A syllogismus nem a részletről megy át a részletre, mint MILL mondja, sem az általánosról a részletre, mint a közönséges logikusok mondják, hanem az elvontról a konkrétre, azaz az okról az eredményre. E jogcímnél fogva tartozik a tudományhoz, melynek minden lánczolatát létrehozza és jelzi; összeköti az elveket és hatásokat, közlekedésbe hozza a meghatározásokat a tüneményekkel. A tudomány minden fokára kiterjeszti az abstractiót, melyet a meghatározás a legmagasabb csúcsra helyez.

V.

Ugyanez a művelet magyarázza meg az axiomákat is. MILL szerint szemeink külső tapasztalása vagy képzelő erőnk benső tapasztalása által tudjuk, hogy egyenlő nagyságokhoz adott egyenlő nagyságok egyenlő összeget hoznak létre, vagy hogy két egyenes vonal nem zárhat be valamely tért. Kétségkívül így is tudhatjuk, hogy két egyenes vonal nem zárhat be valamely tért, de tudhatjuk más módon is. Magunk elé állíthatjuk az egyenes vonalat képzeletünkben, és felfoghatjuk az ész által is. Tekinthejtük képét vagy meghatározását. Tanulmányozhatjuk önmagában vagy nemző elemeiben. Képzelvek magamnak valamely egészen kész egyenes vonalat, de felbonthatom tényezőire is. Jelen lehetek alakulásánál és kiválaszthatom az elvont elemeket, melyek szülik, a mint jelen voltam a henger alakulásánál és kiismertem a derékszög csavarodását, mely szülte. Mondhatom, — nem azt, hogy az egyenes vonal a legrövidebb egy ponttól a másikig, a mi származtatott tulajdonság — hanem, hogy oly vonal, melyet

valamely pont mozgása képez, mely egy másik ponthoz és csupán ez egyhez igyekszik közeledni; a mi annyit tesz, hogy két pont elég egy egyenes vonal meghatározására, más szóval, hogy ha két egyenes vonalnak két közös pontja van, úgy egész közbülső kiterjedésökben összeesnek; a miből látjuk, hogy ha két egyenes vonal bezárna valamely tért, úgy csak egy egyenes vonalt tenne és nem zárna be semmit. Ez a másik módja az axioma megismerésének, és világos, hogy ez nagyban különbözik az elsőttől. Az elsőben megállapítjuk; a másodikban levonjuk. Az elsőben tapasztaljuk, hogy igaz; a másodikban bebizonyítjuk, hogy igaz. Az elsőben elismerjük; a másodikban megmagyarázzuk. Az elsőben csak azt vettük észre, hogy az axioma ellenkezője megfoghatatlan; a másodikban még azt is fölfedezzük, hogy az axioma ellenkezője ellenmondást foglal magában. Ha megadtuk az egyenes vonal meghatározását, az axioma, hogy két egyenes vonal nem zárhat be tért, benne foglaltatik; úgy származik belőle, mint elvéből a következmény. Egészben véve nem más, mint identikus tétel, a mi azt jelenti, hogy alanya magában foglalja állítmányát; nem köt össze két külön, egymásra vissza nem vezethető kifejezést, hanem két oly kifejezést egyesít, melyeknek másodika része az elsőnek. Egyszerű elemzés, mint minden axioma. Elég felbontanunk és észre vesszük, hogy nem egy tárgyról más különböző tárgyra, hanem ugyanarról ugyanarra mennek át. Elég az egyenlőség, ok, állag, idő és tér fogalmait abstractióikra felbontani, hogy kimutassuk az egyenlőség, állag, ok, idő és tér axiomáit. Csak egy axioma van, az identitásé. A többiek csak alkalmazásai vagy következményei. Ezt elfogadva rögtön látjuk, hogy szellemünk hordereje megváltozott. Nem vagyunk többé egyszerűen

csak viszonylagos és korlátolt megismerésre képesek, hanem absolut és végtelen megismerésre is; oly adott tényekkel birunk az axiomákban, melyek nem csak kísérik, hanem magukba is foglalják egymást. Ha, mint MILL mondja, csak kísérnék egymást, kénytelenek volnánk MILLEL azt következtetni, hogy talán nem mindig kísérik egymást. Nem látnók összefüggésök benső szükségét, nem állítanók fel máskép, mint tényben; azt mondanók, hogy a két tény természeténél fogva elszigetelt lévén, lehetnek körülmények, melyek elválasztják egymástól; az axiomák igazságát csak világunkra és szellemünkre nézve erősítőnk. Ha ellenben a két tény olyan, hogy az első magában foglalja a másodikat, épen ez által állapítjuk meg összefüggésök szükségét: akárhol lesz az első, magával viszi a másodikat, mert a második önmagának része és nem válhat el tőle. Nincs köztük helye oly körülménynek, mely elkülönítné egymástól, mert csak egy dolgot tesznek, két szempontból tekintve. Összefüggésök tehát absolut és egyetemes, és mi oly igazságokkal birunk, melyek sem kétséget, sem határokat, sem föltételeket, sem megszorításokat nem tőrnek. Az abstractio visszaadja az axiomáknak értéköket, megmutatva eredetöket, és mi visszaadjuk a tudománynak horderejét, melyet elvettek tőle, visszaadva a szellemnek azt a tehetséget, melytől megfosztották.

VI.

Hátra van még az inductio, mely a tiszta tapasztalás diadalának látszik, holott épen ez az abstractio diadala. Midőn inductio által fölfedezem, hogy a hideg oka a harmatnak, vagy hogy a híg állapot átmenetele a szilárd álla-

potba, hozza létre a jegeczesedést, összefüggést állapítok meg két elvont dolog közt. Sem a hideg, sem a harmat, sem a szilárd állapot átmenetele a híg állapotba, sem a jegeczesedés nem létezik önmagában. Tünemények részei ezek, összetett esetek kivonatai, egyszerű elemek, melyek nagyobb összegekbe vannak zárva. Kivonom innen és elszigetelem; elszigetelem az általánosságban vett harmatot minden helyi, időleges, részletes harmattól, melyet megfigyelhetek; elszigetelem az általánosságban vett hideget minden részletes, változatos, külön hidegtől, mely létrejöhet a szövet minden különbsége, a hőmérsék minden egyenetlensége, az állag minden különfélesége, a körülmények minden bonyodalma között. Elvont előzményt csatolok elvont következményhez, és pedig, mint MILL maga megmutatja, elválasztások, megszüntetések, kiküszöbölések által. A két csoportból, mely azokat magában foglalja, kiűzök minden közelfekvő körülményt; kiválasztom a párt a környezetből, mely eltakarja; elkülönítem az összehasonlítások és tapasztalások sorozata által mindazon elődi esetlegeket, melyek reá ragadtak és így végül meztelenre vetköztetem. Úgy látszik, mintha húsz különböző esetet szemlélnék, és tulajdonképen csak egyetlen egyet szemlélek; úgy látszik, mintha összeadás által haladnék előre, és tulajdonképen kivonás által működöm. Az inductio minden eljárása tehát az abstractio eszköze, és az inductio minden munkája az elvont dolgok összekötése.

VII.

Most már látjuk a tudomány két nagy mozgató erejét és a természet két nagy megjelenési alakját. Két művelet van, a tapasztalás és az elvonás; két terület van, az

összetett tényeké és az egyszerű elemeké. Az előbbi az eredmény, az utóbbi az ok. Az előbbi a másodikban foglaltatik és levonható belőle, mint elvéből a következmény. Mindkettő egyenértékű; egy dolgot tesznek, két szempontból tekintve. E nagyszerű mozgó világ, e zajgó zürzavara az egymást keresztező eseményeknek, e végtelenül változatos és sokszoros szakadatlan élet néhány elemre és ezek viszonyára vezethető vissza. Minden erőfeszítésünk abból áll, hogy egyikről a másikra, az összetetttről az egyszerűre, a tényekről a törvényekre, a tapasztalatokról a formulákra menjünk át. Ennek oka kézzelfogható; mert a tény, melyet észreveszek érzékeim vagy öntudatom által, csak önkényes darab, melyet érzékeim vagy öntudatom levágnak a lét végtelen és folytonos szövetéről. Ha másképp volnának szerkesztve, mást ragadnának meg; szerkezetök véletlensége határozza meg ezt. Olyanok, mint a nyitott körző, mely kevésbé vagy többé nyilhat ki. A kör, melyet leírnak, nem természetes, hanem mesterséges. Oly annyira, hogy kétféle módon az, külsőleg és belsőleg. Mert midőn megállapítok valamely eseményt, mesterségesen állítom össze oly elemekből, melyek nem alkotnak természetes egyesülést. Ha lehulló követ látok, elválasztom az esést a megelőző körülményektől, melyek valósággal össze vannak vele kötve, és egybe állítom az esést, az alakot, a szerkezetet, a szint, a hangot és húszt más körülményt, melyek valósággal nincsenek összekötve. A tény tehát önkényes összehalmozás, s egyszersmind önkényes elszakítás, azaz mesterkélts csoportozat, mely elválasztja az együttlevőt, és egyesíti a különlevőt.⁴⁶ És így a míg csak megfigyelés

⁴⁶ Egy kitűnő physikustól hallám, hogy «a tény a törvények egymásrahelyezése».

által szemléljük a természetet, nem látjuk olyannak, a milyen: csak ideiglenes és csalékony fogalmunk van róla. Tulajdonképen himzés a természet, melyet csak visszajáról látunk. Ezért igyekszünk megfordítani. Törvényeket iparkodunk kifejteni, azaz természetes csoportozatokat, melyek valóban különváltak környezetöktől s melyek valóban egyesült elemekből vannak összeállítva. Párokat fedezünk fel, azaz valódi összetételeket és valódi viszonyokat. Az esetlegesről a szükségesre, a viszonylagosról az abszolútra, a látszatról az igazságra megyünk át; s ha megtaláltuk ez első párokat, ugyanoly műveletet gyakorlunk rajtuk, mint a tényeken. Mert, kisebb fokban, ugyanazon természettel birnak. Ámbár inkább elvontak, még mindig összetettek. Fel lehet bontani és megmagyarázni. Van létezési okuk. Van valami ok, mely összeállítja és egyesíti. Náluk is, mint a tényeknél, keresni lehet a nemző elemeket, melyekre felbonthatók és a melyekből levonhatók, s e műveletet addig kell folytatni, míg az egészen egyszerű elemekig jutunk, azaz olyanokhoz, melyeknek felbontása ellenmondást foglalna magában. Akár meg tudjuk találni, akár nem: léteznek; az okok axiomája meghazudtolást szenvedne, ha hiányoznának. Vannak hát felbonthatatlan elemek, melyekből a legáltalánosabb törvények származnak, és ezekből a részletes törvények, s e törvényekből a tények, melyeket megfigyelünk, a mint a mértanban két vagy három ösfogalom van, melyekből a vonalak tulajdonságai származnak s ezekből a felületek, testek és ama megszámlálhatatlan alakok tulajdonságai, melyeket a természet létre hozhat vagy a szellem képzelhet.

Most már felfoghatjuk erejét és értelmét az okok axiomájának, mely minden dolgot kormányoz s melyet

MILL megcsonkított. Van valami benső és kényszerítő erő, mely minden eseményt előidéz, minden összetételt egybeköt, minden tényt szül. Ez azt jelenti egyrészt, hogy minden dolognak oka, minden ténynek törvénye van; hogy minden összetett egyszerű elemekre bontható fel; hogy minden termék tényezőket tételez föl; hogy minden minőség és minden létel néhány felsőbb és megelőző állapotra vezetendő vissza. Más részt azt jelenti, hogy a termék egyértékű a tényezőkkel, hogy mindkettő nem egyéb, mint ugyanazon dolog két látszat alatt; hogy az ok nem különbözik az eredménytől; hogy a nemző erők nem egyebek, mint az elemi tulajdonságok; hogy a cselekvő erő, melylyel magunk elé állítjuk a természetet, nem más, mint a logikai szükség, mely egymásba alakítja át az összetettet és az egyszerűt, a tényt és a törvényt. Ezáltal előre megjelöljük minden tudomány határát, és kezünkben tartjuk a hatalmas formulát, mely megállapítja a lények legyőzhetetlen viszonyát és önkéntes termelését, a természetbe helyezi a természet rugóját, mialatt egyszerűsmind a szükségesség vaskapcsait minden élő dolognak szívébe mélyeszi és megerősíti.

VIII.

Képesek vagyunk-e megismerni ez első elemeket? Részemről azt hiszem, igen; oka pedig az, hogy elvont dolgok lévén, nem fekszenek a tényeken kívül, hanem bennök foglaltatnak, úgy hogy csak ki kell belőlök vonnunk. Sőt a legelvontabbak, azaz a legáltalánosabbak lévén valamennyi közt, nincsenek tények, melyek magukba ne foglalnák s melyekből ki ne lehetne vonni. Bármily

korlátolt a tapasztalásunk, mégis elérhetjük azokat, és e megfigyelés következtében kísérlették meg a jelenkori német metaphysikusok, felállítani nagy rendszereiket. Felfogták, hogy vannak egyszerű fogalmak, azaz felbonthatatlan elvont dolgok, hogy ezek összekötése szüli a többit, és hogy kölcsönös egyesüléseik vagy ellenkezéseik szabályai első törvényei a világegyetemnek. Megkísérlették ezekhez jutni és a tiszta gondolkozás által úgy találni fel újra a világot, a mint a megfigyelés mutatta nekünk. Félig megbuktak, és óriási, egészen mesterkélt és törekeny épületek romlásnak indult, hasonlóan amaz ideiglenes állványokhoz, melyek csak arra szolgálnak, hogy valamely jövendő épület tervét jelezzék. Mert mélyen érezték ugyan erőnket, de nem tartották szem előtt korlátainkat. Mert mindenfelől az idő és tér végtelen árja özönlik körülöttünk; úgy oda vagyunk dobva e roppant mindenségbe, mint a kagyló a tengerpartra vagy mint a hangya a lejtő lábához. Ebben igazat mond MILL; a véletlen előfordul minden ismeretünk végén, valamint minden fölvevésünk kezdetén; bármit tegyünk, csak bizonyos kezdetleges állapotig mehetünk vissza, s oda is csak találgatás útján; de ez állapot előzménytől függ, mely ismét mástól függ és így tovább, úgy hogy kénytelenek vagyunk elfogadni, mint tiszta adott tény, és le kell mondanunk arról, hogy levonjuk, ámbár tudjuk, hogy le kell vonni. Így van ez minden tudományban, a földtanban, természetrajzban, természettanban, vegytanban, lélektanban, történelemben, és az eredeti esetleg kiterjeszti hatását minden részére a területnek, melyben foglaltatik. Ha másféle lett volna, nem volnának most ugyanazon csillagaink, sem ugyanazon vegy-fajaink, sem ugyanazon növényeink, sem ugyanazon állataink, sem ugyanazon emberfajaink, talán semmi efféle

fajtája a lényeknek. Ha a hangyát más vidékre vinnék, nem látná sem ugyanazon fákat, sem ugyanazon fergeket, sem ugyanazt a talajt, sem ugyanazon légváltásokat, talán semmit e létalakok közül. Minden tényben és minden tárgyban van hát esetleges és helyi rész, roppant rész, mely, mint a többi, az őstörvényektől függ, de csak a visszahatások végtelen körútján keresztül, úgy hogy közte és az őstörvények között végtelen hézag van, melyet csupán a deductiók végtelen sora tudna betölteni.

Ez a tünemények megmagyarázhatatlan része, és ezt igyekeztek a Rajnán túli metaphysikusok megmagyarázni. Elemi tanaikból le akarták vonni a csillagrendszer alakját, a természettan és vegytan különféle törvényeit, az élet fő típusait, az emberi polgárosodások és gondolatok haladását. Erőszakot tettek egyetemes formuláikon, hogy egészen részletes eseteket vonjanak ki belőlök; közvetett és távoli következményeket közvetlen és közeli következményeknek vettek; kihagyták vagy megszüntették az első törvények és utolsó következmények közötti nagy működést; eltávolították épületek alapjából a véletlent, mint a tudományhoz méltatlan alapot, és az így támadt űr, melyet rosszul töltöttek be a mesterséges anyagok, megdöntötte az egész épületet.

Azt jelenti ez, hogy minden tény helyi, melyet a mindenségnek e kicsiny köre nyújt? Épen nem. Ha a hangya tudna kísérletet tenni, fogalmat nyerhetne physikai törvényről, élő formáról, képes benyomásról, elvont gondolatról; mert egy lábnyi föld, melyen gondolkozó agy található, mindezt magában foglalja; akármily korlátolt tehát valamely szellem területe, általános, azaz oly tényeket foglal magában, melyek roppant nagy külső területeken el vannak terjedve, hova korlátoltsága nem engedi

behatolni. Ha a hangya képes volna okoskodni, összeál-
líthatná a számtant, algebrát, mértant, géptant; mert egy
félhüvelyknyi mozgás kicsiben magában foglalja az időt,
tért, számot és erőt, a matematikusok minden anyagját;
bármily korlátolt hát valamely szellem területe, egyete-
mes vagyis az idő és tér egész birodalmában elterjedt
tényeket zár magába. Ha a hangya bölcsész volna, meg-
találhatná a lét és nemlét fogalmait, a metaphysikusok
minden anyagját; mert akármilyen, külső vagy belső
tünemény elég ennek feltüntetésére; bármily korlátolt hát
valamely szellem területe, abszolút azaz oly tényeket fog-
lal magában, hogy semmi tárgy sincs, melyből hiányoz-
hatnának. És így is kell lennie; mert mennél általánosabb
valamely adott dolog, annál kevesebb tényen kell végig
futni, hogy rátaláljunk: ha egyetemes, mindenütt talál-
kozunk vele; ha abszolút, nem lehet nem találkoznunk
vele. Ezért lehetséges, daczára tapasztalásunk korlátoltsá-
gának, a metaphysika, vagyis az első okok kutatása, de
csak úgy, ha a magasban maradunk, ha nem szállunk le
a részletekbe, ha csupán a lét legegyszerűbb elemeit és a
természet legáltalánosabb irányait tekintjük. Ha valaki
összegyűjtené a három vagy négy nagy eszmét, melyben
tudományaink végződnek s a három nagy létalakot, mely
egybefoglalja mindenségünket; ha összehasonlítaná ama
két különös mennyiséget, melyet tartósságnak és kiterje-
désnek neveznek, a mennyiségnek ama fő formáit vagy
meghatározásait, melyeket physikai törvényeknek, vegy-
tani típusoknak és élő fajoknak hívnak, és ama csodálatos
elképzelő erőt, melyet szellemnek mondanak, s mely a
nélkül, hogy a mennyiségbe esnék, létre hozza a másik
kettőt és önmagát; ha e három fogalom: a tiszta meny-
nyiség, a meghatározott mennyiség és a megszüntetett

mennyiség⁴⁷ között oly rendet fedezne föl, hogy az első a másodikat, a második a harmadikat kívánná; ha így megállapítaná, hogy a tiszta mennyiség a természet szükséges kezdete és hogy a gondolat a legvégső határ, melyen a természet egészen csügg; ha azután, elszigetelve ez adott dolgok elemeit, megmutatná, hogy úgy kell összefűződniök, a mint össze vannak fűzve és nem máskép; ha végre bebizonyítaná, hogy nincsenek és nem lehetnek más elemek: úgy metaphysikát vázolna, a nélkül, hogy a pozitív tudományok jogába vágna, és a forrást érintené, a nélkül, hogy kénytelen volna minden folyam végéig leszállni.

Nézetem szerint, e két nagy művelet: a tapasztalás, a mint ön leírta, és az abstractio, a mint én igyekeztem meghatározni, alkotja az emberi szellem minden segédforrását. Az egyik a gyakorlati, a másik a speculativ irány. Az első oda vezet, hogy a természetet tények találkozásának, a másik, hogy törvények rendszerének tekintsük; egyedül alkalmazva az első angol, a második német. Ha van valami hely a két nemzet között, úgy az a mienk, francziáké. Kibővítettük az angol eszméket a tizenhatszázadik században; szabatosan meghatározhatjuk a német eszméket is a tizenkilencedik században. A mi feladatunk mérsékelni, javítani, tökéletesíteni egymás által a két szellemet, egygyé olvasztani, oly stýllettel fejezni ki, melyet mindenki megért, és így egyetemes szellemmé tenni.

IX.

Elindultunk. A mint ily esetekben mindig történik, mindegyikünk gondolkozóba ejtette a másikat, és egyikünk

⁴⁷ Die aufgehobene Quantität.

sem győzte meg a másikat; de e reflexiók rövidek voltak: szép augusztusi reggel eltűnik minden okoskodás. A vén falak, az eső verte kövek mosolyogtak a fölkelő nap verőfényében. Ifjú fény áradt el a falak ormain, az ivék füzerein, a ragyogó repkénylombokon. Rózsák és lonczok kúsztak fel a falak hosszában, s kelyheik remegtek és csillogtak a lég könnyű lehelletétől. Szökőkútak mormoltak a nagy hallgatag udvarokban. A bájos város úgy felékesítve és oly nyugodtan lépett ki a reggeli ködből, mint a tündérpalota, és puha, rózsaszínű pára-öltönye, mint valami renaissance kori himzett szoknya, tornyok, kolostorok és paloták himzésébe volt foglalva, melyeknek mindegyikét saját zöld lombozatának és virágainak kerete fogta körül. Minden korszak építő művészete egyesíté itt csúcsíveit és keresztjeit, szobrait és oszlopait; az idő egybe olvasztotta színeiket, a nap egyesítette fényében és a vén város ékszeres szekrénynek látszott, melybe minden század és minden szellem lerakta és kicsiszolta drágaköveit. Kívül a folyam nagy hullámokban hömpölygeté ezüst csillogású habjait. A rétek magas fűvel voltak tele, mely az aratók térdéig ért. Milliónyi pitypang, réti királynő, fejk súlyától meghajló mezei virágok, az éji harmattól áztatott növények gazdagon hajtottak ki a dús kövér talajban. Nincs szó a színek ez üdeségének, a nedv e gazdagságának kifejezésére. Mennél inkább hátrált a nagy árnyvonal, annál ragyogóbban és élénkebben tűntek fel a napfényben a virágok. Így látva őket, szüziesen és félénken aranyos fátylúk alatt, az ifjú leány piruló arczára, szép szende szemére gondolunk, midőn először teszi fel drágaköves nyaklánczát. Körülöttük, mintegy őrizetökre, négy százados roppant fák álltak szabályos sorokban; és én új nyomát láttam itt ama jó gyakorlati érzéknek, mely

forradalmakat hajtott végre, a nélkül, hogy pusztításokat műveljen, mely mindent megjavítva semmit sem forgatott fel, mely megtartotta fáit úgy, mint alkotmányát, mely lenyeste elvénhedt ágait, nem vágva ki a törzset; mely ma, minden nép között, egyedül élvezi nemcsak a jelent, hanem a multat is.

VI. FEJEZET.

TENNYSON.

1. §. Tehetsége es munkája.

Midőn TENNYSON kiadta első költeményeit, a bírálók kedvezőtlenül ítélték róluk. Elhallgatott; tíz éven át senki sem látta nevét valamely szemlében, még lajstromban sem. De midőn újra megjelent a közönség előtt, könyvei egyedül és titkon tették meg útjokat, s egy csapással honának és korának legnagyobb költője gyanánt fogadták.

Meg voltak lepetve, még pedig kellemesen. A nem rég kihalt költői nemzedék viharként vonult el. Mint a tizenhatodik századbeli elődjeik, mindent végletekig ragadtak és hajtottak. Némelyek gigási legendákat gyűjtöttek, álmokat halmoztak össze, átkutatták a keletet, Görögországot, Arabiát, a középkort, és az emberi képzelő erőt megterhelték minden éghajlat színeivel és képzeleteivel. Mások a metaphysikába és erkölcsstanba mélyedtek, fáradatlanul ábrándoztak az emberi állapotról s a magasztosságban és egyhangúságban töltötték éltöket. Mások összekeverve a bűnt és hősiességet, eltorzult és borzasztó, lelki furdalásaik miatt kétségbeesett, nagyságuktól megvilágított alakokat vezettek végig a sötétségben, villám

fénye mellett. Az emberek pihenni kívántak ennyi erőfeszítés, ennyi kicsapongás után. Kikerülve a képzelő, érzelő és sátáni iskolából, pompásnak találták TENNYSONT. Minden alakot és minden eszmét, mely előbb tetszett, megtaláltak nála, de megtisztítva, mérsékelve, arany styl keretébe foglalva. Befejezett egy korszakot, élvezte azt, mi a többieket izgatta; költészete szép nyári esthez hasonlított; a tájkép vonásai ugyanazok, mint nappal; de a vakító égboltozat ragyogása megenyhült; a felüdült növények fölemelkednek és a nyugodt nap az égbolt határán összhangzatosan rózsás sugarak hálójával vonja be az erdőket és réteket, melyeket nem rég fényével égetett.

I.

Legelőször is női arczképei vonzottak. Adeline, Eleonora, Lilian, a májusi királynő emlék-alakok voltak, melyek a szerelmes és a művész kezéből kerültek ki. Ez emlékkönyv arany metszetű, virágokkal és ékítésekkel van himezve, díszes, tetszetős, tele gyöngéd, mindig finom és mindig szabatos alakokkal, melyekről azt mondanók, hogy futólagosan vázolta, holott megfontolással rajzolta a fehér velinre, melyet alig érintenek körvonalaik, s melyek mind arra vannak kiválogatva, hogy megpihentessék és foglalkoztassák a fiatal asszony vagy fiatal leány puha fehér kezeit. Elég sok eszmét és stylt fordítottam le, de ez arczképek közül egyet sem próbálok lefordítani. Minden szó olyan itt, mint valami szín, melyet különös módon, a legszerencsésebb furfangosság merészségével és sikerével emel ki és árnyal a legközelebbi szín. A legcsekélyebb változás mindent összezavarna. És az ily szabatos, ily

tökéletes művészetből nem lehet eleget felhasználni e bájos pajzánóságok, hirtelen begyeskedések, gyöngépirulások, a női szépség ez észrevehetetlen és elfutó szeszélyeinek festésére. Egymás ellenébe állítja, összhangba hozza, mintegy képcsarnokot csinál belőlök.

Itt van a pajkos gyermek, a kis szökdelő tündér, a ki tapsol kezével «és fekete szemével csintalanul tekint arcunkba, s elmenekül, míg kitörő kacagása gödröcskéket és orczájának gyermekes rózsaiba». Itt van az elmélyedt szőke lány, ki tágra nyílt kék szemmel gondolkozik, légies, páraszerű virág, «mint a rózsabokorra hajló lilium, melyet a haldokló nap átjár fényével», gyöngén mosolyog, «hasonlóan a najádhhoz, mely a forrás mélyén a nap nyugtát szemléli». Itt van a változékony Madeline, hirtelen kacagva, majd hirtelen duzzogva, aztán ismét vidám lesz, majd ismét megharagszik, aztán meg bizonytalanul hullámszik a kettő között; különös mosolyok, «gyönyörű haragok, melyek napsugártól szegélyezett felhőkhöz hasonlítanak».¹

¹ Frowns perfect-sweet along the brow
Light-glooming over eyes divine,
Like little clouds sun-fringed . . .

So innocent-arch, so cunning-simple,
From beneath her gather'd wimple,
Glancing with black-beaded eyes,
Till the lightning-laughters dimple
The baby-roses in her cheeks;
Then away she flies . . .

Whence that aery bloom of thine,
Like a lily which the sun
Looks thro' in his sad decline,
And a rose-bush leans upon?

A költő kedvtelve tért vissza mind e finom és kedves dolgokra. Oly gondosan dédelgette, hogy versei néha keresetteknek, szenvedőknek, csaknem cziczomásoknak látszottak. Nagyon sok ékitést és csiszolást használt; epikureusnak látszott a styl és a szépség dolgában is. Csinos falusi jeleneteket, megható emlékeket, különös vagy tiszta érzelmeket keresett. Elegiákat, pásztori költeményeket, idylleket készített belőlök. Minden hangnemben költött és kedvét lelte abban, hogy átérezze minden század megindulásait. Írt szent Ágnesről, Stylita Simonról, Ulyssesről, Oeonéről, sir Galahadról, lady Clare-ről, Fatimáról, az alvó szépről. Egymás után utánozta HOMERT és CHAUCERT, THEOKRITOST és SPENSERT, a régi angol és arab költőket. Egymásután megelevenítette az angol élet apró valódi eseményeit és az elmúlt lovagkor nagy fantasztikus kalandjait. Olyan volt, mint ama zenészek, kik vonójukkal minden mesternek szolgálatára állnak. Bejárta a természetet és történetet, határozott cél és bösz szenvedély nélkül, csak azzal foglalkozva, hogy a salonok virágcserepeiből vagy a kunyhók sövényeiről leszakítsa, megszagolja, élvezze a ritka vagy mezei virágokat, melyeknek illata vagy fénye elbájolhatta vagy kedvére lehetett. Az olvasók vele élveztek; beszívták a kecses bokréták illatát, melyeket olyan jól tudott készíteni; kiválólag azokat fogadták el, melyeket a mezőn szedett; úgy találták, hogy tehetsége sehol sincs inkább helyén. Csodálták éles szemét, gyöngéd érzését, mely annyi változó tekintetet tudott megragadni és magyarázni. A *Haldokló hattyúnál* elfeled-

Thou that faintly smilest still,
As a Naiad in a well
Looking at the set of day.

ték, hogy a tárgy csaknem kopott s az érdek kissé gyöngé,
és élvezték az ilyen verseket :

Távol kék ormok álltanak,
S fehérén nyúlt havas fejök
A fagyos ég felé.
A parton fűzfa könyezett,
S megrengeté a habokat,
A mint a szél sóhajtozott ;
A légbe' fenn a fecske szállt,
Fel és le űzve önmagát ;
S túl a nyugodt, zöld lápokon
Az árkok szunnyadó vizét
Bibor, zöld, sárga szín fődé.²

De e búskomoly festések nem mutatták meg öt egészen ; elmentek vele a verőfény hazájába, a déli tengerek puha gyönyörei közé ; észrevehetetlen varázs vont a olvasót verseihez, melyekben Ulysses társait festi, kik elszenderedve a lotusvirág földén, hozzá hasonló boldog álmadozók lettek s elfeledték hazájukat, lemondtak a tetekről :

Folyók hazája ! mint a könnyü füst,
Eldobja egyik párafátyolát ;
A másik tajtékozva hömpölyög
Almos vizével fényen, árnyon át.

² Some blue peaks in the distance rose,
And white against the cold-white sky,
Shone out their crowning snows.

One willow over the river wept,
And shook the wave as the wind did sigh ;
Above in the wind was the swallow,
Chasing himself at its own wild will,
And far thro' the marish green and still
The tangled water-courses slept,
Shot over with purple, and green, and yellow.

(*The Dying Swan.*)

Látták, mint ömlött a tenger felé
 A csillogó folyam. Három hegy állt
 A messzeségben, három hófedett
 Vén, néma csúcs: a nyugvó nap reá
 Vetette fényét; s a bozót felett
 Láttak kinyúló, árnyas fenyveket.

Édes zene szól, enyhébb, mint midőn
 Pázsitra hull a rózsa levele,
 Vagy harmatcsepp száll csendes víz fölé,
 Gránitfalak közt csillámló uton;
 Zene, mely a lélekre enyhébben borul,
 Mint fáradt szemhéj fáradt szem fölé,
 S az áldó égből édes álmakat hoz.
 Mély, hűs moh van itt,
 Repkény kúszik a moh között,
 Folyamban sír nagylevelű virág,
 Szirthisadékból alva csügg a mák.

Im nézd! az erdő közepén
 Kicsalja bimbajából a levélt
 A hízogó szél, s zöldre, nagyra nő,
 Gond nélkül él, napközben a sugár
 És éjen át a harmat tartja fenn,
 Míg elsárgul, lehull s tovább repül.
 Nézd! a napfénytől édesített
 Zamatos alma, a mikor megért,
 Mint hull le néma őszi éjszakán.
 A míg ki vannak mérve napjai,
 Helyében érik a virág,
 Érik, hervad, lehull, és dolga nincs,
 Termékeny földbe mélyed gyökere.

De halk, langy szellő ringatása mellett,
 Ledőlve amaranth s gyepágy fölött,
 Mily édes, félig zárt szemekkel,
 A szent, sötét égbolt alatt
 Szemlélni a nagy, csillogó folyót,

Mint hömpölyög lassú hullámival; —
 A harmatos viszhangot hallani,
 Mint száll egy barlangtól a másikig
 A sűrű szőlőlomb között; —
 Hallgatni a smaragd vizek esését
 Acanthusból font koszorúkon át.
 A távol fénylő tengert látni s hallani,
 Csak hallani mily édes a fenyők alatt.³

³ A land of streams! some, like a downward smoke,
 Slow-dropping veils of the thinnest lawn, did go.
 And some thro' wavering lights and shadows broke,
 Rolling a slumbrous sheet of foam below.
 They saw the gleaming river seaward flow
 From the inner land: far off, three mountain-tops,
 Three silent pinnacles of aged snow,
 Stood sunset-flush'd: and dew'd with showery drops,
 Up-clomb the shadowy pine above the woven copse . . .

There is sweet music here, that softer falls
 Than petal from blown roses on the grass,
 Or night-dews on still waters between walls
 Of shadowy granite, in a gleaming pass;
 Music that gentler on the spirit lies,
 Than tir'd eyelids upon tir'd eyes;
 Music that brings sweet sleep down from the blissful skies.
 Here are cool mosses deep,
 And thro' the moss the ivies creep,
 And in the stream the long-leaved flowers weep,
 And from the craggy ledge the poppy hangs in sleep.

Lo! In the middle of the wood,
 The folded leaf is woo'd from out the bud
 With winds upon the branch, and there
 Grows green and broad, and takes no care,
 Sun-steep'd at noon; and in the moon
 Nightly dew-fed; and turning yellow
 Falls, and floats adown the air.
 Lo! sweeten'd with the summer light,
 The full-juiced apple, waxing over-mellow.
 Drops in a sitent autumn night.

II.

Nem volt műkedvelőnél egyéb e bájos álmadozó? Szerették így képzelni őt maguk elé; sokkal boldogabbnak találták, hogyses heves szenvedélyeket engedtek volna neki. Könnyen és gyorsan elérte a dicsőséget; harmincz éves korától fogva élvezte. A királynő szentesíté a közkedveltséget, és koszorús költővé nevezte ki. Egy nagy regényíró igazabb költőnek nyilvánítá lord BYRONNÁL, s azt állítá, hogy SHAKSPEARE óta nem láttak ily tökéletességet. A tanuló oxfordi szobájában egy jegyzetes EURIPIDES és a scholastikus bölcsészet kézikönyve közé helyezte könyveit. A fiatal hölgyek kelengyájökben találták. Azt beszélték róla, hogy gazdag, övétől imádott, barátjaitól csodált, szeretetreméltó, természetes, sőt naiv. Vidéken lakott, többnyire Wight szigetén, könyvek és virágok között, távol a világ czivódásaitól, versengéseitől és kény-

All its allotted length of days,
The flower ripens in its place,
Ripens, and fades, and falls, and hath no toil
Fast-rooted in the fruitful soil . . .

But, propt on beds of amaranth and moly,
How sweet (while warm airs lull us, blowing lowly),
With half-dropt eyelids still,
Beneath a heaven dark and holy,
To watch the long bright river drawing slowly
Its waters from the purple hill. —
To hear the dewy echoes calling.
From cave to cave thro' the thick-twined vine. —
To hear the emerald-color'd water falling
Thro' many a wov'n acanthus-wreath divine!
Only to hear and see the far-off sparkling brine,
Only to hear were sweet, stretch'd out beneath the pine.

szerúségeitől, s szerették életét épen oly szép álomnak képzelni, a minőket ő rajzolt nekünk.

De aztán közelebbről szemléltek s látták, hogy a szenvedély tűzhelye égett e síma felület alatt. A valódi költői vérmérsékletből ez soha sem hiányzik. Sokkal élénkebben érez, hogysen nyugodt lehessen. Ki a legcsekélyebb érintésekre megrázkódik, az vonaglik és megrendül a nagy lökésektől. Itt-ott már mezei és szerelmi festéseiben átvonult egy-egy ragyogó vers égő színével a szabatos és nyugodt rajzon. Érezte az ismeretlen erők ama különös kifejlődését, mely hirtelen mozdulatlaná⁴ teszi az embert, a kinyilatkozó szépségre szegezett szemekkel. A költő sajtósága, hogy mindig ifjú és örökké szűz. Reánk közönséges emberekre nézve a dolgok elkoptak; a polgárosodás hatvan századja elbágyasztotta eredeti üdeségöket; közönségesekké lettek; nem látjuk máskép, mint egészen kész frázisok fátyolán keresztül; felhasználjuk, de többé nem fogjuk fel; nem látunk többé pompás virágokat bennök, hanem jó főzeléket; a gazdag őserdő nem más reánk nézve, mint szépen rendezett s nagyon jól ismert veteményes kert. Ellenben a költő olyan e világgal szemben, mint az első ember az első napon. Lajstromaink, okoskodásaink, emlékeink és balítéleteink egy pillantás alatt eltűnnek emlékezetéből; a dolgok újaknak látszának előtte; álmélgodik és el van bűvölve; az érzések rohamos árja tódul rá és elnyomja; az emberi lelemény mindenható nedve ez, mely bennünk meg van állapotva, de benne ömleni kezd. Az ostobák örültnek nevezik; az igazság pedig abból áll, hogy álomlátó; mert hiába vagyunk tétlenek, a természet mindig élő; a fölkelő nap

⁴ L. *Pictures.*

épen oly nagy, mint az első hajnalon; a hullámzó folyamok, a tenyésző növények, a lázongó szenvedélyek, a lét zajgó örvényét hajtó erők ugyanoly léndülettel törekszenek és küzdenek, mint születések percében; a természet halhatatlan szíve még dobog, fölemelve durva burkolatát, s dobogása felhangzik a költő szívében, midőn nálunk nincs többé visszhangja. TENNYSON érezte ezt; nem mindig, de kétszer vagy háromszor legalább mert hallatni. Feltaláltuk a teljes megindulás szabad kifejezését s megismertük az ember hangját a következő versekben *Locksley Hall*ról:

Halaványabb volt az arca, mint ily korban kellene,
S néma figyelemmel csüggött minden léptemen szeme.

És én mondám: «Amy húgom, szólj és mondd az igazat,
Bízzál bennem, létem árja egyenest feléd halad.»

Sápadt arca és homloka lángra gyúladt hirtelen,
Mint ha északon piros fény tör ki sötét éjjelen.

Elfordult — s megrázta keblét sóhajtások vihara,
S felviradt sötét szemének mélyén lelke hajnala.

Mondá: «Elrejtém, mit érzek; félve, hogy csak szenvedek».
Szólt: «Szeretsz-e bátyám?» És sírt: «Én oly rég szerettelek».

Szerelem vevé kezébe homokóránk üvegét,
Könnyen rázta s minden percünk, mint aranypor hullt odébb.

Fölvevé az élethárfát s megüté a húrokat,
Megüté az önzés húrját, s enyhe hanggal szétszakadt.

Hány reggel hallgattuk erdön a ledöntött fák zaját
Suttogott, s erembe önté a tavasz áramlatát.

Mennyi estén néztük, a mint a hajó tovább futott!
S ajkainknak érintésén lelkünk összeolvadt.

Oh üres szív! Oh Aym! már nem enyém többé e név!
Oh a sivár, sivár erdő! Oh a puszta, puszta rév!

Álom ily nagy csalfaságot nem sejt, dal nem zeng soha,
Zord atyának bábja, álnok nyelvnek rabja lett maga.

Kívánjak-e boldogságot? Ki ismertél engemet —
S az enyémnél rosszabb szív lett mégis pihenő helyed!

Am legyen hát, sülyedj mélyen, napról napra lefele,
Tompuljon el nemességed, míg egyenlő lépszsz vele.

Olyan a nő, mint a férje: otromba pór a tied,
Durva lénye majd magához von a porba tégedet.

Ha kihamvadt szenvedélye, kissé többet ad reád,
Mint ebére, s valamivel jobban szeret, mint lovát.

Mi ez? Szeme nehéz, álmos. Tán a bortól? azt ne kérdd;
Menj és tedd kötelességed', csókold, fogd meg a kezét.

Talán fáradt ő nagysága, tán megterhelé agyát,
Gyöngéd, könnyed gondolatod lelkének majd enyhet ad.

Majd felelni fog s e dolgot könnyű lesz megértened —
Jobb volna halottnak lenned, bár kezem ölt volna meg.⁵

⁵ Then her cheek was pale and thinner than should be for one so young,
And her eyes on all my motions with a mute observation hung.

And I said, «my cousin Amy, speak, and speak the truth to me,
Trust me, cousin, all the current of my being sets to thee.»

On her pallid cheek and forehead came a colour and a light,
As I have seen the rosy red flushing in the northern night.

And she turn'd — her bosom shaken with a sudden storm of sighs —
All the spirit deeply dawning in the dark of hazel eyes —

Ez nagyon őszinte és nagyon erős. Megjelent *Maud*, mely még inkább az volt. Lendülete minden egyenetlenségével, szabadságával, fesztelenségével, hevességével tört ki. Az oly szabatos és kimért költő oda dobta magát,

Saying, «I have hid my feelings fearing they should do me wrong ;»
Saying, «Dost thou love me, cousin ?» weeping, «I have loved thee long.»

Love took up the glass of Time, and turn'd it in his glowing hands ;
Every moment, lightly shaken, ran itself in golden sands,

Love took up the harp of life, and smote on all the chords with might ;
Smote the chord of self, that, trembling, pass'd in music out of sight.

Many a morning on the moorland did we hear the copses ring,
And her whisper throng'd my pulses with the fulness of the spring.

Many an evening by the waters did we wath the stately ships,
And our spirits rushed together at the touching of the lips.

O my cousin, shallow-hearted ! O my Amy, mine no more !
O the dreary, dreary moorland ! O the barren, barren shore !

Falser than all fancy fathoms, fals'er than all songs have sung,
Puppet to a father's threat, and servile to a shrewish tongue.

Is it well to wish the happy : having known me — to decline
On a range of lower feelings and a narrower heart than mine !

Yet it shall be : thou shalt lower to his level day by day,
What is fine within thee growing coarse to sympathise with clay.

As the husband is, the wife is : thou art mated with a clown,
And the grossness of his nature will have weight to drag thee down.

He will hold thee, when his passion shall have spent its novel force,
Something better than his dog, a little dearer than his horse.

What is this ? his eyes are heavy : think not they are glazed with wine.
Go to him : it is thy duty : kiss him : take his hand in thine.

fennhangon látszott gondolkozni és sírni. E könyv bizalmas naplója egy szomorú ifjúnak, kit nagy családi szerencsétlenségek, hosszú magányos elmélkedések keserítettek el, ki lassankint szerelmet kezd érezni, ki meri mondani és viszontszerelmet talál. Nem énekel, hanem beszél; a rendes társalgás merész, hanyag szavai ezek, a házi élet részletei, valamely öltözék, politikai ebéd, szónoklat, falusi mise leírásai. DICKENS és THACKERAY prózája nem foglalta tömörebben össze a valódi és egykorú erkölcsöket. És szorosán mellette tenyészett és virágzott a legnagyobbszerű költészet, a mint valóban tenyészik és virágzik köznapi dolgaink közepett. A felékesített fiatal lány mosolya, a dühöngő tengerre vagy rózsabokorra eső nap-sugár egyszerre meg szokta így világítani a szenvedélyes lelkeket. Milyen versekkel festi önmagát, kis sötét kertjében, a tengerárt és nehéz habjainak baljóslatú ordítását hallgatva, aztán a parti fövény kétségbeesett sikoltását, midőn a hullám elszakítja és magával ragadja; majd a láthatár szélén a tengert, a híg azur virágot, a föld saphirköves jeggyűrűjét szemlélve.⁶ Mily ünnep van szivében,

It may be my lord is weary, that his brain is overwrought :
Soothe him with thy finer fancies, touch him with thy lighter thought.

He will answer to the purpose, easy things to understand —
Better thou wert dead before me, tho' I slew thee with my hand !

⁶ A million emeralds break from the ruby-budded lime
In the little grove where I sit — Ah, wherefore cannot I be
Like things of the season gay, like the bountiful season bland,
When the far-off sail is blown by the breeze of a softer clime,
Half-lost in the liquid azure bloom of a crescent of sea,
The silent sapphire-spangled marriage ring of the land ?

midőn szeretik! mily őriöngés van sikoltásaiban, ittasságában, gyöngédségében, mely szeretne minden lényre kiáradni és mindenkit magához hívni, hogy boldogságát szemlélje és osztozzék benne! mint átalakul szemében minden! és mily szakadatlanul átalakul önmaga is! Vidámság, majd elragadtatás, majd pajkosság, majd szatira, azután ömlengések, gyors érzelmek, hirtelen változások, mint a szikrázó és lobogó tűz, mely minden pillanatban változtatja alakját és színét; mily gazdag a lélek, s mint tud élni száz évet egy napon! Midőn a leány fivére meglepi és bántalmazza, megöli ezt párhajban és elveszti azt, kit szeretett. Elmenekül s Londonban látjuk bolyongni. Mily szomorú ellentét van a sürgő-forgó, közömbös nagy város és e magányos ember közt, kit igaz fájdalom üldöz! Követjük őt a zajos utczákon, a sárgás ködön keresztül, a komor nap alatt, mely a folyam felől vörös golyóként kél föl, s elszoruló szívvel hallgatjuk mély sóhajait, örült izgatottságát e léleknek, mely el akarja magát szakítani emlékeitől és nem tudja. Kétségbeesése egyre nő s álmodozása végre vízióvá lesz. «Halott, halott, régóta halott! Szívem egy marék homok és kerekek haladnak el fejem fölött és csontjaimat megrázza a fájdalom, mert keskeny sírba dobták, csak három lábnyira az utca alatt, és a lovak patkói ütik, ütik, a lovak patkói ütik agyamat és velőmet, és az elhaladó lábak árja soha sem szűnik meg. Oh istenem! mért nem temettek el elég mélyen? Nem embertelenség-e, hogy ily durva sírt ástak nekem, kinek mindig oly könnyű álmam volt? Talán még csak félholt vagyok? Úgy nem vagyok egészen néma. A léptekre kiáltok, melyek fejem fölött haladnak, és bizonyára jó valaki, valami jó szív, hogy eltemessen, eltemessen, mélyebbre, ha csak valamivel is mé-

lyebbre . . .⁷ De mégis összeszedi magát s lassankint föl-
emelkedik. Megjő a háború, a nemes, nagylelkű háború
Oroszország ellen, és a férfias nagy szívet kigyógyítja a
szerelem mély sebéből a tevékenység és bátorság.

Órjás hajónak álltam a födélzetén,
S egy hű nép harczkiáltásával egybeolvadt
Lehelletem. Az Isten méltó büntetése
Fog most az óriás hazugra sujtani,
Fény áraszt el ezentúl sok homályt,
Ragyogni fognak tündöklő nevek,
A nemes eszme szabadabb leszen,
A nép szive egy vágytól fog dobogni;
Elmult a béke hosszú rákfenéje,

⁷ Dead, long dead,
Long dead!
And my heart is a handful of dust,
And the wheels go over my head,
And my bones are shaken with pain;
For in a shallow grave they are thrust;
Only a yard beneath the street,
And the hoofs of the horses beat, beat,
The hoofs of the horses beat,
Beat into my scalp and my brain
With never an end to the stream of passing feet,
Driving, hurrying, marrying, burying,
Clamour and rumble and ringing and clatter . . .
O me! why have they not buried me deep enough?
Is it kind to have made me a grave so rough,
Me, that was never a quiet sleeper?
May be still I am but half-dead.
Then I cannot be wholly dumb;
I will cry to the steps above my head,
And somebody, surely, some kind heart will come,
To bury me, bury me
Deeper, ever so little deeper.

S a balti tenger és a Pontus partjain,
 S a vár halál-vigyorgó torkai előtt,
 Fellángol már a háború virága,
 Tűz szivvel, vértől pirosan.⁸

Az érzelemnek e kitörése az egyedüli maradt; TENNYSON nem kezdte újra. Daczára az erkölcsi czélnak, azt kiabálták, hogy BYRONT utánozza; kikeltek e keserű nyilatkozások ellen; a sátáni iskola lázadó hangjára véltek benne találni; kárhoztatták e szakadozott, homályos, kicsapongó stylt; megbotránkoztak a nyerseségeken és visszáságokon; első, arányos styljéhez szólították vissza a költőt. Elvesztette bátorságát, elhagyta a viharok tájékát és visszatért azurjába. Helyesen cselekedett, itt inkább helyén volt, mint másutt. A finom lélek el lehet ragadtatva, elérheti néha a legszenvedélyesebb és legerősebb lények hevét; mondják, hogy egyéni emlékekből merítette *Maud* és *Locksley Hall* tárgyát; női gyöngédség mellett női idegei is voltak. A roham elmultával visszaesett «aranyos epedéseibe», nyugalmas álmadozásába. *Locksley Hall* után a *Herczegnő*, *Maud* után a *Király-idylleket* írta.

⁸ And I stood on a giant deck and mix'd my breath
 With a loyal people shouting a battle-cry . . .
 Yet God's just doom shall be wreak'd on a giant liar,
 And many a darkness into the light shall leap,
 And shine in the sudden making of splendid names,
 And noble thought be freer under the sun,
 And the heart of a people beat with one desire:
 For the long, long canker of peace is over and done,
 And now by the side of the Black and the Baltic deep,
 And deathful-grinning mouths of the fortress, flames
 The blood-red blossom of war with a heart of fire.

III.

Legfőbb dolog a művészre nézve, hogy tehetségének megfelelő tárgyakat találjon. TENNYSONNAK ez nem mindig sikerült. *In memoriam* című hosszú költeménye, melyet egy ifjan meghalt barátjának dicsőítésére és emlékére írt, hideg, egyhangú s nagyon csinosan van elrendezve. Gyászt visel, de szabatos gentleman módjára, tökéletesen új keztyűkkel; batiszt zsebkendővel törli fel könyeit s az ünnepelety befefejező vallási szertartás alatt a tiszteletreméltó és művelt laikus áhítatát tanusítja. Másutt fogja találni tárgyait. Költőileg boldognak lenni: ez a műkedvelő költőnek a czélja. Erre sok dolog szükséges. Szükséges először, hogy a hely, az események, a személyek ne létezzenek. A valódi dolgok durvák s valamely részökben mindig rútak; legalább is nehézkesek; nem kezelhetjük kedvünk szerint, elnyomják a képzelő erőt; tulajdonképen igazán édes és igazán szép nincs más életünkben, mint álmaink. Rosszul érezzük magunkat, míg e földhöz vagyunk ragadva, két lábunkon biczegve, melyek siralmasan hurczolnak ide s tova a bekerített helyen, hová be vagyunk szorítva. Szükségünk van arra, hogy más világban éljünk, hogy a nagy légi birodalom felé repüljünk, palotákat építsünk a felhőkten, szemléljük, miként alakulnak és foszlanak szét s ködös távolságban kísérvük figyelmünkkel mozgó építészetök szeszélyeit és aranyfodraik csavarodásait. Az is szükséges, hogy e fantasztikus világban minden kellemes és szép legyen, hogy a szív és érzékek élvezetet találjanak benne, hogy a tárgyak ott mosolygók és festőiek, az érzelmek gyöngédek vagy emelkedettek legyenek, hogy semmi durvaság, semmi visszásság, semmi

otrombaság, semmi vadság ne ejtsen túlsága által foltot ez eszményi tökéletesség árnyalatos összhangján. A költőt ez a lovagi legendák felé vezeti: ime a fantasztikus, a szemnek nagyszerű, kiválóan nemes és tiszta világ, hol a szerelem, harcz, kalandok, nagylelkűség, udvariasság, minden látvány és minden erény, mely megfelel az európai fajok ösztöneinek, összegyűlt, hogy az epopeát nyujtsa nekik, melyet szeretnek, és a mintát, mely hozzájuk való.

IV.

A *Herczegnő* érzelmes tündérrege, mint SHAKSPEARE hasonló művei. TENNYSON ez alkalommal úgy gondolkozott és érzett, mint a renaissance korának ifjú lovagja. E szellemfajtának sajátos vonása az életnedv gazdagsága s mintegy túláradása. A *Herczegnő*, valamint az «*As you like it*» alakjaiban nagyon teljes a képzelem és megindulás. Gondolatuk kifejezésére átkutatnak minden századot és minden országot; a beszédet a legfesztelenebb merészségekig viszik; minden eszmét ragyogó képbe burkolnak, mely úgy huzódik és csillog körülötte, mint drága kövekkel kirakott selyem ruha. Természetök nagyon gazdag; minden megrázkódásra mintegy megáradnak bennök az öröm, a harag vagy a vágyak; többet élnek, mint mi, melegebben és gyorsabban. Kicsapongók, finomultak, készek könyre, mosolyra, imádásra, enyelgésre, hajlandók összevegyíteni egyiket a másikkal, s ideges lendületek ellentétken keresztül a végletekig hajtja őket. Rohamos és változó szeszélyekkel és kedvvel szökdelenek a költői réten. Finom és gazdag leleményök kielégítése végett tündéri és álarczos játékokra van szükségök. Valóban a *Herczegnő*

tündéri és álarczos játék. A szép Ida, Gama királynak, a Dél uralkodójának (ez országok nincsenek a térképen) leánya, gyermekkorában el lett jegyezve egy szép éjszaki herczegnek. Betelvén a meghatározott idő, jegyese követeli magának. A büszke és tudós okoskodásokkal táplált herczegnő felingerült a férfiak uralkodása ellen és a nők felszabadítására egyetemet állított fel a határon, mely fel fogja emelni a női nemet és az a gyarmat lesz, honnan a jövőendő egyenlőség fog származni. A herczeg elindul két barátjával, Cyrillel és Floriannal, engedélyt nyer a jó öreg Gamától, és leánynak öltözve a szüzies körbe lép, hova halálbüntetés terhe alatt senki sem hatolhat be. Bájos és gúnyos kellem van e leány-egyetem festésében. A költő játszik a szépséggel; nincs ennél regényesebb és gyöngédebb enyelgés. Mosolyogva hallgatjuk a nehéz tudós szavakat, melyek e rózsa-ajkáról hangzanak. «Ott ülnek a padok hosszában, mint reggel a galambok a háztetőn, midőn fehér mellökre esik a napsugár;» történeti tirádákat s társadalmi megújulásról való ígéretek hallgatnak lilaszínű selyem ruhában, arany övvel, «ragyogón, mint a most született lepkék»; egy gyermek is van köztük, Melissa, «rózsa arcú szőke gyermek, hasonló az aprilisi nárcziszhoz, ajkai félig nyitva vannak, s minden gondolata meglátszik szép szeme mélyében, mint a fővény agátjai, melyek reggelenként hullámozni látszanak az átlátszó tenger kristály habjaiban».⁹

⁹ They sat along the forms, like morning doves
That sun their milky bosoms on the thatch.

A rosy blonde and in a college gown
That clad her like an april daffodilly
(Her mother's colour) with her lips apart,

És higyjük el, hogy a hely segítségére van a varázslatnak. E csúf szavak: «kollégium» és «fakultás» nekünk francziáknak csak szűk és piszkos épületeket juttatnak eszünkbe, melyeket kaszárnyáknak vagy fogadóknak tartathatnánk. Itt, mint az angol egyetemeken, virágok kúsznak fel a csarnokok hosszában, szőlő fogja körül a szobrok lábait, rózsák hintik be leveleikkel az utakat, borostyánbokrok nőnek a tornácok körül, az udvarokat márványépületek fogják körül, kifaragott párkányokkal diszítve, urnákkal behintve, melyekből a növények zöld hajzata csügg. Az udvar közepén szökőkút csörgedez, s «a múzsák és gráciák hármásával fogják körül.» Leczke után némelyek a rét magas fűvében szelíd pávákat simogatnak; mások «az erkélyre támaszkodva, a biboros táj fölött, a szellőt szívják, mely megszámlálhatatlan rózsák illatától duzzadva, szemhéjaikat verdesi balzsamával». Minden mozdulatban, minden testtartásban angol fiatal lányokra ismerünk; az ő ragyogásuk, üdeségök, ártatlanságuk ez. És itt-ott észreveszszük ábrándos nagy szemeik mély kifejezését is. «Könyek — énekelik egyikök — henye könyek, nem tudom, mit jelentenek. Valamely isteni kétségbeesés mélyéből származott könyek fölemelkednek a szívből és összegyűlnek a szemben, midőn a boldog őszi mezőket szemléljük és azon napokra gondolunk, melyek nincse-

And all her thoughts as fair within her eyes,
As bottom agates seem to wave and float,
In crystal currents of clear morning seas.

And leaning there on those balusters, high
Above the empurpled campaign, drank the gale
That blew about the foliage underneath,
And sated with the innumerable rose
Beat balm upon our eye-lids.

nek többé». ¹⁰ Ime a választékos és különös kéj, a gyönyörrel és aggodalommal teljes ábrándozás, a gyöngéd és búskomoly szenvedély reszketése, melyet már a *Téli regében* és a *Vizkeresztben* találtunk.

A három ifju elindult a hercegnővel és kíséretével, mindnyájan lóháton, s megállapodnak egy cserjés torkolatban, «míg a nap megnő halálának közeledtére s a rétek fölött rózsaszínű magaslatok válnak ki». Cyril, bortól hevülten, kocsmai dalba kezd s elárulja magát. Ida méltatlankodva távozni akar; lába elsiklik és a folyóba esik; a herceg megmenti és el akar futni. De megragadják az őriző leányok és a trón elé vezetik, melyen a kevély leány áll, készen kimondani az ítéletet. E pillanatban nagy zaj támad és különös látvány tűnik fel az udvaron. «A megvilágított teremből hosszú fénysugarak áradnak ki hófehér vállak sűrű tömegére, melyek bárányok nyája gyanánt szorulnak össze, szivárványos ruhákra, gyémántokra és gyémántfényű szemekre, aranyra és aranyhajakra. Fel és alá hullámoztak, mint virágok a viharban, némelyek pirosan, mások halványan, mindnyájan nyitott ajkakkal, mindnyájan a fényre szegezve szemöket, némelyek kiáltva, hogy hadsereg tört az országra, mások, hogy férfiak hatoltak a falak közé, és mások, hogy nem törődnek vele, míg

¹⁰ Tears, idle tears, I know not what they mean,
Tears from the depth of some divine despair
Rise in the heart, and gather to the eyes,
In looking on the happy autumn-fields,
And thinking of the days that are no more.

Dear as remember'd kisses after death,
And sweet as those by hopeless fancy feign'd
On lips that are for others; deep as love,
Deep as first love; and wild with all regret;
O death in life, the days that are no more.

kiabálásuk új Babel gyanánt emelkedett föl. . . Fölöttük álltak, békés tekintettel, a derült márvány-múzsák». ¹¹

Mert megjött a herczeg atyja, fiának megszabadítására és tús gyanánt elfogta Gama királyt. A herczegnő most kénytelen elbocsátni az ifjat; tágra nyilt orrlyukakkal, lebegő hajjal, szívében viharral megy feléje és keserű gúnynyal mond neki köszönetet:

«Nagyon jól viselted magadat, mint nemes ember és mint herczeg. És igen jó alak vagy női ruhában is.» Keble hullámszik sértett büszkeségében; dadog; akar, majd nem akar valamit; megfékezni igyekszik magát, hogy jobban tudjon bántalmazni, és egyszerre kitör: «Te, ki át mertél törni határainkon, rászedted öreinket, csaltál, hazudtál, meggyaláztál! — Én! a te nőd! Én! a te jegyesed, rabszolgád! Nem, ha a föld méhéből minden aranyat összegyűjtenének, hogy koronát készítsenek belőle számodra és ha minden beszélő nyelv urának hívna téged! — Uram, csalfaságod és arczod undort okoz nekünk. Ajánlatodra és reád taposok lábammal. Menj! Toljátok ki az ajtón!» ¹² Hogyan lehet meglágyítani e bösz szívet, me-

¹¹ A hubbub in the court of half the maids
Gather'd together; from the illum'd hall
Long lanes of splendour slanted o'er a press
Of snowy shoulders, thick as herded ewes,
And rainbow robes, and gems and gemlike eyes,
And gold and golden heads; they to and fro
Fluctuated, as flowers in storm, some red, some pale
All open-mouth'd, all gazing to the light,
Some crying there was an army in the land,
And some that men were in the very walls,
And some they cared not; till a clamour grew
As of a new-world Babel, woman-built
And worse-confounded: high above them stood
The placid marble Muses, looking peace.

¹² «You have done well and like a gentleman,
And like a prince: you have our thanks for all:

lyet lázba hozott a női harag, elkeserített a csalódás és sérelem, melyet rajongóvá tettek a hatalom és felsőség hosszú álmaj, melyet még bőszerűbbé tesz szűziessége? De mily jól illik neki a harag, és milyen szép! És e lán- goló érzelem, e kevély függetlenségi nyilatkozat, ez agyrémes becsvágya a jövő reformálásának mint kinyilat- koztatja ez ifjú és a szépért rajongó szív nemességét és magasztosságát! Megegyeznek, hogy a viszályt mindkét részről ötven ember harcza fogja eldönteni. A herczeget legyőzik, és Ida látja, mint fekszik vérében a porondon. Lassan, fokonkint, önmagának daczára enged a könyörgé- seknek, palotájába fogadja a sebesülteket és a haldokló ágyához megy. Bágyadtságának és lázálmainak láttán ki- nyilik szívében a szánalom, majd a gyöngédség, majd a szerelem, mint «az alpesi harangvirág, reggeli harmattól nedvesen, valamely hideg jéghegy mellett, törékeny és

And you look well too in your woman's dress :
 Well have you done and like a gentleman.
 You have saved our life : we owe you bitter thanks
 Better have died and spilt our bones in the flood —
 Then men had said — but now — what hinder me
 To take such bloody vengeance on you both? —
 Yet since our father — Wasps in the solemn hive,
 You would-be quenchers of the light to be,
 Barbarians, grosser than your native bears —
 O would I had his sceptre for one hour!
 You that have dared to break our bound, and gull'd
 Our tutors, wrong'd and lied and thwarted us. —
 I wed with thee! I bound by precontract
 Your bride, your bondslave! not tho' all the gold
 That veins the world were pack'd to make your crown,
 And every spoken tongue should lord you, Sir,
 Your falsehood and your face are loathsome to us:
 I trample on your offers and on you:
 Begone! we will not look upon you more.
 Here, push them out at gates».

gyöngé eleinte, de napról-napra gyarapodik fényben». ¹³ Egy este az ifju magához tér, ki van merülve, szeme még zavaros gyászos vízióitól; álmokép gyanánt látja maga előtt a leányt, nagy nehezen megnyitja sápadt ajkait és halkán így szól: «Ha az az Ida vagy, kit ismertem, semmit sem kérek tőled; de ha álmom vagy, édes álmom, légy teljessé. Ma éjjel meg fogok halni; hajolj le és tégy úgy, mintha megcsókolnál, mielőtt meghalok». ¹⁴ «A leány elfordult; megállt; lehajlott, és nagy szívdobogással találkoztak ajkaink. Bágyadtságomból sikoltás tört ki, a koszorús szerelem visszatért a sír széléről, és reszkető ereim hosszában fölszállt lelkem és tűzcsókban tapadt Ida ajkára. Visszaestem, és ő karjaimnál fogva fölemelt, nemes szégyenkezéstől pirulva. Egész ál burkolata lábához hullt ruha gyanánt, és nőnek hagyta őt, szeretetreméltóbbnak mint az istennő volt, midőn kiszállt a meddő mélységből, hogy mindent meghódítson a szerelem által és testén végig ömlöttek a kristály cseppek és tovább repült a bíborszínű szigetek hosszában, meztelenül, mint kettős fény a légben és a habokban». ¹⁵ Ime a renaissance hangja, a mint kitört

¹³ From all a closer interest flourish'd up
Tenderness touch by touch and last, to these,
Love, like an Alpine harebell hung with tears
By some cold morning glacier; frail at first
And feeble, all unconscious of itself,
But such as gather'd colour day by day.

¹⁴ «If you be, what I think you, some sweet dream,
I would but ask you to fulfil yourself:
But if you be that Ida whom I know,
I ask you nothing: only, if a dream,
Sweet dream, be perfect. I shall die to-night.
Stoop down and seem to kiss me ere I die.»

¹⁵ She turn'd; she paused;
She stoop'd; and with a great shock of the heart
Our mouths met: out of languor leapt a cry,

SPENSER és SHAKSPEARE szívéből; ezekben volt meg ama kéjes imádása az alaknak és léleknek és amaz isteni érzék a szép iránt.

V.

Van más lovagiság is, mely megnyitja a középkort, a mint ez befejezi, melyet a gyermekek énekelnek meg, mint ezt az ifjak, és fel lehet találni a *Király-idyllekben*, mint ezt a *Herczegnőben*. Arthur, Merlin és a kerek asztal lovagjainak legendája ez. TENNYSON csodálatos művészetel elevenítette föl ennek érzését és nyelvét; e hajlékony lélek minden hangot fölvesz, hogy minden gyönyört megszerezzen magának. Ez úttal epikus, antik és naiv lett, mint HOMER és mint a *Chansons de Geste* régi troubadourjai. Kellemes dolog elhagyni tudós polgárosultságunkat, visszatérni az ős kor és ős erkölcsök felé és hallgatni a nyugodt elbeszélést, mely gazdagon és lassan ömlik, mint folyó a síma lejtőn. A régi epos sajátos vonása a világosság és nyugalom. Az eszmék nem régen születtek; az ember boldog és még gyermek. Nem volt ideje kifinomítani, kicsiszolni, megvilágítani gondolatát; egészen mez-

Crown'd Passion from the brinks of death, and up
 Along the shuddering senses struck the soul,
 And closed on fire with Ida's at the lips;
 Till back I fell, and from mine arms she rose
 Glowing all over noble shame; and all
 Her falser self slipt from from her like a robe,
 And left her woman, lovelier in her mood
 Than in her mould that other, when she come
 From barren deeps to conquer all with love,
 And down the streaming crystal dropt, and she
 Far-fleeted by the purple island-sides,
 Naked, a double light in air and wave. . . .

telenül mutatja. Még nem sarkalják mindenféle vágyak; van ideje gondolkozni. Minden eszme érdeklí; kíváncsian fejleszti ki; megmagyarázza. Elbeszélése soha sem szökdel; lépésről-lépésre halad egy tárgyról a másikra, és minden tárgy szépnek tűnik fel előtte; megáll, szemléli és kedvét leli a szemlélésben. Különös és bájos ez egyszerűség és nyugalom; átengedjük magunkat, jól vagyunk, nem óhajtunk gyorsabban haladni; úgy látszik, hogy szívesen maradnánk mindig így. Mert az eredeti gondolat az egészséges gondolat; nem tettünk egyebet, mint megváltoztattuk a beoltások és művelés által; úgy térünk ide vissza, mint legbenső lényegünkhöz, hogy megelégedést és nyugalmat találjunk benne.

De minden epos között leginkább a tisztaság különbözteti meg a Kerek asztalét. Arthur, a feddhetetlen király, összegyűjté e dicső társaságot, az emberek virágát, hogy mintául szolgáljon a nagy világnak és szép kezdete legyen az újkornak. Saját kezébe tétette kezeiket, megeskette őket, hogy tisztelni fogják királyukat, mint lelkiismereteket, és lelkiismereteket, mint királyukat; hogy nem mondják ki és nem hallgatják meg a rágalmat; hogy csendes életöket a legtisztább szüziességben töltik; hogy csak egy leányt fognak szeretni és neki szentelik magukat, hogy nemes cselekedetek éveit ajálják fel tiszteletökre. Bizonyos finom élvezet van ily világgal való bánásban; mert sehol másutt nem születhetnek tisztább és meghatóbb virágok. Csak egyet mutatok be, Elainet, Astolat liliomát, ki egyszer látva Lancelotot, szereti, midön eltávozott, és egész életén át szeretni fogja. A toronyban örzi pajzsát, melyet hátra hagyott, és mindennap fölmegey oda, hogy megtekintse, a dárdadófések helyeit számlálva és álmaiból élve. Lancelot megsebesül, a leány ápolja és meggyógyítja. És mégis így

mormogott: «Hiába, hiába, nem lehet. Hogyan? meg kell hát halnom?» Aztán, mint a szegény ártatlan madárka, melynek csak néhány hangból álló egyszerű dala van, ismétli és mindig ismétli egyszerű dalát, egy egész aprilisi reggelen át, míg a fül belefárad hallásába, így az ártatlan gyermek is féléljszakán át ismétlé: meg kell-e halnom?»¹⁶ Végre nyilatkozik, s mily szeméremmel és mily hévvel! De az ifju nem veheti el, máshoz van kötve. A leány hervad és megtörik; vigasztalni akarják, de nem fogadja el; azt mondják neki, hogy Lancelot bűnös szerelmet érez a királynő iránt, de nem hiszi el. Így szól fivéreihez: «Kedves testvérek, mikor kis lány voltam, magatokkal szoktatok vinni a révész csónakjában és fölfelé eveztetek velem a nagy folyón. Csakhogy soha sem akartatok túl menni ama fokon, hol a jegenye áll. És én sirtam, mert nem akartatok túlmenni rajta és messzire visszafelé haladni a folyón, míg megtaláltuk volna a király palotáját. Most oda fogok menni».¹⁷ Meghal, és végső könyörgése szerint elvi-

¹⁶ «She murmur'd» «vain, in vain: it cannot be.
He will not love me: how then? must I die.»
Then as a little helpless innocent bird,
That has but one plain passage of fine notes,
Will sing the simple passage o'er and o'er
For all an april morning, till the ear
Wearies to hear it, so the simple maid
Went half the night repeating, «must I die?»

¹⁷ «At last she said» Sweet brothers, yester night
I seem'd a curious little maid again,
As happy as when we dwelt among the woods,
And when you used to take me with the flood
Up the great river in the boatman's boat.
Only you would not pass beyond the Cape
That has the poplar on it: there you fixt
Your limit, oft returning with the tide.
And yet I cried because you would not pass

szik, mint «árnyékot a mezőkön keresztül, melyek nyári virágaik teljességében csillognak» és a fekete bársonnyal bevont bárkára helyezik. A bárkát fölfelé hajtja az ár, «s vele a halottat, jobb kezében liliummal, baljában levéllel, melyet tollba mondott, míg szőke haja körülötte hullámzott. És az egész szemfedő aranyposztóból volt, mely övéig ért; ő maga egészen fehérben, arcját kivéve, és ez oly tiszta vonású arcz kedves volt, mert nem látszott halottnak, hanem mélyen alvónak, és mosolyogva pihent».¹⁸

Beyond it, and far up the shining flood
Until we found the palace of the king.

.
. Now shall I have my will.»

- ¹⁸ But when the next sun brake from underground,
Then, those two brethren slowly with bent brows
Accompanying, the sad chariot-bier
Past like a shadow thro' the field, that shone
Full-summer, to that stream whereon the barge,
Pall'd all its length in blackest samite, lay.
There sat the life-long creature of the house,
Loyal, the dumb old servitor, on deck,
Winking his eyes, and twisted all his face.
So those two brethren from the chariot took
And on the black decks laid her in her bed,
Set in her hand a lily, o'er her hung
The silken case with braided blazonings
And kiss'd her quiet brows, and saying to her:
«Sister, farewell for ever,» and again
«Farewell, sweet sister,» parted all in tears.
Then rose the dumb old servitor, and the dead
Steer'd by the dumb went upward with the flood —
In her right hand the lily, in her left
The letter — all her bright hair streaming down —
And all the coverlid was cloth of gold
Drawn to her waist, and she herself in white
All but her face, and that clear-featured face
Was lovely, for she did not seem as dead
But fast asleep, and lay as thro' she smiled.

Így érkezik meg mély csendben, és Arthur király felolvassa a levelet valamennyi lovag és valamennyi hölgy előtt, kik sírnak: «Nemes lord, sir Lancelot of the Lake, én, kit hajdan Astolat szüzének neveztek, ide jövök, mert búcsú nélkül távozál tőlem; ide jövök, hogy utoljára búcsút vegyek tőled. Szerettelek s szerelmem nem talált viszonzásra. Ezért lett halálommá hű szerelmem. Ezért emelek panaszt lady Guinevere és valamennyi hölgy előtt. Imádkozzatok lelkemért és adjatok testemnek temetést. Imádkozzál lelkemért te is, sir Lancelot, mert páratlan lovag vagy».¹⁹ Semmi egyéb; ez utolsó szóval végzi, mely oly szomorú bánattal, oly gyöngéd csodálattal van tele: nehéz volna valami egyszerűbbet és gyöngédebbet találnunk.

Úgy látszik, hogy az archæolog minden stylt fel tud eleveníteni, a nagynak kivételével, de TENNYSON mindent fölelevenített, még a nagy stylt is. A végső csata estéje van; egész nap hangzott a «nagy viadal zaja, a hegyek hosszában, a téli tenger mellett»; Arthur lovagjai egyenként elesetek; ő maga is elesett, fejét ketté hasították sisakján keresztül, és sir Bedivere, utolsó lovagja, egy közeli helyre vitte, «rombadőlt kápolnába, tört kereszttel,

¹⁹ «Most noble lord, sir Lancelot of the Lake,
I, sometime call'd the maid of Astolat,
Come, for you left me taking no farewell,
Hither, to take my last farewell of you.
I loved you, and my love had no return,
And therefore my true love has been my death
And therefore to our lady Guinevere,
And to all other ladies, I make moan.
Pray for my soul, and soul, and yield me burial.
Pray for my soul thou too, sir Lancelot,
As thou art a knight peerless.»

sivatag föld fekete vonalán. Egyfelől az oceán volt, másfelől nagy folyó; és a hold tele volt.»²⁰ Arthur, érezve halálát, parancsot ad neki, hogy vegye át kardját, Excaliburt; mert a tengeri tündérektől kapta, s nem szabad utána más halandónak tenni rá kezét. Kétszer indul el sir Bedivere, megtenni a király parancsát; kétszer áll meg s visszatér, azt hazudva a királynak, hogy eldobta a kardot; mert szeme elkáprázott a csodálatos gyémánt himzéstől, mely a markolat körül csillogott. Harmadszorra végre eldobja: «A nagy kard villámokat szórt a hold fényében és világos ívet képezett a levegőben, mint az éjszaki fény ragyogása, mely felvillan éjjelenkint, az éjszaki tenger zajgása közt, midőn a tél mozgó szigetei összeütődnek. De mielőtt a víz színét érné a kard, egy kar nyúlt ki, fehér bársonyban, rejtelmesen, csodás módon, megragadta markolatánál s háromszor megforgatta; aztán vele együtt a tengerbe süllyedt.»²¹ Ekkor Arthur, fájdalmasan fölemelkedve s nehéz lélekzettel, megparancsolja sir Bediverének, hogy vegye vállára és vigye a par-

²⁰ A chapel nigh the field,
A broken chancel with a broken cross,
That stood on a dark strait of barren land.
On one side lay the ocean, and on one
Lay a great water, and the moon was full.

²¹ The great brand
Made lightnings in the splendour of the moon,
And flashing round and round, and whirled in an arch,
Shot like streamer of the northern morn,
Seen where the moving isles of winter shock
By night, with noises of the northern sea.
So flash'd and fell the brand Excalibur:
But ere he dipt the surface, rose an arm
Clothed in white samite, mystic, wonderful,
And caught him by the hilt, and brandish'd him
Three times, and drew him under in the meer.

tig. «Siess, siess; mert félek, késő lesz, s azt hiszem, mindjárt meghalok.» Így érkeznek meg, a jeges barlangok és vízhangzó sziklák hosszában, a tó partjáig, hol «a téli hold fehér dicsősége terjed el». «Sötét bárka állt itt, feketén, mint gyászöv, orrától faráig; egész födélzetét méltóságos alakok lepték el, fekete ruhában, fekete fejta-
karókkal, mint az álomban; mellettök három királynő állt arany koronával; ajkaikról sikoltás tört ki, mely reszketve emelkedett a lüktető csillagokig. És mintha csak egy hang volna, fennen hangzott a jajgatás, mint a szél, mely egész éjjel üvölt a sivatagban, hova senki sem megy s nem ment a világ kezdete óta.²² Ekkor Arthur így mormogott: «Helyezz a bárkába». A bárkába értek, s itt a három királynő kinyújtotta karját, megragadta a királyt és sirt. De a ki legnagyobb és legszebb volt közöttük, ölébe vette a király fejét, leoldotta a tört sisakot s nevé-

²² They saw then how there hove a dusky barge
Da k as a funeral scarf from stern to stern,
Beneath them; and descending they were ware
That all the decks were dense with stately forms
Black-stoled, black-hooded, like a dream — by these
Three queens with crowns of gold. And from them rose
A cry that shiver'd to the tingling stars,
And, as it were one voice, an agony
Of lamentation like a wind, that shrills
All night in a waste land, where no one comes,
Or hath come, since the making of the world.

Then murmur'd Arthur: «Place me in the barge»,
And to the barge they came. There those three queen
Put forth their hands, and took the king and wept.
But she that rose the tallest of them all
And fairest, laid his head in her lap,
And loosed the shatter'd casque, and chafed his hands
And call'd him by his name, complaining loud . . .

szólította, fennhangon zokogva.²³ A bárka elindul, s Arthur, fölemelve gyöngé hangját, vigasztalja a parton kesergő sir Bediveret, s e hősies és ünnepélyes búcsúszavakat mondja: «A régi rend megváltozik, helyet adva az újnak; és Isten maga többféle módon tölti be magát, nehogy egyetlen egy jó szokás megrontsa a világot. Ha nem látod többé arczomat, imádkozzál érettem; több dolog történt már meg imádság által, mintsem e világ képzele. Ez köti az egész földkerekséget arany lánczokkal Isten lábaihoz. De most Isten veled! Hosszú útra kelek, ezekkel, kiket látsz, ha valóban megyek (mert kétségek homályosítják el egész lelkemet) Avilion szigete és völgye felé, hol soha sincs eső, jégzápor, hó; hol még a szél sem fú soha durván; mély rétekbe merülve nyugszik boldogan, szép kertekkel, zöld pázsittal és lombos lugasokkal, melyeket a tenger vize öntöz, a hol meg fogok gyógyulni fájdalmas sebemből.»²⁴ Azt hiszem, GOETHE óta nem látunk ennél valami nyugodtabbat és hatalmasabbat.

Hogyan foglaljuk néhány szóba e sokszoros tehetség minden vonását? Született költő, azaz légvárac és képzeleti kastélyok építője. De az egyéni szenvedély és a

²³ The old order changeth, yielding place to the new,
And God fulfills himself in many ways,
Lest one good custom should corrupt the world . . .
If thou shouldst never see my face again
Pray for my soul. More things are wrought by prayer
That this world dreams of . . .
For so the whole round earth is every way
Bound by gold chains about the feet of God.
But now farewell. I am going a long way
With these thou seest, — if indeed I go —

²⁴ O médiocrité! celui qui pour tout bien
T'apporté a ce tripot degoûtant de la vie,
Est bien poltron au jeu s'il ne dit: Tout ou rien.

mindent fölemészítő elfogultságok, melyek rendszeren uralkodni szoktak a hozzá hasonlóké kezén, hiányoztak nála; nem találta fel önmagában egy új épület tervét; a többiek után épített; egyszerűen kiválogatta a formák közül a legelőkelőbbeket, legjobban rendezetteket, legválasztékosabbakat. Csak a virágot vette át szépségeikből. Csak itt-ott, alkalmilag jött kezdve valódi angol és modern *cottage*-ot rendezni be. Ha ez újra feltalált vagy megújított építészeti választékában nyomát keressük, itt-ott valamely finomabban vésett párkányban, valamely gyöngédebb és kecsesebb rózsában fogjuk azt sejteni; de hátrázott és érezhető kidomborodással csak az erkölcsi megindulás tisztaságában és emelkedettségében fogjuk találni, melylyel múzeumából távoznak.

2. §. A közönség.

Valamely nemzetnek kedvencz költője, úgy látszik, az, kinek művét a nagyvilági ember, útra kelve, legszívesebben teszi zsebébe. Mai napság e költő TENNYSON lenne Angliában, MUSSET ALFRÉD Franciaországban. A két közönség különbözik egymástól: következőleg életmódjuk, olvasmányaik és élvezeteik is különböznek. Kísértsük meg ezeket leírni; jobban megértjük a virágokat, ha a kertet látjuk.

Newhavenbe vagy Doverbe érkezünk, vasútra ülünk és körültekintünk. Két oldalt mezei lakok vonulnak el; mindenütt vannak ilyenek Angliában, a tavak mellett, az öblök partján, a dombok ormán, minden festői kilátást nyújtó ponton. Ezek a kedvelt tartózkodási helyek. London csak az üzletek találkozó pontja; a nagyvilági embe-

rek a vidéken élnek, mulatnak és fogadnak. Milyen jól rendezett és csinos ez a ház! Ha valami régi épületre találtak mellette, apátságra vagy kastélyra, megtartották. Az új épületet összhangba hozták a régivel; ha magában áll is és modern, nem hiányzik a styl; a csúcsok, nagy ablakok, a minden zugban fészkelő tornyocskák üdeségökben bizonyos goth szint adnak a háznak. Még az a kis mezei lak is, mely az olyan embereknek való, kiknek nincs több évi jövedelmök harmincezer franknál, kellemes a szemnek, hegyes födelével, tornáczával, fényezett, barna, egészen repkénynyel borított tégláival. Kétségkívül többnyire hiányzik a nagyság; napjainkban a közvéleményt alkotó emberek nem a nagy urak, hanem a gazdag, jó nevelésű, birtokos gentlemanek. Rájok nézve a kellemes az irányadó. De mint értenek hozzá! A ház körül mindenütt üde, bársony pázsit terjed el, melyet minden reggel hengerrel simítanak le. Szemben a roppant rhododendronok kápráztató bokrétát képeznek, hol méhrajok döngicsélnek; exotikus virágok koszorúi vonulnak és csavarodnak végig a finom gyepen, lonczok kúsznak fel a fák hosszában; a rózsák százával csüggnek az ablakpárkányokról és behintik leveleikkel az utakat. A szép szilfák, tertyőfák, a nagy tölgyek, figyelmes gondozás alatt, mindenütt erdőcskéket vagy oszlopos utakat formálnak. Australiai és chinai fák ékesítik alakjuk előkelősége vagy különössége által a sűrűséget; a *copperbeech* kiterjeszti a rétek gyöngéd zöldje fölött rézcsillogású barnás leveleinek árnyékát. Mily pompás e zöld szín üdesége! mint csillog, mint be van hintve verőfényes mezei virágokkal! Mily gond, mily tisztaság! Mily jól van minden rendezve, fenntartva, kitisztogatva, az érzékek jólétére és a szemek gyönyörűségére! A hol lejtő van, vízeséseket hoztak létre,

apró szigetekkel lenn a völgyben, melyek egészen be vannak ültetve rózsabokrokkal; válogatott fajú ruczák uszkálnak a medenczékben, hol a vízi liliomok kitárják bársony csillagaikat. Kövér ökrök hevernek a fűben, oly fehér juhok, mintha most jöttek volna ki az usztatóból, minden fajú boldog mintabarmok, melyek képesek a szakértő és gazda szemét gyönyörködtetni. Visszatérünk a házba, s mielőtt belépünk, megnézzük a kilátást; bizonyos, hogy érzékek van a mezei élet iránt; mily jól lehet a lakó szoba e nagy ablakából a napnyugtát szemlélni és a széles arany szegélyt, melyet a cserjére vet! És mily ügyesen állították fel a házat, hogy a vidék távolról dombok, közlelről fák keretébe lássék foglalva! Belépünk. Minden jól gondozott és kényelmes. Előre látták, megelőzték a legapróbb szükségeket; minden szabatos és tökéletesített; gyanakszunk, hogy minden tárgy jutalomban vagy legalább fölemlítésben részesült valamely iparkiállításán; a szolgálat pedig fölér a tárgyakkal; a tisztaság Hollandiában sem aggályosabb; aránylag háromszor több szolgájuk van, mint a francziáknak, s ez nem is sok a szolgálat aprólékos részleteire. A házi gép megszakítás, fennakadás, összeütközés nélkül működik, minden kerék a maga idején és helyén dolgozik és a jólét, melyet átszűr, mézharmat gyanánt csepeg a szájba, s épen oly valódi és választékos, mint a minta-finomítóból kikerült czukor.

Beszélgünk házi gazdánkkal. Csakhamar rájövünk, hogy szelleme és kedélye mindig egyensúlyban volt. Kikerülve az iskolából, készen találta útját; nem kellett fellázadnia az egyház ellen, mely félig észszerű, sem az alkotmány ellen, mely nemesen szabadelvű. A hit és a törvény, melyet neki nyújtottak, jó, hasznos, erkölcsös, s elég tág arra, hogy oltalmat és foglalkozást adjon az

őszinte szellemek minden különféleségének. Ragaszkodik hozzájuk, szereti, tőlök nyerte gyakorlati és elméleti eszméinek egész rendszerét; nem hullámzik, nem kétkedik, tudja, mit kell hinnie és tennie. Nem ragadják el az elméletek, nem tompítja el a renyheség, nem tartóztatják fel az ellenmondások. Másutt olyan a fiatalság, mint a víz, mely megüledik vagy elszivárog; de itt van egy régi szép csatorna, mely magába veszi s hasznos és biztos czél felé irányozza tevékenységének és szenvedélyeinek egész áramlatát. Cselekszik, dolgozik és kormányoz. Megházasodik, bérlői vannak, közhatósági tisztviselő, politikussá lesz. Javítja és kormányozza községét, földjeit, családját. Társulatokat alapít, beszél a *meeting*ekben, felügyel az iskolákra, igazságot szolgáltat, tökéletesbítéseket hoz be; felhasználja olvasmányait, utazásait, összeköttetéseit, vagyonát és rangját, hogy barátságosan vezérelje szomszédjait és alattvalóit valamely munka felé, mely nekik is, a közjónak is hasznára válik. Hatalmas, és tiszteletben áll. Élvezi az önszeretet gyönyörét és a lelkiismeret megelégedését. Tudja, hogy tekintélye van és hogy becsülettel használja azt mások javára. És e jó lelki állapotot egészséges életmód tartja fenn. Kétség kívül művelt és tevékeny szelleme van; tanult, több nyelvet tud, utazott, érdeklődik a szabatos okulások iránt, hirlapjai útján folytonos tudomással bír az új eszmékről és fölfedezésekről. De egyszersmind szereti és elvégzi a testi gyakorlatokat is. Lovagol, hosszú gyalog sétákat tesz, vadászik, yachtján a tengerre száll, közléről és személyesen kíséri az állattenyésztés és földmivelés minden részletét, szabad levegőn él, ellenáll az ülő élet terjeszkedésének, mely a modern embert másutt mindenütt az agy izgatottságához, az izmok elgyengüléséhez, az idegek ingerlékenységéhez

vezeti. Ime ez előkelő és józan világ, mely a jólét dolgában a legmagasabb finomultságig vitte, mely a viselet dolgában szabályos, melyet műkedvelő hajlamai és erkölcsi elvei bizonyos virágos kerítés közé zárnak s nem engednek másfelé nézni.

Van-e költő, ki jobban megfelelné ily világnak, mint TENNYSON? Erkölcsös a nélkül, hogy pedáns volna; este, a családi körben lehet őt olvasni; nem lázad fel sem a társadalom, sem az élet ellen; nemesen, gyöngéden, egyházi pártállás nélkül beszél az Istenről, lélekről; nem szükséges elátkozni őt, mint lord BYRONT; nincsenek erőszakos és szaggatott szavai, kicsapongó és botránys érzései; nem fog elrontani senkit. Könyvét becsukva nem leszünk megzavarodva; elhagyva őt ellentét érzése nélkül hallgathatjuk a házi úr komoly hangját, ki térdelő cselédjei előtt az esteli imádságot mondja. És mégis, elhagyva őt, az élvezet mosolya marad ajkunkon. Az utazó, a régészetkedvelő tetszését találta az idegen és régi stylek és érzelmek utánzásában. A vadász, a vidéki élet kedvelője élvezettel olvasta az apró mezei jeleneteket, a gazdag tájfestéseket. A hölgyeket elbájolták a női arczképek. Oly választékosak és oly tiszták! Oly gyöngéd pirt festett e szép arczokra! Olyan jól rajzolta büszke vagy nyilt szemök változó kifejezését! A nők szeretik őt, mert érzik, hogy szereti őket. Sőt tiszteli is, és nemessége által tisztaságuk színvonaláig emelkedik. A fiatal lányok sírnak, midőn őt hallgatják; bizonyára midőn nem rég Elaine vagy Enide legendáját olvasták, a szőke fejek lehajoltak ékítő virágaik alatt és a fehér keblek titkos megindulástól pihegtek. És mily finom e megindulás! Nem süppedt durva lábbal az igazságba és szenvedélybe. Könnyedén végig siklott a nemes és gyöngéd érzelmek

legmagasabb felületén; összeszedte az egész természetben és az egész történelemben, a mi legmagasztosabb és legszeretetre méltóbb. Kiválogatta eszméit, kicsiszolta szavait, styljének művészete, sikerült volta és különfélesége által elérte ama nagyvilági előkelőség kellemeit és tökéletességét, melynek közepette olvassuk. Költészete hasonlít amaz aranyos és befestett virágtartókhöz, melyekben a hazai és idegen virágok tudományos összhangban egyesítik száraikat és lombjaikat, fürtjeiket és kelyheiket, illataikat és színeiket. Úgy látszik, mintha külön épen e jómódú, művelt, szabad polgárok, a régi nemesség örökösei, az új Anglia mai vezetői számára készült volna. Részét teszi fényüzésöknek épen úgy, mint erkölcsstanuknak; ékesszóló megerősítése elveiknek, és értékes bútora termeiknek.

Visszatérünk Calaisba és Páris felé sietünk, nem állva meg útközben. Itt is vannak az útfélen nemesi kastélyok s gazdag polgárok házai. De nem ezek között fogjuk találni, mint Angliában, a gondolkozó, előkelő világot, melyet finom ízlése és szellemi felsősége a nemzet vezetőjévé s a szép ítélő bírójává tesz. Franciaországban két nép van: a vidéken és Párisban; az egyik ebédel, ásít, alszik, hallgat; a másik gondolkodik, mer, viraszt és beszél; az elsőt a második vonja maga után, mint a csigát a pillangó, s ez felváltva mulat és nyugtalanodik vezetőjének szeszélyei és merészsége miatt. Ezt a vezetőt kell látni. Belépünk. Mily különös látvány! Este van, az utcák fényesek, világos porfelhő vonja be a sürgölődő, zajgó tömeget, mely a színházak előtt, a kávéházak ablaktáblái mögött szorong, tolakodik, hemzseg. Észrevetjük-e, mily redősek, ránczosak vagy sápadtak mind ez arczok, mily nyugtalanok e tekintetek, mily idegesek e

mozdulatok? Erős fény vetődik a fénylő koponyákra; a legnagyobb rész kopasz harmincz éves kora előtt. Hogy itt élvezetet találjanak, nagy szükségöknek kell lennie az izgalomra; a boulevard pora áthatja a fagylaltot, melyet esznek; a gáz szaga és a kövezet kipárolgása, az izzadság, melyet a kopott falakon hagyott egy párisi nap láza, a «tisztátlan hörgésekkel teljes emberi levegő» — ez az, a mit tele tüdővel szívnak. Apró márvány asztalaik körül szorongnak, a rikító világosságban, körülöttük zsibong a pincérek kiabálása, az egymást keresztező beszélgetések zajgása, a komor sétálók egyhangú menete, az elkésett örömleányok suhogása, kik félénken mozognak az árnyékban. Kétségkívül kellemetlen lakásuk van; különben nem cserélnék föl az utazó ügynökök élvezeteivel. Fölmegyünk a negyedik emeletre, fényezett, aranyozott szobákat találunk, gipsz szobrokkal, tölgyfa-bútorokkal, a kandallók és állványok fölött mindenféle csinos csecsebecsével. «Jól reprezentál», el lehet benne fogadni az irigykedő barátokat és előkelő személyeket. Kirakat, semmi más; kellemesen töltünk el benne félórát s ennyi az egész. Mindig csak átmeneti helynek használják; alacsony, szűk, kényelmetlen, egy évre van kibérelve, piszkos lesz hat hónap alatt, arra való, hogy mesterkélt fényüzést fejtsenek ki benne. Minden élvezetök mesterkélt s mintegy futtában ragadják meg; van bennök valami egészségtelen és ingerlő. Vendéglők konyhájához, kávéházaik fényéhez, színházaik vidámságához hasonlítanak. Nagyon gyorsan, nagyon élénken, nagyon sokat akarnak belőlök. Nem ápolták türelemmel, nem szedték mérséklettel; mesterséges és fütött talajon növesztették, és hamarjában akarják leszakítani. Túlfinomultak és mohók; mindennap színezett szavak, nyers anekdoták, maró gúnyolódások, új igazságok, válto-

zatos eszmék készletére van szükségök. Hamar unatkoznak s nem tűrik az unalmat. Minden erejükből mulatnak s úgy találják, hogy alig mulatnak. Túlásig viszik munkájokat és költségeket, szükségleteiket és erőfeszítéseiket. Az érzéki benyomások összehalmozása és a fáradtság túlságosan megfeszíti ideg-gépezetöket, és világi vidámságuk máza napjában húszszor is megreped, hogy feltüntesse a szenvedést és a tüzet, mely alatta rejtezik.

De mily finomak és mily szabad a szellemök! Mint megélesíté őket e szakadatlan surlódás! Mily készek mindent megragadni és megérteni! Mily képesekké tette őket e keresett és sokszoros műveltség oly gyöngédségek és szomorúságok érzésére és élvezésére, minők ismeretlenek voltak atyáik előtt, mély, különöz és magasztos érzésekre, melyek mostanáig idegeneknek látszottak fajukra nézve! Ez a nagy város kozmopolita; minden eszme megszülethetik ott; semmi korlát sem gátolja a szellemeket; a gondolat roppant mezeje tört vagy megszábott út nélkül tárul föl előttük. A gyakorlat nem feszélyezi s nem vezeti őket; a kormány és egyház azért van itt, hogy levegye róluk a nemzet vezetésének gondját; eltűrik e két hatalmat, mint a templomszolgát és a rendört, türelemmel és gúnyolódva; csak úgy tekintik, mint valami látni valót. Szóval a világ csak mint szindarab tűnik itt fel, mely alá van vetve a bírálatnak és okoskodásnak. És elhihetjük, hogy a bírálat és okoskodás szabad utat enged magának. Az angol, midön az életbe lép, minden nagy kérdésre kész válaszokat talál. A francia, ki az életbe lép, minden nagy kérdésre nézve csak előterjesztett kétségekre lel. A vélemények e küzdelmében magának kell hitét készítnie, és legtöbbsnyire nem lévén rá képes, nyitva marad minden bizonytalanság, s következőleg minden kíván-

csiság s minden aggodalom előtt. Ez úrben, mely roppant tengerhez hasonlít, az álmak, elméletek, képzelgések, rendetlen, költői és beteges vágyak összetorlódnak s felhők gyanánt kergetik egymást. Ha a mozgó formák e tömegében valami szilárd munkát keresünk, mely alapot készít a jövő vélemények számára, nem találunk mást, mint a tudományok lassan emelkedő épületeit, melyek itt-ott, rejtekben, mint a tengerfenék polypjai, láthatatlan korallokból állítják össze az alapot, melyre az emberi nem hite támaszkodni fog.

Ez az a világ, melynek számára MUSSET ALFRÉD írt. Párisban kell őt olvasni. Olvasni? Mindnyájan könyv nélkül tudjuk. Megholt, és úgy látszik, mintha mindennap hallanók beszédét. A művészek csevegése, kik a műteremben enyelegnek, egy szép leány, ki a színházban kihajol páholyából, az esőtől felmosott utcza, hol felvillan a feketés kövezet, a mosolygó üde reggel a fontainebleaui erdőben — semmi sincs, a mi ne tüntetné elénk, mintegy másod ízben élve. Volt-e valaha csengőbb és igazabb hang? Ez legalább soha sem hazudott. Csak azt mondta, a mit érzett, s úgy mondta, a mint érezte. Fennhangon gondolkozott; mindenkinek nevében tett vallomást. Nem csodálták, hanem szerették; több volt, mint költő: ember volt. Mindenki feltalálta benne saját érzelmeit, a legmulékonyabbakat, a legbensőbbeket; átengedte, oda adta magát, meg voltak benne a legutolsó erények, melyek még megmaradtak köztünk, a nagylelkűség és az őszinteség. És megvolt benne a legbecsesebb adomány, mely elbájolhatja a megvénhedt polgárosodást: az ifjúság. Mint beszélt e forró ifjúságról, e kemény kérgű fáról, mely mindent eltakar árnyékával, láthatárt és utakat! Mily hévvel szabadította el és uszította egymásra a szerelmet,

féltékenységet, élvszomjat, minden rohamos szenvedélyt, mely az ifjú szív legmélyéből emelkedik ki a szűz vér hullámain! Érezte valaki jobban ezeket? Nagyon tele volt velök, átengedte magát nekik, megittasult tőlök. Úgy vágatott keresztül az életen, mint a mezőn ágaskodó nemes paripa, melyet a növények illata és a roppant ég nagyszerű újdonsága tágra nyílt orrlyukakkal hajt előre örült rohanással, mely mindent összetör s végre magát is össze fogja törni. Nagyon sokat kívánt a dolgoktól; egy huzomban, mohón és böszülten akarta élvezni az egész életet; nem szedte gyümölcsét, nem ízlelte; letépte, mint a szőlőfürtöt, összenyomta, kifacsarta; és bepiszkolt kezekkel maradt, épen úgy epedve, mint előbb. Ekkor törték ki ama zokogások, melyek viszhangra találtak minden szívben. Hogyan! oly ifjú s már is oly fáradt! Annyi becses adomány, oly finom szellem, oly gyöngéd tapintat, oly mozgékony és oly gazdag képzelem, oly kora dicsőség, oly hirtelen kifejlése a szépségnek és lángésznek, s ugyanakkor annyi gyötrelem, undor, könny és sikoltás! Mily keverék! Ugyanazon mozdulattal imád és átkoz. Az örökös illúzió és a legyőzhetetlen tapasztalás egymás oldalán van benne, hogy küzdjön egymással s őt széttépje. Aggastyán lett és ifjú maradt; költő és skeptikus. A múzsa és nyugalmas szépsége, a természet és halhatatlan üdésége, a szerelem és boldog mosolya, az isteni víziók egész raja alig vonult el szeme előtt, midőn átkozódva és gúnyolódva rohantak elő a kicsapongás és halál kísértetei. Mint amaz ember, ki az ünnepély közepett fennállva, az első helyen, taps és riadás közt, nevető szemmel, szívében örömmel iszik a finom metszésű kehelyből, fölhevülve és éltet nyerve a nemes bortól, mely torkába száll, és hirtelen elsápad: méreg volt a kehely fenekén; elbukik és hő-

rög, lábai görcsösen vonaglanak a selyem szőnyegen és a lakmározók riadtan néznek reá. Ime, ezt éreztük azon a napon, midőn a legjobban szeretett, legragyogóbb valamennyiünk között, egyszerre láthatatlan rohamtól rázkódott meg és gyászos hörgéssel roskadt össze lakománk hazug fénye és vidámsága között.

Nos, úgy a mint van, még mindig szeretjük; nem tudunk kivüle mást hallgatni; mellette mindnyájan hidegeknek vagy hazugoknak látszanak. Kilépünk éjféltkor a színházból, hol Malibrant hallgatta és ama gyászos rue des Moulins-ba fordulunk, hova Rolla ment, hogy bérlett ágyon aludjék és meghaljon. A lámpák ingó fényt vetnek a sikamlós kövezetre. Nyugtalan árnyak lépnek elő a kapukból és maguk után vonják gyűrött selyem ruhájukat az áthaladók felé. Az ablakok zárva vannak; itt-ott világoosság hatol át a rosszul zárt táblán s fonnyadt dahliát tüntet elénk az ablak párkányán. Holnap sípláda fog ez ablakok előtt nyikorogni és a fakó felhők e szennyes falakon fogják hagyni nyirkosságukat. Hogyan! ez aljas helyről került ki a legszenvedélyesebb költemény? e sikatori és fogadói rútságokból és köznapiasságokból csörgedezett ki ez isteni ékesszólás? Ezek azok, melyek egy ily pillanatban összegyűjték e meggyötrött szívben a természet és történet minden nagyszerűségét, hogy csillogó kévében löveljék ki és ragyogtassák a legizzóbb költői nap fényében, mely valaha létezett? Elfog a száanalom, és ama másik költőre gondolunk, ki oda át, Wight szigetén azzal mulat, hogy elveszett epepeákat írjon meg újra. Mily boldog szép könyvei, barátjai, loncezai és rózsái között! Mindegy! Ez itt, ugyane helyen, ugyanez iszapban és nyomorban, magasabbra emelkedett. Kétségének és kétségbeesésének magaslatáról megpillantá a végtelent, mint megpillantjuk az

oceánt a vihar verte hegyfokról. A vallások, dicsőségekkel és sülyedésökkel, az emberi nem, fájdalmaival és végzetével, minden, a mi magasztos e világon mintegy villámban jelent meg ekkor előtte. Érezte, legalább ez egyszer életében, a mély érzelmek, óriási álmak és intenzív gyönyörök ama benső viharát, melynek vágya éltette s hiánya megölte. Nem volt egyszerű műkedvelő; nem elégedett meg az ízleléssel és élvezéssel; belevéste nyomát az emberi gondolkodásba; megmondta a világnak, mi az ember, szerelem, igazság, boldogság. Szenvedett, de feltalált; elbukott, de teremtett. Kétségbeesetten tépte ki méhéből az eszmét, melyet fogantott, s egész véresen, de élve mutatta fel a világnak. Ez nehezebb és szebb, mint mások eszméit dédelgetni és szemlélni. Csak egy munka méltó e világon az emberhez: igazságot hozni létre, melynek átadjuk magunkat s melyben hiszünk. A világ, mely TENNYSONT hallgatta, többet ér, mint a francziák polgár- és bohème-aristokrátiája; de én jobban szeretem MUSSET ALFRÉDET, mint TENNYSONT.

Vége.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

KÖNYVTÁRA 337 / 1950 N. SZ.

TARTALOM.

	Lap.
I. Dickens	5
II. Thackeray	61
III. Macaulay	206
IV. Carlyle	224 20
V. Stuart Mill	290
VI. Tennyson	367

ALÁÍRÁSI FELHÍVÁS

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATÁRA. IV. CYKLUS 1884—1886.

A Magyar Tudományos Akadémia az 1884. évvel könyvkiadó vállalatának új cyklusát indítja meg. Feladatát nem látja kimerítve, s a mi kulturális viszonyaink között nem is láthatja, a tudományoknak szakszerű s csupán a szakkörök érdeklődésére számító művelése által. Nemcsak gazdagítani törekszik a nemzet szellemi kincses házáat, hanem a szónak minél igazibb értelmében nemzeti tulajdonná tenni azt. Munkássága ennél fogva a tudományok önálló művelése mellett, a tudományos ismeretek terjesztésére, a tudományos előadás művészi és népszerű formájának kiképzésére is irányul. A könyvkiadó-vállalattal erre a nagy, nemzeti jelentőségű célra törekszik. Oly eredeti és fordított munkák kiadását határozta benne, melyeknek megválasztásában *irodalmunk legszembetűnőbb hiányainak betöltése és a művelt közönség szükségleteinek kielégítése* a fő szempontok.

Első felhívásának kibocsátása óta a legkitűnőbb munkák hosszú és becses sorát, a tudomány klasszikusainak egész kis könyvtárát adta a magyar közönségnek. *Az ó-kor klasszikus népeinek története*, politikai, társadalmi és művészeti élete világhírű művek teljességében ismertetvék. *A világirodalom története* kitűnő monographiákban kezdve meg a francziával és angollal. *A magyar nyelvészet legfőbb kérdései* alapvető dolgozatokban tárgyalva. A *philosophia* jelenkori irányai, a politikai, jogi és közgazdasági tudomány újabb vívmányai, felfogása és eszméi tanulságos munkák egész sorában mutatva be. E gazdag könyvtárban ott vannak *Macaulay*, *Carlyle*, *Mommsen*, *Curtius*, *Thierry Amadé* és *Symonds* történelmi, *Lewes* és *Stuart Mill* bölcséleti, *Boissier*, *Nisard* és *Taine* irodalmi, *Goethe* költői, *Müller* nyelvtudományi, *Bluntschli*, *Gneist*, *Laveleye* és *Todd* politikai, *Maine Sumner* és *Carrara* jogi, *Leroy-Beaulieu* pénzügyi munkái; az eredetiek közt *Arany János* prózai dolgozatai, *Hunfalvy Pál* és *Vámbéry Ármán* ethnographiai s nyelvészeti művei és *Pauler Tivadar* adalékai a magyar közjoghoz.

Az erkölcsi siker, melyről e sorozat tanúskodik, megfelelő külső eredménnyel párosult. Az Akadémia nemcsak a ráháruló kötelesség érzetével teljesítette feladatát, hanem azzal az örvendetes és biztató meggyőződéssel is, hogy a nemzeti művelődésünkre oly fontos vállalat a magyar közönségnél méltó fogékonyságra talált.

E kötelességérzettel és e meggyőződésben indítja meg a vállalatnak új, már negyedik cyklusát s értesíti a közönséget programjáról. Az említett általános szempontokon kívül, főleg

a történelmi és irodalmi sorozatba felveendő munkák kijelölésénél, a Könyvkiadó Bizottság tekintettel volt arra, hogy az eddig kiadott művekhez az újak, tárgyokra nézve, folytatva vagy kiegészítve csatlakozzanak. A jog- és államtudományi sorozat összeállításánál pedig figyelembe vette a *gyakorlati élet némely igényeit is*, melyeknek a tudomány szempontjából való kielégítése nem esik a könyvkiadó-vállalat feladatán kívül.

Az új folyamnak ez irányelvek alapján összeállított programja a következő:

Első sorozat. Történelem.

- + MAC-CARTHY: Korunk története. Angol eredetiből fordítja Szász Béla. Három kötet.
- RANKE LEOPOLD: A római pápák, egyházuk és államuk a XVI. és XVII. században. Fordítja LEHR ALBERT. Első kötet.
- SYMONDS: Az olaszországi renaissance művészete. Fordítja PULSZKY KÁROLY. Egy kötet.
- THIERRY AMADÉ: Római történet az ötödik században. Fordítja ÖREG JÁNOS. Három kötet.

Második sorozat. Irodalom.

- + ALEXANDER BERNÁT: Kant. (Eredeti.) Második kötet.
- BEÖTHY ZSOLT: A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban. (A Kisfaludy-Társaság pályázatán jutalmat nyert eredeti munka). Egy kötet.
- HEINRICH GUSZTÁV: A német irodalom története. (Eredeti.) Első és második kötet.
- DANTE DIVINA COMMEDIÁJÁBÓL: A POKOL. Szász Károly fordításában. Egy kötet.
- TAINÉ: Az angol irodalom története. Fordítja CSIKY GERGELY. Negyedik és ötödik kötet.

Harmadik sorozat. Jog- és államtudomány.

- + CONCHA GYÖZŐ: Újkori alkotmányok. (Eredeti.) Két kötet.
- + GIDE PÁL: A nők joga. Egy kötet.
- LAVERGNE LEÓ: A mezőgazdaság Angliában, Skócziában és Írlandban. Fordítja BEKSICS GUSZTÁV. Egy kötet.
- + B. KRAFFT-EBING: Törvénytudományi lélektan. Fordítja Dr. SCHWARCZER OTTÓ. Egy kötet.

A könyvkiadó vállalat első sorozatából évenként **nyolczvan ív**, a másodikból **hatvan ív**, a harmadikból **ötven-hatvan ív**, angol díszkötésben fog 20—30 íves kötetekben megjelenni.

Az első sorozat egy évfolyamának ára **négy**, a második és harmadiké **három-három** forint. Ezen kívül az angol **vászonkötésért kötetenként 40 krajczár** fizetendő.

Egy-egy évfolyam aláírási ára előre bérmentve küldendő, ily czim alatt: **Akadémiai könyvkereskedés Budapesten az Akadémia épületében.**

Az *alírást egy sorozatra is elfogadjatik, de három évre kötelező.*

Az évi illetmény ezentúl **minden esztendő november hava folytán küldetik szét, sőt esetleg már tavasszal.**